

ISSN 2790 – 3567

**МАРКАЗИ ТАДҚИҚОТИ СТРАТЕГИИ
НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ
ВА АМНИЯТ**

**ЦЕНТР СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ
И БЕЗОПАСНОСТЬ**

**CENTER FOR STRATEGIC RESEARCH UNDER THE
PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

**INTERNATIONAL RELATIONS
AND SECURITY**

№3 (15) 2025

Душанбе – 2025

Муассис: Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Маҷалла соли 2022 таъсис ёфтааст. Дар як сол чор шумора нашр мешавад.

САРМУҲАРИР:

Усмонзода Хайридин Усмон—доктори илмҳои фалсафа, профессор, узви
вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРИР:

Шарифзода Лоҳутӣ Шариф—доктори илмҳои сиёсӣ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Муҳаммад Абдурахмон Наврӯз – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор
Раҳимзода Шариф Маҳсум – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Қурбонов Абдурахмон Шерович – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Зиёӣ Хуршед Махшӯл – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Хидирзода Махфират Умар – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Майтдинова Гузел Майтдиновна – доктори илмҳои таърих, профессор
Саидов Абдулманон Саторович – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Одинаев Ҳаёт Абдулҳақович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Саидмуродов Лутфулло Ҳабибуллоевич—доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор,
узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Муҳаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор
Сафарализода Хучамурод Қуддусӣ – номзади илмҳои сиёсӣ
Давлатов Рамазонӣ – номзади илмҳои фалсафа

КОТИБИ МАСЪУЛ:

Олимзода Валиҷон—сардори Раёсати таъмини иттилоотии Маркази тадқиқоти
стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТАРҶУМА ВА ТАҲРИРИ МАТНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ:

Қиёмиддин Сатторӣ
Давлатов Рамазонӣ
Мансур Суруш
Эмомализода Қосимҷон
Содатқадамова Мадина

МУҲАРИРИ ТЕХНИКӢ:

Олимзода Валиҷон – сардори Раёсати таъмини иттилоотии Маркази тадқиқоти
стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

*Маҷаллаи “Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният” ба феҳристи маҷаллаҳои
илмӣ тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06 августи соли 2024 таҳти №283/м ворид гардидааст.
Инчунин, маҷалла дар Индекси маҷаллаҳои илмӣ тақризишавандаи Русия (РИНЦ)
пайваста ворид карда мешавад. Маҷаллаи мазкур дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №222/МҚ-97 аз 10 декабри соли 2021 ба қайд
гирифта шудааст.*

ИРТИБОТ:

Нишонӣ: 734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (992 37) 221–11–00, 221–32–36; e-mail: vestnik@mts.tj

Учредитель: Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Журнал основан в 2022 году. Периодичность издания – 4 раза в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Усмонзода Хайридин Усмон – доктор философских наук, профессор, член–корреспондент Национальной академии наук Таджикистана

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Шарифзода Лохути Шариф – доктор политических наук

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Мухаммад Абдурахмон Навруз – доктор политических наук, профессор
Рахимзода Шариф Махсум – доктор экономических наук, профессор
Курбонов Абдурахмон Шерович – доктор философских наук, профессор
Зиёи Хуршед Махшул – доктор философских наук, профессор
Хидирзода Махфират Умар – доктор философских наук, профессор
Майтдинова Гузель Майтдиновна – доктор исторических наук, профессор
Саидов Абдулманон Саторович – доктор философских наук, профессор
Одинаев Хаёт Абдулхакович – доктор экономических наук, профессор
Саидмуродов Лутфилло Хабибуллоевич – доктор экономических наук, профессор, член–корреспондент Национальной академии наук Таджикистана
Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук, профессор
Сафарализода Худжамурод Куддуси – кандидат политических наук
Давлатов Рамазони – кандидат философских наук

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

Олимзода Валиджон – начальник Управления информационного обеспечения Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

**ПЕРЕВОД И РЕДАКТИРОВАНИЕ ТАДЖИКСКИХ, РУССКИХ И
АНГЛИЙСКИХ ТЕКСТОВ:**

Киёмиддин Саттори
Давлатов Рамазони
Мансур Суруш
Эмомализода Косимджон
Содаткадамова Мадина

ТЕХНИЧЕСКИЙ РЕДАКТОР:

Олимзода Валиджон – начальник Управления информационного обеспечения Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

Журнал «Международные отношения и безопасность» включен в перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Республики Таджикистан от 06 августа 2024 года №283/м. А также журнал входит в Индекс рецензируемых научных журналов России (РИНЦ). Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство о регистрации №222/МЧ – 97 от 10 декабря 2021 года.

КОНТАКТЫ:

Адрес: 734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел: (992 37) 221–11–00, 221–32–36; **e-mail:** vestnik@mts.tj

Founder: Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan. The journal was founded in 2022. The journal is published four times per year.

CHIEF EDITOR:

Usmonzoda Khayriddin Usmon – Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Sharifzoda Lohuti Sharif – Doctor of Political Sciences

EDITORIAL BOARD:

Muhammad Abdurahmon Navruz – Doctor of Political Sciences, Professor
Rahimzoda Sharif Makhsun – Doctor of Economic Sciences, Professor
Qurbonov Abdurahmon Sherovich – Doctor of Philosophy Sciences, Professor
Ziyo Khurshed Makhshul – Doctor of Philosophy Sciences, Professor
Khidirzoda Makhfirat Umar – Doctor of Philosophy Sciences, Professor
Maytdinova Guzel Maytdinovna – Doctor of Historical Sciences, Professor
Saidov Abdulmanon Satorovich – Doctor of Philosophy Sciences, Professor
Odinaev Hayot Abdulhaqovich – Doctor of Economic Sciences, Professor
Saidmurodov Lutfullo Habibullovich – Doctor of Economic Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan
Muhammadzoda Parviz Abdurahmon – Doctor of Political Sciences, Professor,
Safaralizoda Khujamurod Quddusi – Candidate of Political Sciences
Davlatov Ramazoni – Candidate of Philosophical Sciences

EXECUTIVE SECRETARY:

Olimzoda Valijon – Head of the Department of Information Support of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan

TRANSLATION AND EDITING OF TAJIK, RUSSIAN AND ENGLISH TEXTS:

Qiyomiddin Sattori
Davlatov Ramazoni
Mansur Surush
Emomalizoda Qosimjon
Sodatqadamova Madina

TECHNICAL EDITOR:

Olimzoda Valijon – Head of the Department of Information Support of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan

The journal "International relations and security" has been included in the list of leading peer-reviewed journals and publications by the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan as of August 06, 2024, No.283/m. Additionally, the journal is indexed in the Russian Science Citation Index (RSCI). It is registered with the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. The registration certificate No.222/MJ-97 was issued on December 10, 2021.

CONTACTS:

Address of the founder: 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave.89;
tel: (992 37) 221-11-00, 221-32-36; e-mail: vestnik@mts.tj

МУНДАРИҶА

СИЁСАТШИНОСӢ

*КОНСТИТУТСИОНАЛИЗМ, ҶАҶОНИШАВӢ ВА ҶИФЗИ МАНФИАТҲОИ
МИЛЛӢ*

КАРИМЗОДА КАРИМ МАЗИЁ.....11

*ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ НИЗОМИ ИТТИЛООТӢ ДАР ЗАМИНАИ
ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТИИ ТОҶИКИСТОН*

ШАРИФЗОДА САИДҶОМИД САФАР.....22

*МАТБУОТИ ДАВРӢ ДАР ОМУӢЗИШИ ҶАМКОРИҲОИ ТОҶИКИСТОН ВА
ЧИН*

**ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДИНОВИЧ,
ШАРИФХОНЗОДА МОҶИРА ШАРИФХОН.....41**

*ҶАМКОРИҲОИ МУТАҚОБИЛАИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ БО
ҶУМҶУРИИ МУҶУЛИСТОН ДАР ДАВРОНИ СОҶИБИСТИҚЛОЛӢ*

ВОҶИДОВ НАСРИДИН ҶИЗБУЛЛОЕВИЧ.....55

*ВАЗЪ ВА ДУРНАМОИ ТАРҶИ НАВИ ҶАМКОРИИ ИМА БО КИШВАРҲОИ
ОСИЁИ МАРКАЗӢ*

ТАЛБАКОВ САИДАҶТАМ ИСРОИЛОВИЧ.....67

*КОНСЕПСИЯИ «НЕРУИ НАРМ» ДАР СТРАТЕГИЯИ СИЁСАТИ
ХОРИҶИИ ИМА*

**ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДДИНОВИЧ,
САФАРОВ ҶАКИМШО АСЛАМШОЕВИЧ.....78**

*НАҚШИ ЭМОМАЛӢ РАҶМОН ДАР ТАШАККУЛИ АСОСҶОИ СИЁСАТИ
ХОРИҶИИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН*

РАБИЕВА КОМИЛА БУРҶОНОВНА.....89

ИҚТИСОДИ

*МУҶОҶИРАТИ МЕҶНАТИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ҶАМЧУН АФЗОРИ
РАФЪИ НОРАСОИИ КАДРҶО ДАР РУСИЯ (Миқёс ва сохтори норасоии
кадрҳо дар Федератсияи Русия)*

РАҶМОН УЛМАСОВ.....100

*АРЗӢБИИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ БАРНОМАҲОИ ҲАМГИРОИИ
МИНТАҚАВИИ ДАВЛАТҲОИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ ДОИР БА ЗАХИРАҲОИ
ОБ*

**САДРИДДИНОВ МАНУЧЕҲР ИСЛОМИДДИНОВИЧ,
ҲОМИДОВ ФАРРУХ АНВАРОВИЧ.....117**

*ТАЪСИРИ ТАҒИРӢБИИ ИҚЛИМ БА ЗАХИРАҲОИ ОБ ВА ХИСОРОТИ ОН
БА АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КИШВАР*

**ДОСИЕВ МАҲМАДШО НАЗАРОВИЧ,
РУСТАМДҶОНИ САИДУЛЛОИ ҚУЗРАТЗОДА.....131**

*ТАМОЮЛҲОИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ СОҲАИ
ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКАИ ТОҶИКИСТОН ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА
ИҚТИСОДИӢТИ МАМЛАКАТ*

**АРИФОВ ҲАМИДҶОН ОБИДОВИЧ,
АКРАМОВ АМОНУЛЛО ЗИКРИӢЕВИЧ.....142**

*МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ САРМОЯГУЗОРИИ
ПАСАНДОЗҲОИ АҲОЛӢ ДАР МАРҲИЛАИ МУОСИРИ РУШД*

АВҒОНОВ НУРАЛӢ АЙНИДДИНОВИЧ.....156

*НАҚШИ ДИПЛОМАТИЯИ РАҚАМӢ ВА ЗЕҲНИ СУНӢӢ ДАР РУШДИ
МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛЛАЛӢ ВА ҶАЛБИ САРМОЯ ДАР
ТОҶИКИСТОН*

ИМОМЗОДА ИМОМНАЗАР АЮБ.....172

*АЛОҶАМАНДӢ ВА ТАЪСИРИ САРМОЯГУЗОРИИ МУСТАҚИМИ
ҲОРИҶӢ БО САРМОЯГУЗОРИҲОИ ДОХИЛӢ*

АЗИМОВА ДИЛАФРУЗ СОНИЕВНА.....184

ФАЛСАФА

*РУШДИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ПАРТАВИ
ПОСУХҲОИ МУНОСИБ БА РАВАНДҲОИ МУОСИР*

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН.....197

*МАСЪАЛАИ ТАШАККУЛИ МАФКУРАИ СОЛИМИ СИӢСИИ ҶАВОНОН
ДАР РАВАНДИ ИҶТИМОИКУНОНИИ СИӢСӢ*

ПИРОВ АЛАМШО КАРИМОВИЧ.....205

ИСТИҚЛОЛ ҲАМЧУН КАФИЛИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ

ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУҲИБУЛЛО ҲАБИБУЛЛО,

ЗАҲРУДДИНОВ ИЛӢСИДДИН ЗИӢВАДДИНОВИЧ.....214

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

*КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ, ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ЗАЩИТА
НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ*

КАРИМЗОДА КАРИМ МАЗИЁ.....11

*ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ
СИСТЕМЫ В ОБЛАСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ ТАДЖИКИСТАНА*

ШАРИФЗОДА САИДХОМИД САФАР.....22

*ПЕРИОДИЧЕСКИЕ ИЗДАНИЯ В ИЗУЧЕНИИ СОТРУДНИЧЕСТВА
ТАДЖИКИСТАНА И КИТАЯ*

**ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДИНОВИЧ,
ШАРИФХОНЗОДА МОХИРА ШАРИФХОН.....41**

*ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И РЕСПУБЛИКИ
МОНГОЛИЯ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ*

ВОХИДОВ НАСРИДИН ХИЗБУЛЛОЕВИЧ.....55

*СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ НОВОГО ФОРМАТА
СОТРУДНИЧЕСТВА США СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ*

ТАЛБАКОВ САИДАХТАМ ИСРОИЛОВИЧ.....67

*КОНЦЕПЦИЯ «МЯГКОЙ СИЛЫ» ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ
СТРАТЕГИИ США*

**ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДИНОВИЧ,
САФАРОВ ХАКИМШО АСЛАМШОЕВИЧ.....78**

*РОЛЬ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ФОРМИРОВАНИИ ОСНОВ ВНЕШНЕЙ
ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН*

РАБИЕВА КОМИЛА БУРХОНОВНА.....89

ЭКОНОМИКА

*ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКАЯ ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ
ПРЕОДОЛЕНИЯ КАДРОВОГО ДЕФИЦИТА В РОССИИ(Масштаб и
структура кадрового дефицита в России)*

РАХМОН УЛЬМАСОВ.....100

*ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ
ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОГРАММ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОГО
РЕГИОНА ПО ВОДНЫМ РЕСУРСАМ*

**САДРИДДИНОВ МАНУЧЕХР ИСЛОМИДДИНОВИЧ,
ХОМИДОВ ФАРРУХ АНВАРОВИЧ.....117**

*ВЛИЯНИЕ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА НА ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ И УЩЕРБ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ*

**ДОСИЕВ МАМАДШОХ НАЗАРОВИЧ,
РУСТАМДЖОН САИДУЛЛОИ КУЗРАТЗАДЕ.....131**

*ТРЕНДЫ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКИ
ТАДЖИКИСТАНА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ СТРАНЫ*

**АРИФОВ ХАМИДЖОН ОБИДОВИЧ,
АКРАМОВ АМОНУЛЛО ЗИКРИЁЕВИЧ.....142**

*МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ
СБЕРЕЖЕНИЙ НАСЕЛЕНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ*

АВГОНОВ НУРАЛИ АИНИДДИНОВИЧ.....156

*РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ДИПЛОМАТИИ И ИСКУССТВЕННОГО
ИНТЕЛЛЕКТА В РАЗВИТИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
ПРИВЛЕЧЕНИИ ИНВЕСТИЦИЙ В ТАДЖИКИСТАН*

ИМОМЗОДА ИМОМНАЗАР АЮБ.....172

*ВЗАИМОСВЯЗЬ И ВЛИЯНИЕ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ
С ВНУТРЕННИМИ ИНВЕСТИЦИЯМИ*

АЗИМОВА ДИЛАФРУЗ СОННОВНА.....184

ФИЛОСОФИЯ

*РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА
В СВЕТЕ АДЕКВАТНЫХ ОТВЕТОВ НА СОВРЕМЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ*

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН.....197

*ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО
СОЗНАНИЯ МОЛОДЁЖИ В ПРОЦЕССЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ
СОЦИАЛИЗАЦИИ*

ПИРОВ АЛАМШО КАРИМОВИЧ.....205

НЕЗАВИСИМОСТЬ КАК ГАРАНТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

**ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУХИБУЛЛО ХАБИБУЛЛО,
ЗАХРУДДИНОВ ИЛЬЁСИДДИН ЗИЁВАДДИНОВИЧ.....214**

CONTENT

POLITICAL SCIENCE

CONSTITUTIONALISM, GLOBALIZATION AND PROTECTION NATIONAL INTERESTS

KARIMZODA KARIM MAZIYO.....11

STATE REGULATION OF THE INFORMATION SYSTEM IN THE CONTEXT OF ENSURING INFORMATION SECURITY OF TAJIKISTAN

SHARIFZODA SAIDHOMID SAFAR.....22

PERIODICAL PRESS IN THE STUDY OF COOPERATION BETWEEN TAJIKISTAN AND CHINA

**SHARIPOV AMRIDDIN NURIDINOVICH,
SHARIFKHONZODA MOHIRA SHARIFKHON.....41**

MUTUAL COOPERATION OF THE CENTRAL ASIAN COUNTRIES WITH THE REPUBLIC OF MONGOLIA DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

VOHIDOV NASRIDIN HIZBULLOEVIH55

THE STATUS AND PROSPECTS OF A NEW FORMAT OF US COOPERATION WITH THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA

TALBAKOV SAIDAHTAM ISROILOVICH.....67

THE CONCEPT OF “SOFT POWER” IN US STRATEGY OF FOREIGN POLICY

**SHARIPOV AMRIDDIN NURIDINOVICH,
SAFAROV HAKIMSHO ASLAMSHOEVIH78**

THE ROLE OF EMOMALI RAHMON IN SHAPING THE FOUNDATIONS OF THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

RABIEVA KAMILA BURHONOVNA.....89

ECONOMY

CENTRAL ASIAN LABOUR MIGRATION AS A TOOL FOR OVERCOMING STAFF SHORTAGES IN RUSSIA (The scale and structure of labor shortages in Russia)

RAHMON ULMASOV.....100

*ASSESSMENT OF THE ECONOMIC EFFICIENCY OF REGIONAL
INTEGRATION PROGRAMS OF THE CENTRAL ASIAN COUNTRIES ON
WATER RESOURCES*

**SADRIDDINOV MANUCHEHR ISLOMIDDINOVICH,
HOMIDOV FARRUKH ANVAROVICH.....117**

*THE IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON WATER RESOURCES AND ITS
DAMAGE TO THE COUNTRY'S ECONOMIC SECURITY*

**DOSIEV MAHMADSHO NAZAROVICH,
RUSTAMJONI SAIDULLOI QUZRATZODA.....131**

*TRENDS OF THE MAIN INDICATORS OF ELECTRICITY IN TAJIKISTAN
AND THEIR IMPACT ON THE COUNTRY'S ECONOMY*

**ARIFOV HAMIDJON OBIDOVICH,
AKRAMOV AMONULLO ZIKRIYOEVICH.....142**

*THE MECHANISM OF MANAGING THE INVESTMENT POTENTIAL OF THE
POPULATION'S SAVINGS AT THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT*

AVGHONOV NURALI AYNIDDINOVICH.....156

*THE ROLE OF DIGITAL DIPLOMACY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN
THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS AND ATTRACTING
INVESTMENTS IN TAJIKISTAN*

IMOMZODA IMOMNAZAR AYUB.....172

*RELATIONSHIPS AND IMPACTS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS
WITH DOMESTIC INVESTMENTS*

AZIMOVA DILAFRUZ SONIEVNA.....184

PHILOSOPHY

*THE DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN'S STATE INDEPENDENCE IN THE
LIGHT OF ADEQUATE RESPONSES TO CONTEMPORARY PROCESSES*

USMONZODA KHAYRIDDIN USMON.....197

*THE PROBLEM OF FORMING A HEALTHY POLITICAL IDEOLOGY OF
YOUTH IN THE PROCESS OF POLITICAL SOCIALIZATION*

PIROV ALAMSHO KARIMOVICH.....205

INDEPENDENCE AS A GUARANTEE OF NATIONAL SECURITY

**ZUVAYDULLOZODA MUHIBULLO HABIBULLO,
ZAHRUDDINOV ILYOSIDDIN ZIYOVADDINOVICH.....214**

УДК: 321.01:327(575.3)

КОНСТИТУТСИОНАЛИЗМ, ҶАҶОНИШАВӢ ВА ҲИФЗИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ

КАРИМЗОДА КАРИМ МАЗИЁ,

номзади илмҳои сиёсӣ, муовини Раиси Суди

конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Бохтар 48;

тел: (+992) 918-67-05-32

Дар мақола раванди муносибатҳои байналмилалӣ имрӯза, фаъолияти давлатҳо ва ҳифзи манфиатҳои миллии онҳо, ки аз зухурот ва падидаҳои гуногун, ба монанди конститутсионизм, ҷаҳонишавӣ ва манфиатҳои миллӣ ташаккул меёбанд, мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Зимни таҳлил ва таҳқиқ қайд карда мешавад, ки онҳо зухуроти глобалии тамоми давлат ва ҷомеаҳои фарогир буда, бо хусусияти объективӣ, воқеият ва бо қонуниятҳои хосси худ давлат ва ҷомеаҳои азхуд намуда, таъсири худро ҷиддан ба равандаҳои гуногуни дар давлат, ҷомеа ва муносибатҳои байналмилалӣ ба вуқӯ меорада мерасонад. Мафҳум ва моҳияти ин се падидаи ҷамъиятӣ кушода шуда, нақш ва мавқеи онҳо дар бунёди давлат, муносибатҳои байнидавлатӣ ва таъсири онҳо ба асосҳои давлатдорӣ, ҳифзи арзишҳои миллӣ, дар маҷмӯъ, манфиатҳои миллӣ ба хоҳири аз байн нарафтан, гум накардани айнияти миллӣ, анъана ва фарҳангу тамаддуни миллӣ таҳлил ва арзёбӣ гардидаанд.

Калидвожаҳо: конститутсионизм, ҷаҳонишавӣ, манфиатҳои миллӣ, манфиатҳои бунёдӣ, паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ҷаҳонишавӣ.

Раванди муносибатҳои байналмилалӣ имрӯза, фаъолияти давлатҳо ва ҳифзи манфиатҳои миллии онҳо аз зухурот ва падидаҳои гуногун ташаккул ёфтаанд, ки мавзӯ ва принципҳои мавҷудият ва фаъолияти бунёдӣ ва амалии онҳо дар аксар ҳолатҳо барои пешрафт ва пешбурди на танҳо муносибатҳои дохилидавлатӣ, инчунин, ба рушду инкишофи сатҳи муносибатҳои байналмилалӣ сиёсӣ, иқтисодӣ ва тамаддуни фарҳангии инсоният дигаргунӣ ворид менамоянд. Онҳо дар аксар ҳолатҳо назария ва арзишҳои мебошанд, ки вобаста ба шароитҳои муайяни таърихӣ пайдо шуда, бо рушду таҳкими худ, аз як дараҷаи миқдорӣ ба дараҷаи дигари сифатӣ гузашта, ба давлатҳо, низомии сиёсии онҳо, равандаҳои сиёсӣ ва фаъолияти субъектҳои гуногуни сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ таъсири бевоситаи худро расонида, аз худ барои ҷомеаи инсонӣ, давлатҳо ва ҷомеаҳои оқибатҳои гуногунро боқӣ мегузоранд.

Дар баробари ин, аксар зухурот ва падидаҳо дар давраи муайяни таърихӣ рӯйи қор омада, онҳо ин ё он тарафҳои ҳаёти байналмилалӣ сиёсӣ ва иқтисодӣ, равандҳои ҳамгироӣ миёни давлатҳоро дар соҳаи алоҳида, дигаргунҳои сифатии ҳуди давлат, институт ва унсурҳои асосии онро инъикос менамоянд.

Дар бораи конституционализм ҳамчун арзиши бебаҳси умумӣ (универсалӣ) ва ҷаҳонӣ (глобалӣ), инчунин, ба арзиши миллӣ мубад- дал гардида, идеология [13,10] ва назарияи бунёдии сохтмони давлатӣ, давлатдорӣ ва давлатсозӣ маълумоти кофӣ мавҷуд мебошанд. Зеро ташкили давлат ва пешбурди давлатдорӣ дар заминаи як қатор назарияҳои бунёдии конституционализм амалӣ карда мешаванд, ки онҳо аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳони зимни бунёди давлат, аз ҷумла давлати миллӣ, ба инобат гирифта мешаванд.

Конституционализм дарвоқеъ, ҷодари фарохеро мемонад, ки ғойи бисёреро печонида гирифта, [16, 8] ҳама гуна назарияеро, ки хусусияти бунёдӣ дошта, ба равандҳои сиёсӣ ва иҷтимоии давлат таъсиргуздор мебошанд ва ба мавзӯи конституционализм ва танзими конституционӣ алоқамандӣ доранд, дар бар мегирад. Ҳамин аст ки конституционализм, новобаста аз мавҷуд будан ё набудани конститутсияи навишташуда дар давлат, ҳамчун назарияи аз таҷрибаи давлатдорӣ гузашта, дурустӣ ва побарҷойии худро собиткарда ва ба сифати олии давлати демократӣ ва таълимоти давлатдорӣ эътироф гардида, бо моҳияти васеъ ва гуногунҷабҳаи худ ба фаъолияти давлат, сохторҳои ҳокимиятии он ва ҳар шахс, ки вучуди сиёсӣ ва иҷтимоӣ мебошад, дар татбиқи масъалаҳои конституционӣ ва равандҳои сиёсӣ иҷтимоии давлат муътадилӣ, муайянӣ, низомӣ баркашида, иродаи сиёсӣ ва танзими ҳуқуқӣ мебахшад.

Конституционализм чун дигар назарияҳои хусусияти бунёдӣ дошта, аз назарияи дар ибтидо ба маҳдуд кардани ҳокимияти мутлақият нигаронидашуда, ба механизми тавоноии ташкил кардани давлат ва пешбурди давлатдорӣ бо асосҳои сохтори конституционӣ, низомӣ сиёсии мукамал, демократия, ҳуқуқбунёдӣ, кафолати ҳуқуқу озодиҳои инсон, гуногунандешӣ (плюрализм), таҷзияи ҳокимият, интиҳобот, парламентаризм, ҳуқуқи инсон, ҳуқуқи халқ ва ғайра, маҷмуи назарияҳо ва таълимоти конституциониро мемонад.

Муҳаққиқ А.Шайо конституционализм ва ба арсаи сиёсӣ воридшавии конститутсияро ҳамчун талабот ба бехатарӣ, ҳифз аз ҳокимияти давлатӣ ва ҷиддан тағйир додани пешбурди қорҳои давлатдорӣ арзёбӣ намуда, қайд менамояд, ки «Конститутсия дар маънои асли пур аз салоҳиятҳо доир ба ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ ва оромӣ мебошад, одамон моил ба онанд, ки барои маҳдуд намудани ҳуқуқҳои худ аз иштироки демократӣ дар ҳаёти ҷомеа ба хоҳири пешгирии бенизомӣ ва бесарусомониҳо даст кашанд. Ин оромии ҷамъиятӣ ва бехатарӣ—он омилҳои мебошанд, ки одамон, чун қоида,

ҳокимияти давлатиро, ки ҳатто ғайриқонунӣ амалӣ карда мешавад, танҳо ба хотири бартараф намудани камбудихо тоқат намоянд. Ҳамин тариқ, конституционализм маҳдуд кардани ҳокимияти давлатӣ ба хотири манфиати оромии ҷамъиятӣ мебошад» [17, 32, 20].

Дар навбати худ конституционализм дигар унсурҳои сиёсӣ ҷамъиятӣ ва ҳуқуқиро, аз қабилӣ урфу одат, анъана, ахлоқ, маънавият ва қонуну дигар санадҳои ҳуқуқиро инкор намекунад ва барои рушди онҳо дар сатҳи конституция ва қонунгузорӣ шароити зарурии инкишоф муҳайё менамояд. Пас ҷаҳонишавӣ (глобализатсия) дар замони имрӯза, ҳамчун зухуроти ҷамъиятӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ бо хусусияти ҳама соҳаҳо ва самтҳои ҳаёти давлат ва ҷомеаҳо фарогиранда, ифодаи худро дар чӣ меёбад? Он ба низомии имрӯзаи муносибатҳои байнидавлатӣ (байналмилалӣ) чӣ гуна таъсиргузор аст? Муносибати он ба мавҷудияти давлатҳои миллий, низомии сиёсӣ иҷтимоии онҳо, ҷомеаҳои аллакай ташаккулёфта ва дар заминаи анъана ва қоидаҳои аз ҷониби давлат муқарраршуда пешрафтаи стода, аз ҳама муҳим ба мавқеъ, нақш ва вазъи ҳуқуқӣ–конститусионии инсон ва шахрванд, ки мавзӯи конституционализм ба шумор мераванд, дар чӣ зоҳир мегардад?

Бояд зикр кард, ки пайдоиши мафҳуми «ҷаҳонишавӣ», ки дар адабиёт ва амалия ҳамчун мафҳуми «глобализатсия» ифода мешавад, нисбат ба мафҳуми конституционализм, ки асосан онро ба қабули нахустин конституцияи навишташудаи буржуазӣ дар ИМА (1787) ва Фаронса соли 1791 нисбат медиҳанд [4, 67], ҷавонтар буда, ба солҳои 80-ум ва 90 асри XX рост меояд. Аммо дар адабиёти илмӣ доир ба давраҳои пайдоиши ҷаҳонишавӣ андешаҳои дигар низ мавҷуданд, ки онҳо таърихи ҷаҳонишавиро ба давраи дуру дароз нисбат дода, онро ба давраҳои муайян низ ҷудо менамоянд.

Чунончи, пажӯҳишгар А.И. Лойко қайд мекунад: «Таърихи ҷаҳонишавӣ ибтидои худро дорад, ки он ду миллион сол қабл мебошад, вақте ки раванди сокиншавии инсоният дар қураи Замин оғоз гардидааст. Ин муҳите буд, ки бе монета буд... Дигаргуншавии дуҷуми равандҳои ҷаҳонишавӣ дар давраи кашфиётҳои бузурги географӣ доир гардиданд... Сеюм, солҳои 1870-1913 вақте ки логистикаи молии трансконтиненталии алоқа-ҳои савдои ташаккул ёфтанд. Дар асри XX захираҳои иловагии ҷаҳонишавӣ дар шакли ғайриқонунӣ гурӯҳҳои молиявӣ-саноатӣ ошкор карда шуданд....» [6, с.38-46].

Новобаста аз вақти муайян, зиёда аз 40 сол сипарӣ гаштан, ба зухурот ва институтҳои васеъ мубаддал гаштани «ҷаҳонишавӣ» ҳанӯз ҳам мафҳум ва моҳияти аслии он қушода нашудааст ва вобаста ба фарогирии самтҳо ва соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ муносибати ҳархелаи муҳаққиқон ба ин масъала мавҷуд мебошад.

Олими тоҷик Д.С. Раҳмон «ҷаҳонишавӣ»-ро падидаи фароҳи иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, маърифатӣ ва фарҳангии ҳарбӣ, дар муҳити илмӣ, истилоҳи нисбатан нав, дар луғат ва фарҳангҳои фалсафӣ энсиклопедӣ ба

пуррагӣ тафассуми худро наёфта арзёбӣ менамояд ва қайд менамояд, ки назарияи умумии ҷаҳонишавӣ ҳанӯз ҳам шакл нагирифтааст, дар адабиёти илмӣ оид ба мафҳум, моҳият, таъйиноти ифтимой, сарҳадҳо ва андешаҳои мухталиф вуфуд доранд ва тавсифи ин падида дар доираи як таъриф хеле мураккаб ба назар мерасад [11, 98–99].

Дар луғатномаи И.И.Санжаревский калимаи «ҷаҳонишавӣ» дар шакли «глобализация» чунин муайян карда шудааст: «Ҷаҳонишавӣ дар солҳои 1990 ҷаҳоншироӣ раванди мустақамшавии алоқамандии байниҳамдигарии ҷаҳон, таъсири ҳамҷониба афзоянда ба воқеияти иҷтимоии мамлакатҳои алоҳида, омилҳои гуногуни аҳаммияти байналмилалӣ дошта: алоқамандии иқтисодӣ ва сиёсӣ, мубодилаи фарҳангӣ ва иттилоотӣ ва ғайра мебошад... » [9].

Чунончи, аз маънидодкуниҳои луғатҳои филологӣ ва луғатҳои сиёсӣ бармеояд, «ҷаҳонишавӣ» дар шакли «глобалӣ», «глобалистика» ва «глобализация» [кал. фарон. Global умумӣ, лот. Globus–глобус] ба маънои кураи Замин, ҳудуд ё аҳолии онро фарогиранда; самти илм ба роҳҳои ҳалли проблемаҳои глобалӣ; раванди устуворшавии вобастагии байниҳамдигарии мамлакатҳо ва халқҳо, ташаккули умумияти одамон (сотсиум) арзёбӣ мегардад, ки шаҳодати се хусусият мебошад:

–якум, ҳатмӣ аз доираи як мамлакат ва минтақа берун баромадан ва хусусияти умумиҷаҳонӣ касб кардани муносибатҳои алоҳидаи давлатӣ, бесарҳад будани муносибатҳои глобалии байналмилалӣ муосир;

–дуюм, муносибатҳои гуногуни ҳаёти давлатҳо ва ҷомеаҳо, аз ҷумла муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, иттилоотӣ, молиявӣ ва ғайраро дар бар гирифтани ҷаҳонишавӣ, хусусияти маҷмуи доштани чунин муносибатҳо;

–сеюм, хусусияти объективӣ ва воқеии ташаккули ҷаҳонишавӣ ва муносибатҳои глобалӣ, ки дараҷаи иттилоотии муосир, технологияи рушкардаи иттилоотӣ (интернет) ва иттиҳодияҳои трансмиллӣ ба он мусоидат намудаанд.

Ба андешаи муҳаққиқ И.Манакова розӣ нашудан номумкин аст, ки «аз ибтидо ҷаҳонишавӣ қатъӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ таҳлил карда мешуд, аммо охишта-охишта пажӯҳишгарони зиёде ба ҷанбаҳои иҷтимоӣ–фарҳангии ин раванд диққат меодагӣ шуданд» [7, 57].

Пажӯҳишгарон С.Бабуринов, М.Мунтян ва А.Урсул ҷаҳонишавиро нишони рамзии (коди) замони муосир, ки якҷанд сол боз ҳаёти инсониятро ҷиддан тағйир дода истодааст, арзёбӣ намуда, чунин қайд менамоянд: «Ин падида доимо дар маркази диққати афкори ҷамъиятии ҷаҳон қарор дорад, барои дарк кардани он тамоми саъю кӯшиши илмҳои бунёдӣ ва амалӣ равона карда шудааст, онро қувваҳои гуногуни сиёсӣ кӯшиш мекунанд, ки ба манфиатҳои худ истифода намоянд. Мубрамаи, мураккабӣ ва калонии ин зухурот танҳо қисман муҳолифатнокӣ ва якхела набудани ақидаҳо ва

тавзеҳотро мефаҳмонанд. Ҷаҳонишавӣ ҳамчун вектори асосии инкишофи ҷаҳон дар шароити имрӯза; падидаи эҷодкунандаи ошёнҳои трансмиллии сохтори ҳаёти инсонӣ; стратегияи самараноки аз ҷониби мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ мутараққӣ дар шароити тезутунд гаштани камчинии табиӣ-ашъёӣ барои татбиқи манфиатҳои худӣ истифодашаванда; зоҳир шудани сотсиал-дарвинизм дар инкишофи ҷомеа ва як муддат зиндагии «пешоҳангони рушд»-ро таъминкунанда» мафҳум дода мешавад [2,12].

Дар муносибатҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ ин зухурот ҳамчун раванди сиёсӣ, шакли ҳамгироии ҷаҳонии рӯбиноӣ ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар давлатҳои миллӣ, гузариши инқилобии системаҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ба давлатҳои миллӣ ба сатҳи сифатан нав, натиҷаи эволютсияи табиӣи системаи ҷаҳонии сиёсӣ-ҳуқуқӣ будани ҷаҳонишавӣ, шакли ба тамоми ҷаҳон паҳн намудан ё бор кардани арзишҳо ва ниҳодҳои демократӣ, ҳатто бо роҳи вестернизатсияи маҷбурӣ, истилоҳи сунъӣ, ки воқеияти имрӯзаи системаҳои сиёсӣ ва ҳуқуқиро инъикос карда наметавонад, пешниҳод карда шуданд [3, 40-43].

Новобаста аз он, ки мафҳуми конституционализм ба гардиши илмӣ пештар ворид шуда бошад ҳам, лекин он дар заминаи равандҳои ҷаҳонишавӣ, робита ва муносибати ин ду зухурот, инчунин, нақши онҳо ҳамчун арзиш дар қаринаи манфиатҳои миллӣ мавриди таҳқиқи амиқи илмӣ қарор дода нашудааст. Агарчи кӯшишҳои аз нуқтаи назари фалсафаи иҷтимоӣ ва ҳуқуқ таҳқиқ намудани ин масъала ба ҷашм мерасанд. Таҳқиқоти олимони рус В. Гончаров, Б. Эбзеев ва дигарон дар ин самт ҷолиби таваҷҷуҳ мебошанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон равандҳои ҷаҳонишавиро чунин арзёбӣ кардаанд: «Ҳоло мо дар шароите қарор дорем, ки ҷаҳонишавӣ ба ҳайси раванди ҳокими таҳаввулоти сайёраи Замин, агар аз як тараф, барои рушди иқтисодӣ ва технологӣ ва умуман такомули кишварҳо, имкониятҳои бузург фароҳам оварад, аз тарафи дигар, метавонад боиси тезутундшавии масъалаҳои сиёсӣ иқтисодӣ, фарҳангии ахлоқӣ ва инчунин, торафт бештар гардидани нобаробарии иҷтимоии мардум ва шиддат гирифтани бӯҳрони маънавии ҷомеа гардад» [13]. Аз ин рӯ, ин тарафи ҷаҳонишавӣ аз давлатҳои миллӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷораҳои дахлдорро доир ба пешгирии ивазшавии фарҳанги миллӣ ба фарҳанги бегона, ҳифз кардан, ниғаҳ доштани урфу одат ва аъанаҳои миллӣ ва айнияти этномиллиро тақозо дорад.

Ҷаҳонишавӣ падидаи байналмилалӣ ва дорои хусусияти сиёсӣ худ мебошад, ки хусусиятҳои он дар андешаҳои файласуф Г.Ҷамол инъикоси ҳудро меёбанд, ки тибқи онҳо: «Ҷаҳонишавӣ, пеш аз ҳама, раванди сиёсӣ. Мазмунӣ он танҳо дар ташкил намудани иқтисоди бозории ҷаҳонӣ ва инфрасохтори иттилоотӣ ифода намеёбад, балки ҷаҳонишавӣ раванди ғасб намудани ҳокимияти сиёсӣ аз тарафи гурӯҳсолорҳои фаромиллии молиявӣ ва расмиятпарастии байналмилалӣ ба он алоқаманд мебошад» [5, 28].

Ҳамин тариқ, ҷаҳонишавӣ зухурот аст, зухуроти айнӣ (объективӣ) ва зеҳнӣ (субъективӣ) аст, ки бевосита ба рушди инсоният ва дастовардҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва технологии он вобаста мебошад. Агар мақсад ва ҳадафҳои он дуруст муқаррар карда шаванд, аз он барои манфиатҳои миллӣ- давлатӣ самарноқ истифода бурдан мумкин аст. Муҳим он аст, равандҳои глобалӣ бо дарназардошти сатҳи иҷтимоӣ-таърихӣ давлат, фарҳангу тамаддун ва арзишҳои миллӣ, сатҳи рушди иқтисодӣ ва технологӣ дарк ва қабул карда шаванд.

Ин андешаҳо низ аз ҷониби Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 20 апрели соли 2012 ифодаи худро ҷфтааст: «Раванди ҷаҳонишавӣ, ки имрӯз тамоюли ҳоким бар равобити байналмилалӣ, аз ҳамаи мо ҷустуҷӯи эҷодгарона ва дарёфти дақиқи василаву воситаҳои татбиқи ин манфиатҳои миллиро тақозо дорад» [8, 3].

Ҷунончи дида мешавад, хусусияти айнӣ (объективӣ) ва зеҳнӣ (субъективӣ)-и пайдоиш ва рушди ҷаҳонишавӣ низ аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон инкор нагардида, дарк кардан ва истифодаи эҷодкоронаи он таъкид карда шуда, он ба татбиқи манфиатҳои миллӣ вобаста карда мешавад.

Дар адабиёти илмӣ доир ба мафҳум ва моҳияти «манфиати миллӣ» низ андешаи ягона вучуд надорад. Андешаҳои гуногун мавҷуданд, ки онҳо ин мафҳумро барои давлат, ҷомеа ва инсонро шаҳрванд зухуроти муҷрам ва калидӣ эътироф менамоянд. Ё чи тавре муҳаққиқ П.А.Сиганков қайд менамояд: «Дуруст дарк кардани мафҳуми «манфиати миллӣ» эътирофи ҳуқуқ ба мавҷудият, инчунин, ҳатман ба эътибор гирифтани ва ҳурмат намудани манфиатҳои ҳамаи тарафҳои бо ҳам ҳамкориҳои мутақобиладоштаро дар назар дорад» [15, 288].

Мафҳуми «манфиати миллӣ» ё «манфиатҳои миллӣ» барои адабиёти сиёсӣ, ҳуқуқӣ, назарияи муносибатҳои байналмилалӣ ва геополитикӣ мафҳуми нав нест. Давлати соҳибхитӣёр бидуни манфиати миллӣ вучуд дошта наметавонад ва манфиати миллӣ нишондиҳандаи асосии давлат мебошад. «Мафҳуми мазкур ҳанӯз ба Фукидид шинос буда, дар манфиат асоси муносибатҳои байниҳамдигарии Афина ва Спарта ва рафтори иттифокчиёни онро меид» [15, 288], қайд менамояд пажӯҳишгар П. Сиганков.

Манфиатҳои миллӣ ҳамчун зухуроти ҷамъиятӣ, таърихӣ ба равандҳои гуногуни геополитикӣ, идеологӣ, сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ вобастагии амиқ дошта, аз манфиатҳои инсон, ҷомеа ва давлат маншаъ мегиранд. Ифодаи арзишҳо мебошад, ки аз ҷониби давлатҳо ҳамчун субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ дар заминаи талаботи онҳо муайян карда мешаванд. Ин зухурот қонуниятҳои худро дорад, ки ба омилҳои

гуногуни амали хориҷии давлат вобаста мебошанд, доира, намуна (модел), тартиб, имкон ва шароитҳои амалӣ кардани онҳоро дар ҳадду ҳудуди мушаххас нишон медиҳанд.

Олими ватанӣ Х.Сафарализода новобаста аз тулонӣ ва зиёд будани баҳсҳо доир ба манфиатҳои миллӣ ва ба ҳамдигар мувофиқ набудани онҳо, кӯшиш намудааст, ки манфиатҳои бунёдии давлатро муайян намояд. Ӯ таъкид кардааст: «Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, ҳамаи давлатҳо метавонанд манфиатҳои бунёдии худро дошта бошанд, ки онҳоро ба таври зайл муайян намудаанд: 1) тамомияти арзӣ; 2) истиклоли давлатӣ ва ё истиклоли сиёсӣ; 3) рушди иқтисодӣ ва пешрафт; 4) ҳифзи низоми иқтисодию сиёсии ҷомеа (агар коршоям бошад). Ғайр аз ин, арзишҳои фарҳангӣ ва тарзи зиндагии ҷомеаро низ баъзан ба манфиатҳои бунёдӣ дохил менамоянд» [12,144].

Пажухишгар М.Абдулҳақов мафҳуми манфиатҳои миллиро чунин ифода намудааст: «Манфиатҳои миллӣ – талабот ва манфиатҳои даркшудаи давлат мебошад, ки ба воситаи вазъи иқтисодӣ ва геополитикии давлат дар давраи мазкур, анъанаҳои таърихӣ фарҳангӣ, зарурати таъмини амният, ҳимояи аҳоли аз таҳдидҳои берунӣ ва бетартибҳои дохилӣ, ғоҷаи иқтисодӣ ва инчунин вазифаҳои дурнамои рушди давлат муайян карда мешаванд» [1,12].

Садсолаҳои охир бо аз байн рафтани ҷомеаҳои зиёди «анъанавӣ» хусусиятнок мебошад, ки ҷаҳонишавӣ ва таъсири он ба фарҳанги миллӣ бештар гардида, онҳо зери таъсири фарҳангу тамаддуни бегона ҷойи худро ба ҷомеаҳои муосиртар тағйир медиҳанд.

Вобаста ба ин, 10 декабри соли 2012 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар иҷлосияи Созмони Конфронси Исломӣ чунин нигаронӣ намуданд: «Ҷаҳонишавӣ сабаби тақвият ёфтани бархӯрди тамаддунҳо ва коҳиши одоби ахлоқ, маънавиёт ва унсурҳои дигари иҷтимоӣ хоҳад буд» [10, 4-5]. Аз нигаронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки ҷаҳонишавӣ агар аз нуқтаи назари иқтисодӣ тарафҳои мусбати худро дошта бошад, аммо одоби ахлоқ, маънавиёт ва фарҳанг дар пешии ҷаҳонишавӣ таъсирпазир мебошад. Ҳамин тариқ:

–конституционализм, ҷаҳонишавӣ ва манфиатҳои миллӣ зухуроти фалсафӣ, ҷамъиятию сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ва иқтисодӣ мебошанд, ки бо дарназардошти як қатор омилҳо ва сабабҳои гуногун дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ ба лексикони илмӣ ва амалии ҷомеаи башарӣ ворид гардидаанд. Онҳо зухуроти глобалии давлатҳо ва ҷомеаҳоро фарогиранда буда, бо хусусияти объективӣ, воқеият ва бо қонуниятҳои ҳосси худ давлат ва ҷомеаҳоро азхуд намуда, таъсири худро ҷиддан ба равандҳои гуногуни дар давлат, ҷомеа ва муносибатҳои байналмилалӣ ба вуқӯ меомада мерасонанд. Тарафҳо ва ҳислатҳои моҳиятии онҳо дар раванди бунёди давлатҳо, ташаккул ва рушди низоми сиёсӣ ва ҳокимиятӣ, ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии давлат ва ҷомеа, муносибат ба инсон ва

хуқуқу озодиҳои он ва муносибатҳои байналмилалӣ қушода гардида, амалан меёӣ, қоидаҳои роҳбарикунанда ва асосҳои аввалиндараҷаи ташкили давлат ва ҳаёти ҷомеа ро инъикос менамоянд;

—агар конституционализм ҳамчун назария, таълимот ва заминаи бунёди давлат самаранокӣ, мустаҳкамӣ ва ҷавобгӯӣ ормонҳо, интизорӣ ва умумедворҳои ҷомеаи башари ро зимни ташкил кардани ҳама гуна давлат, муайян кардани мавзӯ ва унсурҳои асосҳои сохтори конституционӣ, салоҳияти мақомоти давлатӣ дар заминаи таҷзияи ҳокимият, арзиши олий эълон намудани инсон ва ҳуқуқи озодиҳои он, таъсиси ҳокимияти судии мустақил ва шаффоф барои ҳалли ҳама гуна муноқиша миёни субъектҳои фаъолияти давлатӣ, тавассути конституцияи дар аксар давлатҳо аз ҷониби аҳолии мамлакат пазируфташуда дар амал собит намуда бошад, аз равандҳои ҷаҳонишавӣ, ки ба воситаи Ғарб ҳамчун идеология ба давлатҳо ва мамлакатҳои гуногун бо суръати баланд ворид гардидааст, ҳанӯз ҳам ҳавфу ҳарос ва таҳдид ба соҳибистиқлолии давлат, арзишҳои миллӣ, иқтисодии заифу рушднакарда боқӣ мондааст. Ин ҳавфу ҳатар ба асосҳои давлатдорӣ, аз ҳар давлату ҷомеаҳо ҳифзи арзишҳои мазкур, яъне дар маҷмӯъ, манфиатҳои миллӣ ба хотири аз байн нарафтан, гум накардани айнияти миллӣ, анъана ва фарҳангу тамаддуни миллиро тақозо менамояд;

—ҷаҳонишавӣ ҳамчун раванди умумӣ аз доираи танзими мавзуй конституционализм дур буда, ба он алоқамандӣ ва вобастагии бевоситаи мавзуй надорад. Лекин раванди минбаъдаи шаклгирӣ ва васеъшавии доираи самтҳои фарогири ҷаҳонишавӣ дар баробари ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, ҳарбӣ–техникӣ, фарҳангӣ метавонад дар заминаи ҷаҳонишавии низомҳои ҳуқуқӣ, рушду таҳким ёфтани ҳифзи ҳуқуқи инсон, вусъати равандҳои муҳоҷират, рушди низоми интиҳоботӣ ва торафт хусусияти ягона касб намудани он, инчунин, ҳамгирии иқтисодию молиявии минтақаҳои гуногун, рушди бемайлоии бозори қувваҳои коргарӣ, хизматрасонӣ ва молия, махсусан аз нуқтаи назари ҳуқуқ, арзёбӣ ва дарк намудани ҷаҳонишавӣ ба конституционализми глобалӣ оварда расонад. Дар ин замина, дар матни конституцияҳо мавҷуд будани масъала, меёӣ ва принципҳои конституционӣ дар хусуси санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи давлат, қисми таркибии низоми ҳуқуқи давлатро ташкил дода, дар сурати муҳолифати қонун ва дигар санадҳои дохили давлатӣ ба санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ амал мекунанд, ба ин масъала ҷиддан мусоидат намоянд. Бинобар ин, моддаи 10-уми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти равандҳои ҷаҳонишавӣ ва таъсири онҳо ба ҳама самтҳои ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, аз ҷумла низоми ҳуқуқӣ бояд дуруст, амиқ, ҳамаҷониба дарк карда шуда, меёӣ, принцип, механизми пешгирӣ ва худмуҳофизатии худро дошта бошад. Садди роҳи ҳама гуна таъсири манфии ҷаҳонишавӣ гарданд;

–конституционализм, ҷаҳонишавӣ ва манфиатҳои миллӣ зухуроти бо ҳам алоқаманди ҷамъиятӣ мебошанд, ки конституционализм ва дар заминаи он беҳатарии конститусионӣ ба манфиатҳои миллӣ тавҷам ва созгор мебошанд ва онро пурра инкишоф дода, ҳадафи онҳо яхела мебошад. Пас ҷаҳонишавӣ бояд бо ченаки конституционализм, ки то андозае бо манфиатҳои миллӣ айнӣ дорад ва барои татбиқи амалии онҳо барои давлат ҳамаи восита ва механизмҳои конституциониро фароҳам овардааст, инчунин, бо ченаки манфиатҳои миллӣ баҳо дода шавад. Мубрамиати ин зухуроти ҷамъиятӣ (ҷаҳонишавӣ), ки дар зарфи зиёда аз чихил сол ҳанӯз ҳам барои ҳама самтҳои илмҳои гуногуни ҷамъиятӣ ва иқтисодӣ норавшан аст, бояд рӯз то рӯз бо дароназардошти як қатор омилҳо ва ҳодисаҳои байналмилалӣ (геоолитикӣ, геосиёсӣ, геоиқтисодӣ, геоэкологӣ, энергетикӣ, иттилоотӣ ва технологӣ) муайян карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Абдулхаков М. Защита национальных интересов как важный фактор развития государственности. (Текст] / М.М. Абдулхаков. Автореф. дис. к. полит. наук.–Душанбе. 2006.–С.12.
2. Бабуринов С., Мунтян М., Урсул А. Глобализация в перспективе устойчивого развития / С.Н. Бабуринов, М.А. Мунтян, А.Д. Урсул.–М.: Магистр. ИНФРА.–М. 2011.–С.12. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://znanium.ru/read?id=113729> (Дата обращения: 20. 06. 2025).
3. Гончаров В. Глобальный конституционализм: социально-философский анализ. Дисс. на соиск. уч. ст. д. ф.н. Спец. 09.00.11– социальная философия. Краснодар – 2017.– 418 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://docs.yandex.ru/-docs/view?tm=-1750826136-&tld=-ru&lang=ru&name=-avtoreferatov-charov-v.v..pdf>(Дата обращения: 20.06.2025);
4. Государственное право буржуазных и развивающихся стран: (Текст] Учебник. –М.: Юрид. лит. 1989. – С. 67.
5. Джемаль Г. “Золотой миллиард»–это миф //Русский предприниматель. 2002. – Янв. – С.28.
6. Лойко А., Зиновьев: А. Западнизм и глобализация. Гуманитарные ведомости ТГПУ им. Л.Н.Толстого, №4 (44), декабрь 2022 г.–С.38-46. (Электронный ресурс]. Режим доступа: [file:///C:/Users/Downloads/A. %20A. %20 Зиновьев% 20 Западнизм% 20–И%20Глобализация.pdf](file:///C:/Users/Downloads/A.%20A.%20Зиновьев%20Западнизм%20И%20Глобализация.pdf) (Дата обращения: 1 июля 2025 г.)
7. Манакова И. Сущность и перспективы развития глобализационных процессов. [Текст] /И. Манакова. Вестник ВГУ. Серия: Философия, 2010, №2. –С.57.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2012. –

Душанбе, 2012.–С. 3. (Захираи электронӣ). (Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/16771>). (Санаи мурочиат: 22.09.2019).

9. Политическая наука: словарь–справочник. Авт. и сост.: Санжаревский И.И. д. полит. н. проф. Изд. 6-е, испр. и доп.– Тамбов. – 2016. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://vnmk.ru/gloss/> (Дата обращения: 20. 06. 2025).

10. Раҳмонов Э. Фарҳанги исломӣ моҳиятан инсондӯстона аст.// Ҷумҳурият, 2005, – 10-12 –№ 29 (21048). –С.4 – 5.

11. Раҳмон Д. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангии тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ.[Матн] / Д.Раҳмон. Дис. барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқ аз рӯи ихтисоси 12.00.01. –Душанбе, 2019.– С. 98–99.

12. Сафарализода Х. Таҳдидҳои замони муосир. Масъалаҳои назариявӣю методологӣ. [Матн] / Х. Сафарализода. Монография.–Душанбе: Эр-граф, 2023.– С.144.

13. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси ботантана ба муносибати Рӯзи милитсияи тоҷик. –Душанбе, 10 ноябри соли 2012: [Захираи электронӣ]: Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/16771> (Санаи мурочиат: 22.09.2018).

14. Таҳаввулотҳои конститусионии Тоҷикистони соҳибистиклол. [Матн] / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.–Душанбе: Қонуният, 2019.–С.10.

15. Цыганков П. Теория международных отношений: Учеб. пособие [Текст] / П. Цыганков. –М.: Гардарики, 2003.– С.288.

16. Шайо А. Самоограничение власти. Краткий курс конституционализма. [Текст] / А. Шайо. –М.: Юрист, 1999. –С. 8. (292 с.)

17. Шайо А. Самоограничение власти. Краткий курс конституционализма. [Текст] / А. Шайо. М.: Юрист. 1999. –С.32, 20.

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ, ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ЗАЩИТА НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ

КАРИМЗОДА КАРИМ МАЗИЁ,

кандидат политических наук, заместитель Председателя

Конституционного суда Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, город Душанбе, улица Бохтар 48;

тел: (+992) 918-67-05-32

В данной статье исследуется процесс современных международных отношений, функционирование государств и защита их национальных интересов, которые складываются из разнообразных явлений, таких как конституционализм, глобализация и национальные интересы.

В ходе анализа и исследования отмечается, что они охватывают глобальные процессы всех государств и обществ, овладевают государствами

и обществами по своему объективному, реальному характеру и с присущими им закономерностями, оказывая серьезное влияние на различные процессы, происходящие в государстве, обществе и международных отношениях.

Раскрывается понятие и сущность этих трех общественных явлений, анализируется и исследуется их роль и место в построении государства, межгосударственных отношениях и их влияние на основы государственности, защиту национальных ценностей, национальных интересов в целом во имя того, чтобы не допустить утраты национальной идентичности, национальных традиций, культуры и цивилизации.

Ключевые слова: конституционализм, глобализация, национальные интересы, основные интересы, Послание Президента Республики Таджикистан о глобализации.

CONSTITUTIONALISM, GLOBALIZATION AND PROTECTION NATIONAL INTERESTS

KARIMZODA KARIM MAZIYO,

Candidate of Political Sciences, Deputy Chairman of the
Constitutional Court of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Bokhtar str. 48;
tel.: (+992) 918-67-05-32

The article examines the process of modern international relations, the functioning of states and the protection of their national interests, which consist of various phenomena such as constitutionalism, globalization and national interests. During the analysis and research, it is noted that they are global phenomena that encompass all states and societies, and with their objective nature, reality, and specific laws, they master states and societies, significantly influencing various processes occurring in the state, society, and international relations. The concept and essence of these three social phenomena are revealed, and their role and position in state building, interstate relations, and their impact on the foundations of statehood, the protection of national values, and in general, national interests, in order to prevent the disappearance or loss of national identity, traditions, culture, and civilization, are analyzed and evaluated.

Keywords: constitutionalism, globalization, national interests, fundamental interests, Address of the President of the Republic of Tajikistan on globalization.

УДК 323.2:004(575.3)

ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ НИЗОМИ ИТТИЛООТӢ ДАР ЗАМИНАИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТИИ ТОҶИКИСТОН

ШАРИФЗОДА САИДҲОМИД САФАР,

номзади илмҳои таърих, сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии
масъалаҳои амнияти минтақавии Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

Дар мақола масъалаи танзими давлатии низоми иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи таъмини амнияти иттилоотии кишвар мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф зимни таҳқиқи масъала кӯшиши намудааст, ки ҷанбаҳои меъриии ҳуқуқии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар заминаи таҳдидҳо ба амнияти иттилоотии кишвар ва тамоюлҳои нав дар низоми иттилоотии ҷаҳон баррасӣ ва арзёбӣ гардидаанд.

Дар мақола санадҳои меъриии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба монанди қонунҳо, стратегия, барнома ва консепсияҳои давлатӣ, дар ин самт мавриди омӯзиши қарор гирифтаанд. Дар баробари таҳлилу баррасии фарогири тасмимҳои давлатӣ дар самти танзими низоми иттилоотӣ ва таъмини амнияти иттилоотии Тоҷикистон, ҳамзамон, пешниҳодҳои мушаххас низ дар ин самт ироа шудаанд.

Инчунин, дар мақола таъкид мегардад, ки ҳоло барои Тоҷикистон масъалаи аввалиндараҷа дарёфти таҷрибаи кишварҳои бузург дар самти танзими меъриии ҳуқуқии иттилоот ба ҳисоб рафта, дар ин замина сармоягузорӣ ҷиҳати ҳифзи низоми иттилоотии кишвар аз иттилооти ғаразнок қадами баъдӣ хоҳад буд. Зеро бе сармоягузорӣ ва истифодаи технологияи пеширафта дар низоми ҳифзи иттилоот ва таъмини амнияти иттилоотӣ дар ҷаҳони муосир, амнияти миллӣ ва иттилоотии Тоҷикистон зери хатар қарор мегирад.

Калидвожаҳо: танзими давлатӣ, низоми иттилоотӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмини амнияти иттилоотӣ, таҷрибаи кишварҳои бузург, танзими меъриии ҳуқуқӣ, истифодаи технологияи пеширафта, рақамикунони фаъолият, имзои электронии рақамӣ, дипломатияи рақамӣ, фазои иттилоотӣ, тамаддуни иттилоотӣ, табодули бемаҳдуди иттилоотӣ, интернет, фазо ва вақт, фазои маҷозӣ, додаҳои иттилоотӣ, технологияи иттилоотӣ, воситаҳои иттилоотӣ, коркарди иттилоот.

Дар шароити муосири муносибатҳои ҷамъиятӣ масъалаи танзими иттилоотӣ бо дарназардошти таҳаввулот дар низоми иттилоотии ҷаҳонӣ

мураккаб ва печида гардидааст, зеро пешрафти бесобиқаи техника ва фанновариҳои иттилоотиву телекоммуникатсионии замони муосир мафҳуми анъанавии фосилаи фазою вақт ва макону замонро куллан тағйир дода, боиси пайдоиш ва ташаккул навъи нави тамаддун, яъне тамаддуни иттилоотӣ гардидааст.

Дар ин қарина, ҷавҳари тамаддуни иттилоотиро нашр ва табодули бемаҳдуди иттилоотӣ, рушди васоити интернетӣ бо дарназардошти густариши робатаҳои маҳворавӣ, коркарду паҳши барномаҳои гуногуни иттилоотӣ ташкил менамояд. Дар ин замина, масъалаи бархӯрдҳои низомӣ ва мутамарказ ба қувва аҳамияти худро нисбатан аз даст дода, иттилоот ҳамчун афзори муҳимми паҳш ва забти фазои маҷозии ҷомеаҳо гардидааст, ки ба ҳайси “неруи нарм” шинохта мешавад.

Бо ин ҳол, масъалаи танзими давлатии сиёсати иттилоотӣ дар меҳвари аҳдофи созандаи кишвари мо, ки тавонад суботи сиёсиро таъмин ва манфиатҳои давлатиро ҳифз намояд, қарор дорад. Дар чунин шароити баамаломата Чумҳурии Тоҷикистон мусоидат ба таъмини амнияти иттилоотии кишварро ҳадафи асосии худ қарор дода, дар доираи пайгирӣ ва татбиқи ин ҳадаф чораҳои амалӣ андешидааст.

Бояд зикр намуд, ки дар шароити бемаҳдуди ҳаракати иттилоот, ки аз рӯйи ин махсусияташ (бемаҳдудӣ) дар робита бо даҳолати доираҳои манфиатдор, ки фазои иттилоотии кишварҳоро тасхир намуда, онро ба манфиати худ истифода менамоянд, масъалаи танзими иттилоот, дастрасӣ ба он ва амнияти иттилоотӣ бисёр муҳим мегардад. Бо дарназардошти ин масоил, дар Чумҳурии Тоҷикистон санаду меъёрҳои ҳуқуқӣ чӣхати танзими фаъолияти иттилоотӣ дар тамоми сатҳҳо ба тасвиб расидааст. Матраҳ будани меъёрҳо ва асноди танзимкунанда ба мо имкони фаъолияти мутавозинро дар низоми мураккаби иттилоотии дунё фароҳам меоварад.

Дар Тоҷикистон чӣхати танзими фаъолияти иттилоотӣ санаду меъёрҳо, ба монанди Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот”, аз 10 майи соли 2002, таҳти №55 [11], ки асосҳои ҳуқуқии фаъолияти иттилоотӣ, мақсад, вазифа, принцип, субъект ва объектҳои муносибатҳои иттилоотиро ба танзим дароварда, сиёсати давлатии иттилоотиро дар ҷомеа муқаррар менамояд, қабул гардидааст. Инчунин, бо мақсади муқаррар кардани принципҳои асосии таъмини ҳифзи иттилоот ва танзими муносибатҳои ҳуқуқии дар ин соҳа, Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи иттилоот” аз 2 декабри соли 2002, таҳти № 71 қабул гардидааст [12].

Инчунин, чӣхати фароҳам овардани шароити ҳуқуқӣ барои амалӣ гардонидани ҳуқуқи ҳар шахрванд ба ҷустуҷӯи озодонаи иттилоот ва ба даст даровардани он, ҳамчунин, таъмини ошкорои иттилоотии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ташкилоту мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот

дар кишвари мо, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот” аз 18 июни соли 2008, таҳти № 411, фаъолият менамояд [6].

Вобаста ба танзими асосҳои ташкилию ҳуқуқии фаъолияти матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма ва кафолати давлатии озодии онҳо дар мамлакат, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» аз 19 марти соли 2013, таҳти №961, ба тасвиб расидааст [15]. Аз тарафи дигар, барои муайян кардани асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии фаъолият, вобаста ба ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва ҳифзи маълумоти шахсӣ, аз 3 августи соли 2018, таҳти №1537, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ” амал мекунад [13].

Дар замони муосир, вобаста ба фарогирии иттилоот, масъалаи ҳифз ва нигоҳдории он, яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад, зеро таҷриба нишон медиҳад, ки ҳоло қудратманд касест, ки иттилооти бештар дорад. Аз ин рӯ, масъалаи ҳифз ва таъмини амнияти иттилоотӣ дар маркази тавачҷуҳи давлат ва ниҳодҳои он қарор дорад. Дар ин қарина, вобаста ба танзими асосҳои ҳуқуқӣ ва системаи ҳифзи сирри давлатӣ бо мақсади таъмини амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, баррасии муносибатҳои ҷамъиятӣ, вобаста ба мансуб донишмандони маълумот ба сирри давлатӣ, махфигардонӣ, ихтиёрдорӣ, ҳифз ва ғайримахфигардонии иттилоот аз 6 июли соли 2014, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сирри давлатӣ» амал менамояд, маҳз дар асоси он маълумоте, ки ба ҳайси сирри давлатӣ дониста мешавад, мақомоти ваколатдори он мушаххас гардидааст. Инчунин, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният” низ баъзе ҷанбаҳои фаъолияти иттилоотиро дар Тоҷикистон танзим менамояд ва маҳз дар моддаи 23-и Қонуни мазкур масъалаи таъмини амнияти иттилоотӣ ва принципҳои асосии он баррасӣ мегардад. Дар асоси модаи болозикр, пеш аз ҳама, низоми миллии ҳифзи иттилоот, аз ҷумла захираҳои давлатии иттилоотӣ, қабули қарорҳо аз ҷониби мақомот ва шахсони мансабдори Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба масъалаҳои сиёсӣ ва иқтисодии ҳориҷӣ, инчунин, масъалаи таъмини онҳо ба иттилооти объективӣ ва огоҳона дар бораи тамоюлҳои рушди сиёсӣ ва иқтисодии ҷаҳонӣ, вазъи сиёсӣ ва иқтисодии давлатҳои дигар, хусусан давлатҳои ҳамҷавор, баррасӣ гардидаанд.

Инчунин, гуфта мешавад, ки мақомоти давлатӣ ва худидоракунии шаҳрак ва деҳот, ташкилотҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқашон, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон уҳдадоранд, то тамоми чораҳои заруриро ҷиҳати роҳ надодан ба вобастагии иттилоотии Тоҷикистон, ғасб ва муҳосираи иттилоотӣ аз ҷониби давлатҳои дигар, ба бунбасти иттилоотии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва қувваҳои таъмини амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон андешанд [7].

Муҳимтар аз ҳама, таъкид мегардад, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ ба қабули қарорҳо ва содир кардани амалҳое, ки ҳилофи манфиатҳои миллии ташаккул ва фаъолияти мунтазами фазои иттилоотии Тоҷикистон ё дохил шудани кишвар ба низоми ҷаҳонии робита ва иттилоот мебошанд, роҳ дода нашавад. Маҳз ҳамин нуқтаи муқарраршуда ба тақвияти шинохти мусбати Тоҷикистон дар ҷаҳон ба ҳайси давлати демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуқбунёд, ки ҷузъи таркибии манфиатҳои миллии мо ба ҳисоб меравад, доништа мешавад [5].

Аз тарафи дигар, дар моддаи 23-и Қонуни мазкур мушаххас менамояд, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳн намудани маводи интишорӣ, намоишҳои телевизионӣ ва паҳши радиои воситаҳои ахбори оммаи хориҷӣ, ки мазмун онҳо амнияти миллиро халалдоркунанда ва ифшо кардани иттилооти хизматӣ ва дигар иттилооти ба манфиатҳои давлат алоқаманд, манъ аст [7]. Ба ғайр аз ин, дар моддаи 3-и Қонун, ки “Принсипҳои таъмини амният” унвон дорад, дар он масъалаҳои иттилоотонии фаврии байниҳамдигарӣ ва мувофиқаи амалҳои қувваҳои таъмини амният ва бартарияти чораҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иттилоотӣ таъкид гардидааст.

Вобаста ба танзими давлатии иттилоот, инчунин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба тасвиб расид. Масалан, дар асоси моддаи 27-уми Қонуни номбурда доир ба таъмини иттилоотии мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мегардад. Гуфта мешавад, ки барои ба амал баровардани фаъолияти худ мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон системаҳои иттилоотӣ, системаҳои алоқа ва системаҳои интиқоли ахбор, воситаҳои ҳифзи маълумот, аз ҷумла воситаҳои ҳифзи криптографию (махфинависӣ) омода, таъсис мекунанд ва истифода мебаранд.

Дар Қонуни мазкур ҳамчунин, тартиби бақайдгирӣ ва истифодабарии маълумот дар бораи ҳуқуқвайронкуниҳои содиршуда, ки ба масъалаи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дахлат мекунанд, муқаррар гардидааст. Гуфта мешавад, ки маълумот дар бораи фаъолияти иктишофӣ, зараровар ва дигар фаъолияти дуИМАнонаи хадамоти махсус ва ташкилоти давлатҳои хориҷӣ, шахсони алоҳида, ки ба зарари амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шудаанд, дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии марбут ба Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мегарданд [9].

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади танзими алоқаи почта, ки қисми ҷудонашавандаи инфрасохтори иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва дар қаламрави он чун комплекси ба ҳам пайванди истеҳсолию хоҷагӣ, ки барои қонё гардонидани эҳтиёт ва талаботи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, мақомоти давлатӣ ва идоракунӣ, ки ба хизмати алоқаи почта пешбинӣ шудааст, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи

алокаи почта” аз 1 августи соли 2003, тахти № 39, амал менамояд [10]. Дар баробари ин, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи “Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон” барои солҳои 2008–2012” ба тасвиб расид, ки мақсади он муайян кардани самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии иттилоотӣ, ташаккул ва рушди сиёсати давлатӣ дар соҳаи иттилоот, ҳифзи манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баҳши иттилоот, таъмини ташаккул ва инкишофи фазои ягонаи иттилоотӣ фарҳангӣ, ҳамчун шартӣ зарурии ягонагии сиёсӣ ва маънавии аҳолии ҷумҳурӣ, муҳайё сохтани заминаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва техникаю технологияи воридшавии мамлакат ба ҷомеаи ҷаҳонии иттилоотӣ ба ҳисоб меравад [21].

Бо қабули “Консепсияи сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи телевизион ва радиошунавонӣ, барои солҳои 2010–2025”, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 феввали соли 2010, тахти №76, тасдиқ шудааст, ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ кардани системаи аврупоии паҳши телевизиони рақамӣ рӯйи кор омадааст [4]. Инчунин, кишвари мо дар ин замина, “Барномаи давлатии рушди паҳши телевизиони рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2024-ро аз 30 августи соли 2019, тахти № 437, амалӣ менамояд, ки ба муайянсозии ҳадафҳо, афзалият ва тадбирҳо ҷиҳати ташаккул ва рушди телевизиони рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст [3].

Амалисозии “Барномаи давлатии «Рушд ва ҷорикунии технологияҳои иттилоотонӣ–коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистоназ аз 3-уми декабри соли 2004, №468) [1], «Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2014–2017» аз 3 июли соли 2014, тахти №428 ва «Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2018–2020» аз 31 октябри соли 2018, № 519 [2] иқдомҳои дигари кишвар дар ин самт мебошанд.

Айни замон доир ба танзими раванди иттилоотонии ҷомеа дар кишвари мо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотонӣ» амал менамояд. Қонуни мазкур муносибатҳои ҳуқуқiero, ки дар рафти ташаккулу истифодаи иттилооти ҳуччатшуда ва манбаю захираҳои иттилоот ба миён меоянд, ба вучуд овардани технологияҳои иттилоотӣ ва шабакаву системаҳои автоматиконидашудаи иттилоотро танзим мегардонад, тартиби муҳофизати захираи иттилоот, инчунин, ҳуқуқ ва вазифаҳои субъектҳоiero, ки дар равандҳои иттилоотонӣ ширкат меварзанд, муайян мекунад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи реклама” низ муносибатҳои соҳаи рекламаро (ба истиснои рекламаи сиёсӣ) ба танзим дароварда, онро аз рақобати бевичдонона ҳифз менамояд ва рекламаи номуносиbero, ки

метавонад истифодабарандагонро ба иштибоҳ андозад, ё ба саломатии онҳо, молу мулки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, тарзи ҳаёт, шаъну шараф, ё эътибори қорӣи шахсони мазкур зарар расонад, инчунин, ба манфиатҳои ҷамъиятӣ, принсипҳои башардӯстӣ ва ахлоқӣ таҳдид кунад, пешгирӣ ва манъ менамояд.

Аз тарафи дигар, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи телевизион ва радиошунавонӣ» [17], фаъолияти ташкилотҳои телевизион ва радиошунавониро дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим намуда, шароити амали ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ташкилии онҳоро, ки ба истифода аз озодии суҳан, ҳуқуқи шахрвандон барои дарёфти ахбори қомилу ғаврию ҳақиқӣ ва ғайраро танзим менамояд.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати танзими ҷанбаҳои фаъолияти илмӣ ва интишори асару маводҳои илмӣ ва таълимӣ низ санаду меъёрҳои марбута ба тасвиб расидаанд. Масалан, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Дар бораи таъбу нашр», ки муносибатҳои байни ноширон, таҳиягарон, пахнкунандагон ва истифодабарандагони маҳсулоти ҷопиро танзим менамояд, далели гуфтаҳост. Инчунин, бо мақсади муайян сохтани принсипҳои асосии сиёсати давлатӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои субъектҳои фаъолияти ноширӣ ва полиграфӣ ва ба танзим даровардани муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи мазкур аз 23 июли соли 2016, таҳти №1327, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти ноширӣ ва полиграфӣ» амал менамояд. Қонун «Дар бораи ҳуқуқҳои муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» аз 13 ноябри соли 1998, таҳти №726, муносибатҳои ҳангоми эҷод ва истифодаи асарҳои илмӣ, адабӣ ва санъат (ҳуқуқи муаллиф), фонограмма, иҷро, намоиш ва барномаҳои ташкилоти паҳши эфирӣ ва кабелӣ (ҳуқуқҳои вобаста ба он) баамалояндаро танзим менамояд [18].

Дар низоми иттилоотонӣ ва ҳифзи иттилоот, маҳфуз нигоҳ доштани он дар шаклҳои гуногун масъалаи дастрасӣ ба маводҳои бойгонӣ низ муҳим арзёбӣ мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳазинаи бойгонии миллий ва муассисаҳои бойгонӣ» аз 13 ноябри соли 1998, таҳти №705, амал менамояд, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар ташкил, ҳифз, бақайдгирӣ ва истифодаи ҳуҷҷатҳои Ҳазинаи бойгонии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин, идоракунии давлатии фаъолияти бойгониро ба танзим мерасонад.

Бо дарназардошти рушди ҷомеаи муосир ва ба нуқтаи баланди таҷдид расидани раванди технологиякунонӣ ва дигар фанновариҳо, инчунин, рақамикунонии фаъолияти инсонҳо дар тамоми соҳаҳо, масъалаи ҳифзи иттилоот дар шакли электронӣ ва эътимод нисбат ба он ва ё истифодаи ғайрифардии он вобаста ба салоҳиятнокӣ мушкили дигари ҷомеаҳо ба ҳисоб мераванд.

Бо мақсади танзими ин самти фаъолият дар Тоҷикистон санаду меъёрҳои ҳуқуқӣ ба имзо расидаанд. Аз қабилӣ чунин санадҳои меъёрӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи имзои электронии рақамӣ» ба ҳисоб меравад. Қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро ҳангоми созмон додан ва истифодаи имзои электронии рақамӣ дар чараёни ташаққул ва истифодаи ҳуҷҷатҳо дар шакли инъикоси электронӣ тавассути системаи иттилоотии автоматикунонидашуда ва телекоммуникатсионӣ, воситаҳои барномавӣ ва техникаӣ ба танзим мебарорад [8]. Дар моддаи 2-уми Қонуни мазкур таҳти унвони “Мафҳумҳои асосӣ” ҳуҷҷатҳои электронӣ, аз қабилӣ имзои электронии рақамӣ, воситаҳои имзои электронии калиди пӯшида ва калиди кушодаи имзои электронии рақамӣ, сертификати воситаҳои имзои электронии рақамӣ, тасдиқи аслии будани имзои электронии рақамӣ дар ҳуҷҷати электронӣ ва ғайра, шарҳи худро ёфтаанд.

Аз тарафи дигар, дар Тоҷикистон муқаррар намудани асосҳои ба қор бурдани ҳуҷҷатҳои электронӣ, талаботи асосӣ ба ҳуҷҷатҳои электронӣ, инчунин, ҳуқуқ, вазифаҳо ва масъулияти иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқиро, ки дар соҳаи гардиши ҳуҷҷатҳои электронӣ ба амал меоянд, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ” аз 10 майи соли 2002, таҳти № 51, қабул шудааст. Дар моддаи 1-уми Қонуни номбурда мафҳумҳои асосӣ, аз қабилӣ ҳуҷҷати электронӣ, гардиши ҳуҷҷатҳои электронӣ ва ғайра, маънидод гардидаанд [14].

Аз санаи 15 марти соли 2023 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ ва имзои электронӣ” ба тасвиб расид, ки дар асоси он Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ” аз 10 майи соли 2002 ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи имзои электронии рақамӣ” аз 30 июли соли 2007 аз эътибор соқит доништа шуда, фаъолиятро дар ин самт қонуни нав танзим менамояд.

Бояд таъкид кард, ки дар шароити нави муносибатҳои байналмилалӣ, вобаста ба мушкилоти фароғири башар, инчунин, таъсир ва муҳимияти он барои инсон, иттилоотӣ дар ин самт низ аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, яке аз ин гуна мушкилоте, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳама самтҳои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ эҳсос менамояд, мушкилоти экологӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин қарина, дар кишвари мо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилооти экологӣ” амал менамояд, ки он асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии таъмини иттилооти экологиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд ва ба таъмини ҳуқуқи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба дастрасии иттилооти экологии мукамал, эътимоднок ва саривақтӣ мусоидат карда, муносибатҳоро дар ин бахш танзим менамояд.

Аз ин рӯ, ҷанбаҳои танзими меъёрии ҳуқуқии иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври муайян мушаххас гардидааст, аммо самти амалии он ва

бахусус арзёбии таҳдиду хатарҳое, ки бевосита ба низоми иттилоотии кишварҳо таҳдид менамояд ва он аз ҷониби доираҳои манфиатдори давлатӣ ва ғайридавлатӣ аз хориҷи кишвар дастгирӣ меёбад, каме андеша иброз намудан бисёр бамаврид аст.

Новобаста аз он ки ҳоло истилоҳи “амният” дунбологири тамоми дигар вожаҳои соҳавӣ мебошад ва ба он дар аксар маврид, аз қабилӣ “амнияти миллӣ”, “амнияти озуқаворӣ”, “амнияти энергетикӣ”, “амнияти экологӣ” ва ғайра вомахӯрем, истифодаи истилоҳи “амният” дар шароити торафт рушдбандии технологияи иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ дар радифи иттилоот низ маъмулӣ гардидааст. Амнияти иттилоотӣ дарвоқеъ, фарогири тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғайра, мебошад. Дар шароите, ки аксар соҳаҳо ба низоми фаъолияти иттилоотӣ ва иртиботӣ ба маводи электронӣ рӯ овардаанд, дарвоқеъ, ҷойгоҳи амнияти иттилоотиро боло мебарад. Аз ин рӯ, муносибати дуруст бо иттилоот ва нигоҳ доштани иттилооти зарурӣ ва бевосита таъмини амнияти он масъалаи мубрами ҷомеаҳои муосир мебошад.

Ҳоло мушкilotи вайрон кардани амнияти иттилоотӣ барои шахрвандони одӣ, ширкату созмонҳо ва дар маҷмӯъ, барои кишварҳо мубрам мебошад. Дар солҳои охир шояди он гардидем, ки натиҷаи вайрон намудани амнияти иттилоотии шахсҳо дар робита бо истифодаи технология муосир чӣ қадар гарон афтадааст. Вобаста ба ин, якчанд хатари нисбатан дақиқро, ки ба амнияти ҷомеа таҳдид менамоянд, овардан зарур аст:

- имкони воқеии аз байн бурдани ҳаёти хусусӣ ва созмонҳо бо истифода аз технологияи иттилоотӣ;
- хатари таъсири барзиёд ба ҷомеа аз тарафи васоити ахбори омма ва касоне, ки онҳоро идора менамоянд;
- мушкilotи гирифтани маводи босифат ва бозътимод дар ҳоли зиёд будани ҳаҷми он;
- мушкilotи мутобик гардидани мардумони зиёд ба муҳити ҷомеаи иттилоотӣ ва зарурати мунтазам боло бурдани сатҳи тахассуснокӣ;
- бархӯрд бо воқеияти виртуалӣ, ки дар он маълумоти бардурӯғ ва воқеиро фарқ кардан душвор аст, ки дар баъзе одамон, бахусус ҷавонон, мушкilotи равонӣ ва номусоид эҷод мекунад;
- нобаробарии иттилоотӣ дигар навъҳои нобаробариро эҷод намуда, ташаннуҷи иҷтимоиро ба бор меорад;
- поён рафтани ҷойи кори ҳолӣ дар иқтисодиёти кишварҳои гуногун, ки ҷойи нави кориро дар соҳаи иттилоотӣ ба амал оварда, натавонист боиси пешгирии бекорӣ шадид гардад.

Дар ин замина, метавон иброз дошт, ки ҳар як падида бевосита дар баробари ҷанбаҳои мусбат, инчунин, ҷиҳатҳои манфии худро низ дорад. Бо ин

хол, вобаста ба вусъати фазои иттилоотии ҷаҳонӣ дар баробари тамоюлҳои мусбати созанда, ки огоҳиро аз натиҷаҳои навтарини фаъолияти башарият таъмин мекунанд, ҳамчунин, равандҳои манфии хатарзо барои амнияти иттилоотии кишварҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, нуҳуфтаанд. Бинобар ин, пешбурди дипломатияи иттилоотӣ самти афзалиятноки сиёсати хориҷии кишвари моро ташкил медиҳад. Дипломатияи иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат ба таъмини амнияти иттилоотии кишварро ҳадафи асосии худ қарор дода, дар доираи пайгирӣ ва татбиқи ин ҳадаф вазифаҳои зеринро ба иҷро мерасонад:

- таъмини дарки воқеъ ва дақиқи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби доираҳои васеи ҷомеаи ҷаҳонӣ;
- муаррифӣ ва тарғиби дастовардҳо ва дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар, пешрафту қомеъҳои фарҳангӣ ва илмӣ он;
- ташвиқи фазои мусоиди кишвар барои сармоягузорӣ, ҳамкориҳои самарабахши иқтисодӣ ва рушди сайёҳӣ;
- мусоидат ба эҷоди воситаҳои самараноки таъсири иттилоотӣ ба афкори ҷамъиятӣ дар хориҷа чиҳати шинохти мусбати Тоҷикистон;
- мусоидат ба тавсеаи имкониятҳои воситаҳои ахбори оммаи кишвар дар фазои иттилоотии дохилӣ ва байналмилалӣ;
- ба роҳ мондани ҳамкориҳои фаъоли байналмилалӣ дар соҳаи иттилоот;
- муқовимати саривақтӣ ва самаранок ба киберҷиноятҳо ва таҳдидҳои иттилоотӣ ба истиқлоли давлатӣ ва манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муқаддасоти таърихӣ ва арзишҳои ахлоқиву маънавии халқи тоҷик [5].

Роҳандозии дипломатияи иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон бар пояи истифодаи густурдаи имкониятҳои фанновариҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ сурат мегирад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷонибдори таҳияи маҷмуи меъёрҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар мавриди таъмини амнияти иттилоотӣ ва риояи ҳамаҷонибаи он меъёрҳо дар фазои иттилоотии ҷаҳонӣ мебошад. Новобаста аз он ки ҷилави идораи низоми иттилоотӣ дар дасти кишварҳои қудратманди дунё мебошад, вале танзими меъёрии ҳуқуқии низоми иттилоотӣ ба кишварҳо, аз ҷумла Тоҷикистон, имкони фаъолияти бехатарро дар низоми иттилоотии дунё фароҳам меоварад.

Дар шароити муосири муносибатҳои байналмилалӣ иттилоот ба ҳар шакл ва бо дарназардошти дастёбӣ ба манфиатҳои гуногун истифода мегардад, яъне қисме аз инсонҳо онро ба хоҳири пешбурди тичорат, табиғу ташвиқи фарҳанг, арзишҳои моддӣ ва ғайримоддӣ истифода намуда, гурӯҳи дигаре чиҳати дастёбӣ ба манфиатҳои сиёсии худ аз низоми иттилоотӣ кор мегирад.

Ҳоло хатарҳои амнияти иттилоотӣ дар шаклҳои гуногун ба назар мерасанд. Масалан, дар соли 2018 хатари аз ҳама ҷиддӣ—“ҷиноят ҳамчун

хизматрасонӣ” (англ. *Crime-as-a-Service*), ба қайд гирифта шудааст. “Ҷиноят ҳамчун хизматрасонӣ” як амсилаи пешниҳоди бастаҳои хизматҳои ҷиноӣ дар бозори “darknet” бо нархҳои дастрас аз ҷониби ҷомеаҳои ҷиноии баркамол ба киберҷинояткорони навкор мебошад. Ин амал ба манбаъҳое, ки вобаста ба истифодаи технологияи баландсуръат, ки дастрасӣ ба онҳо мушкул буд, бо анҷом додани ҳамлаҳои ҳакерӣ сурат мегиранд.

Бо дарназардошти рӯ овардан ба ҳукумати электронӣ, ҳоло аксари корхонаву ширкатҳо маводи корхона ва коргарони худро ба таври электронӣ нигоҳ медоранд, ки масъалаи ҳифз ва нигоҳдории онҳо вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад.

Мушкилоти татбиқи ҳукумати электронӣ дар шароити муосир

Бо ин ҳол, ҳукумати электронӣ метавонад ба сифати:

- воситаи робита миёни ҷомеа ва давлат;
- амсилаи фаъолияти давлат дар шароити фанновариҳои дастгоҳи давлатӣ;
- дастгирии иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, сиёсӣ, воҳидҳои маъмурӣ ва шахрвандии кишвар;
- василаи расонидани хадамоти давлатӣ дар шакли электронӣ; низоми идораи дастгоҳи ҳокимияи давлатӣ, ки дар шакли электронӣ татбиқ карда мешавад, баромад менамояд [23, 36]. Аён мегардад, ки давлати электронӣ фаъолияти ниҳодҳои давлатиро дигар мекунад.

Қайд кардан бамаврид аст, ҳукумати электронӣ вазифаи асосии худ – идораи низоми давлатдориро тавассути технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва имконоти ҳатти глобалии интернет қарор додааст. Раванди фаъолияти он бояд ба унсурҳои мушкилоти дар ҷомеаи муосир пешбинишуда мутобик бошад.

Таъкид намудан зарур аст, ки айни ҳол аксар инсонҳо дар худ хатари амнияти иттилоотиро эҳсос менамояд. Масалан, қурбони барномаҳои зараровар (вирусҳо) ва дигар сиёсатҳои фиребкорона мегарданд. Маъмулан, истифодабарандагони интернет аз ҷониби сомонҳое, ки миёни онҳо фарқ гузошта наметавонанд (бонкҳо, интернет-мағозаҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ) зарар мебинанд.

Ҳоло дар шароити муосир масъалаи корбарии иттилоотӣ ба мушкилот дучор омадааст. Фишинг як кӯшиши қаллобӣ барои ба даст овардани маълумоти махфӣ (*ба монанди ҳисоб, парол ё маълумоти корти кредитӣ*) мебошад. Одатан, онҳо кӯшиш мекунанд, ки корбари интернетро ба як вебсайти қаллобӣ ҷалб кунанд, ки аз вебсайти аслии ягон созмон (*бонк, мағозаи интернетӣ, шабакаи иҷтимоӣ ва ғайра*) фарқ намекунад.

Одатан, чунин кӯшишҳо бо истифода аз фиристодани оммавии почтаи электронии қалбакӣ, гӯё аз номи худи ташкилот, ки дорои истинодҳо ба сайтҳои қаллобӣ мебошанд, сурат мегиранд. Бо кушодани чунин истинод дар

браузер, корбари беҳабар ба маълумоти шахсии худ ворид мешавад, ки ба моликияти қаллобон табдил меёбад.

Истилоҳи “Identity Theft” аз забони англисӣ ба маънои “Дуздии шахсият” дар соли 1964 ба забони англисӣ пайдо шуда, ба ғайриқонунокии ишора мекунад, ки дар онҳо маълумоти шахсии касе (*масалан, ном, суратҳисоби бонкӣ ё рақами корти кредитӣ, ки аксар вақт тавассути фишинг ба даст меояд*) барои қаллобӣ ва ҷиноятҳои дигар истифода мешавад.

Шахсе, ки аз номи ӯ ҷинояткорон бартариҳои ғайриқонунии молиявӣ, қарз ё ҷиноятҳои дигар сурат мегиранд, аксар вақт худӣ айбдоршаванда мегардад, ки ин метавонад барои ӯ оқибатҳои вазнини молиявӣ ҳукуқӣ дошта бошад. Амнияти иттилоот ба махфият таъсири мустақим дорад, ки онро дар фарҳангҳои гуногун ба таври гуногун муайян кардан мумкин аст.

Мақомоти ҳокимияти давлатӣ, қувваҳои мусаллаҳ, корпоратсияҳо, ниҳодҳои молиявӣ, муассисаҳои тиббӣ ва корхонаҳои хусусӣ пайваста микдори зиёди маълумоти махфӣ дар бораи кормандон, мизочон, маҳсулот, таҳқиқот ва натиҷаҳои молиявӣ худро ҷамъ мекунам. Агар чунин маълумот ба дасти рақибон ё киберҷинояткорон афтад, метавонад ба оқибатҳои густурдаи ҳукуқӣ барои созмон ва муштариён, инчунин, талафоти ҷуброннопазири молиявӣ ва эътибори он оварда расонад. Аз нуқтаи назари тиҷорат, амнияти иттилоотӣ бояд бо хароҷот мутавозин бошад.

Роҳҳои асосии мубориза бо таҳдидҳои амнияти иттилоотӣ ё хатарҳои иттилоотӣ инҳоянд:

- *кам кардани таъсир*, ҷорӣ кардани меъёрҳои амниятӣ ва андешидани чораҳои мубориза бо мақсади бартаараф намудани осебпазирӣ ва пешгирии таҳдидҳо;
- *интиқол*, интиқоли хароҷоти марбут ба амалисозии таҳдидҳо ба шахсони сеюм: ширкатҳои бима (суғурта) ё аутсорсинг;
- *қабул*, ташаккули захираҳои молиявӣ дар ҳолати зиёд будани масрафи татбиқи масрафи беҳатарӣ аз зарари эҳтимоли аз амалисозии таҳдид;
- *рад кардан*, даст кашидан аз ғайриқонуноки аз ҳад зиёд хатарнок [22].

Дар робита ба таҳдидҳои иттилоотӣ бояд иброз намуд, ки ҳоло дар дунё масъалаи кибертерроризм ва истифодаи иттилоот дар низоми ғайриқонунокии гурӯҳҳои террористӣ ва экстремистӣ низ ба яке аз масъалаҳои муҳим табдил ёфтааст. Дар баробари амалисозии “Стратегияи давлатии технологияҳои иттилоотӣ–коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 05.11.2003, №1174) [19], бо мақсади мубориза бар зидди чунин тамоюлҳои номатлуб–“Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016–2020 ва 2021–2025” аз 1 юни соли 2021, №187, қабул гардиданд [20].

Дар натиҷаи тадбирҳои дар доираи амалисозии “Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020” андешидашуда:

– таъмини иттилоотии ғайбӣ доир ба пешгирии экстремизм беҳтар карда шуда, дар байни аҳоли ҷорабиниҳои густурдаи ғайбӣ роҳандозӣ ва як силсила маводи иттилоотӣ роҳнамоикунонда дар ин соҳа ба таърифи расонида шудааст [20]. Инчунин, дар ҷаҳрӯбаи тақвияти мубориза бо киберэкстремизм дар сохторҳои Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти дигари ҳифзи ҳуқуқ воҳидҳои (шуъбаҳои) мубориза бо ҷиноятҳои алоқаманд ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ–телекоммуникатсионӣ таъсис дода шуданд. Дар банди 18-уми Стратегия гуфта мешавад, ки омилҳои, ки ба паҳншавии экстремизм, шомилшавии афроди алоҳида ба ғурӯҳҳои тундрав ва аз ҷониби онҳо содир намудани ҷиноятҳои хусусияти экстремистӣ террористидошта мусоидат мекунонд, ё метавонанд дар оянда мусоидат намоянд, инҳо мебошанд:

– нокифояи истифодаи гардишҳои имкониятҳои воситаҳои ахбори омма ҷиҳати пешбурди ташвиқоти зиддиэкстремистӣ;

– қавӣ набудани зарфиятҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ доир ба муқовимат бо киберэкстремизм ва тафтиши киберҷиноятҳо;

– набудани ҳамкорӣ бо ниҳодҳои индустрияи глобалии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, аз ҷумла, шабакаҳои иҷтимоӣ вобаста ба муқовимат ба истифодабарии интернет бо мақсадҳои экстремистӣ террористӣ.

Дар асоси банди 23-уми Стратегияи мазкур самтҳои асосии муқовимат ба экстремизм ва терроризм муайян гардидаанд, ки инҳо мебошанд:

– тақвият бахшидани зарфиятҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҷиҳати муқовимати нисбатан самараноктар ба таҳдидҳои алоқаманд ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ бо мақсадҳои терроризм, тафтиши саривақтӣ ва сифатноки киберҷиноятҳо;

– мустаҳкам кардани шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ҳамкориҳо бо ниҳодҳои индустрияи глобалии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар самти муқовимат ба истифодабарии интернет бо мақсадҳои экстремистӣ террористӣ;

– мусоидат ба баланд бардоштани ғайбӣҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар қоркарди ҷораҳои муқовимат ба экстремизм, тақмили низомии муқовимати иттилоотӣ ба экстремизм ва терроризм, баланд бардоштани зарфиятҳои ҷамоаҳои маҳаллӣ дар муқовимат ба экстремизм ва терроризм;

– ташаққули механизми муроҷиатҳои маҳрамона, аз ҷумла ташкили «телефони боварӣ» барои шаҳрвандоне, ки доир ба ҳолатҳои тундгароӣ иттилоот ё ғайбӣҳои асоснок доранд [20].

Бо мақсади иҷрои Стратегия дар робита бо истифодаи иттилоот дар асоси банди 26-уми он нишондиҳандаҳои (индикаторҳои) иҷрои Стратегияи мазкур қайд гардидаанд, ки онҳо:

- омӯзиши масъалаи мувофиқи мақсад будани таъсиси сохторҳои иловагии дар Стратегияи мазкур пешбинишуда доир ба муқовимати иттилоотӣ ба экстремизм ва терроризм;
- шумораи мутахассисони омодакардашуда дар самти муқовимати иттилоотӣ ба экстремизм ва терроризм.

Дар асоси банди 12-уми Стратегия маҳдудияти фаъолияти террористӣ бо дарназардошти истифодаи иттилоот мушаххас гардидаанд, ки яке аз муҳимтаринашон паҳн кардани мавод ё иттилооте, ки ба амалигардонии фаъолияти террористӣ даъват менамояд, ё зарурати амалигардонии чунин фаъолиятро асоснок ё сафед мекунанд, аз ҷумла бо истифодаи шабакаҳои иттилоотӣ телекоммуникатсионии истифодаи умум ва интернет, мусоидат кардан ба омода ва содир намудани амалҳои террористиро дар бар гирифтааст.

Дар асоси боби 3-юми Стратегия таҳти унвони “Муқовимати иттилоотӣ таълиғотӣ ба терроризм” баррасӣ шудаанд. Маҳз дар ин боб ва моддаи 9-уми он мақсадҳои муқовимати иттилоотӣ таълиғотӣ ба терроризм ва уҳдадорӣ мақомоти давлатӣ дар амалигардонии он оварда шудааст. Гуфта шудааст, ки муқовимати иттилоотӣ таълиғотӣ ба терроризм бо мақсадҳои зерин амалӣ карда мешавад: шарҳи хатари терроризм, ҷиҳати шакл, воситау тарзҳои, ки бо ёрии онҳо террористон ғояву ақидаҳои худро таълиғ менамоянд, ташаккул додани руҳияи зиддитеррористӣ дар ҷомеа, муттаҳидсозии кӯшишҳои мақомоти давлатӣ, ки ба терроризм муқовимат мекунанд ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар пешгирии терроризм ва ғайра.

Ибраз мегардад, ки мақомоти давлатӣ, ки ба терроризм муқовимат мекунанд, уҳдадоранд дар доираи ваколатҳои худ муқовимат ба терроризмро ташкил ва ҷамоаҳанг созанд, инчунин, фаъолияти иттилоотӣ таълиғотӣ намояндагони воситаҳои ахбори омма, шахсони ҳуқуқию иттиҳодияҳои диниро дар самти мазкур ҳавасманд намоянд ва дар ташаккул додани руҳияи зиддитеррористӣ дар ҷомеа ширкат варзанд.

Бо мақсади самаранокии фаъолияти давлат ва ниҳодҳои он, аз ҷумла ҷомеаи шаҳрвандӣ, дар моддаи даҳуми Стратегия таҳти унвони “Уҳдадорӣ воситаҳои ахбори омма дар самти муқовимат ба терроризм” оварда шудааст. Ибраз мегардад, ки васоити ахбори омма ҳангоми шарҳи ҳодисаҳои, ки бо амалҳои террористӣ ва фаъолияти зиддитеррористӣ алоқаманданд, уҳдадоранд, ки афзалияти ҳуқуқи одамон ба ҳаёт ва амниятро нисбати ҳуқуқ ба озодии дастрасии иттилоот ва паҳнкунии иттилоот ба инобат гиранд; ҳангоми ба даст овардани маълумот доир ба амали террористии тайёршаванда

фавран ба мақомоти дахлдори бевосита ба терроризм муқовиматкунанда хабар диҳанд; дар сурати доштани маълумот ё ҳуҷҷатҳои дахлдор вобаста ба фаъолияти террористӣ ва амали террористӣ, онҳоро ба мақомоти давлатии бевосита ба терроризм муқовиматкунанда супоранд [20].

Дар Стратегияи мазкур масъулияти воситаҳои ахбори омма (моддаи 11), роҳ наодан ба истифодаи шабакаҳои алоқа барои амалигардонии фаъолияти террористӣ (моддаи 12) ва ваколатҳои субъектҳои бевосита ба терроризм муқовиматкунанда (моддаи 19) баррасӣ гардидаанд, ки он, пеш аз ҳама, ошкорасозӣ, ҷамъоварӣ, таҳлил ва ҷамъбаст намудани иттилоот доир ба ҳолат ва тамоюлҳои терроризм, аз ҷумла иттилооти аз субъектҳои бевосита ба терроризм муқовиматкунанда, ба маҳзани мутамаркази байниидоравии маълумот доир ба масъалаҳои терроризм дохилшуда мебошанд.

Моддаи 27-уми Стратегия таҳти унвони “Ҳабардор кардани ҷомеа дар бораи амали террористӣ ва вазъият дар минтақаи гузаронидани амалиёти зиддитеррористӣ” дар моддаи 41-ум “Шаклҳои ҳамкории байналмилалӣ дар самти муқовимат ба терроризм, аз қабилӣ 1) мубодилаи иттилоот; 2) таъсис додани маҳзани махсуси маълумот ва ғайра мебошанд [16].

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ҳоло кишварҳои абарқудрат дар самти таъмини амнияти иттилоотӣ ва таъсир расонидан ба фаъолияти ҷомеаи кишварҳо аз роҳи усулҳои гуногун, аз ҷумла дипломатияи иттилоотӣ ва оммавӣ, истифода бурда, онҳоро ба манфиати худ ба қор мебаранд.

Алҳол, бо дарназардошти дастёбӣ ба низомии иттилоотии ҷаҳонӣ ва имкони васеи баъзе кишварҳо, дар самти сармоягузориҳои ин соҳа кишварҳои бузург аз ҳар лиҳоз талош меварзанд, то манфиатҳои миллии худро ба даст оваранд. Аз ин рӯ, маълум мешавад, ки масъалаи дарёфти технологияи сиёсии таъмини амнияти иттилоотӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар самти таъмини амнияти миллии кишварҳо ба ҳисоб рафта, танзими он роҳи асосии суботи сиёсӣ дар кишварҳо мегардад. Ҳоло барои Тоҷикистон масъалаи аввалиндараҷа дарёфти таҷрибаи кишварҳои бузург дар самти танзими меъёрии ҳуқуқии иттилоот ба ҳисоб рафта, дар ин замина, сармоягузорӣ ҷиҳати ҳифзи низомии иттилоотии кишвар аз иттилооти ғаразнок қадами баъди хоҳад буд, зеро бидуни сармоягузорӣ ва истифодаи технологияи пешрафта дар низомии ҳифзи иттилоот ва таъмини амнияти иттилоотӣ дар ҷаҳони муосир ғайриимкон буда, амнияти миллии ва иттилоотии кишварро зерӣ хатарӣ ҷиддӣ мегузорад.

Дар маҷмӯъ, қайд кардан зарур аст, ки дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ҳуқуқи иттилоотӣ, технологияи иттилоотӣ ва масоили марбут ба он, то ҳол дуvozдаҳ қонун, барнома ва стратегияву концепсияи соҳавӣ ба тасвир расидаанд. Вобаста ба таҳлилу баррасии тасмим ва ташаббусҳои давлатӣ (сиёсати давлатии иттилоотӣ) дар самти мубориза бо

тахдиду хатарҳои иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, метавон чунин пешниҳодҳоро ироа намуд:

Якум, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар низоми қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба самтҳои муҳим танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар фазои иттилоотӣ, вобаста ба сатҳи тараққиёти кишвар, санаду меъёрҳои ҳуқуқӣ ба тасвиб расидаанд, аммо дарки моҳияти онҳо вобаста ба самти фаъолияти ташкилоту идораҳо ва ҷомеаи шаҳрвандии кишвар ба тақвият зарурат дорад. Дар ин замина, пешниҳод мегардад, ки вобаста ба боло бурдани маърифати ҳуқуқии кормандони ташкилоту корхонаҳо ва ҷомеаи шаҳрванди семинарҳои илмию назариявӣ ва корҳои тарғиботию ташвиқотӣ дар самти танзими иттилоотии фаъолияти онҳо ба роҳ монда шавад.

Дуюм, дар самти таблиғу ташвиқи сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фазои маҷозӣ бояд аҳаммияти ҷиддӣ дода шавад. Ба назар мерасад, ки ҳоло ташкилоту идораҳо ва ниҳодҳои давлатӣ ба нашри суратгузоришҳои беҳисоб ҷиҳати муаррифии “дастовардҳо”-и (шахсии) худ машғул мебошанд, аммо ба сатҳу сифати корҳои анҷомшуда ва натиҷаҳои онҳо таваҷҷуҳи зарурӣ зоҳир наменамоянд. Вобаста ба ин, пешниҳод мегардад, ки суратгузоришҳо не, балки гузоришҳои мухтасар ва муфассали пурмухтаво аз натиҷаи онҳо дар сомонҳои расмӣ ниҳодҳои давлатӣ манзури ҷомеаи кишвар гардад.

Сеюм, ҳоло дар фазои иттилоотии кишвар тарғибу ташвиқи ғояҳои гурӯҳ ва ҳаракатҳои террористию экстремистӣ ба таври ғайбӣ ба назар мерасанд ва дар аксар маврид фазои иттилоотии ҷомеаро бо маводҳои тафриқаангез ва зидидавлатӣ пур менамоянд. Дар ин замина, мавқеи саривақтӣ ва расмӣ давлатӣ вобаста ба ин ё он масъала дар фазои иттилоотии кишвар ба таври кофӣ ба назар намерасад. Аз ин рӯ, пешниҳод мегардад, ки дар ташкилоту идораҳои давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандии кишвар корҳои фаҳмондадихӣ доир ба ҳимоя аз мавқеи давлатӣ ва муносибати дурусту ҳуқуқӣ аз манфиатҳои давлату миллатамон тақвият дода шаванд.

Чорум, дар фазои иттилоотии кишвар ҳоло масъалаи манзури маълумот аз ҷониби ниҳодҳои давлатӣ ва ошонсӣҳои иттилоотӣ ба таври кофӣ ба роҳ монда нашудааст. Дуруст аст, ки ошонсӣҳои иттилоотӣ мавқеи дигар ниҳодҳои давлатиро нашр менамоянд, аммо дар аксар сомонҳои расмӣ ниҳодҳои давлатӣ маълумоти нав ва навтарин зиёд ба назар намерасад. Бинобар ин, пешниҳод мегардад, ки маълумоти сомонҳои расмӣ давлатӣ таҷдид гардида, на дар шакли муфассал, балки вобаста ба ҳар самти фаъолиятҳои маълумоти кӯтоҳ ва саривақтӣ нашр намоянд.

Хулоса, ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи танзими ҳуқуқии сиёсати давлатии иттилоот дар сатҳи зарурӣ қарор дошта, ҷанбаҳои амалии он бояд мавриди баррасии амиқ қарор дода шавад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2014-2017. ш. Душанбе, аз 3 июли соли 2014, таҳти №428. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://mmih.tj/Search/DocumentView?DocumentId=122088>. (Санаи мурочиат: 11.11.2024).
2. Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020, аз 31 октябри соли 2018, №519. [Манбаи электронӣ]. URL: https://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=132588. (Санаи мурочиат: 13.10.2024).
3. Барномаи давлатии рушди паҳши телевизиони рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024, аз 30 августи соли 2019, таҳти № 437. [Манбаи электронӣ]. URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=134831. (Санаи мурочиат: 25.03.2024).
4. “Консепсияи сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи телевизион ва радиошунавонӣ барои солҳои 2010-2025”, аз 1 октябри соли 2009, №529. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://mmih.tj/Search/DocumentView?DocumentId=34906#>. (Санаи мурочиат: 23.09.2024).
5. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январӣ соли 2015, №332 [Манбаи электронӣ]. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/988/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii-tojikiston>. (Санаи мурочиат: 25.03.2024).
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳукуки дастрасӣ ба иттилоот”, аз 18 июни соли 2008, таҳти №411. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://tojikon.net/articles/3368-onuni-t-dar-borai-u-u-i-dastras-ba-ittiloot.html>. (Санаи мурочиат: 20.01.2024).
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28 июни соли 2011, №721, шаҳри Душанбе. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://mmk.tj/content>. (Санаи мурочиат: 14.02.2024).
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи имзои электронии рақамӣ». 30 июли соли 2007, таҳти № 320. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://majmilli.tj>. (Санаи мурочиат: 22.04.2024).
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти амнияти миллии ҚТ» аз 20 мартӣ соли 2008, №362. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://majmilli.tj>. (Санаи мурочиат: 05.05.2024).
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи алоқаи почта” аз 1 августи соли 2003, таҳти №39. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj/content>. (Санаи мурочиат: 21.02.2024).
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот” аз 10 майи соли 2002, таҳти №55. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj/content>. (Санаи мурочиат: 27.02.2024).

11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи иттилоот” аз 2 декабри соли 2002, таҳти №71. [Захираи электронӣ]. URL: <https://majmilli.tj>. (Санаи мурочиат: 26.04.2024).
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ” аз 3 августи соли 2018, таҳти №1537. [Захираи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj/content>. (Санаи мурочиат: 02.06.2024).
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ” аз 10 майи соли 2002 таҳти №51. [Захираи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj/content>. (Санаи мурочиат: 21.03.2024).
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма», аз 19 марти соли 2013, таҳти №961. [Захираи электронӣ]. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/67/qonuni-jumhurii-tojikiston-dar-borai-matbuoti-davri-va-digar-vositahoi-akhbori-omma>. (Санаи мурочиат: 24.04.2024).
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба терроризм», аз 23 декабри соли 2021, №1808. [Захираи электронӣ]. URL: <http://www.mmk.tj/content>. (Санаи мурочиат: 20.09.2024).
16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи телевизион ва радиошунавонӣ», аз 14 декабри соли 1996, таҳти №382. [Захираи электронӣ]. URL: <https://www.khoma.tj/khoma/2020/10/12/>. (Санаи мурочиат: 28.07.2024).
17. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он”, аз 13 ноябри соли 1998, таҳти №726. [Захираи электронӣ]. URL: <https://majmilli.tj>. (Санаи мурочиат: 21.08.2024).
18. Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотонӣ-коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 05.11.2003, №1174. [Захираи электронӣ]. URL: <https://mmih.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=25897>. (Санаи мурочиат: 12.08.2024).
19. Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, аз 1 июни соли 2021, №187. [Захираи электронӣ]. URL: <https://www.mewt.tj/wp-content/uploads/2022/01.pdf>. (Санаи мурочиат: 02.09.2024).
20. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. [Захираи электронӣ]. URL: <http://www.ktr.tj/?q=node/84>. (Санаи мурочиат: 13.10.2024).
21. Информационная безопасность—общие сведения. Июнь 12, 2019. [Электронный ресурс] URL: <https://alternativa.dp.ua/informatsionnaya-bezopasnost-obshhie-svedeniya>. (Дата обращения: 04.07.2024).
22. Киселев А.С. Современные теоретические подходы к понятию электронного государства. Актуальные проблемы российского права. 2018, № 6 (91), июн. – С. 32-39.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ В ОБЛАСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

ШАРИФЗОДА САИДХОМИД САФАР,

кандидат исторических наук, начальник Управления анализа и
прогнозирования вопросов региональной безопасности Центра стратегических
исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

В статье рассматривается вопрос государственного регулирования информационной системы Республики Таджикистан в контексте обеспечения информационной безопасности страны.

При исследовании проблемы автор предпринял попытку проанализировать нормативно-правовые аспекты государственной политики Республики Таджикистан в контексте угроз информационной безопасности для страны и новых тенденций в мировой информационной системе.

В статье исследуются нормативно-правовые документы Республики Таджикистан, такие как законы, стратегии, программы и государственные концепции в этой сфере. Наряду с комплексным анализом и обзором государственных решений в сфере регулирования информационной системы и обеспечения информационной безопасности в Таджикистане, также выдвинуты конкретные предложения в этом направлении.

Также подчеркивается, что для Таджикистана сейчас первостепенным вопросом является получение опыта ведущих стран в сфере правового регулирования информации, и в этом контексте следующим шагом станет инвестирование в защиту информационной системы страны от необъективной информации. Потому что без инвестиций и использования передовых технологий в системе защиты информации и обеспечения информационной безопасности в современном мире это невозможно, и это серьезно угрожает национальной и информационной безопасности страны.

Ключевые слова: государственное регулирование, информационная система, Республика Таджикистан, обеспечение информационной безопасности, опыт ведущих стран, нормативно-правовое регулирование, использование передовых технологий, цифровая подпись, цифровая дипломатия, информационное пространство, информационная цивилизация, неограниченный информационный обмен, интернет, пространство и время, виртуальное пространство, информационные данные, информационные технологии, информационные средства, обработка информации.

STATE REGULATION OF THE INFORMATION SYSTEM IN THE CONTEXT OF ENSURING INFORMATION SECURITY OF TAJIKISTAN

SHARIFZODA SAIDHOMID SAFAR,

Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of
Analysis and Forecasting of Regional Security Issues of the Center for Strategic
Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

The article covers the issue of state regulation of the information system of the Republic of Tajikistan in the context of ensuring the country's information security. In studying the issue, the author attempted to analyze the regulatory and legal aspects of the state policy of the Republic of Tajikistan in the context of threats to the country's information security and new trends in the global information system.

The article studies the regulatory and legal documents of the Republic of Tajikistan, such as laws, strategies, programs, and state concepts in this area. Along with a comprehensive analysis and review of government decisions in the field of regulating the information system and ensuring information security in Tajikistan, specific proposals have also been made in this direction.

It is also emphasized that for Tajikistan, the primary issue now is to gain experience from major countries in the area of legal regulation of information, and in this context, investing in protecting the country's information system from biased information will be the next step. Because without investment and the use of advanced technology in the information protection system and ensuring information security in the modern world, it is impossible, and it seriously endangers the country's national and information security.

Keywords: state regulation, information system, Republic of Tajikistan, ensuring information security, experience of major countries, regulatory and legal regulation, use of advanced technology, digitalization of activities, digital electronic signature, digital diplomacy, information space, information civilization, unlimited information exchange, Internet, space and time, virtual space, information data, information technology, information tools, information processing.

УДК:341.23

МАТБУОТИ ДАВРӢ ДАР ОМУӢЗИШИ ҲАМКОРИҲОИ ТОҶИКИСТОН ВА ЧИН

ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДИНОВИЧ,

номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои
байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
тел: (+992)105-50-10-18; email: amrsharif@mail.ru

ШАРИФХОНЗОДА МОҲИРА ШАРИФХОН,

унвонҷӯи кафедраи муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, мутахассиси пешбари Раёсати таҳлил ва ояндабинии
сиёсати дохилии Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (+992) 918-36-21-22; e-mail: mohirasharifkhonzoda@gmail.com

Мақола ба яке аз мавзӯҳои мубрами илмҳои ҷомеашиносӣ–сатҳи ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Чин бахшида шудааст. Дар он нақши матбуоти даврӣ ҳамчун сарчашмаи муҳими илмӣ ва таърихӣ дар инъикоси муносибатҳои дуҷонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин баҳогузори гардидааст. Муаллифон дар аввал матбуоти даврро вобаста ба хусусияти хоси онҳо гурӯҳбандӣ намуда, бо таъкид ба маводи матбуоти даврии ватанӣ сатҳ ва сифати робитаҳои Тоҷикистон ва Чинро таҳлил намудааст. Муаллиф раванди барқарорӣи муносибатҳои дипломатии ду давлатро дар солҳои 90-ум дар асоси таҳқиқи маводи матбуоти даврӣ баҳогузори намуда, сипас сатҳи рушди ҳамкориҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чинро дар ибтидои асри XXI мавриди омӯзиш қарор додааст. Инчунин, дар мақола заминаҳои барқарорӣи шарикӣи стратегӣи ҳамҷониба миёни ду давлат мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Чин, шарикӣи стратегӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, тиҷорати хориҷӣ, дипломатия, созишномаи байнидавлатӣ, матбуоти даврӣ, маҷаллаҳои илмӣ, рӯзномаҳои оммавӣ.

Муносибатҳои дуҷонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин аз давраи касби истиқлолият то имрӯз дар маркази диққати доираи илмӣ тоҷик қарор гирифтааст ва яке аз самтҳои калидии таҳқиқоти илмӣ ба ҳисоб меравад. Таваҷҷуҳи зиёд ба омӯзиши робитаҳои мутақобилаи Тоҷикистон ва Чин дар он зоҳир мегардад, ки дар зарфи беш аз 30 сол ҳамкориҳои ду давлати ҳамсоя ба сатҳи шарикӣи ҳамҷонибаи стратегӣ бароварда шуд.

Вобаста ба ин, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳбат бо хабарнигори Оҷонсии иттилоотии “Синхуа” иброз намуд, ки “Эъломияи муштараки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин доир ба истиқрори робитаҳои шарикӣ стратегӣ на танҳо заминаи устувори ҳукукиро барои рушди муносибатҳои дӯчониба ба манфиати халқҳои ду кишвар гузошт, балки саҳми арзишманди ҳешро дар ҳифзи сулҳ ва субот дар минтақа гузоштааст” [20, 2].

Бинобар ин, дар доираи ин мақола кушиш карда мешавад, ки нақши матбуоти даврии Тоҷикистон дар омӯзиши робитаҳои мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин нишон дода шавад, зеро матбуоти даврӣ сарчашмаи муҳимми таърихӣ ва илмӣ дар таҳқиқи масъалаҳои мубрами сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар ба ҳисоб рафта, равандҳои рӯзмарраи ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва байналмилалиро ҳаматарафа инъикос менамоянд.

Имрӯз тавсеаи ҳамкориҳои дӯчонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин боиси барқарории робитаҳои созида дар тамоми соҳаҳои манфиатбори ҷонибҳо гардида, усулҳои нави ҳамкорӣ ҷиҳати таҳкими робитаҳои сиёсӣ, пайгирии машваратҳои дипломатӣ, рушди тичорати байнидавлатӣ, ташаккули ҳамкориҳои роҳсозиву нақлиётӣ, татбиқи лоиҳаҳои муштараки инфрасохторӣ, бунёди иншоотҳои энергетикӣ, тавсеаи соҳаи кӯҳкорӣ, таҳкими робитаҳои фарҳангӣ ва рушди низоми маориф ва илм аз тарафи давлатҳо рӯйи кор гирифта мешаванд.

Сафири Фавкулода ва Мухтори Чин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаноби Лю Бин дар мақолаи худ қайд намудааст, ки “Чин ва Тоҷикистон ҷонибдори рушди ҳамҷонибаи дӯстӣ ва бунёди Ҷомеаи ҳамтақдири инсоният буда, татбиқи минбаъдаи ташаббуси “Як камарбанд, як роҳ”-ро дар мутабиқат бо “Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва бунёди шароити рушд ва амният дар Чин ва Тоҷикистон тарафдорӣ менамоянд” [10, С. 2-3].

Масъалаи татбиқи минбаъдаи ташаббуси “Як камарбанд, як роҳ”-ро дар мутабиқат бо “Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ба манфиатҳои ҷониби Тоҷикистон буда [22, 32-39], Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз аввалин давлатҳои гардид, ки ҷиҳати дастгирии ташаббуси “Як камарбанд, як роҳ”-и ҷониби Ҷумҳурии Мардумии Чин баромад намуд.

Вобаста ба ин, маҳз имкониятҳои матбуоти даврӣ шароит фароҳам меоранд, ки тамоми ҷанбаҳои ҳамкориҳои судманди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин пайгирӣ карда шаванд ва вобаста ба дастовардҳои сиёсати хориҷии ду давлат, сатҳи татбиқи лоиҳаҳои муштарак, нишондиҳандаҳои сатҳи рушди тичорати мутақобила, ҳаҷми сармоя ва танзими қарзи хориҷӣ иттилооти саривақтӣ пешниҳод карда шавад.

Таҳлили матбуоти даврии ватанӣ нишон дод, ки муносибатҳои дучониба ва бисёрҷонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар тамоми соҳаҳои инъикос гардида, рӯзнома ва маҷаллаҳо вобаста ба хусусияти ҳеш робитаҳои байнидавлатии Тоҷикистон ва Чинро дар фазои иттилоотии кишварҳо ва минтақа бозтоб намуда, барои ташаккули афкори ҷамъиятии аҳолии кишвар ҷиҳати тақвияти ҳамкориҳои дӯстонаи Душанбе ва Пекин мусоидат менамоянд.

Мубрамияти мавзуи таҳқиқотӣ низ дар он зоҳир мегардад, ки то кадом дараҷа матбуоти даврии кишвар дар инъикоси сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон муваффақ буда, робитаҳои кишвар бо дигар давлатҳо, махсусан бо Чин дар кадом шакл ва равиш нишон дода мешавад.

Навъ ва шаклҳои матбуоти даврӣ

Бояд дарк намуд, ки матбуоти даврӣ шакл ва навъҳои гуногун дошта, вобаста ба махсусияти ҳеш ҳамкориҳои дучонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин инъикос менамоянд. Аз ин рӯ, бояд навъҳои гуногуни матбуоти даврӣ ҷудо гардида, вобаста ба онҳо ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар заминаи матбуоти даврӣ мавридӣ баррасӣ қарор дода шаванд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма” мафҳуми “Матбуоти даврӣ чун маҷмуи рӯзномаву ҳафтаномаҳо, маҷаллаҳо, солнома ва маҷмуаву бюллетенҳо, ки номи доимӣ, рақами ҷорӣ дошта, дар вақту замони муайян (на камтар аз як маротиба дар як сол) ба таъби мерасанд, маънидод мегардад” [7].

Албатта, имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон навъ ва шаклҳои гуногуни матбуоти даврӣ нашр мегарданд, ки масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ, давлатӣ ва байналмилалиро дар саҳифаҳои ҳеш бозтоб мекунад. Вобаста ба махсусияти матбуоти даврӣ онҳо ба гурӯҳҳои гуногун ҷудо карда мешаванд. Шакли маъмултарини таснифи матбуоти даврӣ чун ҷузъи таркибии васоити ахбори омма вобаста ба шакл ба ду навъ ҷудо карда мешаванд: матбуоти даврии ҷопӣ ва электронӣ мебошанд. Матбуоти даврӣ вобаста ба микёс шартан ба се навъ ҷудо карда мешаванд: маҳаллӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ мебошанд. Дигар воситаи таснифи матбуоти даврӣ вобаста ба соҳаҳои муайян ҷудо карда мешаванд: матбуоти даврии сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, варзишӣ, экологӣ, тандурустӣ, иҷтимоӣ, технологӣ ва ғайра мебошад [21, 30-31].

Зарурати таҳлили матбуоти даврӣ ҳамчун сарчашмаҳои илмӣ ва дастхатҳои таърихӣ барои дарки сатҳи ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаи давлатҳо аҳамияти воқеӣ доранд. Бинобар ин, омӯзиши матбуоти даврии ватанӣ барои дарки робитаҳои мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ мусоидат менамоянд.

Матбуоти даврӣ дар инъикоси сиёсати хориҷии Тоҷикистон

Таҳлили матбуоти даврии ватанӣ нишон дод, ки сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он ба таври васеъ таҳлил гардида, вобаста ба махсусияти хеш сатҳ ва сифати ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаи Тоҷикистон инъикос гардидааст ва кӯшиши коршиносон ва муҳаққиқон ҷиҳати омӯзиши робитаҳои Тоҷикистон бо дигар давлатҳо дар мисоли матбуоти даврӣ зиёд ба назар мерасад.

Аз ҷумла, муҳаққиқ С.Қаландаров дар мақолаҳои худ кӯшиш намудааст, ки ҳамкориҳои мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шохигарии Арабистони Саудиро дар мисоли матбуоти даврӣ мавриди таҳлил қарор диҳад. Махсусан, дар мақолаи “Инъикоси муносибат ва ҳамкориҳои Тоҷикистону Шохигарии Арабистони Саудӣ дар сомонии “Pressa.tj” муаллиф кӯшиш намудаанд, ки дар асоси матлаби ватанӣ ва хориҷӣ соҳаҳои калидии ҳамкориҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шохигарии Арабистони Саудиро муайян намоянд [12,193-198]. Инчунин, дар мақолаи дигар “Нигоҳи матбуоти Шохигарии Арабистони Саудӣ ба Тоҷикистон” муаллиф дар мисоли рӯзномаҳои “Ар-Риёз”, Ал-Ватан”, Уммулқуро”, “Ал-Ҷазира”, Ал-Явма”, Ал-Иқтисодия”, “Ал-Билод”, “Ашшарқ-ул-Авсат” ва “Ақоз” [9, 274-280] доир ба ҳодисаҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва ҳаёти иҷтимоии Тоҷикистон маводи зарурӣ ҷамъоварӣ намуда, ҳолат ва дурнамои ҳамкориҳои дучонибаи давлатҳоро таҳлил намудааст.

Муҳаққиқони дигар Д.Ҳалимова ва С.Шарифзода дар мақолаҳои худ матбуоти даврии замони шуравӣ ва истиқлолро таҳқиқ кардаанд, то марҳалаҳои рушди робитаҳои мутақобилаи Тоҷикистон ва Қазоқистонро таҳлил намоянд. Муаллифон дар таҳқиқоти хеш ҷиҳати “инъикоси сиёсати хориҷии Тоҷикистон ва Қазоқистон дар матбуоти даврии замони шуравӣ ва истиқлоли давлатӣ, иттилооти ҳафтанома ва ё рӯзномаҳои «Коммунист Таджикистана» ё «Народная газета», инчунин, «Тоҷикистони Шуравӣ» ё худ «Ҷумҳурият» ва «Азия-плюс» (санаи таъсис 21.01.2000)-ро таҳлилу баррасӣ намудаанд” [24, 63–71].

Пажӯҳишгарон Р.Боронова ва Н.Ҳакимов дар мисоли маҷаллаи “Дипломатияи Тоҷикистон” кӯшиш намудаанд, ки марҳалаҳои рушди муносибатҳои байналмилалӣ Тоҷикистонро таҳлил ва арзёбӣ намоянд [4, 259–265]. Муаллифон дар аввал нақши маҷаллаи “Дипломатияи Тоҷикистон”-ро дар инъикоси ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣ қайд намуда, сипас таърихи ҳамкориҳои дучонибаи кишварамонро бо дигар давлатҳо ва хусусияти фаъолияти Тоҷикистон дар доираи созмонҳои байналмилалӣ мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор додаанд.

Инчунин, муҳаққиқ Р.Ҳоитпур муносибатҳои Тоҷикистон ва Ўзбекистонро дар матбуоти даврии тоҷик мавриди таҳлил қарор дода, [23, 254–259] бо истифода аз маводҳои матбуоти даврӣ марҳалаҳои таърихӣ ташаккули халқҳои тоҷику ўзбек, ташаккули низоми давлатдорӣ тоҷикон ва

ӯзбекон дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ ва ҳамкориҳои мутақобилаи халқҳои тоҷик ва ӯзбек дар масири таърих мавриди омӯзиш қарор додааст.

Марҳалаи муосири робитаҳои мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар мақолаи Н. Маъмурзода ва А. Мусозода дар мисоли рӯзномаҳои вилоятии “Дӯстлик” ва “Овози Самарқанд” мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар мақола қайд мегардад, ки “дар вилоятҳои Хатлони Тоҷикистон ва Самарқанди Ўзбекистон ҳам нашрияҳои даврии маҳаллии худро бо забонҳои ӯзбекӣ ва тоҷикӣ интишор мекунанд. Нашрияҳои «Дӯстлик» (дар формати А-3, ҳафтае як маротиба бо теъдоди 4 ҳазор нусха чоп мешавад) ва «Овози Самарқанд» (дар формати А-2, ҳафтае ду маротиба бо теъдоди 2,5 ҳазор нусха чоп мешавад) ҳамчун воситаҳои матбуоти муҳими инъикоси рабобити фарҳангӣ ва адабии байни тоҷикону ӯзбекҳо нақши назаррас доранд” [11, 25–31].

Таҳлили боло нишон медиҳад, ки сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар матбуоти даврӣ ба таври васеъ инъикос гардида, муносибатҳои байналмилалӣ Тоҷикистон қисми таркибии иттилоотӣ дар маҷаллаҳо, рӯзномаҳо ва дигар нашрияҳои матбуоти даврии ватанӣ ва хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, матбуоти даврӣ низ барои дарк ва таҳкими андешаи пешбурди сиёсати хориҷии муваффақонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калидӣ дорад.

Бозтоби робитаҳои Тоҷикистон ва Чин дар матбуоти даврӣ

Нақши матбуоти даврӣ дар бозтоби муносибатҳои дучонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин аҳамияти бузург дорад. Зимни таҳқиқи мавзуи мазкур кӯшиш карда шуд, ки рӯзнома, ҳафтанома, маҷаллаҳои илмӣ ва оммавӣ, ба мисли “Минбари халқ”, “Садои мардум”, “Тоҷикистон”, “Ҷумҳурият”, “Народная газета”, “Вечерний Душанбе”, “Дӯстӣ” ва дигар рӯзномаҳои оммавӣ ва маҷаллаҳои илмӣ таҳлил гардида, сатҳ ва сифати ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар замони истиқлол мавриди баҳогузорӣ қарор дода шаванд.

Дар мақола робитаҳои судманди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар оинаи матбуоти даврӣ дар марҳалаҳои зерин мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор дода шаванд:

- Барқарор гаштани робитаҳои байнидавлатӣ дар солҳои 90-уми асри XX;
- рушди ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба дар оғози асри XXI;
- тақвияти шарикӣ стратегӣ давлатҳо дар даҳаи дууми асри XXI.

Чунин марҳалабандӣ имкон медиҳад, ки чаҳорҷӯбаи хронологии мавзӯ пайгирӣ гардида, дастовардҳои муҳими ҳамкориҳои мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ таҳлил карда шаванд. Бо таъя ба марҳалаҳои мазкур заминаҳои ҳуқуқӣ ва ниҳодии рушди робитаҳои байнидавлатӣ, нишондиҳандаҳои ҳамкори

тичоратӣ ва сармоягузорӣ ва фаъолияти муштарак дар доираи созмону ниҳодҳои байналмилалӣ дар матбуоти даврӣ таҳқиқ карда шаванд.

Марҳалаи аввал асосан, аз касби истиқлоли давлатӣ ва омода будани Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешбурди сиёсати хориҷии мустақил ва мутавозин дар саҳнаи байналмилалӣ оғоз гардида, бо барқарорӣ муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин аз 4 январи соли 1992 густариш ёфтааст [14].

Вобаста ба истикрори рабобити дипломатӣ миёни давлатҳо дар рӯзномаи “Садои мардум” ва “Вечерний Душанбе” нусхаи асли “Баёнии муштарак дар бораи барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин” бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр шудааст, ки дар ин санади муҳим аз ҷумла омадааст: “Ҳукуматҳои ҳарду кишвар тавофуқ карданд, ки рабобити дӯстӣ ва ҳамкории миёни ду кишварро дар асоси принципҳои эҳтироми мутақобилаи соҳибхитиёри ва тақсимнопазирии ҳудудӣ, ба ҳамдигар ҳуҷум накардан, даҳлат накардан ба қорҳои дохилии ҳамдигар, баробарӣ ва манфиатҳои муштарак, ҳамчунин, ҳамзистии озоишта инкишоф диҳанд” [3].

Санади мазкур заминаи ҳуқуқии рушди муносибатҳои байнидавлатиро миёни Тоҷикистон ва Чин гузошта, меъёрҳои асосии тавсеаи ҳамкорӣҳои мутақобиларо байни давлатҳо муайян намуд. Зимнан, заминаи ниҳодии тақвияти робитаи давлатҳо гузошта шуда, дар як муддати кӯтоҳ сафоратхонаҳои давлатҳо дар қаламрави якдигар ба қор шурӯъ намуданд.

Пас аз ин, сафари қорӣ Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Мардумии Чин, ки 8-11 марти соли 1993 сурат гирифт, зимни мулоқоти сатҳи олии роҳбарони давлатҳо Эмомалӣ Раҳмон ва Ян Шанкун ва музокираҳои мутақобила байни ҳайатҳои расмӣ қонибҳои миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин 10 санади нави ҳамкорӣҳо баста шуд.

Дар қараёни ин сафар, санади қалидии миёни давлатҳо басташуда “Эълонии муштарак дар бораи усули муносибатҳои мутақобила байни Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба ҳисоб меравад. Вобаста ба имзои ин санад, Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қайд намуд, ки “ин бидуни муқолиға ҳуҷқати бунёдист, ки ба оянда ниғаронида шудааст” [16].

Дар ин санад ба ғайр аз эътирофи принципҳои байналмилалӣ дар роҳи пешбурди робитаҳои мутақобила, инчунин, масъалаи тақвияти муносибатҳои дучониба таъкид гардидааст. Аз ҷумла дар он омадааст, ки “тарафҳо ба тавсеаи ҳамкорӣҳо дар қунин соҳаҳо, амсоли илм ва техника, маориф, фарҳанг, иттилоот, тандурустӣ, туризм ва варзиш, муқоидат хоҳанд қард” [26, 4].

Таҳлили саҳифаҳои матбуоти даврӣ нишон дод, ки аллакай дар солҳои аввали Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои баробарро бар пояи эътирофи манфиатҳои мутақобила бо Ҷумҳурии Мардумии Чин ба роҳ монда, дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX заминаи ҳуқуқӣ ва шартномавии тавсеаи робитаҳои судманд миёни Тоҷикистон ва Чин гузошта шуда, самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳо дар бахшҳои гуногун муайян карда шуданд.

Дар ин миён, омӯзиши матбуоти даврии ватанӣ нишон дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар охири солҳои 90-ум ба танзими масъалаҳои вобаста ба сарҳади давлатӣ шуруъ намуданд, ки барои ҳарду давлат аҳамияти муҳимми сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятӣ дошт.

Бояд таъкид намуд, ки “пас аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ раванди ҳалли масъалаҳои сарҳадӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ дар шакли бисёрҷониба сураат гирифт ва раванди музокираҳо доир ба танзими мушкилоти ҳудудиву марзиро чаҳор кишвари собиқ Иттиҳоди Шуравӣ (Тоҷикистон, Қирғизистон, Қазоқистон ва Русия) бо Ҷумҳурии Мардумии Чин дар шакли 4+1 пеш мебурданд” [1, 19–20].

Дар натиҷаи музокираҳои бисёрҷониба “Созишнома дар бораи таҳкими эътимоди низомӣ дар сарҳад миёни Ҷумҳурии Мардумии Чин, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон” 26 апрели соли 1996 дар шаҳри Шанхай баста шуд. Зимни имзои санади мазкур Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қайд намуд, ки “гуфтушунидҳои душвору тулонӣ натиҷаи дилхоҳ доданд ва мо инак, шоҳиди пурра ҳал шудани масъалаҳои сарҳадӣ мегардем. Ин ба туфайли иродаи устувор ва кӯшишҳои самимонаи халқҳои мамлакатҳоямон муяссар гардид, ки дар шароити сулҳу дӯстӣ ва боварӣ ба ҳамдигар зиндагӣ қардан меҳоханд” [15, 1].

Санади мазкур аҳамияти таърихӣ дошта, раванди музокираҳои манфиатбори “Панҷгонаи Шанхай”-ро замина гузошт. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки танзими масъалаҳои сарҳадӣ боиси ташаккули низоми ҳамкориҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай гардид, ки ба манфиатҳои Тоҷикистон ва Чин низ ҷавобгӯӣ мебошад.

Мачмуи масъалаҳои рушди робитаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин зимни сафари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Мардумии Чин дар моҳи сентябри соли 1996 мавриди баррасӣ қарор дода шуд. Дар натиҷаи музокираҳои сатҳи олӣ миёни ду давлат мачмуи созишнома ва қарордодҳо имзо гардиданд. Дар “Эълонияи муштарак байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин” самтҳои асосии ҳамкориҳои мутақобилаи давлатҳо муайян карда шуд. Дар ин санад 5 самти афзалиятноки зерин қайд гардид:

1. Дар соҳаи муносибатҳои сиёсӣ;

2. Дар соҳаи тичорат ва иқтисод;
3. Дар соҳаи низомӣ;
4. Дар соҳаи гуманитарӣ;
5. Дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ [25, 5]”.

Дар ин санад вобаста ба ҳар як самт масъалаҳои мушаххаси ҳамкориҳои мутақобила миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин муайян карда шуд, ки тайи солҳои оянда ҷиҳати татбиқи амалии онҳо давлатҳо муштарақан дар сатҳи дучониба ва бисёрҷониба фаъолият менамоянд.

Марҳалаи дуум рушди ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба дар оғози асри XXI мебошад, ки бо таъсиси Созмони Ҳамкории Шанхай алоқаманд аст. Созмони мазкур дар тақвияти ҳамкориҳои бисёрҷониба дар минтақаи Авруосиё нақши калидӣ дошта, ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Чин дар доираи ниҳоди мазкур махсусияти хосро касб намуда, таъсиси созмон ба рушди муносибатҳои Тоҷикистон ва Чин таъсири мусбат расонид.

Ҷиҳати иштирок дар ҷаласаи шашуми “Панҷгонаи Шанхай” Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 13 июни соли 2001 ба Ҷумҳурии Мардумии Чин сафар намуд. Дар раванди баргузории Форуми Шанхай 15 июни соли 2001 Ёлмоия “Дар бораи таъсиси Созмони Ҳамкории Шанхай” аз тарафи сарони шаш давлат, ба шумули Ёзбекистон, имзо гардид.

Дар раванди таъсиси Созмони Ҳамкории Шанхай зимни мулоқот миёни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбари Ҷумҳурии Мардумии Чин Сзын Сзэмин, Сарвари давлати тоҷикон қайд намуданд, ки “саммити сарони давлатҳо дар Шанхай аҳаммияти таърихӣ ва сиёсӣ дорад, зеро бо кӯшиши муштараки мо дар ин ҷо созмони нави ҳамкориҳои минтақавӣ таъсис дода мешавад. Ин созмон барои ҳамаи мо муҳим аст” [5, 1].

Бо таъсиси Созмони Ҳамкории Шанхай дар ибтидои асри XXI ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин ба маҷрои сифатан нав равон гардида, мавқеъгирии муштараки давлатҳо вобаста ба масъалаҳои муҳими муносибатҳои байналмилалӣ дар доираи ин созмон пуштибонӣ мегарданд.

Саҳифаи муҳиро дар муносибатҳои мутақобилаи Тоҷикистон ва Чин сафари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Мардумии Чин 15–21 январи соли 2007 дар арафаи таҷлил аз 15-солагии барқарории муносибатҳои дипломатӣ миёни давлатҳо бозкушой намуд.

Дар қараёни сафари давлатӣ ба Ҷумҳурии Мардумии Чин сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон иброз намуд, ки “Ҷумҳурии Мардумии Чин ҳамсоия наздик, дӯст ва шарикӣ бозътимоди Тоҷикистон аст. Таҳкиму густариши рабобити дӯстона бо он аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии мо буд, ҳаст ва дар оянда хоҳад монд” [18,1]. Дар натиҷаи музокираҳои сатҳи олӣ миёни Эмомалӣ Раҳмон ва Ху Тсзинтао шаш санади нави ҳамкорӣ ба имзо расид, ки дар миёни

онҳо “Аҳднома оид ба ҳусни ҳамчаворӣ, дӯстӣ ва ҳамкорӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин” санади асосӣ ба ҳисоб меравад.

Дар идомаи сафар дар Ҷумҳурии Мардумии Чин 16 январи соли 2007 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Анҷумани тичоратӣ иқтисодӣ дар шаҳри Пекин иштирок ва суҳанронӣ намуд. Ӯ ба дастовардҳои ҳамкорӣ дучонибаи Тоҷикистон ва Чин баҳои баланд дода, аз ҷумла қайд намуд, ки “ҳаҷми мубодилаи мол байни ду кишвар соли 2006 ба 300 млн. доллар расид, ки он аз нишондодҳои соли 2005-ум 50 дарсад зиёд мебошад. Айни ҳол дар ҷумҳурӣ то наздики 50 лоиҳаи муштарак дар соҳаҳои гуногун татбиқ мегардад ва танҳо дар давоми панҷ соли охир Ҷумҳурии Мардумии Чин ба Тоҷикистон дар ҳаҷми 630 млн. доллар ёрии моддӣ расонидааст, ки аз он 30 миллионаш грант мебошад” [2, 3–5].

Аз суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Анҷумани тичоратӣ иқтисодӣ дар шаҳри Пекин бармеомад, ки аз ибтидои қарни нав нишондиҳандҳои тичорати мутақобила бо суръат афзоиш ёфтааст, дар баробари ин, ҳаҷми сармоягузорӣ ва кумаки моддӣ ва техникаи Чин ба Тоҷикистон беш аз пеш зиёд шудааст ва лоиҳаҳои муштарак ҳарчи бештар татбиқ гардида истодаанд, ки аз сатҳи рушди ҳамкориҳои манфиатбори ду давлат шаҳодат медиҳанд.

Марҳалаи сеюми ҳамкориҳои дучонибаи Тоҷикистон ва Чин дар тақвияти шарикӣ стратегӣ давлатҳо дар даҳаи дууми асри XXI ташкил медиҳад. Оғози марҳалаи мазкур аз воқеаҳои муҳим дар соли 2013 шуруъ гардида, аз расидан ба сатҳи шарикӣ стратегӣ тавсеа меёбад.

Дар ибтидо роҳбари тозаинтиҳоби Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Чинпин моҳи сентябри соли 2013 ба кишварҳои Осиёи Марказӣ сафарҳои корӣ анҷом дода, марҳалаи навро дар рушди робитаҳои дучониба ва бисёрҷониба миёни Чин ва кишварҳои Осиёи Марказӣ оғоз намуд. Дар рафти ин сафар ҷониби Чин бо кишварҳои Осиёи Марказӣ маҷмуи созишномаҳои нави ҳамкориро ба имзо расонид, ки ҳаҷми умумии он 50 млрд. доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Дар ин раванд миёни Чин ва Туркменистон “Созишномаи байниҳукуматӣ доир ба интиқоли лӯлаи газ аз Туркменистон ба Чин тавассути қаламрави Тоҷикистон” низ баста шуд. “Дарозии ин лӯлаи газӣ тавассути қаламрави Тоҷикистон беш аз 400 км-ро дар бар гирифта, ҳамаҷла 25-30 млрд. куб газӣ табиӣро ба Чин интиқол хоҳад дод” [17, 13].

Сипас дар ин давра Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 19 майи соли 2013 ба Ҷумҳурии Мардумии Чин сафари давлатӣ анҷом дод. Дар раванди мулоқот бо роҳбари Чин Си Чинпин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуд, ки “барои ба сатҳи стратегӣ расонидани муносибатҳои ду кишвар “Барномаи ҳамкорӣ гуногунҷанба барои солҳои 2014–2019” таҳия ва қабул карда шавад” [13, 2]. Дар навбати худ раиси Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Чинпин иброз

дошт: “Ҷумҳурии Мардумии Чин минбаъд низ аз рушди босуботи иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон ва таҳкими асосҳои истиқлоли давлатии ин кишвари дӯсту ҳамсоя дастгирӣ хоҳад кард” [6, 2].

Дар раванди мулоқоту музокираҳои сатҳи олӣ миёни роҳбарони ду давлат 8 санади нави ҳамкорӣ ба имзо расиданд, ки дар ин миён “Эълومияи муштараки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин доир ба истиқрори муносибатҳои шарикӣ стратегӣ” яке аз санадҳои асосӣ маҳсуб меёбад. Баровардани робитаҳои Тоҷикистон ва Чин ба сатҳи шарикӣ стратегӣ воқеаи муҳимми таърихӣ ва сиёсӣ буда, марҳалаи нави ҳамкориҳои дучонибаи давлатҳоро бозкушӣ намуд.

Бешубҳа, мавқеи Ҷумҳурии Мардумии Чин дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалияти тағйирнопазир дошта, ҷойгоҳи ин давлат дар “Консепсияи сиёсати хориҷии Тоҷикистон” аз соли 2015 чунин муайян шудааст: “Таҳкими муносибатҳои неки ҳамсоягӣ, дӯстӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо Ҷумҳурии Мардумии Чин аз муҳимтарин вазифаҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти Осиё ба шумор меравад. Ин муносибатҳо бо ирода ва талошҳои ду ҷониб то ба сатҳи шарикӣ стратегӣ расидаанд ва заминаи мусоидро барои тавсеаи рӯзафзуни ҳамкориҳои гуногунҷанбаи сиёсӣ амниятӣ, ҳарбию техникӣ, иқтисодӣ тичоратӣ ва фарҳангӣ фароҳам овардаанд” [8].

Бо дарназардошти мавқеи калидии Чин дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон, зимни сафари давлатии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Мардумии Чин 31 августи соли 2017 миёни ду давлат “Эълумияи муштарак оид ба истиқрори шарикӣ стратегӣ ҳамҷониба миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин” имзо гардид [19,1]. Ин санад дар арафаи 25-солагии истиқрори муносибатҳои дипломатии Тоҷикистон ва Чин ба имзо расида, иқдоми муҳим дар тавсеаи ҳамкориҳои судманди сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, амниятӣ ва инфрасохторӣ гардид.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин ҳамчун шарикони анъанавӣ ва ҳамсоягони наздик дар рушди муносибатҳои дучониба ва бисёрҷонибаи мутақобила манфиатдор мебошанд. Робитаҳои ҳасана ва ҳусни ҳамчаворӣ ду давлат тайи солҳои соҳибистиқлолӣ ба сатҳи баланд бароварда шуда, ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Чинро ҳамчун шарикони стратегӣ объекти таҳқиқоти илмӣ дар илми ватанӣ муайн намудааст. Яке аз воситаҳои калидии омӯзиши алоқамандии Тоҷикистон ва Чин маводи матбуоти даврӣ ба ҳисоб меравад.

Аз ин рӯ, дар раванди таҳияи мақолаи мазкур маводи зиёди рӯзнома ва маҷаллаҳои ватанӣ, ба мисли “Ҷумҳурият”, “Садои мардум”, “Вечерний Душанбе”, “Народная газета”, “Тоҷикистон”, “Asia-Plus”, “Паёми ДМТ” аз соли 1992 то соли 2017 мавриди омӯзиш қарор гирифта, нақши матбуоти даврӣ дар инъикоси сиёсати хориҷии Тоҷикистон нишон дода шуд. Дар ин

замина, диққати асосӣ ба марҳалаҳои асосии рушди ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар заминаи матбуоти даврӣ равона карда шуд.

Ишора бар он меравад, ки Ҷумҳурии Мардумии Чин истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътироф намуд ва соли 1992 муносибатҳои дипломатии ин ду давлат расман барқарор гардид. Дар охири солҳои 90-уми асри гузашта Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин “Созишномаи бисёрҷонибаро дар бораи таҳкими эътимоди низомӣ дар сарҳад” имзо намуданд, ки ба амсилаи ҳамкориҳои “Панҷгонаи Шанхай” замина гузошт ва ин ниҳод дар ибтидои асри XXI ба Созмони Ҳамкориҳои Шанхай табдил ёфт, ки Тоҷикистон ва Чин кишварҳои муассиси он ба ҳисоб мераванд. Қобили зикр аст, ки таъсиси Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ба рушди робитаҳои дучониба ва бисёрҷонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин мусоидат намуд.

Мавқеи устувор ва тағйирнопазири Ҷумҳурии Мардумии Чин дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар “Консепсияи сиёсати хориҷии кишвар” (соли 2015) ишора гардида, муносибатҳои неки ҳамсоягӣ, дӯстӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо Ҷумҳурии Мардумии Чин аз муҳимтарин вазифаҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Дар ин замина, соли 2017 миёни давлатҳо “Эъломияи муштарак оид ба истиқрори шарикии стратегии ҳамаҷониба миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин” аз тарафи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Чинпин ба имзо расид, ки марҳалаи нави ҳамкориҳои дучонибаи ду давлати дӯсту ҳамсояро оғоз бахшид.

АДАБИЁТ

1. Анвари С. Масъалаҳои сарҳадӣ дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Автореф.дисс барои дарёфти н.и.т. // С. Анварӣ. – Душанбе: 2021. – С. 19-20.
2. Афзалиятҳои иқтисодии ҳамкорӣ / Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов дар маросими ифтитоҳи Анҷумани тижоратӣ-иқтисодӣ дар шаҳри Пекин // Ҷумҳурият. – №9 (21 216). – 23 январи соли 2007. – С.3-5.
3. Баёнияи муштарак дар бораи барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин // Садои мардум. – №4 (255). – 7 январи соли 1992.
4. Боронова Р., Хакимов Н. Некоторые вопросы истории международных связей и отношений Таджикистана на страницах серии ежегодника “Дипломатия Таджикистана”. – Вестник Педагогического университета. – 2022. – №. 6-2 (101). – С. 259 – 265.
5. Встреча Э. Рахмонова с Цзян Цзэминем // Народная газета. - №25 (19203). – 21 июня 2001 года. – С. 1.

6. Государственный визит Эмомали Рахмона в Китайскую Народную Республику // Народная газета. - №24 (19890). – 22 мая 2013 года. – С.2.
7. Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма // Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 март соли 2013, таҳти № 961.
8. “Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2015, №332, тасдиқ шудааст.
9. Қаландаров С. Нигоҳи матбуоти Шохигарии Арабистони Саудӣ ба Тоҷикистон // Паёми ДМТ. – 2021. – №5. – С. 274-280.
10. Лю Бин. Китай дорожит исторической дружбой с Таджикистаном // Народная Газета. – №51 (20229). – 18 декабря 2029 года. – С. 2-3.
11. Маъмурзода Н., Мусозода А. Робитаҳои сиёсӣ ва фарҳангию адабии Тоҷикистону Ёзбекистон дар оинаи матбуоти даврии маҳаллӣ (дар мисоли рӯзнамаҳои вилоятии “Дӯстлик” ва “Овози Самарқанд) // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. - 2024. - №1-4 (128). - С. 25-31.
12. Муқим Ҷовид. Инъикоси муносибат ва ҳамкориҳои Тоҷикистону Шохигарии Арабистони Саудӣ дар сомонӣ “Pressa.tj” // Паёми ДМТ. – 2025. - №2. – С. 193-198.
13. Мулоқоту музокираҳои сатҳи олӣ миёни Тоҷикистон ва Чин // Ҷумҳурият. – № 69-70. – 21 майи соли 2013. – С. 2.
14. Муносибатҳои дучонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин [Захираи электронӣ] URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/27/munosibathoi-tojikiston-bo-chin> (Санаи мурочиат: 08.05.2025).
15. Нутқи Эмомалӣ Раҳмонов дар маросими имзои Созишнома байни Ҷумҳурии Мардумии Чин, Федератсияи Русия, Қазоқистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон дар бораи таҳкими эътимоди низомӣ дар сарҳад // Ҷумҳурият. – №12–13. – 4 майи соли 1996. – С.1.
16. Радиои “Озодӣ” // Тоҷикистон. – №9 (38). – 26.03.1993.
17. Разговор на миллиарды // Asia-Plus. - №70 (855). – 19 сентября 2013 года. – С.13.
18. Сафари давлати Эмомалӣ Раҳмонов ба Чин // Ҷумҳурият. - №9 (21 216). – 23 январи соли 2007. – С.1.
19. Сафари давлатии Пешвои миллат ба Ҷумҳурии Мардумии Чин // Садои мардум. – №106 (3743). – 5 сентябри соли 2017. – С. 1.
20. Таджикистан и Китай являются всесторонними стратегическими партнерами (Интервью Президента Республики Таджикистана уважаемого Эмомали Рахмон корреспонденту ИА “Синьхуа”) // Народная газета. – №24 (20465). – 10 июля 2024 года. – С.2.
21. Типология периодической печати: Учеб. пособие для студентов вузов / М. Аникина, В. Баранов, О. Воронова и др. Под ред. М. Шкондина, Л. Реснянской. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 236 с. – С. 30-31.

22. Файзуллоев К., Шарипов А. Моҳияти ташаббуси раиси ҶМЧ Си Чинпин “Як камарбанд, як роҳ” // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2022. – №3. – С. 32-39

23. Ҳайтпур Расул. Махсусияти инъикоси муносибатҳои Тоҷикистону Ёзбекистон дар матбуоти тоҷик // Паёми ДМТ. – 2013. – №4-2. – С. 254-259.

24. Ҳалимова Д. Шарифзода С. Инъикоси сиёсати хориҷии Тоҷикистон ва Қазоқистон дар матбуоти даврии замони Шуравӣ ва истиқлол // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2023. – №3 (83). – С. 63-71.

25. Ёломиаи муштарақ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин // Садои мардум. – 1996. – С. 5.

26. Ёломиаи муштарақ дар бораи усули муносибатҳои мутақобила байни Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Тоҷикистон // Садои мардум. - №32 (513). – 14 марти соли 1993. – С. 4.

ПЕРИОДИЧЕСКИЕ ИЗДАНИЯ В ИЗУЧЕНИИ СОТРУДНИЧЕСТВА ТАДЖИКИСТАНА И КИТАЯ

ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДИНОВИЧ,

кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой международных отношений Таджикского Национального Университета.

734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17

Тел.: (+992)105-50-10-18; email: amrsharif@mail.ru

ШАРИФХОНЗОДА МОХИРА ШАРИФХОН,

соискатель кафедры международных отношений Национального университета

Таджикистана, ведущий специалист отдела анализа внутренней политики и прогнозирования Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;

телефон: 918-36-21-22, e-mail: mohirasharifkhonzoda@gmail.com

Статья посвящена одному из актуальных вопросов общественных наук – уровню сотрудничества между Таджикистаном и Китаем. В статье оценивается роль периодической печати как важного научно-исторического источника в отражении двусторонних отношений между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой. Авторы сначала классифицируют периодическую печать по ее специфическим признакам и на основе материалов отечественной периодической печати анализируют уровень и качество отношений между Таджикистаном и Китаем. Авторы на основе изучения материалов периодической печати оценивают процесс установления дипломатических отношений между двумя государствами в 90-х годах прошлого века, а затем изучают уровень развития двустороннего и многостороннего сотрудничества между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой в начале XXI века. В статье также

рассматриваются основы установления всестороннего стратегического партнерства между двумя государствами.

Ключевые слова: *Таджикистан, Китай, стратегическое партнерство, международные отношения, внешняя торговля, дипломатия, межправительственное соглашение, периодические печати, научные журналы, общественные газеты.*

PERIODICAL PRESS IN THE STUDY OF COOPERATION BETWEEN TAJIKISTAN AND CHINA

SHARIPOV AMRIDDIN NURIDINOVICH,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of
International Relations of the Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe city Rudaki ave.17;
tel.: (+992) 105-50-10-18; email: amrsharif@mail.ru

SHARIFKHONZODA MOHIRA SHARIFKHON,

Applicant of the Department of International Relations of the Tajik National
University, leading specialist of the Department of Analysis and Forecasting of
Domestic Policy of the Center for Strategic Research
under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 918-36-21-22; e-mail: mohirasharifkhonzoda@gmail.com

The article is devoted to one of the topical issues of social sciences – the level of cooperation between Tajikistan and China. It assesses the role of the press as an important scientific and historical source in reflecting the bilateral relations between the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China. The authors first classify the press according to their specific characteristics and, based on the materials of the domestic press, analyze the level and quality of relations between Tajikistan and China. The author assesses the process of establishing diplomatic relations between the two states in the 1990s based on the study of press materials, and then studies the level of development of bilateral and multilateral cooperation between the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China at the beginning of the 21st century. The article also discusses the foundations for establishing a comprehensive strategic partnership between the two states.

Keywords: *Tajikistan, China, strategic partnership, international relations, foreign trade, diplomacy, intergovernmental agreement, periodical press, scientific journals, public newspapers.*

УДК: 327.53(575.3+512)

**ҲАМКОРИҲОИ МУТАҚОБИЛАИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ
БО ҶУМҲУРИИ МУҒУЛИСТОН ДАР ДАВРОНИ
СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ**

ВОҲИДОВ НАСРИДИН ҲИЗБУЛЛОЕВИЧ,

муовини сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии масъалаҳои

амнияти минтақавии Маркази тадқиқоти стратегии

назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;

тел: (+992) 555-555-147; e-mail: vokhidzoda.nasriddin@mail.ru

Дар мақола ҳамкориҳои сиёсӣ, тиҷоратӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва гуманитарии Ҷумҳурии Муғулистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф қӯиши намудааст, ки новобаста аз надоштани марзҳои муштаракӣ Муғулистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ва муносибатҳои начандон ғаёли дипломатӣ сатҳи равобити кишварҳоро бо дарназардошти баъзе умумиятҳои таърихиву фарҳангӣ баррасӣ намояд.

Муғулистон аз лиҳози ҷойгиришавӣ ва мавқеи геополитикӣ дар ихтисоси Русия ва Чин қарор гирифта, ҳамкориҳои ҳудро бо кишварҳои Осиёи Марказӣ густариши медиҳад, зеро минтақаи мазкур дар сиёсати хориҷии Муғулистон яке аз минтақаҳои авлабиятнок ба шумор меравад.

Ҳамкориҳои Муғулистон бо кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ беиштар дар самтҳои тиҷоративу иқтисодӣ, гуманитариву фарҳангӣ, кишоварзӣю логистикӣ, истихроҷ ва коркарди ашёи хом ва ғайра равона гардида, ба равобити сиёсӣ камтар аҳаммият дода шудааст. Вале сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Муғулистон дар соли 2025, аз ҷумла ба Ўзбекистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон, аз марҳалаи нави ҳамкориҳои сиёсии кишварҳо шаҳодат медиҳад.

Калидвожаҳо: *Муғулистон, Осиёи Марказӣ, ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ, гуманитариву фарҳангӣ, кишоварзӣю логистикӣ, истихроҷ ва коркарди ашёи хом, Тоҷикистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, шарикии стратегӣ ва шарикии ҳамаҷониба, СММ, СҲШ.*

Ҷумҳурии Муғулистон робитаҳои дипломатиро бо кишварҳои Осиёи Марказӣ дар асоси сиёсати хориҷии гуногунсамта ба роҳ монда, солҳои охир тамоюли густариши ҳамкориҳо мушоҳида мегардад. Принципи сиёсати хориҷии Муғулистон дар ин самт “ҳамсоияи сеюм” унвон дорад, ки шуруъ аз соли 2011 истилоҳи мазкур рӯйи кор омадааст. Яъне шарикони анъанавии ин давлат Русия ва Чин ба шумор рафта, дар заминаи принципи мазкур

Уланбатор талош дорад, то робитаҳоро бо «ҳамсоҷҳои сеюм», аз қабилӣ ИМА, Иттиҳоди Аврупо, Ҳиндустон, кишварҳои Осиё ва СММ, инчунин, кишварҳои рӯ ба тараққӣ рушд диҳад.

Мавқеи ҷуғрофӣ, ҳамсарҳад будан бо Русия ва Чин, инчунин, надоштани роҳи баромад ба уқёнусҳои ҷаҳонӣ аз ҷумлаи умумиятҳои Муғулистон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Новобаста аз ин, бо дарназардошти тафовути мизони рушди иқтисодӣ омили монеаафкан дар рушди муносибатҳо ба шумор меравад. Зеро ҷониби Муғулистон ба истихроҷи ашёи хом дар минтақа тамаркуз менамояд, ки ин омил имкони сармоягузори бештарро маҳдуд месозад.

Новобаста аз ин, дар шароити кунунӣ Осиёи Марказӣ барои Муғулистон ҳамчун минтақаи муҳими ҳамкорӣ дар бахшҳои иқтисодӣ, амниятӣ, кишоварзӣ ва табодули фарҳангӣ аҳамияти бештарро касб менамояд. Зеро омилҳои муштараки таърихӣ фарҳангии Муғулистон бо кишварҳои минтақа сатҳи равобити кишварҳоро то зинаи шарикони табиӣ минтақавӣ ташакул медиҳанд.

Муғулистон аз солҳои аввали раванди демократикунонӣ кӯшиш менамояд, ки худро ҳамчун давлати Осиёи Шарқӣ ва ҳатто баъзан худро ба кишварҳои минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором шомил намояд, зеро кишвар ба роҳҳои баҳрӣ дастрасӣ надорад. Вале солҳои охир, сарфи назар аз нигоҳ доштани чунин тамоюл доир ба мавқеи географии мамлакат, Муғулистон ба инкишоф ва тақвиятёбии фаъолонаи муносибатҳо бо кишварҳои Осиёи Марказӣ шуруъ намудааст.

Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Муғулистон бо Ҷумҳурии Қазоқистон. Равобити дипломатӣ миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Муғулистон ҳанӯз пас аз соҳибистиклолии кишварҳо аз соли 1992 барқарор гардида бошад ҳам, вале руши муносибатҳои дипломатӣ миёни давлатҳо чандон назаррас набуд. Аммо дар масъалаи мазкур ягона истисно равобити Ҷумҳурии Муғулистон бо Ҷумҳурии Қазоқистон мебошад, ки мардуми ҳарду кишвар миллатҳои таърихан ба ҳам наздиканд. Ба андешаи Норсултон Назарбоев “120 ҳазор нафар шахрванди Муғулистон, ки миллаташон қазоқ аст, дар байни мамлакатҳои мо ҳамчун «пули зинда» амал мекунанд» [9].

Яъне дар тӯли 33 соли равобити дипломатӣ нақши сарони давлатҳо дар густариши ҳамкориҳо назаррас мебошад. Дар ин давра Президенти Қазоқистон 4 маротиба (солҳои 1993, 1999, 2008, 2024) ба Уланбатор ташриф оварда, ҷониб Муғулистон низ дар навбати худ 3 маротиба (солҳои 1998, 2007, 2017) ба Остона ташриф овардаанд [15].

Заминаи меъёрии ҳукукии робитаҳои ду кишварро зиёда аз 70 созишномаи дучониба ташкил медиҳанд, ки давоми солҳои 1992–2024 ба имзо расидаанд.

Санаи 29 октябри соли 2024 Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Қосим-Жомарт Тоқаев бо даъвати ҳамтои худ аз ҷониби Муғулистон бо сафари давлатӣ вориди шаҳри Уланбатор гардид [12]. Дар робита ба муштаракоти таърихӣ фарҳангӣ, сафари мазкур дар рӯзномаи ҳамкорӣҳои ду давлат саҳифаи навро боз намуд. Аз ҷумла, дар натиҷаи музокироту мулоқотҳои зимни ин сафар 11 санади нави ҳамкорӣ миёни кишварҳо имзо гардид [4].

Ҳамин тавр, сафари давлатии Қосим-Жомарт Тоқаев аҳамияти хоссаро касб намуд, зеро, ки он муносибатҳои ду кишварро ба сатҳи комилан нави ҳамкорӣ, яъне ба сатҳи “шарикӣ стратегӣ” расонид [12].

Мулоқоти сарони кишварҳо дурнамои рушди ҳамкорӣҳои сиёсӣ, тичоратӣ иқтисодӣ ва сармоягузорию миёни кишварҳо дар бар гирифта, ҳамкорӣҳо дар бахшҳои кишоварзӣ, истихроҷи маъдан ва металлургия, энергетика, нақлиёт ва логистика дар маркази таваҷҷуҳ онҳо қарор дошт.

Яке аз самтҳои ояндадор ин равобитаи тичоратӣ иқтисодӣ миёни кишварҳо мебошад, ки марҳала ба марҳала тақвият ёфта истодааст. Гардиши мол миёни Қазоқистон ва Муғулистон дар соли 2022 ба 104,1 млн доллар баробар буда, ба содирот 97,1 миллион ва ба воридот 7,0 миллион рост меояд. Ин рақам дар соли 2023 ба 133 миллион доллар аз ин содирот 124,3 миллион доллар ва воридот 8,7 миллион доллар [17] ва дар соли 2024 гардиши мол миёни ду кишвар 150 миллион долларро ташкил дод [4].

Зимни аввалин сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Қосим-Жомарт Тоқаев ба Муғулистон чиҳати боз ҳам тақвият бахшидани муносибатҳои тичоратӣ иқтисодӣ ва расонидан ба марҳалаи нави ҳамкорӣҳо, ҷонибҳо ба мувофиқа расиданд, ки табодули мол миёни кишварҳо бояд ба 500 млн доллар расонида шавад [10].

Ҳамкорӣҳои Ҷумҳурии Муғулистон бо Ҷумҳурии Ўзбекистон. Муносибатҳои дипломатӣ миёни Ўзбекистон ва Муғулистон 25 январи соли 1992 барқарор гардида, аз он вақт то кунун равобитаи дучониба дар сатҳи начандон хуби рушд қарор дошт. Дар солҳои охир бар асоси сиёсати дурбинонаи ошкорбаёнӣ ва ҳамсоиягӣ неқ, ки аз ҷониби сарони кишварҳо пеш гирифта шудааст, робитаҳо ба марҳалаи нави рушд расидаанд.

Аз ҷумла 24 июни соли 2016 сафари сарвари Муғулистон ба Ўзбекистон сураи гирифт, ки чиҳати ғаёлсозии ҳамкорӣҳои дучониба заминаи мусоидро фароҳам овард [3]. Илова бар ин, соли 2022 Президенти Ҷумҳурии Муғулистон Ухнаагийн Хурэлсух бо мақсади иштирок дар нишастӣ Самарқандии СҶШ ба Ўзбекистон ташриф овард. Инчунин, санаи якуми декабри соли 2023 сарони ду давлат дар ҳошияи Конфронси СММ оид ба тағйирёбии иқлим дар Дубай мулоқоту вохӯрии судманд анҷом доданд, ки заминаи муносиби ҳамкорӣҳоро фароҳам намуд.

Яъне самтгирӣ ва иродаи сарони давлатҳо имкон ба вучуд овард, ки робитаҳои сиёсӣ миёни кишварҳо дар сатҳи олӣ тақвият дода шаванд. Аз

ҷумла соли 2024, ки аввалин сафари давлатии Президенти Муғулистон Ухнаагийн Хурэлсух ба Ҷумҳурии Ўзбекистон сурат гирифта, нуктаи ибтидоӣ дар бознигарии муносибатҳои дучониба гардид.

Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев ҳамкориҳои ду давлатро дар сатҳи кунунии робитаҳо чунин арзёбӣ менамояд: “Муғулистон шарикӣ анъанавӣ ва боэътимоди мо дар минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад” [18]. Ба андешаи Шавкат Мирзиёев, муносибатҳои ду давлат дар асоси принсипҳои дӯстӣ, эҳтироми мутақобила ва дастгирии яқдигар бунёд гардидаанд.

Чунончи, аз санаи 24 то 25 июни соли 2025 Шавкат Мирзиёев бо даъвати ҳамтои худ нахустин сафари давлатӣ ба Ҷумҳурии Муғулистонро анҷом дод, ки онро метавон сафари воқеан ҳам таърихӣ номид. Зеро дар муддати беш аз 30 соли равобити дипломатӣ байни ду кишвар бори аввал дар сатҳи олий Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон бо сафари расмӣ воридаи Улан-Батор гардид.

Дар чараёни ин сафар 14 созишномаи ҳамкориҳои дучониба ба имзо расонида шуд, ки ба рушди ҳамкориҳои гуногунҷанба мусоидат намуданд. Аз ҷумла ифтиҳои сафоратхонаи Муғулистон дар шаҳри Тошканд, ғаёл шудани муколамаи байниҳукумати ва парлумонӣ, таваҷҷуҳи афзоюндаи доираҳои соҳибкорӣ аз густариши ҳамкориҳои мутақобилаи кишварҳо шаҳодат медиҳанд [18].

Ҷиҳати тақвияти ҳамкориҳои гуногунсамтаи кишварҳо 11 созишномаи нави ҳамкорӣ дар бораи ҳифзи сармоягузорӣ ва савдои имтиёзнок, ҳамзамон, ҳамкорӣ дар бахшҳои хусусӣ, тандурустӣ ва амният, аз ҷумла мубориза бо ҷиноятҳои фаромарзӣ ба имзо расонида шуд, ки заминаи муносибро ҷиҳати табодули фанновариҳои тиббӣ ба вучуд овард. Махсусан, имзои “Эълумияи муштарак дар бораи барқарор намудани муносибатҳои шарикӣ ҳамаҷониба” робитаҳои ду кишварро то ба сатҳи “шарикӣ стратегӣ” мерасонад [7].

Масъалаи асосии мавриди таваҷҷуҳи сарони кишварҳо тақвиятбахшии равобити тиҷоративу иқисодӣ, саноативу кишоварзӣ, фарҳангиву гуманитарӣ ва ғайра мебошад. Дар заминаи чунин талошҳо гардиши мол миёни кишварҳо сол то сол меафзояд. Аз ҷумла дар соли 2023 гардиши мол миёни ин ду кишвар ба 14 миллион доллари ИМА расид, ки нисбат ба соли 2022 тақрибан ду баробар зиёдтар аст. Аммо дар соли 2024 содироти молҳои Ўзбекистон ба Муғулистон ба 26,5 миллион доллар расидааст, ки нисбат ба соли 2023 (тақрибан 10 миллион доллар) ду баробар бештар мебошад [18].

Кишварҳо ба ғайр аз ҳамкориҳои дучониба дар доираи созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, аз ҷумла СММ ва СҶШ (ба ҳайси нозир), САҶА ва Муколамаи Осиё ва Аврупо (ASEM) ҳамкориҳои ғаёл дошта, дар ин самт низ равобити ҳудро тақвият бахшидаанд. Ҷонибҳо мавқеи ягонро дар бархӯрд бо масъалаҳои муҳимми рӯзномаи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ ишғол

намуда, дастгирии мутақобиларо дар майдонҳои бисёрҷониба нишон медиҳанд [19].

Ҳамин тавр, тамоюлҳои рушди ҳамкориҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки Муғулистон ба зарфияти чуғрофӣ ва иқтисодии Ўзбекистон тавачҷуҳи хосса дошта, Ўзбекистон, дар навбати худ, Муғулистонро шарикӣ муҳим дар тавсеаи равобитаи сиёсӣ ва иқтисодӣ бо Осиёи Шимолу Шарқӣ медонад.

Дар заминаи манфиатҳои тарафайн шарикӣ ду ҷониб дар бахшҳои тиҷорат ва иқтисод рушд намуда, нишондиҳандаҳои муомилоти молӣ солона ба ҳисоби миёна 30% афзоиш ёфта истодаанд [20].

Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Муғулистон бо Ҷумҳурии Қирғизистон. Муносибатҳои дипломатӣ миёни Қирғизистон ва Муғулистон аз соли 1992 барқарор шуда, соли охир равобитаи дучонибаи кишварҳо дар доираи баъзе лоиҳаҳои мушаххас вусъат ёфтанд [16]. Бояд гуфт, ки сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон ба Муғулистон дар соли 2023 ба густариши муносибатҳои дӯстона миёни ду кишвар мусоидат намуд. Ба андешаи Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Садир Жапаров: “Муғулистон шарикӣ муҳими Қирғизистон дар минтақа буда, ба таҳкими эътимоди мутақобила, тавсеа ва рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ” мусоидат менамояд [6].

Дар чараёни сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Муғулистон Ухнаагийн Хурэлсух ба Ҷумҳурии Қирғизистон, ки санаи 20–23 июли соли 2025 сурат гирифт, 13 санади нави ҳамкорӣ, ки ба густариши ҳамкориҳои Муғулистону Қирғизистон нигаронида шудаанд, дар соҳаҳои ҳуқуқ, кишоварзӣ, фарҳанг, маориф, илм ва технологияҳои иттилоотӣ ба имзо расиданд. Дар заминаи ба имзо расидани “Эъломияи муштарақ дар бораи таъсиси шарикӣ ҳамаҷонибаи Муғулистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон” [11], метавон гуфт, ки Қирғизистон дуюмин кишвари Осиёи Марказӣ мебошад, ки бо Муғулистон шарикӣ ҳамаҷонибаро барқарор намуд.

Гарчанде бо дарназардошти дурии чуғрофӣ, табодули молу коло миёни кишварҳо он қадар бузург нест, аммо талошҳои сарони давлатҳо дар самти рушди тиҷорат ва савдо мусоидат намудааст. Аз ҷумла дар ҷаҳорҷӯби сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Муғулистон форуми тиҷоратии Қирғизистону Муғулистон баргузор гардида, соҳибкорони ҳарду кишвар имконоти имконпазири ҳамкориро баррасӣ намуданд. Дар симоҳои аввали соли 2025 ҳаҷми муомилоти мол нисбат ба соли гузашта 50% афзоиш ёфтааст. Тибқи маълумоти охирин, дар моҳҳои январ–майи соли 2025 гардиши мол миёни Қирғизистону Муғулистон 3,1 миллион долларро ташкил дод [21].

Ҳамин тавр, дар пасманзари таҳаввули минтақавӣ Қирғизистон ва Муғулистон робитаҳои дучонибаро ғаёлона инкишоф медиҳанд, ки аз аҳамияти стратегӣ ҳолӣ нест.

Бояд таъakkур дод, ки кишварҳо ҷонибдорӣ худро ҷиҳати тавсеа ва рушди минбаъдаи ҳамкорӣ дар доираи СММ ва дигар созмонҳои

байналмилаливу минтақавӣ СҲШ (нозир) ба роҳ монда, онро тақвият мебахшанд.

Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Муғулистон бо Ҷумҳурии Тоҷикистон. Муносибатҳои дипломатӣ байни Тоҷикистон ва Муғулистон 24 апрели 1992 барқарор шуда, 26–27 марти соли 2009 аввалин сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Муғулистон сурат гирифт. Дар натиҷаи музокироти сатҳи баланди сарони кишварҳо як қатор созишномаҳои дучониба доир ба ҳавасмандгардонӣ ва ҳифзи мутақобилаи сармоягузорӣ, оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи байторӣ ва доир ба ҳамкорӣ дар соҳаи карантин ва ҳифзи рустаниҳо ба имзо расиданд, ки заминаи рушди муносибатҳои дучонибаи дипломатиро фароҳам оварданд.

Ҳанӯз соли 2009 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон баён доштанд, ки “мо барои рушди воқеии ҳамкориҳои дучониба заминаи кофии қарордодӣ–ҳуқуқӣ муҳайё намудем» ва изҳори боварӣ намуданд, ки натиҷаҳои сафари давлатии ӯ, аз ҷумла санадҳои имзошуда, барои густариши ҳамкориҳои судбахши ҳарду ҷониб роҳи васеъ мекушоянд [13].

Дар ин замина, яке аз аввалин қадамҳо дар самти тақвиятёбии муносибатҳои тичоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Муғулистон–“Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Муғулистон оид ба ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ” мебошад, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.07.2009, N425 ба тасвиб расидааст [14]. Инчунин, санаи 11 сентябри 2014 дар доираи Шурои Сарони давлатҳои узви СҲШ дар шаҳри Душанбе вохӯрии сарони кишварҳои Тоҷикистон ва Муғулистон баргузор гардид. Зимни мулоқот ҳамкориҳои сиёсӣ, тичоратӣ–иқтисодӣ ва илмӣ–фарҳангӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд, ки заминаи нави ҳамкориҳоро барои дарозмуддат фароҳам намуданд.

Ба ғайр аз ин, як қатор мулоқоту вохӯриҳои расмӣ ҷонибҳо дар сатҳи сарвазирон ва вазирони корҳои хориҷӣ, аз ҷумла 20 сентябри соли 2016 вохӯрии вазирони корҳои хориҷӣ дар шаҳри Нью-Йорки ИМА, 13 октябри соли 2018 мулоқоти Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муовини Сарвазирӣ Ҷумҳурии Муғулистон дар шаҳри Душанбе, 15 апрели соли 2019 дуюмин давраи машваратҳои сиёсӣ байни вазоратҳои корҳои хориҷии Тоҷикистону Муғулистон дар шаҳри Душанбе ва 15 июни соли 2019 дар 5-умин Саммити Машварати ҳамкорӣ ва тадбирҳои боварӣ дар Осиё дар шаҳри Душанбе, вохӯриҳо анҷом дода шуда, 5 санади дучонибаи меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи равобити кишварҳоро ба имзо расидааст [8].

Бояд гуфт, ки ба таърихи 23 июли соли 2025 Президенти Ҷумҳурии Муғулистон Ухнаагийн Хурэлсух бо сафари давлатӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овард, ки ин сафар то 26 июли соли ҷорӣ идома намуд.

Мавриди зикр аст, ки дар доираи сафар мулоқоту музокироти сатҳи олии Тоҷикистону Муғулистон, имзои санадҳои нави ҳамкорӣ ва ҷорабиниҳои дигари муҳим, аз ҷумла ҳамоиши доираҳои соҳибкорӣ ва тичоратӣ, ҳамчунин, рӯзҳои фарҳангии Муғулистон баргузор гардид.

Яке аз масъалаи мавриди тавачҷух, ин тавсеаи бештари равобити байнипарлумонӣ ва таҳкими нақши дипломатияи парлумонӣ дар муносибатҳои байнидавлатӣ мебошад. Зимни ёдоварӣ аз аҳаммияти муколамаи сиёсии сатҳи олии тавсеаи равобити байнипарлумонӣ ҷонибҳо ба зарурати ҷаҳл гардонидани кори “Турӯҳи муштараки дӯстӣ ва ҳамкориҳои байнипарлумонӣ” ҳамчун василаи муҳими густариши ҳамкориҳои гуногунҷанба миёни ду кишвар таъкид намуданд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳануз соли 2012 дар Парлумони Муғулистон ҷиҳати тақвияти ҳамкориҳои парлумонии ду кишвар гурӯҳи махсуси дӯстӣ бо Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст. Бояд гуфт, ки Сафири Ҷумҳурии Муғулистон Аюрзан Хараавҷ дар Тоҷикистон 26 январи соли 2012 зимни дидор бо раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Шукрҷон Зухуров ҷиҳати таҳкими равобиту дӯстӣ миёни намояндагони парлумонҳои ин ду кишвар хостори таъсиси чунин гурӯҳе дар парлумони Тоҷикистон шуда буд.

Бо мақсади тавсеаи минбаъдаи ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ, ҷониби Тоҷикистон таҳия ва қабули “Барномаи ҳамкориҳо ва роҳкори соҳавии амалҳои муштарақ”-ро доир ба афзоиши гардиши мол барои солҳои наздик пешниҳод намуд. Дар ин замина таъсиси “Шӯрои соҳибкории Тоҷикистон ва Муғулистон” ба мақсад мувофиқ доништа шуд.

Санаи 24 июли соли 2025 дар шаҳри Душанбе, дар доираи сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Муғулистон Ухнаагийн Хурэлсух ба Тоҷикистон ва бо иштироки муовини якуми Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муовини Сарвазирӣ Муғулистон нахустин Форуми сармоягузори Тоҷикистону Муғулистон баргузор гардид [1].

Ҳадаф аз баргузори Форуми мазкур таҳкими муносибатҳои тичоратӣ иқтисодӣ, ҷалби сармоя ва муайян намудани самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳо дар оянда мебошад.

Зимни суҳанронҳои худ муовинони сарвазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Муғулистон аҳаммияти таҳкими ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ, ҷалби сармояи мутақобила ва густариши ин муносибатҳо ба сатҳи сифатан навро таъкид намуда, омодагии қавии худро ҷиҳати дастгирӣ ва татбиқи лоиҳаҳои муштарақ дар бахшҳои энергетика, нақлиёту логистика, кишоварзӣ, саноат ва рушди сайёҳӣ иброз доштанд.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки бо сабаби дар панҷ ҳазор километр дурӣ ва дар шарқи Тоҷикистон бо Чину Русия ҳамсарҳад будани Муғулистон

робитаҳои иқтисодиву тичоратии кишварҳо рушд накардаанд. Тибқи маълумоти оморӣ соли 2024, табодули мол миёни кишварҳо ба 50 ҳазор доллари амрикоӣ баробар будааст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Муғулистон Ухнаагийн Хурэлсух ба изҳороти муштарак доир ба рушди минбаъда, таҳкими муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои гуногунҷанба дах санади нави ҳамкориро ба имзо расониданд [5].

Мавриди ба зикри хос аст, ки яке аз Ёддошти тафохум миёни Маркази тадқиқоти стратегӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Институти миллии тадқиқоти амниятӣ Муғулистон мебошад. Дар ин замина, метавон гуфт, ки Ёддошти тафохуми мазкур чиҳати тақвияти муносибатҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, баргузориҳои конференсҳои илмӣ, семинарҳо, мизҳои гирд ва вохӯриҳои коршиносӣ мусоидат менамояд [2]. Инчунин, дар раванди мулоқоту музокирот вазъ ва дурнамои муносибатҳои дӯстона, масоили мубрами рӯзномаи байналмилалӣ ва минтақавӣ низ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ибраз доштанд, ки масоили амниятӣ минтақавӣ дар маркази таваҷҷуҳи сарони кишварҳо қарор дорад. Зеро ҳамкориҳои созанда ва дастгирии ҳамдигарии Тоҷикистону Муғулистон доир ба масъалаҳои мубрами минтақавӣ ва ҷаҳонӣ дар маркази таваҷҷуҳи ҷонибҳо қарор дошта, ҷонибҳо аз ташаббусҳои якдигар дар арсаи байналмилалӣ пайваста ҷонибдорӣ менамоянд.

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки ҳамкориҳои Муғулистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ асосан дар самтҳои тичоратӣ ва иқтисодӣ бештар рушд ёфта, байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Муғулистон тазоде вучуд надорад. Зеро Муғулистон бо кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ҳамсарҳадӣ надошта, ҳамсоякишварҳои асосии он Чин ва Русия мебошанд.

Ин дар ҳолат, ки дар доктринаи сиёсати хориҷии Муғулистон яке аз масъалаҳои меҳварӣ ин «сиёсати ҳамсояи сеюм» мебошад. Агар ҷойи аввалро Русия ва Чин ишғол намоянд, пас минтақаи Осиёи Марказӣ ва кишварҳои дигари дуру наздик мавқеи сеюмро касб менамоянд. Ҳол он ки нақши Муғулистон дар ҳаёти сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ бо дарназардошти мавқеи бетарафии худ чандон бузург нест. Дар ин замина метавон гуфт, ки яке аз сабабҳои асосии фаъолгардии робитаҳои Муғулистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ мавқеи геополитикии минтақа, суботи сиёсӣ, имкониятҳои васеи ҳамкориҳо дар бахшҳои тичорат, кишоварзӣ, логистика, фарҳанг, коркарди саноати сабук ва ғайра мебошад.

Масъалаи дигари мавриди таваҷҷуҳи Муғулистон тавассути кишварҳои минтақа дастрасӣ пайдо намудан ба бозорҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Баргузории Форуми сармоягузории Тоҷикистону Муғулистон. [Захираи электронӣ] .<https://investcom.tj/presscenter/news/592-barguzorii-forumi-sarmojaguzorii-toikistonu-muuliston.html>. (Санаи мурочиат: 24.07.2025).
2. Бойгонии чории Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Созишнома ва шартномаҳои байналмилалӣ, 2025
3. Ислам Каримов встретился с Президентом Монголии. [Электронный ресурс] <https://www.gazeta.uz/ru/2016/06/24/mongolia/>. (Дата обращения: 24.07.2025).
4. Казахстан и Монголия подписали 11 документов о сотрудничестве. [Электронный ресурс]. https://silkwaytv.kz/ru/kazakhstan-i-mongoliya-podpisali-11-dokumentov-o-sotrudnichestve_47616. (Дата обращения: 23.07.2025)
5. Маросими имзои санадҳои нави ҳамкорӣ миёни Тоҷикистон ва Муғулистон. [Захираи электронӣ]. <https://prezident.tj/event/news/52098>. (Санаи мурочиат: 25.07.2025).
6. Монголия и Кыргызстан договариваются о расширении сотрудничества. [Электронный ресурс] <https://burunen.ru/news/society/138558-mongoliya-i-kyrgyzstan-dogovarivayutsya-o-rasshirenii-sotrudnichestva/>. (Дата обращения: 24.07.2025).
7. Монголия и Узбекистан установили отношения всеобъемлющего партнерства. [Электронный ресурс] <https://montsame.mn/ru/read/372750>. (Дата обращения: 24.07.2025).
8. Муносибатҳои Тоҷикистон бо Муғулистон. [Захираи электронӣ]. <https://mfa.tj/tg/main/view/22/munosibathoi-tojikiston-bo-muguliston>. (Санаи мурочиат: 24. 07. 2025).
9. Н.Назарбаев встретился с Премьер-министром Монголии. [Электронный ресурс] <https://khabar.kz/ru/news/116302-n-nazarbaev-vstretilsya-s-premer-ministrom-mongolii>. (Дата обращения: 24.07.2025)
10. Первый госвизит в Монголию: как встречали Президента Казахстана в Улан-Баторе? [Электронный ресурс]. <https://khabar.kz/ru/news/politika/166071-pervyj-gosvizit-v-mongoliyu-kak-vstrechali-prezidenta-kazakhstana-v-ulan-batore>. (Дата обращения: 24.07.2025).
11. Председатель Кабинета министров Кыргызстана нанес визит вежливости Президенту Монголии. [Электронный ресурс]. <https://montsame.mn/ru/read/374529>. (Дата обращения: 24.07.2025).
12. Президенты Казахстана и Монголии провели переговоры в узком составе. [Электронный ресурс] <https://akorda.kz/ru/prezidenty-kazakhstana-i-mongolii-proveli-peregovory-v-uzkom-sostave-2994143>. (Дата обращения: 23.07.2025).

13. Сафари давлатӣ ба Муғулистон. [Манбаи электронӣ]. https://www.president.tj/event_by_theme/bilateral_relations/mongolia/2510. (санаи мурочиат: 24.07.2025).

14. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Муғулистон оид ба ҳамкориҳои тичоратию иқтисодӣ. [Захираи электронӣ]. https://mmk.tj/sites/all/libraries/pdf.js/web/viewer.html?file=https%3A%2F%2Fmmk.tj%2Fsystem%2Ffiles%2FPDFReader%2FMGH_tj.pdf. (Санаи мурочиат: 24.07.2025).

15. Сотрудничество Республики Казахстан с Монголией. [Электронный ресурс] <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/452?lang=ru>. (Дата обращения: 23.07.2025).

16. Сыдыков: Кыргызстан и Монголия выходят на новый уровень сотрудничества. [Электронный ресурс]. <https://ru.kabar.kg/news/sydykov-kyrgyzstan-i-mongoliya-vyhodyat-na-novyy-uroven-sotrudnichestva/>. (Дата обращения: 24.07.2025).

17. Торгово-экономические отношения. [Электронный ресурс]. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-ulaanbaatar/activities/2142>. (Дата обращения: 23.07.2025).

18. Узбекистан–Монголия: новый этап многопланового сотрудничества. [Электронный ресурс] https://uza.uz/ru/posts/uzbekistan-mongoliya-novyy-etap-mnogoplanovogo-sotrudnichestva_733314. (Дата обращения: 24.07.2025).

19. Узбекистан и Монголия: расширяется взаимовыгодное сотрудничество. [Электронный ресурс]. https://uza.uz/ru/posts/uzbekistan-i-mongoliya-rasshiraetsya-vzaimovыgodnoe-sotrudnichestvo_733746. (Дата обращения: 24.07.2025).

20. Узбекистан-Монголия: диалог, основанный на исторической близости и стратегических интересах. [Электронный ресурс]. <https://ouzzbekistan.fr/news/2974?language=ru>. (Дата обращения: 24.07.2025)

21. Чем торгуют Кыргызстан и Монголия в 2025 году? [Электронный ресурс]. https://kaktus.media/doc/528079_chem_torgyut_kyrgyzstan_i_mongoliia_v_2025_gody.html. (дата обращения: 24.07.2025).

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И РЕСПУБЛИКИ МОНГОЛИЯ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

ВОХИДОВ НАСРИДИН ХИЗБУЛЛОЕВИЧ,

заместитель начальника управления анализа и прогнозирования проблем
региональной безопасности Центра стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.: (+992) 555-555-147; e-mail: vokhidzoda.nasriddin@mail.ru

В статье рассматривается политическое, торгово-экономическое и культурно-гуманитарное сотрудничество Республики Монголия со странами Центральной Азии, включая Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан и Таджикистан.

Несмотря на отсутствие общих границ между Монголией и странами Центральной Азии и относительно низкий уровень дипломатических отношений, автор попытался рассмотреть уровень отношений между странами с учетом некоторых историко-культурных общностей.

Монголия, находясь в географическом и геополитическом окружении России и Китая, расширяет сотрудничество со странами Центральной Азии, поскольку этот регион считается одним из приоритетных направлений внешней политики Монголии.

Сотрудничество Монголии со странами Центральной Азии в основном сосредоточено в торгово-экономической, гуманитарно-культурной, сельскохозяйственной и логистической сферах, добыче и переработке сырья и т. д., а политическим отношениям уделяется меньше внимания. Однако государственный визит Президента Республики Монголия в этом году, в том числе в Узбекистан, Кыргызстан и Таджикистан, свидетельствует о новом этапе в политическом сотрудничестве стран.

Ключевые слова: Монголия, Центральная Азия, торгово-экономическое сотрудничество, гуманитарно-культурное, сельскохозяйственное и логистическое сотрудничество, добыча и переработка сырья, Таджикистан, Кыргызстан, Узбекистан, стратегическое и всеобъемлющее партнерство, ООН, ШОС.

MUTUAL COOPERATION OF THE CENTRAL ASIAN COUNTRIES WITH THE REPUBLIC OF MONGOLIA DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

VOHIDOV NASRIDIN HIZBULLOEVICH,

Deputy Head of the Department of Analysis and Forecasting of
Regional Security Issues of the Center for Strategic Research
under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;
tel.: (+992) 555-555-147; e-mail: vokhidzoda.nasriddin@mail.ru

The article discusses the political, trade, economic, cultural and humanitarian cooperation of the Republic of Mongolia with Central Asian countries, including Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan. The author has tried to consider the level of relations between the countries, taking into account some historical and cultural commonalities, despite the lack of common borders between Mongolia and Central Asian countries and the lack of active diplomatic relations.

Mongolia, surrounded by Russia and China due to its location and geopolitical position, is expanding its cooperation with Central Asian countries, as this region is one of the priority areas in Mongolia's foreign policy.

Mongolia's cooperation with the countries of the Central Asian region is focused mainly on trade and economic, humanitarian and cultural, agricultural and logistical, extraction and processing of raw materials, etc., and less attention is paid to political relations. However, the state visit of the President of the Republic of Mongolia in 2025, including to Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan, indicates a new stage in political cooperation between the countries.

Keywords: *Mongolia, Central Asia, trade and economic cooperation, humanitarian and cultural, agricultural and logistical, extraction and processing of raw materials, Tajikistan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, strategic partnership and comprehensive partnership, UN, SCO.*

УДК: 327.53(575.3+73)

ВАЗЪ ВА ДУРНАМОИ ТАРҲИ НАВИ ҲАМКОРИИ ИМА БО КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

ТАЛБАКОВ САИДАҲТАМ ИСРОИЛОВИЧ,

докторанти PhD-и шуъбаи ИМА ва Канадаи Институти омӯзиши масъалаҳои
давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел.: (+992) 987-97-59-46; e-mail: talbakov.2018@mail.ru

Давоми се даҳсолаи охир дар Осиёи Марказӣ таҳаввулоти беназире ба амал омад, ки масири рушди кишварҳои минтақаро муайян кард. Роҳандозӣ гардидани тарҳҳои нави ҳамкорӣ дар минтақаро дар низоми муносири муносибатҳои байналмиллалӣ на танҳо ба омилҳои афзоиши аҳамияти стратегияи минтақа, балки ба яке аз зӯҳуроти ташаккули низоми бисёрқутбӣ дар ҷаҳон рабт додан мумкин аст.

Аз ин нуқтаи назар, муаллифи мақола қӯиши намудааст, ки дар мақолаи мазкур ҳамкориҳои ИМА бо кишварҳои Осиёи Марказиро дар доираи қолаби “C5+1” мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳад. Зимнан, дар робита ба сатҳи рақобатпазирии қолаби мазкур, ҳолат ва дурнамои самтгириҳои Вашингтон дар минтақа муайян гардидааст.

Калидвожаҳо: сиёсати минтақавии Вашингтон, ташаккули усули нави ҳамкориҳо, мавқеъгирии кишварҳои Осиёи Марказӣ, зарфияти мавҷудаи ҷонибҳо, қолаби “C5+1”, платформаи “B5+1”, тавозуни робитаҳо, омилҳои монеаафкан, дурнамои рушд.

Яке аз масъалаҳои, ки ҷиҳати амалишавии ҳадафҳои стратегияи ИМА дар Осиёи Марказӣ мубрам ва саривақтӣ ба шумор меравад, вусъат бахшидани ҳамкориҳо дар доираи тарҳи “C5+1” арзёбӣ мегардад. Санаи 1 ноябри соли 2015 дар шаҳри Самарқанди Ҷумҳурии Ёзбекистон нишастии роҳбарони ниҳодҳои умури хориҷии ҳамаи панҷ кишвари Осиёи Марказӣ ва ИМА баргузор гардид, ки дар ҷараёни он дурнамои ҳамкориҳо дар соҳаҳои сиёсат, тичорат, иқтисод, фарҳангу башардӯстӣ табодули афкор сураи гирифта, масоили байналмиллалӣ ва минтақавӣ низ баррасӣ шуданд.

Дар анҷоми нишаст “Эъломияи муштараки шарикӣ ва ҳамкориҳои панҷ кишвари Осиёи Марказӣ ва ИМА” қабул шуд, ки аз ҷониби коршиносон ҳамчун рӯйдоди муҳим дар сиёсати минтақавии Вашингтон арзёбӣ мегардад. Яъне иштирокдорони ҷаласа ташкили усули нави ҳамкориҳои мутақобиларо дар шакли «C5+1» барои гузаронидани муколамаи мунтазами сиёсӣ байни ниҳодҳои марбутатаи корҳои хориҷии шаш давлат вобаста ба масоили мавриди тавачҷуҳи умум тасдиқ карданд [6, с.109].

Ба андешаи собиқ Сафири Фавқулода ва Мухтори ИМА дар Тоҷикистон Ҷон Марк Поммершайм: «ИМА ба манзури устуворсозии беш аз пеши равобит ва густариши ҳамкориҳои минтақавӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ дар моҳи ноябри соли 2015-ум тарҳи “C5+1”-ро таъсис дод. Аз он замон то кунун ҳар сол, аз ҷумла дар замони дунёгирии кунунӣ, мулоқотҳои бисёрҷониба баргузор мешаванд» [6, с. 8].

Аз ин бармеояд, ки густариши ҳамкориҳо дар тарҳи нави дипломатӣ аз ҳам аз ҷониби қоршиносон ва ҳам аз ҷониби ниҳодҳои расмии давлатӣ бо хушнудӣ истиқбол мегардад.

Иштироки ИМА дар тарҳи “C5+1” робитаҳои минтақавӣ, инчунин, соҳибхитиёрӣ, истиқлол ва тамомияти арзии кишварҳои Осиёи Марказиро дастгирӣ мекунад. Лоихаи “C5+1” дар саросари Осиёи Марказӣ ба шарофати беш аз 34 миллион доллар кумаки Ҳукумати ИМА дар бахшҳои амният, равобити иқтисодӣ ва муҳити зист амалӣ мешаванд. Дар доираи «C5+1» кишварҳои иштирокдор уҳдадорӣҳои худро вобаста ба масъалаҳои зерин тасдиқ намудаанд:

- ҳамкорӣ ҷиҳати бартараф намудани мушкилоти умумии амният;
- густариши талошҳои минтақавӣ дар мубориза бо терроризм ва ҳамкорӣ дар соҳаи амнияти сарҳадӣ;
- муқовимат ба ифротгароии хушунатомез дар минтақа;
- дастгирии Қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ дар соли 2018 доир ба таҳкими ҳамкориҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ ҷиҳати таъмини сулҳ, субот ва рушди устувор дар Осиёи Марказӣ;
- омӯзиши роҳҳои таҳкими ҳамкорӣ дар мусоидат ба эҷоди Афғонистони босубот, озоишта ва аз ҷиҳати иқтисодӣ шукуфон;
- омӯхтани самтҳои иловагии ҳамкорӣ, аз қабيلي мубодилаи иттилоот.

Мубрамиати тарҳи мазкур ба он асоснок мегардад, ки иқтисодии ширкатҳои минтақавӣ ба зарфиати ширкатҳои қудратҳои ҷаҳонӣ баробар шуда наметавонад. Аз ин рӯ, ҳамкориҳои мутақобилаи судманд ғайриимкон мешавад. Дар сурати якҷоя намудани зарфиятҳои якҷанд ширкати кишварҳои минтақа онҳо метавонанд ба яке аз ширкатҳои пуриқтисодии ҷаҳонӣ ҳамкориро ба роҳ монанд.

Новобаста аз он, ки тарҳи мазкур яке аз механизмҳои муосири рушди ҳамкориҳои бисёрҷониба ба шумор меравад, аммо талошҳои Вашингтон дар ин масъала ба зарфияти мавҷудаи ҷонибҳо ҷавобгӯй нест. Чунки имруз, бо дарназардошти самаранокии ин тарҳ, аллакай зиёда аз даҳ қудрати ҷаҳонӣ бо кишварҳои минтақа ҳамкорӣ менамояд.

Аз ин рӯ, Вашингтон кӯшиш мекунад, ки талошҳоро дар самти густариши ҳамкориҳо дар доираи ин тарҳ ҷоннок намуда, «бо ин мақсад се гурӯҳи қорӣ–ҳамгирии иқтисодӣ, энергетикӣ ва муҳитзистӣ ва амниятӣ таъсис дода шуда, ҷаласаҳои онҳо ҳамасола дар сатҳи масъулони аршад (сардорони раёсатҳои

мақомоти марбута) танзим мегарданд» [17, 34]. Ин гурӯҳҳои қорӣ намояндагони мақомоти давлатӣ, баҳши шаҳрвандӣ, намояндагони ҷомеаҳои қоршиносӣ ва академии кишварҳои Осиёи Марказиро барои баррасии масъалаҳои марбут ба мавзӯ ва ташкили барномаҳои омӯзишии минтақавӣ ва семинарҳо муттаҳид мекунанд. То ба ҳол нӯх нишастии вазирони қорҳои қоричии ин қолаб доир гардид.

Бо мақсади ҳамоҳангсозии фаъолияти ин тарҳ ва муайян намудани самтҳои афзалиятноки ҳамқорӣ соли 2022 Қотиботи “С5+1” таъсис гардида, 16 ноябри соли 2023 қонибҳо платформаи тичоратии “В5+1”-ро таъсис доданд, ки ҳадаф аз он рушди ҳамқорихҳои иқтисодии байни давлатҳо мебошад [1]. Яъне, агар доираи ҳамқорихҳои кишварҳои минтақаро бо қудратҳои қаҳонӣ танҳо дар тарҳи “С5+1” баррасӣ намоем, маълум мегардад, ки дар муқоиса ба дигарон ИМА ду қадами устувор гузоштааст.

Чунки, то имрӯз аз шумораи умумии 10 кишваре, ки бо минтақа дар тарҳи мазқур ҳамқорӣ мекунанд, танҳо 3 давлат (ба истиснои ИМА), яъне Қумҳурии Қорея, Қумҳурии Мардумии Чин ва Ҳиндустон Қотиботи “С5+1”-и ҳудро таъсис додаанд. Аммо, новобаста аз сатҳи муносибатҳо, ИМА дар ин давра тавонист, ки ҳам қотибот ва ҳам платформаи тичоратиро таъсис диҳад. Яъне то соли 2023 мулоқотҳо дар сатҳи раҳбарони вазоратҳои қоричаи «панҷона» бо Қотиби давлатии ИМА баргузор мешуданд.

Танҳо дар соли 2023, дар ҳошияи иҷлосияи 78-уми Маҷмаи Умумии СММ бори аввал мулоқоти мазқур дар сатҳи сарони давлатҳо баргузор гардид. Зимни нишаст «ҷаноби Байден ба сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ барои ҳамқорихояшон дар масъалаҳои таъмини амнӣ минтақа изқори сипос қард ва омодагии ҳешро ба манзури идомаи ҳамқорихҳои дарозмуддат дар самтҳои амнӣ сарҳадот, мубориза бо терроризм ва ҳифзи ҳуқуқ иброз дошт» [17, 35].

Дар муқоиса ба дигар қудратҳо, ки дар натиҷаи қамъбасти наштаи сарони давлатҳо дар тарҳи мазқур созишномаҳои ҳамқориро ба имзо мерасонанд, аммо дар фарқҳои ҳамоиши Нью-Йорк ИМА танҳо эълонии қамъбасти қабул гардид, ки дар он масъалаҳои мубрами қаҳониву минтақавӣ баррасӣ ва самтҳои қалидии ҳамқорихҳои оянда муайян қарда шуданд.

Илова бар ин, қониби амриқои аҳамияти фароҳам овардани фазои муқоиди соҳибқорӣ барои тичорат ва сармоягузори баҳши ҳусусии ИМА-ро тавассути таъсиси як платформаи шарикии давлат ва баҳши ҳусусӣ (Business 5+1) матраҳ намуд, ки платформаи дипломатии «С5+1»-ро муқаммал ҳоҳад қард.

Нахустин Форуми байналмилалӣ «В5+1» ҳамчун як платформаи муҳим барои таҳияи тавсияҳот доир ба тақмили механизмҳои тичорат, транзит ва сармоягузорӣ дар минтақа санаи 14–15 марти соли 2024 дар шаҳри Алмаатои Қазоқистон баргузор гардид, ки дар қори он беш аз 250 нафар қоришини

минтақа ва ИМА иштирок намуданд. Иштирокдорони Форум ба зарурати табдил додани Осиёи Марказӣ на танҳо ба минтақаи транзитӣ, балки ҳамчун як макони ҷолиби иқтисодӣ таъкид намуда, тавачҷуҳи бештар ба ҳамоҳангсозии қонунгузорӣ дар бахшҳои калидӣ, аз қабилӣ нақлиёт ва логистика, кишоварзӣ, тиҷорати электронӣ, сайёҳӣ ва энергетикаи “сабз”, равона гардид.

Бояд қайд намуд, ки ин Форум натиҷаи аввалин нишастӣ сарони давлатҳо дар моҳи сентябри соли 2023 мебошад, ки дар он Ҷо Байден ин ташаббуси нави тиҷоратиро эълон намуд. Аз ин бармеояд, ки ИМА тадриҷан стратегияи худро дар минтақа тағйир дода, бештар ба соҳаи тиҷорат ва дастгирии соҳибкорӣ таъя мекунад.

То имрӯз баҳши хусусии ИМА ба корхонаҳои тиҷоратии минтақа беш аз 31 миллиард доллар сармоягузорӣ карда, ҳазорон ҷойҳои корӣ таъсис додааст ва ба рушди иқтисодии панҷ кишвар сахм гузоштааст [18].

Бо чунин равиш амрикоӣҳо умед доранд, ки ҷомеаи тиҷоратии Осиёи Марказӣ дар баробари таҳкими рабобити байниминтақавӣ аз мақомоти кишварҳои худ ҳарчи бештар талаб намоянд, то монеаҳоро дар роҳи тиҷорат коҳиш диҳанд. Бад-ин тартиб, тоҷирон ба таври ғайримустақим ба дигар соҳаҳои ҳамкорӣ миёни ИМА ва кишварҳои минтақа таъсир мерасонанд.

Дар ин маврид ба фароҳам овардани шароити мусоид барои сармоягузорони амрикоӣ, ҳамчунин, идомаи сиёсате, ки ба ҳифзи субот дар минтақа ва рафъи ҷолишҳои нав нигаронида шудааст, тавачҷуҳи хосса зоҳир карда мешавад.

Дар робита ба аҳамияти ҳамкориҳо дар соҳаи тиҷорат ва иқтисод, Майкл Помпео зимни сафари худ ба минтақа таъкид намуд, ки «шарикӣ бо ширкатҳои амрикоӣ барои ҳама гуна давлатҳо натиҷаҳои нисбатан беҳтаринро ба бор меоварад». Аммо ин шарикӣ муваффақиятҳоро талаб мекунад. Аз як тараф, ИМА маблағгузори барномаҳои рушди ниҳодҳои демократиро афзоиш медиҳад, аз тарафи дигар, ба ашён хом, маъданҳои нодир ва инфрасохтори муносиб ниёз дорад, ки бо кумаки онҳо тамоми ин сарватҳо аз Осиёи Марказӣ содир карда мешавад.

Ба андешаи ёвари Котиби давлатии ИМА доир ба масъалаҳои Осиёи Ҷанубӣ ва Марказӣ Доналд Лу, ИМА кӯшиш мекунад, ки шарикӣ созанда будани худро дар минтақа исбот намояд [3]. Бахусус дар замоне, ки минтақа бо мушкилоти гуногун, аз қабилӣ болоравии нархи нафт, нархи маводи ғизоӣ ва мушкилоти содироти мол ба бозорҳои байналмилалӣ мувочеҳ аст, чунин равиши Вашингтон мувофиқи мақсад арзёбӣ мегардад. Зимни сафари худ ба минтақа Доналд Лу таъкид намуд, ки «ИМА меҳодад, ки ин платформа (“C5+1”) мавқеи худро доир ба масъалаҳои мубрами амнияти байналмилалӣ возеҳтар баён намуда, ба як ниҳоди нисбатан муассиртар табдил ёбад» [9, с. 391].

Дар навбати худ, кишварҳои Осиёи Марказӣ низ Амрикоро ҳамчун манбаи сармоягузорӣ ва фанновариҳои муосир медонанд. Аз ҷумла Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Қазоқистон М.Тлеубердӣ иброз намуд, ки тарҳи «C5+1» як платформаи муассир барои ҷалби сармоя ва технологияҳои амрикоӣ ба минтақа мебошад [5].

Раиси Шурои равобити байналмилалӣ ва амнияти Ҷумҳурии Қирғизистон Э.Осмонбетов бо ҳамкасбони қазақаш мувофиқ буда, зимни мусоҳиба бо хабаргузори «Кабар» таъкид намудааст, ки «ИМА ҳамчун яке аз бозигарони асосӣ дар минтақа ба мо имкон медиҳад, ки сармоягузорӣ ва технологияҳои навро дарёфт намоем, ки дар асри ҷаҳонишавӣ ва рақамисозӣ хеле муҳим ба шумор меравад» [15].

Чунин ҳавасмандӣ баёнгари он аст, ки тамоми кишварҳои Осиёи Марказӣ бидуни истисно ба принсипи «аввал иқтисод, баъд сиёсат», ки ҳанӯз соли 2003 аз ҷониби собиқ Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Нурсултон Назарбоев садо дода буд, пайравӣ мекунад.

Тамоюли мазкурро дар изҳороти вазирони корҳои хориҷии кишварҳои минтақа низ мушоҳида намуданд мумкин аст. Аз ҷумла, зимни нишастҳои охирин дар доираи платформаи дипломатии минтақавии “C5+1” бо иштироки Котиби давлатии ИМА Энтони Блинкен, ҷониби Қирғизистон ба масъалаҳои амният ва рушди ҳамкориҳо [8], Ўзбекистон ба бахшҳои иқтисод ва логистика [12], Қазоқистон ба ҳамгирӣ бо кумаки Вашингтон дар тарҳҳои гуногун [11], Тоҷикистон ба сармоягузорӣ дар бахши истихроҷи маъдан ва кумак дар мубориза бо терроризми байналмилалӣ [11], Туркманистон дар бахшҳои энергетика ва Шурои тичоратии туркману амрикоӣ [7] таваҷҷуҳ зоҳир карданд.

Бояд таъкид дод, ки бо вучуди таваҷҷуҳи афзояндаи сиёсии ИМА ба минтақа, инчунин, бо дарназардошти интизорҳои кишварҳо, дар фаъолияти иқтисодии Вашингтон тағйироти сифатӣ мушоҳида намешавад. Ҳиссаи ИМА дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳо ба минтақаи Осиёи Марказӣ ҳамагӣ 10,8% арзёбӣ мешавад [14,109].

Аз ин рӯ, қоршиносони минтақавӣ ба самаранокии талошҳо дар соҳаи тичорат ва иқтисод, ки аз ҷониби ИМА дар доираи тарҳи “C5+1” амалӣ мегардад, эътимоди комил надоранд. Аз ҷумла сиёсатшиносони қирғиз Табалди Акеров ва Бакит Жумагулов нишастҳои мазкурро ба таври «рамзӣ» арзёбӣ намуда, ба ин бовар ҳастанд, ки новобаста аз тавафқҳои ҳосилшуда ва бинобар самтгирии геополитикии кишварҳои минтақа, дар дурнамои кӯтоҳмуддат ИМА омода нест, ки ба соҳаи тичорат ва иқтисоди Осиёи Марказӣ сармоягузорӣ намояд [10].

Коришиноси дигари қирғиз, директори генералии портали таҳлилии «Деловая Евразия» Павел Столяренко вусъатёбии нуфузи тичоративу иқтисодии ИМА-ро ҳамчун таҳдид ба кишварҳои минтақа арзёбӣ менамояд.

Ба андешаи ӯ, таҳдиди аслии барои Осиёи Марказӣ манфиати гурӯҳҳое аст, ки ба минтақа иртибот надоранд. Яъне мавсуф ширкатҳои ғарбиро дар назар дорад, ки ба истихроҷ ва содироти сарватҳои табиӣ минтақа машғул ҳастанд. Ба андешаи ӯ, «манфиатҳои корпоративӣ садҳо сол пеш ба вуҷуд омадаанд ва идомаи сиёсати мустамликадорӣ Аврупо ва Амрико мебошанд, ки то имрӯз ҳатти рафтори худро гум накардаанд. Яке аз мисолҳои барҷаста муносибати мустамликавии ширкати «Centerra»-и Амрикои Шимолӣ нисбат ба Қирғизистон мебошад» [13].

Ин дар ҳолест, ки Доналд Лу дар баробари низои Украина ва дар робита ба таҳримҳои амрикоӣ нисбат ба Федератсияи Русия, ҷойгузини бозори фаъолият барои ширкатҳои амрикоӣ, минтақаи Осиёи Марказиро медонанд [3]. Ба ҳар ҳол, агар ширкатҳои ИМА ба самти минтақаи Осиёи Марказӣ фаъолона ҳаракат намоёнд, тасаввур кардан душвор аст, ки кӣ метавонад бо онҳо рақобат намояд. Аз ин рӯ, андешаи он, ки ИМА имконияти дар Осиёи Марказӣ ба даст овардани мавқеъро надорад, то як андоза дуруст нест.

Ҳамин тавр, гарчанде, ки ИМА сатҳи муколамаи «C5+1»-ро боло мебарад, аммо кишварҳои Осиёи Марказӣ намехоҳанд, ки «тахтаи шохмот» шаванд. Яъне ин тарҳи ҳамкорӣҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Амрико набояд ҳамчун механизми ягона барои ҳалли ҳамаи мушкилот арзёбӣ намуд. Чунки сиёсати минтақа бо эҳтироми мутақобилан судманд ба манфиатҳои миллӣ ва принсипи ҳуқуқи баробари овоздихӣ барои ҳар як давлати Осиёи Марказӣ асос ёфтааст. Аз ин рӯ, қадами муҳимми навбатӣ бояд дарки он бошад, ки «мушкилоти минтақа бояд дар ҳуди минтақа ҳал карда шавад».

Аз нуқтаи назари методологӣ модели сиёсати бисёрсамтӣ дар сиёсати кишварҳои Осиёи Марказӣ ба сохторҳои концептуалии мактаби неореалистӣ мувофиқат мекунад. Тибқи концепсияи неореалисти барҷаста Стивен Уолт [2], кишварҳо одатан, ба таҳдидҳо тавассути эҷоди иттифокҳо ҷавоб медиҳанд. Неореалистҳо яқинд чанбаҳои муҳимми ташкили иттифокро таъкид мекунанд. Андозаи фазой аз масофаи байни давлат ва шарикӣ таҳдидкунанда вобаста аст. Чӣ қадаре ки давлати тавоно ба давлатҳои хурд наздик бошад, ҳамон андоза майли онҳо ба ҷустуҷӯи така ба ҳамкорӣ бо бозигарони калонтар барои мувозинати хатарҳо барои худ бештар мешавад. Аз ин нуқтаи назар, манфиати кишварҳои Осиёи Марказӣ ба идомаи муколама бо ИМА дар тарҳи «C5+1», пеш аз ҳама, дар он аст, ки тавозуни робитаҳо дар заминаи принсипи то ҳол муҳимми сиёсати хориҷии бисёрсамтиро дар минтақа таъмин намояд.

Бо дарназардошти фаъолияти афзояндаи бозигарони калидии ҷаҳонӣ дар минтақа, инчунин, навсозии куллии рӯзномаи нави ҷаҳонӣ, кишварҳои минтақа бо кӯшиши мувозинат байни қудратҳои асосии ҷаҳонӣ мушкилоти худро дар соҳаи иқтисодиёт, сиёсати дохилӣ ва амниятӣ ҳал мекунанд. Сониян, ҳамгирой ба лоиҳаҳои иқтисодии ИМА барои кишварҳои Осиёи

Марказӣ имкони ҷалби сармояи иловагӣ ба иқтисодиёт мебошад, аммо дар ин самт якҷанд омилҳои монеафкан мушоҳида мегардад:

–Аввалан, барои ИМА иқтисодии «сармоягузори амиқ» дар Осиёи Марказӣ маҳдуд аст. Соли 2022 маъмурияти Кохи Сафед стратегияи амнияти миллии кишварро нашр кард, ки дар он унсурҳои ба мисли «сармоягузорӣ», «иттифоқ» ва «рақобат» ҳамчун посух ба рақобати қудратҳои бузург дар «дахсолаи тақдирсоз» тавсиф шудааст. Аз ин рӯ, то ҳол барои баъзе доираҳои амрикоӣ мушаххас нест, ки ба таври амиқ сармоягузорӣ намудани ИМА дар Осиёи Марказӣ калиди муваффақият ё ноқомии стратегияи он аст. Чунки, аз нигоҳи авлавиятҳо, Осиёи Марказӣ нисбат ба Аврупои Шарқӣ, Ховари Миёна ва минтақаи ба истилоҳ Ҳинду уқёнуси Ором аҳамияти камтар дорад. Аз ин рӯ, барои Вашингтон мушкил аст, ки қисме аз бучаи худро барои минтақа ҷудо наояд.

Дар робита ба сармоягузори воқеӣ бояд қайд намуд, ки 25 миллион доллари ИМА кумаки маъмурияти Байден дар моҳи сентябри соли 2022 барои «рушди иқтисодӣ ва ислоҳот» ва 25 миллион доллари изофӣ дар соли 2023 барои «ташаббусҳои устувори иқтисодӣ» ба таври одӣ ниёзҳои қудратҳои Осиёи Марказиро барои рушди трансформатсионӣ қонеъ карда наметавонад.

Ҳамчунин, вобаста ба ғояи таъсиси «долонҳои иқтисодӣ ва энергетикӣ» дар доираи «Шарикӣ доир ба инфрасохтори ҷаҳонӣ ва сармоягузорӣ» ва оғози муколама оид ба маъданҳои асосӣ, бояд таъкид намуд, ки ба андешаи коршиносон, ғояҳои мазкур бо лоиҳаи «Бунёди ҷаҳони беҳтар» (Build Back Better World (B3W), долони иқтисодии Ҳиндустон – Шарқи Наздик – Аврупо (IMEC), Долони иқтисодии фароафрикоӣ ва дигар «хоҳишҳо»-и дар солҳои охир изҳоркардаи ИМА мувофиқат намеkunанд [16]. Яъне дар марҳалаи кӯтоҳмуддат ба амал баровардани ҳамаи онҳо душвор аст.

Сониян, кишварҳои Осиёи Марказӣ бо ҷаҳорҷӯбаи дипломатияи «диверсификатсия ва мувозинат»-и худ маҳдуданд. Ҳарчанд қудратҳои минтақавӣ дар ҷанд соли охир дар равобити хориҷии худ ба «тавозуни гуногунондешӣ» бештар таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд, аммо моҳияти ин дар он аст, ки ин давлатҳо ба ягон кишвари хосе вобаста нестанд ва аз рӯйи идеология ва арзишҳо низ ба ягон давлат тобеият надоранд. Аммо ҳудуди мувозинат бо сохторҳои мавҷудаи сиёсӣ, амниятӣ, иқтисодӣ ва тичоратӣ дар минтақа робитаи зич дорад. Аз ҷумла ҳамкориҳои дучониба бо Чину Русия ва ҳамчунин, равобити бисёрҷониба дар ҷаҳорҷӯби сохторҳо, аз қабилӣ СҲШ, СААД ва ИИАО аз авлавиятҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ боқӣ мемонанд.

Ба ибораи дигар, сабаби асосии афзоиши шиддат ва сатҳи ҳамкориҳои давлатҳои ин минтақа бо тамоми ҷонибҳо ҷалби таваҷҷуҳ, сармоягузори қудратҳои бузург, ноил шудан ба ҳамкориҳои мутақобилан судманд ва тақвият бахшидан ба рушди минтақавӣ мебошад. Яъне кишварҳои минтақа намехоҳанд, ки дар бозии рақобати стратегияи давлатҳои бузург «тахтаи

шоҳмот» ё «восита»-и муҳолифати онҳо бошанд. Дар ин масъала миёни роҳбарони кишварҳои Осиёи Марказӣ як тавофуқи возеҳу рӯшан вучуд дорад.

Сеюм, ИМА бо ҳолигии интизорӣ, ки аз фосилаи табиӣи ҷуғрофӣи он ба вучуд омадааст, маҳдуд аст. Пас аз ба даст овардани истиклоли кишварҳои Осиёи Марказӣ, Вашингтон пайваста талош мекунад ҳузури худро дар минтақа нишон диҳад, ки ин талошҳо дар санадҳои мазкур ифода ёфтаанд: «Санади ҳимоят аз озодӣ», «Санади Стратегияи Роҳи Абрешим», лоиҳаҳои «Осиёи Бузурги Марказӣ» ва «Роҳи нави Абрешим», аввалин санади мустақили «Стратегияи ИМА барои Осиёи Марказӣ». Аммо натиҷаҳои ниҳони ҳамаи ин тарҳҳо ғайриқаноатбахш буданд ва сабаби аслии ин фосилаи табиӣи ҷуғрофӣ аст. Барои ИМА, ки дуртар аз Аврусиё воқеъ аст, бисёр душвор аст, то бо кишварҳои Осиёи Марказӣ дар бахшҳои амният, иқтисод ва тичорат, энергетика, экология ва ҳамлу нақл, ки ба вазъи сиёсии он мувофиқ бошад, равобити прагматикӣ барқарор намояд.

Масалан, соли 2022 ҳаҷми тичорати дучонибаи Чин бо панҷ кишвари Осиёи Марказӣ ба 70,2 миллиард доллар расид, ки нисбат ба соли қаблӣ 40% афзоиш ёфтааст. Ин рақам дар Русия 42 миллиард долларро ташкил дод, ки нисбат ба соли қаблӣ 15% зиёд аст. Дар Русия 3 миллиону 470 ҳазор муҳоҷири кории хориҷӣ, асосан аз Ўзбекистон, Тоҷикистон ва Қирғизистон зиндагӣ ва кор мекунад.

Барои муқоиса, тичорати ИМА бо панҷ кишвари Осиёи Марказӣ камтар аз 4,4 миллиард доллар аст, ки 86 дарсади онро муомилоти молии дучониба миёни Вашингтон ва Остона ташкил медиҳад, ки дар маҷмӯъ, 3,8 миллиард доллари ИМА мебошад.

Нишондодҳои болозикр аз фосилаи бузурге миёни Вашингтон, Маскав ва Пекин дар заминаи равобити тичоратӣ ва иқтисодӣ бо Осиёи Марказӣ шаҳодат медиҳанд.

Дар маҷмӯъ, барои ИМА масъалаҳои рушди ислоҳоти сиёсӣ, беҳбуди фазои тичорат, таҳкими робита бо ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҳифзи ҳуқуқи инсон дар доираи тарҳи “C5+1” душвор хоҳад буд, чунки моҳияти асосии механизм мазкур дар аҳамияти расмӣ он ифода ёфтааст. Аз ин рӯ, минбаъд ин тарҳ ҳамчун тарғиботи сиёсӣ назар ба арзиши воқеӣ хеле бештар таъсир мерасонад. Аммо бо кумаки он ҳалли мушкили деринаи иқтисодии сармоягузорӣ ва бартараф намудани фосилаи интизориҳо дар стратегияи ИМА барои Осиёи Марказӣ мушкул аст. Гузашта аз ин, бо ин роҳ таҳкурсии модели ҳамкорӣ дар минтақаро низ тағйир додан ғайриимкон аст.

Новобаста аз ҳамаи ин, ИМА-ро зарур аст, ки дар марҳалаи нави сиёсати минтақавӣи худ, ки бо эҳтимоли зиёд аллакай барои солҳои 2026–2030 таҳия гардидааст, тавачҷуҳи асосиро ба тарҳи дипломатии «C5+1» равона намояд. Чунончи ИМА кӯшиш мекунад, ки манфиатҳои муштаракро дар арсаи сиёсӣ ва дипломатӣ пайдо намуда, дар он якҷоя бо кишварҳои минтақа як сиёсати

муайянро дар сатҳи байналмилалӣ дифоъ карда тавонад. Аз ин рӯ, механизми бехтарин барои дастёб гардидани ба ин ҳадаф тарҳи дипломатии “C5+1” ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Aida Haidar. US and Central Asian Countries Launch B5+1 Business Platform to Boost Economic Integration <https://astanatimes.com/2023/11/us-and-central-asian-countries-launch-b51-business-platform-to-boost-economic-integration/> (Санаи мурочиат: 27.04.2025).

2. Walt S. M. Alliance Formation and the Balance of World Power. International Security, 1985, vol. 9, no. 4, pp. 3-44.

3. Дональд Лу, помощник госсекретаря США: «Интерес Вашингтона к Центральной Азии определенно увеличивается». 17. 11. 2022. <https://vlast.kz/amp/politika/52606-donald-lu-pomosnik-gossektetara-ssa-interes-vasingtona-k-centralnoj-azii-opredelenno-uvelicivaetsa.html> (Санаи мурочиат: 17.03.2025).

4. Иштироки вазири корҳои хориҷӣ дар нишасти вазирони қолаби “C5+1”. 28.09.2024. <https://mfa.tj/tg/main/view/15832/ishtiroki-vaziri-korhoi-khoriji-dar-nishasti-vazironi-qolabi-s51> (Санаи мурочиат: 14.03.2025)

5. Казахстан рассчитывает на американские инвестиции – итоги встречи "Центральная Азия–США". 01.07.2020. <https://ru.sputnik.kz/20200701/Kazakhstan-rasschityvaet-na-amerikanskie-investitsii--itogi-vstrechi-Tsentrlnaya-AziyaSShA-14369243.html> (Санаи мурочиат: 13.03.2025).

6. Мамадазимов А. Чумхурии Тоҷикистон–Иёлоти Муттаҳидаи Амрико: 30 соли шарикӣ устувор. ш. Душанбе, 2021. – 272 с.

7. Министерская встреча в формате «C5+1». 28.09.2024. <https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/87873/o-ministerskoy-vstreche-v-formate-c51> (Санаи мурочиат: 14.03.2025).

8. Министр Кулубаев принял участие в министерской встрече “C5+1” в Нью-Йорке и предложил провести следующую в Кыргызстане. 28.09.2024. <https://kg.akipress.org/news:2171414/> (Санаи мурочиат: 14.03.2025).

9. Мирзоева Б. Проекты США как инструмент геополитического влияния в Центральноазиатском регионе / Ф. Б. Мирзоева // Государственное управление. – 2022. – № 4-2(59). – С. 389–394.

10. Наталья Лобанова. Центральная Азия становится все более популярной: все хотят с ней «C5+1». 09.10.2023. https://region.kg/article/czentrlnaya_aziya_stanovitsya_vse_bolee (Санаи мурочиат: 14.03.2025).

11. О министерской встрече «C5+1». 28.09.2024. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/854632?lang=ru> (Санаи мурочиат: 14.03.2025).

12. Обнародовано совместное заявление по итогам министерской встречи в формате “C5+1” в Астане. 10.03.2023. <https://kun.uz/ru/news/2023/03/10/obnarodovano-sovmestnoye-zayavleniye-po-itogam-ministerskoy-vstrechi-v-formate-c51-v-astane> (Санаи мурочиат: 14.03.2025).

13. Павел Столяренко. Какие угрозы актуальны сейчас для Центральной Азии – мнение эксперта. 14.01.2024. <https://eurasiatoday.ru/kakie-ugrozy-aktualny-sejchas-dlya-tsentralnoj-azii-mnenie-eksperta/> (Санаи мурочиат: 17.03.2025).

14. Притчин С. Многовекторность как основная модель внешней политики стран Центральной Азии / С.Притчин // Мировая экономика и международные отношения. – 2023. – Т. 67, № 12. – С. 104-115.

15. Формат “C5+1” новый шанс для стран Центральной Азии. 18.03.2020. <https://ru.archive.kabar.kg/news/format-s5-1-novyi-shans-dlia-stran-tsentral-noi-azii/> (Санаи мурочиат: 13.03.2025).

16. Чжао Лун. США модернизируют механизм «C5+1», но страны Центральной Азии не захотят превращаться в «шахматную доску». 2023-09-29. https://www.thepaper.cn/newsDetail_forward_24776771 (Санаи мурочиат: 18.03.2025).

17. Шарифзода, А. А. Шариики пойдори Тоҷикистон бо ИМА: таърихи ташаққул, муҳтаво ва дурнамои ҳамкориҳо қисми 2 / А. Шарифзода, Ф. Шарифзода // Международные отношения и безопасность. – 2024. – № 2(10). – С. 29-43.

18. Стратегияи Штатҳои Муттаҳидаи Амрико барои Осиёи Марказӣ 2019-2025. Феврели соли 2020. [Захираи электронӣ]. URL: <https://tj.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/143/United-States-Strategy-for-Central-Asia-2019-2025-TG.pdf> (Санаи мурочиат: 14.02.2025).

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ НОВОГО ФОРМАТА СОТРУДНИЧЕСТВА США СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ТАЛБАКОВ САИДАХТАМ ИСРОИЛОВИЧ,

докторант PhD отдела США и Канады Института изучения проблем стран
Азии и Европы Национальная академия наук Таджикистана
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 33;
тел.: (+992) 987-97-59-46; e-mail: talbakov.2018@mail.ru

За последние три десятилетия в Центральной Азии произошли уникальные трансформации, определившие пути развития стран региона. Появление в современных международных отношениях новых форматов сотрудничества в Центральной Азии можно отнести не только как к фактору возрастания стратегического значения региона, но и как к одному из проявлений зарождающегося многополярного миропорядка.

С этой точки зрения автор попытался в данной статье проанализировать и рассмотреть сотрудничество США со странами Центральной Азии в рамках формата C5+1. При этом состояние и перспективы ориентаций Вашингтона в регионе определяются в зависимости от уровня конкурентоспособности данной модели.

Ключевые слова: региональная политика Вашингтона, формирование нового подхода к сотрудничеству, позиционирование стран Центральной Азии, имеющиеся возможности сторон, формат C5+1, платформа B5+1, баланс отношений, сдерживающие факторы, перспективы развития.

THE STATUS AND PROSPECTS OF A NEW FORMAT OF US COOPERATION WITH THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA

TALBAKOV SAIDAHTAM ISROILOVICH,

Doctoral PhD student of the Department of USA and Canada
Department of the Institute for the Study of Asian and European
States of the National Academy of Sciences of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave.33;
tel.: (+992) 987-97-59-46; e-mail: talbakov.2018@mail.ru

Over the past three decades, Central Asia has undergone unique transformations that have determined the development paths of the countries in the region. The emergence of new formats of cooperation in modern international relations in Central Asia can be attributed not only to the growing strategic importance of the region, but also to one of the manifestations of the emerging multipolar world order.

From this point of view, the author attempted to analyze and examine in this article the cooperation of the United States with the countries of Central Asia within the framework of the “C5+1” format. At the same time, the state and prospects of Washington's orientations in the region are determined depending on the level of competitiveness of this model.

Keywords: Washington's regional policy, formation of a new approach to cooperation, positioning of Central Asian countries, existing capabilities of the parties, “C5+1” format, “B5+1” platform, balance of relations, restraining factors, development prospects.

УДК: 327.53:355.1(73)

КОНСЕПСИЯИ «НЕРУИ НАРМ» ДАР СТРАТЕГИЯИ СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ИМА

ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДДИНОВИЧ,

номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои
байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел: (+992) 105-50-10-18; e-mail: amrsharif@mail.ru

САФАРОВ ҲАКИМШО АСЛАМШОЕВИЧ,

муаллими калони кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
735360, Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16;
тел: 987-02-74-60; e-mail: hakimsho_1996@mail.ru

Дар мақола вижагиҳои хосси истифодаи консепсияи «неруи нарм» дар стратегияи сиёсати хориҷии ИМА таҳлил гардидааст. Дар ҷаҳони зудтағйирёбанда ва нуришддат дар баробари механизмҳои дигари таъсисрасонӣ инчунин, зарурати рушду ташиаккули афзорҳои «нарм» дар сиёсати хориҷии абарқудратҳо ба вуҷуд меояд. Бинобар ин, ба ИМА, ки яке аз қудратҳои ҷаҳони бисёрқутба аст, зарур шуморида мешавад, ки баҳри ноил шудан ба ҳадафҳои худ дар арсаи байналмилалӣ дар сиёсати хориҷии худ аз усулҳои «нарм» ба таври густурда истифода намояд. Ҳамзамон, дар мақола фаъолияти ниҳодҳои асосии татбиқкунандаи сиёсати «нарм»-и ИМА, ҳадаф ва вазифаҳои асосии онҳо мавриди омӯзиши ҷамаҷониба қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: «неруи нарм», дипломатия, стратегия, амният, илм, фарҳанг, сиёсати хориҷӣ, қудрат, сиёсат.

Имрӯзҳо мафҳуми “неруи нарм” на танҳо дар сиёсат, балки дар бисёр соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ низ бештар истифода мешавад. Ҷомеаи ҷаҳонӣ бо ин омил ҳатто дар ҳолатҳои одӣ, аз қабилӣ мубодилаи фарҳангӣ, таҳсил дар хориҷа, тичорат, омӯзиши забонҳо, воситаҳои ахбори омма ва шабакаҳои иҷтимоӣ мувочеҳ мешавад. Айни замон, ин консепсия ба як воситаи пурқуввати ҳамгироии кишварҳо тавассути даст кашидан аз маҷбуркунӣ ва истифодаи қувваи анъанавӣ табдил ёфтааст [8, 68].

Истилоҳи «неруи нарм», дар ибтидои солҳои 90-уми асри бистӣ милодӣ аз ҷониби профессори Донишгоҳи Ҳарвард Ҷозеф Най ҷорӣ карда шуд, ки ба ақидаи ӯ «неруи нарм» як шакли қудрати сиёсӣ аст, ки танҳо дар асоси иштироки ихтиёрӣ тавассути ҷолибияти оддӣ ва бовар кунондан ба дурустии татбиқи сиёсати мушаххас ба натиҷаҳои дилхоҳ ноил шудан имконпазир аст.

Қозеф Най «неруи нарм»-ро маҳсули се ҷузъ муайян мекунад:

–фарҳанги давлат (он унсурҳое, ки метавонанд барои дигарон ҷолиб бошанд);

–арзишҳои сиёсии давлат;

–сиёсати хориҷии давлат.

Қозеф Най инчунин, пойгоҳи захираҳои амрикоиро барои «неруи нарм» арзёбӣ мекунад. Аввалин “талаботи”-и он барои Иёлоти Муттаҳида Амрико ҷолибияти фарҳанг ва тарзи зиндагии амрикоист. Қозеф Най ҳамзамон, ба чунин нишондиҳандаҳои мусбати ИМА, ба монанди шумораи муҳочирони қабулкардаи он, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти телевизионӣ, шумораи донишҷӯёни хориҷӣ дар ИМА ва шумораи амрикоӣҳо дар байни барандагони Ҷоизаи Нобел дар соҳаи физика, химия ва иқтисод ишора мекунад.

Дюмин “талаботи”-и «неруи нарм»-и ИМА идеологияи сиёсии амрикоӣ ба шумор меравад, ки аз ҷониби аксари аҳолии кишварҳои хориҷӣ дастгирӣ ёфтааст.

Бояд тазаққур дод, ки аз ҷониби ИМА дар фаъолияти сиёсати хориҷӣ татбиқи сиёсати «неруи нарм» дар сатҳи расмӣ ва ғайрирасмӣ сурат мегирад. Самти расмӣ сиёсати «неруи нарм», пеш аз ҳама, ба густариши фарҳангӣ ва маърифатии арзишҳои ғарбӣ марбут буда, механизми стандартӣ, хусусан, танзими давлатии соҳаи фарҳангии сиёсати хориҷиро дар назар дорад. Ин асосан ба ниҳодҳое дахл дорад, ки сегменти маъмурро назорат мекунанд ва дар айни замон фишангҳои ғайридавлатии идоракуни ва маблағгузори фарҳанг–бунёдҳои хайриявӣ ва ташкилотҳои сарпарастро дар назар дорад.

Сиёсати ғайрирасмӣ «неруи нарм» бояд фарҳанги ба истилоҳ оммавӣ–филмӣ, барномаҳои телевизионӣ, силсилафилмҳои телевизионӣ, мусиқиро дар бар гирад, ки қайҳо боз сарчашмаи асосии ташаккули симои мусбати ИМА буданд. Илова бар ин, он ҳама воситаҳои ахбори омма, аз қабилҳои телевизион, радио, интернетро дар бар мегирад. [10, 50].

ИМА чун анъана «пешоҳанг»-и сиёсати хориҷии фарҳангӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз ИМА ба кишваре табдил ёфт, ки “неруи нарм”-и он қариб дар тамоми ҷаҳон паҳн гардид. Аз охири солҳои 1970-уми асри бистӣ милодӣ инҷониб чунин самтҳои «неруи нарм», ба монанди дипломатияи оммавӣ ва дипломатияи рақамӣ, таъсиси шабакаи барномаҳои илмӣ ва таълимӣ дар дипломатияи оммавии ИМА, ворид намудани як қатор ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва бунёдҳои хайриявӣ ба дипломатияи оммавии ИМА он ҳамчун барандагони фарҳанги оммавӣ фаълоне инкишоф меёбанд.

Дар давоми сӣ соли охир афзоиши доимии намояндагӣҳои фарҳангии Амрико ба мушоҳида мерасад, ки дар натиҷа фаъолияти намояндагӣҳои фарҳангии беруна ба низом дароварда шуда, аз асосҳои ниҳодии «неруи нарм»

гузаштан ба бунёди низоми мустақили берунии ҳузури башардӯстонаи ИМА дар бисёр кишварҳои ҷаҳон гардид [4, 58].

Имрӯз ИМА ягона кишваре боқӣ мемонад, ки таҷрибаи муайян кардани ҳадафҳои глобалиро дорад. Сиёсати хориҷии Амрико барои таъмини пешвоии ҷаҳонии ИМА тарҳрезӣ шудааст ва агентҳои сиёсати хориҷии кишвар, тавре ки дар Санади буҷет зикр шудааст, ин вазифаро дар амал татбиқ мекунанд.

Мақоми асосии сиёсати хориҷии ИМА–Котиботи давлатӣ рисолати асосии худро ҳамчун «таъмини озодӣ ба манфиати мардуми Амрико ва ҷомеаи ҷаҳонӣ тавассути бунёд ва рушди ҷаҳони демократӣ, амн ва шукуфон, иборат аз давлатҳои хуб идорашаванда, ки ниёзҳои шахрвандони худро қонеъ месозанд, ба қоҳиши камбизоатии густурда мусоидат мекунанд ва дар доираи низоми байналмилалӣ сиёсати масъулиятнок мегузаронанд», мебинад. Ҳадафҳои мазкур аз бисёр ҷиҳат ҳамчун рисолати «неруи нарм» таҳия шуда, аз гуфтаҳои боло маълум мешавад, ки «неруи нарм»-и ИМА ғояи ҳифзи арзишҳои демократия ва озодиро дар ҷаҳон ҳамчун ҳадафи асосии худ медонад.

Яке аз муассисаҳои асосии ҳукумати амрикоӣ, ки барои татбиқи сиёсати хориҷии фарҳангӣ масъул аст, Бюрои қорҳои маориф ва фарҳанги Котиботи давлатии ИМА мебошад. Рисолати калидии ин ниҳод мусоидат намудан ба ҳамфикрии байни ИМА ва дигар мамлакатҳо тавассути таҳия ва татбиқи барномаҳои байналмилалӣ таълимӣ ва семинарҳо мебошад.

Муассиса рушди робитаҳоро дар сатҳи шахсӣ, касбӣ ва муассисавӣ байни шахсони алоҳида ва созмонҳо дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва хориҷи кишвар таъмин намуда, инчунин, ба ҷомеаи ҷаҳонӣ дар бораи таърих, ҷомеаи муосир, санъат ва фарҳанги ИМА маълумот медиҳад. Бюрои қорҳои маориф ва фарҳанг ташаббускор ва пешбари барномаҳои зерин мебошад:

–барномаи Фулбрайт, ки барои аспирантҳо, муҳаққиқон, омӯзгорон ва роҳбарон грантҳо медиҳад;

–барномаҳои забони англисӣ, ки аз ҷониби шӯбаи барномаҳои забони англисӣ таҳия шудааст. Ҳадафи ин барномаҳо мусоидат ба ҳамдигарфаҳмӣ байни ИМА ва дигар кишварҳо мебошад. Муассисаҳои хориҷии Дафтари барномаҳои забони англисӣ ба барномаҳои забонӣ, ки аз ҷониби сафоратҳо ва консулгариҳои ИМА дар саросари ҷаҳон гузаронида мешаванд, дастгирӣ ва роҳнамоӣ мекунанд;

–барномаҳо барои Русия, кишварҳои ИДМ, давлатҳои Аврупои Шарқӣ ва Балкан, ки идропулӣ пешниҳод карда, ба рушди робитаҳо дар сатҳи муассисавӣ мусоидат мекунанд;

–тавассути хадамоти дахлдор Бюрои маориф ва фарҳанг инчунин, доир ба бурсияҳои нав ва барномаҳои табодули фарҳангию маърифатӣ барои шахсони воқеӣ ва ташкилотҳои илмию ғайритиҷоратӣ маълумот пешниҳод менамояд;

–шуъбаи иттилоот ва захираҳо дар соҳаи маориф маъруфият ва обрӯӣи таҳсилоти олии ИМА-ро дар хориҷи кишвар баланд бардошта, бо ташкилотҳои таълимии Амрико бо мақсади пурзӯр намудани мубодилаи байналмилалӣ ҳамкорӣ менамояд;

–барномаҳои омӯзишӣ дар ИМА барои баланд бардоштани дониши донишҷӯёни хориҷӣ дар кишвар тавассути ташкили семинарҳои тобистона, форумҳо ва ғайра таҳия мешаванд;

–барномаҳои шарикӣ таълимӣ ба пешбурди робитаи муассисаҳои амрикоӣ ва хориҷӣ дар соҳаи таҳсилоти миёна ва олии касбӣ нигаронида шудаанд;

–шуъбаи табодули шахрвандӣ дар ҳамкорӣ бо ташкилотҳои ғайритиҷоратии ИМА дар таҳияи барномаҳои фарҳангӣ ва ҷавонон иштирок менамояд;

–барномаи ҳифзи сарватҳои фарҳангии байналмилалӣ бо мақсади нишон додани масъулияти ИМА барои ҳифзи ёдгориҳои фарҳангӣ дар дигар кишварҳо таъсис дода шудааст;

–ҳазинаи сафир доир ба ҳифзи фарҳанг, ки соли 2001 аз ҷониби Конгресс таъсис дода шудааст, ба кишварҳои рӯ ба таракқӣ дар ҳифзи мероси фарҳангии онҳо ва нишон додани эҳтироме, ки ИМА нисбат ба фарҳангҳои дигарон дорад, кумак мекунад.

Ин номгӯӣи пурраи барномаҳо ва ташаббусҳои нест, ки Бюрои қорҳои маориф ва фарҳанг бо кумак ва яққоя бо ташкилоту бунёдҳои гуногуни давлатӣ ва хусусӣ амалӣ карда мешавад. Котиботи давлатӣ инчунин, барномаҳои таҳкими робитаҳои фарҳангӣ бо шарикони хориҷӣ ва маъруфияти фарҳанг ва санъати Амрико тавассути лоиҳаҳои зерин ҷаълола таҳия мекунад:

–ташаббус дар соҳаи санъати тасвирӣ–лоиҳае, ки барои таъмини маблағгузорӣ ба бучетҳои сафоратхонаҳои амрикоӣ бо мақсади ташкили сафарҳои устодони санъат аз ИМА дар кишварҳои мизбони намоёндагиҳои дипломатии амрикоӣ равона шудааст;

–«Ҳаритаи роҳ–музикии амрикоӣ дар хориҷа»–барнома барои ташкили сафарҳои гурӯҳҳои музикии амрикоӣ ба хориҷа, маъмулан ҷаз ва хип-хоп;

–Котиботи давлатӣ инчунин, дар намоишгоҳҳои бузурги байналмилалӣ намоёндагии расмӣ санъати муосири амрикоӣ ва дигар навиҳои санъати тасвириро таъмин менамояд, ҳамзамон, дар ташкили намоишгоҳҳои боздид аз рассомони амрикоӣ иштирок мекунад;

–тавассути Котиботи давлатӣ дар ҳамкорӣ бо Ассотсиатсияи филмҳои ИМА ва дигар ташкилотҳо бо дастгирии сохторҳои тиҷоратӣ барномаи алоҳидаи кинематографӣ гузаронида мешавад. Лоиҳа ба ташкил ва баргузориҳои ҷашнвораҳои синамо дар хориҷи кишвар таҳти сарпарастии сафоратҳои

Амрико нигаронида шудааст, ки на танҳо блокбастеру классикони Ҳолливуд, инчунин, филмҳои мустақилро низ намоиш медиҳанд [9, 102–105].

Дар ҳоле, ки Котиботи давлатӣ ниҳоди дипломатӣ аст ва таърихан дар татбиқи ҳам сиёсати «неруи дурушт» ва ҳам «неруи нарм» ширкат кардааст, Агентии ИМА оид ба рушди байналмилалӣ (USAID) махсус барои пешбурди манфиатҳои кишвар тавассути усулҳои «нарм» таъсис дода шудааст. Агентӣ соли 1961 таъсис ёфта (бо Қонуни кумаки хориҷӣ), барномаҳои гуногуни сиёсати хориҷии кишварро, ки дар он вақт мавҷуд буданд, муттаҳид менамояд. Имрӯз Агентии ИМА оид ба рушди байналмилалӣ кумаки истисноии ғайриҳарбии ИМА ба дигар кишварҳоро назорат мекунад.

Ҳадафҳои асосии фаъолияти Агентии ИМА оид ба рушди байналмилалӣ аз инҳо иборатанд:

- мусоидат ба шукуфоии иқтисодӣ;
- таҳкими демократия ва идоракунӣ оқилона;
- ҳимояи ҳуқуқҳои инсон;
- беҳтар намудани саломатии аҳолии ҷаҳон;
- беҳтар намудани амнияти озуқаворӣ ва кишоварзӣ;
- баланд бардоштани устувории экологӣ;
- таҳсилоти минбаъда;
- мусоидат дар пешгирӣ ва барқарорсозии муноқишаҳо;
- расонидани кумаки башардӯстона дар ҳолати офатҳои табиӣ ва техногенӣ.

Бо ёрии ин ниҳод ИМА дар бисёр мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ мавҷудияти сиёсии худро таъмин мекунад. Дар тули зиёда аз 60 соли фаъолияти худ, USAID бо истифода аз усулҳои таъсиррасонии ғайриҳарбӣ ба яке аз воситаҳои асосии нуфузи ИМА дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон табдил ёфтааст [5, 348].

Дар мавриди самтҳои бевоситаи татбиқи «неруи нарм»-и ИМА дар асоси натиҷаҳои таҳлили сиёсати хориҷӣ мо метавонем панҷ самти асосии онро, ки дар ибтидои солҳои 2010-ум вучуд доштанд, муайян кунем:

1. Таблиғи фарҳанг ва забон (барномаҳо дар доираи Шурои Амрико оид ба таҳсилоти байналмилалӣ, Шурои ИМА доир ба рушди байналмилалӣ ва ғайра, инчунин, тавассути баъзе ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ (*масалан, Шурои мубодилаи байналмилалӣ таҳсилот*). Дар ин ҷо қайд кардан зарур аст, ки дар мисоли ИМА дар доираи сиёсати «неруи нарм» ин самт хусусиятҳои фарқкунандаи худро дорад. Тавре маълум аст, ИМА ташкилоти давлатии якмиллатӣ ва миллии нест. Мутобиқи ин ҳулосаҳо, дар сиёсати фарҳангӣ на ба вижагиҳои рушди фарҳанги ин кишвар (масалан, дар Британияи Кабир, Фаронса ва дигар давлатҳои миллий), балки бевосита дар бораи ғояҳои озодӣ, демократия, ҳуқуқҳои инсон ва ғайра таваҷҷуҳи асосӣ дода мешавад.

2. Ҳамкорӣ дар соҳаи маориф, ҳамкориҳои илмӣю техникӣ ва инноватсионӣ (барномаҳо дар доираи Шурои Амрико оид ба таҳсилоти байналмилалӣ, USAID ва ғайра, инчунин, тавассути баъзе ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ (масалан, Шурои мубодилаи байналмилалӣ таҳсилот). Дар ин ҷо мубодила ва барномаҳои таълимӣ ва илмӣ дар мадди аввал қарор доранд ва имкон медиҳанд, ки кадрҳои илмӣ хориҷиро ба ИМА ҷалб шаванд;

3. Рушди робитаҳои тичоратӣ («Бунёди дастгирии иқтисодӣ» (“Economic Support Fund”), «Дастгирии Аврупо, Авруосиё ва Осиёи Марказӣ» (“Assistance for Europe, Eurasia and Central Asia”), инчунин, тавассути баъзе ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ (масалан, Маркази тичорати байналмилалӣ хусусӣ (Center for International Private Enterprise, CIPE)).

4. Рушди дипломатияи оммавӣ (барномаҳо дар доираи ACIE, USAID ва ғайра, инчунин, тавассути баъзе ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ, масалан, CIEE). Дар ин маврид, ба монанди самти қаблӣ, ИМА ба рушду тараққиёти кишвар, ҷомеаи шаҳрвандӣ, тичорати хурду миёна мусоидат мекунанд, ки ғояҳои демократия ва озодиро дастгирӣ менамояд ва ба ин васила қодир аст, ки ба муносибати байни мамлакати худ ва ИМА таъсир расонад.

5. Кумак ба рушди байналмилалӣ («Бунёди дастгирии иқтисодӣ», «Саломатии ҷаҳонӣ ва тиббӣ қўдакон», «Мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқ», «Муҳоҷират ва кумак ба гурезаҳо», «Барномаҳои паҳн накардани силоҳ, мубориза бо терроризм, барнома оид ба безараргардонии минаҳо», «Маблағгузориҳои фаъолияти ҳарбии хориҷӣ», «Кумак ба тараққиёт», «Мубориза бар муқобили «мушкилоти ҳазорсола», «Муҳофизати сулҳ» ва ғайра) [1,136-138].

Дар сиёсати хориҷии ИМА таҷрибаи воситаҳои татбиқи “неруи нарм”-и маориф ба таври назаррас истифода бурда мешавад. Аксари барномаҳои муносири мубодилаи таълимӣ дар ИМА мувофиқи қонуни Фулбрайт-Хейс аз соли 1961 (Санади табодули мутақобилаи таълимӣ ва фарҳангӣ) амал мекунанд. Ҳадафи аслии ин санад дар он аст, ки ба ҳукумати ИМА имкон диҳад, то ҳамдигарфаҳмиро байни миллатҳо тавассути табодули фарҳангӣ ва таълимӣ беҳтар созад.

Дар шароити ба амал баровардани ин ҳадаф дар ИМА як қатор барномаҳо тартиб дода мешаванд, масалан: “TIES”—семинарҳои соҳавии мубодилавӣ, «Future Leaders Exchange»—(Мубодилаи пешвоёни оянда—FLEX), «Global UGRAD Program, маорифи ИМА», “Форуми таълими забони англисӣ: маҷалла барои омӯзгорони забони англисӣ берун аз ИМА», Барномаи “Гилман”, Барномаи роҳбарии меҳмонони байналмилалӣ “TechWomen”, “Мубодилаи ҷавонон ва таҳсил”, “Ташаббуси Стивенс”, барнома барои омӯзгорони забонҳои интиқодӣ («TCLP»), барномаи “CLS” ва дигарон.

Фаъолияти созмонҳо ва сохторҳои алоҳидаи давлатӣ, ки барои татбиқи сиёсати «неруи нарм» масъуланд, аз нигоҳи амалӣ, ки ба барқарор намудани муносибатҳои неки ҳамсоягии байни кишварҳо тавассути табодули маориф ва фарҳанг нигаронида шудаанд, таваҷҷуҳи хосса дорад [13].

Дар марказҳои таълимии амрикоӣ диққати асосӣ ба тайёрии касбии роҳбарони сиёсии оянда дода мешавад. Масалан, “Барномаи стипендияи Хуберт Хумфри” ба омӯзиши касбӣ ва рушди ниҳоди роҳбарикунанда дар марказҳои таълимии ИМА барои мутахассисони сатҳи миёна аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ нигаронида шудааст. Дар ин барнома тақрибан 6000 гирандагони идрорпулӣ ва хатмкунандагон аз 162 кишвари ҷаҳон ширкат намудаанд [11].

Сарфи назар аз шиддатёбии вазъият дар арсаи байналмилалӣ, номгӯии самтҳои, ки дар ИМА мубодилаи байналмилалӣ таълимиро таъмин менамоянд, васеъ мешавад. Масалан, тибқи гузориши “Дарҳои боз”, ки ҳамасола аз ҷониби Донишқадаи таҳсилоти байналмилалӣ нашр мешавад, шумораи умумии донишҷӯёни хориҷӣ дар давраи гузаштаи соли 2020-ум 0,05% афзуда, 1 095 299 нафарро ташкил медод [12].

Барномаҳои таълимии ИМА (таълими зинаи бакалаврӣ, магистрӣ ва ғ.) донишҷӯёнро аз Чин (калонтарин таъминкунандаи донишҷӯёни хориҷӣ ба ИМА 369,548 донишҷӯ таълим мегиранд), Ҳиндустон (202,014–2,9%), Кореяи Ҷанубӣ (52,250–4,2%), Арабистони Саудӣ (37,080–4,2%) ва Канада (28%) ҷалб мекунад [3, 166].

Дар барномаҳои табодули фарҳангӣ ва илмӣ ИМА тақрибан 700 ҳазор нафар ширкат карданд, ки барои омода кардани раҳбарони ҷаҳон ба мисли Анвар Содот, Хелмут Шмидт ва Маргарет Тэтчер кумак намудааст. Натиҷаҳои таҳқиқоти иҷтимоӣ хеле равшан гардиданд, ки мувофиқи он:

–99 % хатмкардагони хориҷии барномаи Фулбрайт қайд карданд, ки онҳо “дар бораи Иёлоти Муттаҳида ва фарҳанги Амрико беҳтар фаҳмиданд”;

–96% хатмкунандагон изҳор доштанд, ки пас аз баргаштан ба Ватан таҷрибаи амрикоӣ худро тавассути расонаҳо ва шабакаҳои фарҳангӣ бо ҳамватанони худ мубодила кардаанд;

–89% пурсидашудагон тасдиқ карданд, ки таҷрибаи дар Иёлоти Муттаҳида ҳосилшуда ба онҳо имкон дод, ки дар кишвари худ мавқеъҳои пешбарино ишғол кунанд. [7, 158]

ИМА маблағи калонро барои дипломатияи оммавӣ сарф мекунад, танҳо соли 2014-ум 666 миллион доллар, инчунин, муҳим аст, ки Котиботи давлатии ИМА вазифаи махсуси муовини Котиби давлатии “Ҳокимияти нарм”-ро таъсис додааст, ки дипломатияи оммавӣ ҷузъи ҷудонашавандаи он аст. [6, 33]

Сиёсати фарҳангии хориҷии ИМА ва содироти фарҳангӣ он ба рушди равандҳои ҷаҳонишавӣ, ки қисман маҳсули ҳамин равандхост ва ҷаҳонишавӣ бошад, дар навбати худ ба татбиқи сиёсати хориҷии фарҳангии ИМА ва паҳн

кардани фарҳанги он мусоидат мекунад. Ин падидаҳо дар ҳолати воридшавӣ ва таъсири мутақобила қарор дошта, яке аз чузъҳои асосӣ ва ҷудонашавандаи ҷаҳонишавии бисёрсатҳа мебошанд.

Барномаҳои гуногуни таълимӣ ва фарҳангӣ, ки аз ҷониби Департаменти давлатии ИМА тавассути Бюрои корҳои таълимӣ ва фарҳангии он таҳия карда мешаванд, ба таври васеъ маълуманд. Барномаҳои Котиботи давлатӣ, ки дар якҷоягӣ бо бунёдҳои гуногуни хайрияи хусусӣ ва дигар ташкилотҳои ин гуна шакл амалӣ мешаванд, ба эҷоди имичи мусбати ИМА дар хориҷа, паҳн кардани маълумоти мусбат дар бораи ин ҷомеа ба кишварҳои дигар ва барои ба вучуд овардани заминаи ҳамфикрии байни мамлакатҳо ва маданиятҳои гуногун равона шудаанд. Илова бар ин, яке аз ҳадафҳои аслии ин барномаҳо бо грантҳо барои таҳсил дар донишгоҳҳои пешрафтаи ИМА ба олимону мутахассисони ҷавон мебошад.

Барномаҳои таълимӣ ба фирори мағзҳо дар Иёлоти Муттаҳида мусоидат мекунанд, ки аслан ба сиёсати кадрӣ, манфиатҳои миллии он мувофиқат мекунад ва самаранокии «неруи нарм»-ро нишон медиҳад. Гузашта аз ин, тавассути барномаҳои гуногуни таълимӣ ва фарҳангӣ, инчунин, бунёдҳо ва дигар воситаҳо, ИМА аксар вақт имкони таъсир расонидан ба вазъи дохилии сиёсии давлатҳоро ба даст овардааст.

Вижагиҳои хосси дипломатияи фарҳангии ИМА-ро ба таври зайл маънидод кардан мумкин аст:

–сарфи назар аз он, ки фарҳанги баланд иқтидори кофӣ барои “неруи нарм”-и Иёлоти Муттаҳидаро фароҳам меорад, маҳз фарҳанги поп асоси мафҳуми “фарҳанги амрикоиро” ташкил медиҳад;

–омилҳои дохилӣ бештар моҳият ва мазмуни сиёсати хориҷии фарҳангиро муайян мекунанд;

–чузъи фикрӣ қисми ҷудонашавандаи сиёсати фарҳангии хориҷии ИМА боқӣ мемонад;

–муассисаи асосии давлатие, ки барои пешбурди сиёсати хориҷии фарҳангии ИМА ваколатдор шудааст, Бюрои корҳои таълимӣ ва фарҳангии Котиботи давлатӣ мебошад;

–раванди содироти фарҳанги амрикоӣ бо манфиатҳои тичорати калон робитаи ногустастанӣ дорад, зеро фарҳанги оммавии амрикоӣ дар нимаи дууми асри бисти милодӣ ба маҳсулоти серистеъмол табдил ёфт;

–Кинематографияи Ҳолливуд яке аз муҳимтарин ва муассиртарин афзорҳои сиёсати хориҷии фарҳангии ғайрирасмии Иёлоти Муттаҳида мебошад [2, 13-14].

Ҳамин тавр, ИМА ба таври ҳамешагӣ «неруи нарм»-и назарраси худро доро буд: шумораи зиёди одамон дар саросари ҷаҳон аз ғояи амрикоӣ дар бораи озодии шахсӣ, баробарии имкониятҳо, тарзи ҳаёти амрикоӣ, идеализм,

фарҳанги маъмул, дастовардҳои иқтисодӣ ва қудрати ҷаҳонии ҳарбӣ ба ҳайрат меоянд. Гуфтан душвор аст, ки то чӣ андоза муваффақиятҳои сиёсати хориҷии Амрико дар натиҷаи дипломатияи моҳирона ва истифодаи воситаҳои “неруи сахт” буд ва онро метавон ба ҷолибияти ИМА дар назари шаҳрвандон ва сиёсатмадорони хориҷӣ, тавоноии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар пешбурди ғояҳои ҷолиб, роҳбарӣ ва бунёди эътилоф нисбат дод. Аммо маълум аст, ки ИМА «усулҳои нарм»-ро ғайбона истифода мекунад, ғояҳо ва арзишҳои худро пеш мебарад, дар ҷамъиятҳои хориҷӣ гурӯҳҳои иҷтимоии ба ИМА нигаронидашударо ташкил медиҳанд ва дар мамлакатҳои хориҷӣ афкори мусоиди ҷамъиятиро ташаккул медиҳанд.

Истифодаи неруи низомӣ аз ҷониби давлатҳо ҳамчун воситаи афзалиятноки таъмини амнияти миллии худ ҳамагӯза ба рӯзномаи байналмилалӣ гузошта мешавад. Аммо дар сиёсати ҷаҳонӣ нақши воситаҳои таъсири «нарм» ба низоми муносибатҳои байналмилалӣ ба таври намоён меафзояд.

АДАБИЁТ

1. Братерский М. Концепция «мягкой силы» во внешнеполитической стратегии США [Текст] /М. В. Братерский, А.С. Скриба // Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика. – 2014. – Т. 9, № 2. – С. 130-144.

2. Гарафутдинов Р. Особенности культурной дипломатии США / Р. Гарафутдинов // Российская политика в XXI веке: внутренние и внешние вызовы: Материалы Межрегиональной научно-практической молодежной конференции, Сыктывкар, 29–30 марта 2018 года. – Москва: Перо, 2018. – С. 13-14.

3. Исаев А. Особенности применения "мягкой силы" как инструмента внешнеполитической деятельности России и США (на примере образовательной политики) / А. Исаев, В. Матвиенко // PolitBook. – 2020. – № 2. – С. 159-178.

4. Колесников А., Золотова В. Инструментарий "мягкой силы" США в Турции / А.Колесников, В.Золотова // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Общественные науки. – 2021. – № 3 (844). – С. 57-71.;

5. Матевосян, А. Особенности реализации "мягкой силы" США в Армении посредством Агентства США по международному развитию (USAID) / А. Т. Матевосян // Социально-гуманитарные знания. – 2021. – № 4. – С. 348-354. , с. – 348.

6. Неймарк М. Мягкая сила» в мировой политике [Текст]/ М. А. Неймарк / Дип. академия МИД России. –2-е изд.–М.: «Дашков и К’», 2018. — 272 с.

7. Панова Е. Высшее образование как потенциал мягкой власти государства / Е. Панова // Вестник МГИМО Университета. – 2011. – № 2 (17). – С. 157-161.
8. Пеньковцев Р. Мягкая сила как инструмент внешней политики США в XXI в / Р.Пеньковцев, К.Габидуллин // Международные отношения и общество. – 2023. – Т. 5, № 3. – С. 68-76.
9. Филимонов Г. «Мягкая сила» культурной дипломатии США: Монография. – М.: РУДН, 2010. – 212 с.
10. Фролова О. "Мягкая сила" внешнеполитической деятельности США: институты и механизмы формирования / О. Фролова // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. – 2013. – № 3. – С. 49-54;
11. Gallarotti Giulio M. Compound Soft Power: The BRICS and the Multilateralization of Soft Power // M. Gallarotti Giulio // Journal of Political Power. 2016.
12. Open Door Report. [Захираи электронӣ] URL: <https://www.iie.org/Why-IIE/Announcements/2019/11/Number-of-International-Students-in-the-United-States-Hits-All-Time-High> (Санаи мурочиат: 05.06.2025).
13. The Bureau of Educational and Cultural Affairs' (ECA). [Захираи электронӣ] URL: <https://eca.state.gov/about-bureau> (Санаи мурочиат: 05.06.2025).

КОНЦЕПЦИЯ «МЯГКОЙ СИЛЫ» ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ США

ШАРИПОВ АМРИДДИН НУРИДДИНОВИЧ,

кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой международных отношений Таджикского национального университета.
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел: (+992) 105-50-10-18; e-mail: amrsharif@mail.ru

САФАРОВ ХАКИМШО АСЛАМШОЕВИЧ,

старший преподаватель кафедры международных отношений Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки.
735360, Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафаров 16;
тел: 987-02-74-60; e-mail: hakimsho_1996@mail.ru

В статье анализируются особенности использования концепции «мягкой силы» во внешнеполитической стратегии США. В быстро меняющемся и сложном мире, наряду с другими институциональными механизмами, возникает необходимость в разработке и формировании «мягких» инструментов внешней политики сверхдержав. По этой причине США, как одна из держав многополярного мира, считают необходимым широко

использовать «мягкие» методы во внешней политике для достижения своих целей на международной арене. Вместе с тем в статье комплексно исследуется деятельность основных институтов, реализующих «мягкую» политику США, их основные цели и задачи.

Ключевые слова: «мягкая сила», дипломатия, стратегия, безопасность, наука, культура, внешняя политика, власть, политика.

THE CONCEPT OF “SOFT POWER” IN US STRATEGY OF FOREIGN POLICY

SHARIPOV AMRIDDIN NURIDINOVICH,

candidate of historical sciences, associate professor, head of the department of
international relations of the Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe city Rudaki ave. 17;
Tel.: (+992) 105-50-10-18; e-mail: amrsharif@mail.ru

SAFAROV HAKIMSHO ASLAMSHOEVICH,

Senior Lecturer of the Department of International Relations, Kulob State
University named after Abuabdulloh Rudaki
735360, Tajikistan, Kulob city, S.Safarov str. 16;
tel.: (+992) 987-02-74-60; e-mail: hakimsho_1996@mail.ru

The article analyzes the features of using the concept of “soft power” in the United States strategy of foreign policy. In a rapidly changing and complex world, along with other institutional mechanisms, there is a need too develop and form “soft” instruments of foreign policy of superpowers. For this reason, the United States, as one of the powers of the multipolar world, considers it necessary to widely use “soft” methods in foreign policy to achieve its goals in the international arena. At the same time, the article comprehensively examines the activities of the main institutions implementing the “soft” policy of the United States, their main goals and objectives.

Keywords: “soft power”, diplomacy, strategy, security, science, culture, foreign policy, power, politics.

УДК: 327.56(575.3)

НАҚШИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ТАШАККУЛИ АСОСҲОИ СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

РАБИЕВА КОМИЛА БУРҲОНОВНА,

магистранти Мактаби давлатдорӣи Эмомалӣ Раҳмон, ихтисоси сиёсати
беруна ва дипломатияи Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носиров 33;
тел.: (+992) 93-106-11-88; e-mail: komilarabieva@gmail.com

Дар мақола муаллиф кӯшиши намудааст, ки нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар ташаккули асосҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистонро арзёбӣ намояд. Муаллиф марҳалаи гуногуни ташаккулёбии сиёсати хориҷии Тоҷикистонро баррасӣ намуда, нақши ва ҷойгоҳи Эмомалӣ Раҳмонро дар ин раванд нишон додааст. Ба андешии ӯ, маҳз ширкати фаъолонаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар раванди ташаккулёбии сиёсати хориҷӣ омили асосии сиёсати муваффақ, санҷидашуда, мутавозин ва бисёрсамта гардид, ки Тоҷикистон дар ин самт ба дастовардҳо ноил шавад.

Дар охир муаллиф андешаҳои худро доир ба мавзуи мавриди назар ҷамъбаст намуда, баъзе дастовардҳои меъмори сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар раванди ташаккули асосҳои сиёсати хориҷӣ ва баланд бардоштани мавқеи байналмилалӣ кишвар нишон додааст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Президент, Эмомалӣ Раҳмон, сиёсати хориҷӣ, ташаккулёбии сиёсати хориҷӣ, сиёсати дарҳои боз, консепсияи сиёсати хориҷӣ, сиёсати мутавозин, сиёсати санҷидашуда, дастовардҳои сиёсати хориҷӣ, ташаббусҳои байналмилалӣ, мавқеи байналмилалӣ Тоҷикистон, эътирофи байналмилалӣ Эмомалӣ Раҳмон.

Ҳангоми баррасии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистони мустақил нахустин нуктае, ки ба назар мерасад, ин аст, ки дар давраи Шуравӣ ҚШС Тоҷикистон доир ба идораи самтҳои дигар таҷрибаи муайяне дошт, вале дар самти сиёсати хориҷӣ дорои чунин таҷриба набуд. Ҳарчанд Вазорати қорҳои хориҷии ҚШС Тоҷикистон расман моҳи майи соли 1944 таъсис ёфта буд, аммо ин муассиса танҳо вазифаи ҳалли баъзе масъалаҳои ташрифотиро бар зимма дошт, на танзими сиёсати хориҷӣ ва нақшофарӣ дар арсаи байналмилалӣ. Ин аст, ки барқарории равобит бо ҷаҳони хориҷ ва шиносонидани Тоҷикистон ҳамчун кишвари мустақил яке аз муҳимтарин ва дар айнаи ҳол мушкилтарин бахшҳои давлатсозӣ дар солҳои аввали

истиклолият буд. Маҳз ба ҳамин хотир, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баробари интиҳоб шуданаш ба ҳайси Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ноябри соли 1992) масири барқарории муносибатҳо бо кишварҳои созмонҳои байналмилалиро барои муаррифии Тоҷикистон ва ба роҳ мондани ҳамкориҳои гуногунчанба дар пеш гирифт. Сиёсати сулҳҷӯёнаи роҳбари ҷавони давлати наваъсис аз рӯзҳои аввали ба сари ҳокимият омадани мавриди дастгирии на танҳо мардуми шарифи Тоҷикистон, балки ҷомеаи ҷаҳонӣ низ қарор гирифт ва ин заминаи хубе шуд барои ба роҳ мондани сиёсати муваффақи хориҷӣ. Аз ин ҷост, ки нуфуз ва обрӯи Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ сол то сол боло меравад ва кишварҳои ҷаҳон тамоюли худро барои барқарорӣ ва густариши равобит бо Тоҷикистон эълон медоранд [3,6].

Дарвоқеъ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар раванди ташаккулёбии сиёсати хориҷии кишвар нақши калидӣ доранд. Маҳз иштироки фаъоли Пешвои миллат дар раванди ташаккулёбии сиёсати хориҷии кишвар боис гардид, ки Эмомалӣ Раҳмонро бо унвонҳои гуногун, аз қабилӣ бунёдгузор, пешоҳанг, асосгузор ё ҳамчун меъмори сиёсати хориҷии Тоҷикистон эътироф ва эҳтиром намоянд. Илова бар ин, маҳз иштироки фаъолонаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар раванди ташаккулёбии сиёсати хориҷӣ омили асосии сиёсати муваффақ, санчидашуда, мутавозин ва бисёрсамта гардид, ки Тоҷикистон дар ин самт ба дастовардҳо ноил шавад.

Бояд гуфт, ки раванди ташаккулёбии сиёсати хориҷии дилхоҳ кишвар даврҳои гуногунро паси сар намуда, эҳтимол дар ин роҳ ба мушкилоти зиёде дучор мегардад. Раванди ташаккулёбии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ марҳалаҳои гуногунро аз сар гузаронида, ҳар як марҳалаи раванди мазкур таҳти назорат ва роҳбарии бевоситаи асосгузори сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошт. Дар раванди ташаккулёбӣ дилхоҳ ташаббус ё мушкилие, ки дар самти сиёсати хориҷии кишвар пеш меомад, маҳз бо иштирок ва роҳнамоии муҳтарам Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ ва ҳалли худро меёфт. Зеро дар раванди татбиқи ҳар як амали сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мутавозинӣ, дурустӣ, санчидашуда, эҳтиром ва баробариҳо ба назар гирифта, амал менамуданд.

Воқеият нишон дод, ки дар доираи равандҳои тағйирпазири ҷаҳонишавӣ, манфиатҳои геополитикии қудратҳои ҷаҳонӣ минтақавӣ ва муборизаву рақобати онҳо баҳри ҳудуди нав, манбаъҳои ашёи хом ва сарватҳои табиӣ сайёраи Замин, аз байн рафтани сарҳадҳои идеологии қаблӣ, ҷараёнҳои гуногуни сиёсӣ мазҳабии экстремистӣ ва террористӣ шакли фаромиллӣ пайдо намуда, барои истиқлоли кишварҳои алоҳида, аз ҷумла Тоҷикистон хатару таҳдидҳои муассир эҷод месозанд. Аз ин рӯ, дар шароити низомӣ

чаҳони бисёрқутба ва мавҷудияти силсилаи марказҳои қудрати чаҳониву минтақавӣ, маҳдуд кардани доираи гардиши муносибатҳои байналмилалӣ дар пиромуни меҳвари танҳо яке аз онҳо ба талаботи таъмини манфиатҳои миллӣ ва амнияти давлатии кишвар ҷавобгӯ набуд. Ин вазъият, бешубҳа, ба эҷоди заминаҳои сиёсати хориҷии кишвар ва раванди ташаккули минбаъдаи он таъсири бузург гузошт. Дар ин қарина паҳноии тафаккури давлатии Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сиёсатмадор дар он зоҳир гашт, ки дар иртибот ба рӯйдодҳои марҳалаи аввали истиқлоли кишвар ва таҳаввулоти геополитикии замони муосир ҷиҳати ҳимояту ҳифзати манфиатҳои олии миллӣ зарурати дар муносибатҳои байналмилалӣ нигоҳ доштани тавозун байни қудратҳои чаҳониро саривақт дарк намуд. Ин нукта аз ҷониби ӯ дар иҷлосияи XVII Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин арзёбӣ гардид: *«Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар асоси эҳтироми меъёрҳои умумибашарӣ, принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва ба мадди назар гузоштани манфиатҳои олии Тоҷикистон фаъолият хоҳад кард. Тоҷикистон манфиатдор аст, ки сиёсати мувозину прагматикиро пеш гирад, ки аз пайрави ҷаҳониба ҳолӣ бошад»*. Самти мазкур дар нутқи барномавии Сарвари давлат дар суханрониҳои минбаъдаи ӯ таъвият дода шуда, заминаи аввалин Консепсияи сиёсати хориҷии Тоҷикистонро ташкил дод [1, 12].

Дар баробари ин, дар таърихи навини давлатдории тоҷикон ҳифзу таъмини манфиатҳои миллии он, баланд бардоштани обрӯ ва эътибори ҷумҳурӣ дар арсаи байналмилалӣ, фароҳам овардани шароити мусоиди беруна барои таҳкими истиқлоли давлатӣ ва таъмини рушди устувори кишвар ба таври воқеӣ ва қотеона ба ҳайси ҳадафҳои волотарини сиёсати хориҷии давлат эълон карда шуданд. Аз ҳамин давра сар карда, дар баробари ба роҳ мондани муносибатҳои афзалиятнок бо кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ), хусусан, Федератсияи Русия ва ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, густариш ва тақвияти муносибатҳо бо дигар кишварҳои чаҳон, аз ҷумла кишварҳои форсизабон, олами ислом ва билохира, ҷомеаи чаҳонӣ ба ҳайси меҳвари сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дода шуданд. Дар ин росто, принципҳои асосӣ ва анъанаҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи стратегияи фарогири рушди кишвар пурра барои ҳалли масоили афзалиятноки он, аз ҷумла таҳкими суботу ваҳдати миллӣ, тақвияти ислоҳоти сиёсӣ иқтисодӣ, тавсеаи рукнҳои демократии давлатдорӣ ва ташкили ҷомеаи шаҳрвандӣ, таъмини пешрафти босуръати ҳамаҷониба ва ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи ҷумҳурӣ равона гардиданд. Марҳалаи аввали татбиқи муваффақонаи ин стратегияи фарогир дар муносибатҳои байналмилалӣ ҷумҳурӣ дурустӣ онро пурра сохт. Минбаъд он бемайлони тақдир ёфта, дар маҷмӯъ, асоси консепсияи «сиёсати дарҳои боз»-ро ташкил дод. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси ин консепсия, дар

муносибатҳои байналмилалӣ худ сиёсати хориҷии бисёрсамта, ботавозун ва прагматикиро роҳандозӣ намуда, тавсеа ва таҳкими робитаҳои дӯстона ва ҳамкориҳои судмандро бо кишварҳои гуногуни олам ба роҳ мондааст. Дар доираи ин сиёсат Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ робитаҳои дӯстона ва ҳамкориҳои мутақобилан судмандро пиёда намуда, онҳоро, пеш аз ҳама, бо дарназардошти манфиатҳои миллий муваффақона амалӣ сохта истодааст. Дар ин қарина зарурати баланд бардоштани обрӯи байналмилалӣ ҷумҳурӣ ва пайдо намудани мавқеи арзандаи он дар арсаи ҷаҳонӣ дар фаъолияти Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз оғоз мавқеи марказиро ишғол менамояд. Ё дар нахустмуроҷиатномаи худ ба мардуми ҷумҳурӣ доир ба ҳадафи ниҳони ҷомеаи кишвар сухан ронда, онро чунин арзёбӣ намуда буд: *«Дар ниҳояти қор қуҳандиёри мо, Тоҷикистони азиз, бояд дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷойи худро ёбад»* [3, 26].

Аз ин нигоҳ, тасмимҳои ҷиддии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати татбиқи бомуваффақияти ислоҳоти сиёсӣ ва иқтисодию иҷтимоӣ, бунёди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд, рушди ҳамаҷонибаи ҷомеаи демократӣ дар маҷмӯъ, ба сиёсати хориҷии кишвар тақвият бахшиданд. Ба шарофати чунин сиёсати воқеъбинона, Тоҷикистон дар як муддати кӯтоҳ тавонист худро дар арсаи байналмилалӣ ба ҳайси кишвари сулҳдӯсту инсонпарвар, пайрави арзишҳои демократӣ, тарафдори ҳамгирӣ ва ҳамкориҳои бисёрҷониба муаррифӣ намояд. Қарорҳои қабулнамудаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти сиёсати хориҷӣ ба манфиатҳои миллии кишварамон созгоранд.

Вақте сухан дар бораи ҷомеаи ҷаҳонӣ меравад, бояд, пеш аз ҳама, онро ба назар гирифт, ки тамоми ниҳодҳои иқтисодию молиявӣ ва сиёсии ҷаҳони имрӯза ба ҳам равобитаи ногусастанӣ доранд. Алҳол дар ҷаҳон кишвареро пайдо кардан душвар аст, ки сарбаста аз ҷаҳони беруна пешрафти чашмрас дошта бошад, зеро ғояи пешбарандаи замон ва ҷаҳони имрӯза рушд дар заминаи ҳамкорӣ ва ҳамгирӣ мебошад. Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки сарфи назар аз муноқишаҳои сершумори минтақавию этникӣ, ҳисси табиӣ ҷомеаи ҷаҳониро доимо ба сулҳу субот, оромӣ ризоят ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд водор месозад. Дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавӣ нақши созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ ҷиҳати ноил шудан ба чунин ҳадафҳо бузург аст. Зеро чунин ташкилотҳо, махсусан Созмони Милали Муттаҳид, барои тамоми кишварҳои бузургу хурд, сарфи назар аз нуфузу қудраташон, имкони баробар фароҳам овардаанд, ки тавассути минбари онҳо мавқеи худро доир ба масоили муассир ва ҳалталаб ба ҷомеаи ҷаҳонӣ иброз намоянд.

Бо дарназардошти ин, Президенти кишвар ҳамкориҳои Тоҷикистонро бо созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ ҷиҳати пайвастан ба равандҳои глобалии рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ ва изҳори назари ҷумҳурӣ доир ба онҳо, ба

хайси яке аз бахшҳои муҳимтарини сиёсати хориҷӣ муайян намуда, худ низ дар ин ҷода саҳми назаррас мегузоранд.

Рушди фарогири кишвар наметавонад аз равандҳои пешрафти тамаддуни ҷаҳонӣ дар ҷудой сурат бигирад. Иштироки нокифоя ё барканор шудани Тоҷикистон аз ин равандҳо, метавонад кишвари моро аз маркази инкишофи ҷаҳонӣ фарсахҳо дур андозад. Дар ин ҳол ҷумҳурӣ имкони таъмини самараноки пешрафти иқтисодӣ, расидан ба рушди устувор ва дар маҷмӯъ, баланд бардоштани некуаҳволии халқи худро аз даст хоҳад дод. Бо дарназардошти ин ташаббус, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар лоиҳа ва барномаҳои байналмилалӣ, ки дар ин самт роҳандозӣ мешаванд, фаъолона ширкат меварзад. Мисоли равшани ин иштироки Тоҷикистон дар татбиқи Барномаи рушди ҳазорсолаи Созмони Милали Муттаҳид буда, ҷумҳурӣ дар қатори аввалин кишварҳо авлавияти ҳадафҳои миллии худро дар асоси принципҳои ин барнома муайян намуд.

Ноил шудани ҳар як кишвари ҷаҳон ба рушди устувору босубот ба ҳалли масоили глобалӣ, ки метавонанд мушкилоти ҷаҳониро ба бор оваранд, робитаи бевосита дорад. Дар ин росто, ташаббусҳои байналмилалӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бешак, аз дарки амиқи ин ҳақиқат маншаъ гирифта, пеш аз ҳама, ба манфиати мардуми кишвар нигаронида шудаанд, вале ҳамзамон, татбиқи онҳо дар миқёси ҷаҳон ҷавобгӯии манфиатҳои ақсари кишварҳои ҷаҳон аст. Аз ҷониби Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид дастгирӣ ёфтани силсилаи ҷунин ташаббусҳо далели он аст, ки ҳалли ин масоил дархӯри ормони миллионҳо мардуми ҷаҳон мебошад.

Тоҷикистон давоми 34-соли Истиқлоли давлатӣ дар партави сиёсати хирадмандонаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва ташаббусҳои ҷаҳонӣи ин шахсият тавонист ҷойгоҳи шоистае дар арсаи байналмилалӣ барои худ касб намояд, зеро ҳеҷ гуна тасмимгирии дастаҷамъиро дар минтақа бе ҳузури фаъоли Тоҷикистон наметавон тасаввур намуд.

Аз фарози воқеияти имрӯза ба раванди ташаккули давлатдории милли назар афканда, бо боварии комил метавон изҳор дошт, ки халқи тоҷик таҳти сарвари фарзанди миллатдӯст ва сарсупурдаи худ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин роҳи басо душвор ва мураккаби таърихи худро бо сарбаландӣ тай карда, Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун кишвари воқеан соҳибистиқлол муаррифӣ намуд. Алҳол ҷумҳурӣ дар байни дигар кишварҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷойи сазовори худро пайдо намуда, ҳамчун узви комилҳуқуқи созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ пазируфта шудааст. То имрӯз истиқлоли давлатии Тоҷикистонро беш аз 192 кишвари ҷаҳон бо расмӣ таъинида, бо 187 кишвар муносибатҳои дипломатӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманди иқтисодӣ ва фарҳангӣ илмӣ ба роҳ монда шудаанд. Эмомалӣ Раҳмон, меъмори сиёсати хориҷии Тоҷикистон, ки тавассути иштироки фаъоло

муассири он дар равандҳои бисёрҷанбаи минтақавию глобалии ҷаҳони имрӯза муваффақона роҳандозӣ мегардад, ба баланд шудани нуфузи кишвар дар арсаи байналмилалӣ мусоидат мекунад. Бо туфайли ин сиёсат имрӯз саҳми ҷумҳурӣ дар амалӣ намудани ҳадафҳои глобалии ҷаҳони муосир–таъмини амният ва сулҳу субот, ҳаёти озоишта ва созанда дар паҳноии сайёраи Замин аз ҷониби ҳамёрони минтақавию байналмилалӣ ва дар маҷмӯъ, ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф карда шудааст. Дар ин росто, сиёсати хирадмандона ва дурбинонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва фаъолияти пурсамари ӯ ҳамчун сиёсатмодори миллати тоҷик дар арсаи ҷаҳонӣ гарави он аст, ки Тоҷикистон минбаъд низ дар сиёсати дохиливу хориҷии худ ба арзишҳои инсонӣ содиқ монда, татбиқи принципҳои ҷаҳонии он–таъмини сулҳу субот, ҳуқуқбунёди ва рушди ҳамкорӣҳои байналмилалӣ баробарҳуқуқро идома хоҳад дод.

Маҳз бо шарофати Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи самти сиёсати хориҷии кишвар қабул гардиданд, ки дар ташаккули асосҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим доранд.

Дар бобати ба вучуд овардани асосҳои назариявӣ ва ҳуқуқии сиёсати хориҷӣ кӯшишҳо ба ҳарч рафта, он дар Конститутсияи ҷумҳурӣ инъикоси худро ёфт, Қонун «Дар бораи хизмати дипломатӣ», «Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигар санадҳои зарурӣ ба мақсади самаранок ба роҳ мондани фаъолияти мақомоти низоми хизмати дипломатӣ қабул гардиданд. Масалан, доир ба пешбурди сиёсати хориҷӣ дар «Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин омадааст: «Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пойбандӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамуда сиёсати хориҷии худро дар асоси принципҳои зерин амалӣ месозад:

– эътирофи баробарӣ, эҳтироми истиқлол ва тамомияти арзии давлатҳо, дахлнопазирии марзҳо, истифода накардан аз зӯрӣ ё таҳдид ба зӯрӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ, ҷонибдорӣ аз ҳалли озоиштаи ихтилофу низоъҳо, даҳолат накардан ба корҳои дохилии яқдигар;

– эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои бунёдии инсон;

– иҷрои уҳдадорӣҳое, ки аз ҳуқуқи байналмилалӣ бармеоянд;

– риояи принципи волоияти ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ;

– ори будани муносибатҳои байнидавлатӣ аз идеология, барқарор намудан ва густариш додани робитаҳои баробарҳуқуқ ва мутақобилан судманд бо тамоми кишварҳои ҷаҳон;

– напазируфтани ҳама гуна шаклҳои поймол намудани ҳуқуқ дар амалияи байналмилалӣ [4].

Бояд қайд намуд, ки шабакаи васеи намоёндагӣҳои дипломатӣ ва муассисаҳои консулии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа ба вучуд оварда шуд, ки барои таъмин намудани робитаҳои доимӣ ва пайгирии рафти иҷроӣ тавофуқҳо бо кишварҳои дӯсту ҳамёр нақши муҳим мебозанд.

Таҳти роҳбарии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон заминаҳои назариявӣ ва ҳуқуқии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам оварда шуда, барои амалӣ намудани онҳо шароитҳои зарурӣ низ муҳайё гардиданд. Албатта, вазъи тағйирпазири ҷаҳон ва равандҳои ҷаҳонишавӣ ва дигар омилҳои дохилию берунӣ метавонанд ба он таъсиргуздор бошанд, вале бояд дар назар дошт, ки минбаъд сухан сари такмилу ташаккули заминаҳои мавҷуд хоҳад рафт.

Дар баробари ин, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба он даст заданд, ки заминаҳои ҳуқуқӣ ва сохторӣ, шароити дигар барои пешбурди сиёсати хориҷӣ ба вучуд оварда шаванд. Дар ин ҷода қорҳои дар ҷанд самт сурат гирифта, дар натиҷа, заминаи мустаҳкамеро барои татбиқи сиёсати хориҷӣ ба вучуд оварданд: 1. Ба вучуд овардани асосҳои ҳуқуқӣ ва назариявии сиёсати хориҷӣ; 2. Мушаххас намудани салоҳияти мақомоту сохторҳои давлатӣ доир ба масъалаҳои сиёсати хориҷӣ; 3. Рушди Вазорати қорҳои хориҷӣ ва таъсис додани муассисаҳои хориҷии ҷумҳурӣ; 4. Мушаххас намудани амалияи ягонаи ташрифоти давлатӣ; 5. Ба вучуд овардани шароит барои баргузор намудани ҷорабиниҳои байналмилалӣ [6].

Бояд тазаққур дод, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар давоми фаъолияти худ дар ҳаллу фасли масъалаҳои вобаста ба рушди мақомоти сиёсати хориҷӣ низ иштироки бевосита доштанд ва ин раванд таҳти сарпарастии ӯ рушд кард ва то имрӯз барои татбиқи амалии сиёсати хориҷӣ тамоми шароитҳои зарурӣ ба вучуд оварда шудаанд. Ба ин маънӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо тарроҳи оқилу дурандешии сиёсати хориҷии Тоҷикистон аст, балки бунёдгузори низоми фарогир ва муносиб инфрасохтори дипломатияи Тоҷикистони соҳибистиклол шинохта мешаванд.

Масоили сиёсати хориҷӣ яке аз бахшҳои Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Пралумони кишвар буда, пешбурди минбаъдаи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои асосӣ он муайян мегардад. Масалан, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 28 декабри соли 2024 зимни ироаи Паёми худ ба Парлумони кишвар доир ба пешбурди сиёсати хориҷӣ чунин изҳор дошаданд: “Тоҷикистон дар заминаи сиёсати хориҷии «дарҳои боз» ва таҷрибаи ҳамкории беш аз се даҳсола бо кишварҳои Аврупо, Амрико, Осиё, Ховари Миёна ва давлатҳои дигари қитъаҳои дунё омодагии ҳешро ҷиҳати идомаи таҳкими муносибатҳои гуногунҷанба бо онҳо ҳам дар сатҳи дучониба ва ҳам дар қолабҳои бисёрҷониба изҳор мекунад. Бо ин мақсад, мо аз тавсеаи робитаҳо, баҳусус, дар самтҳои рушди «иктисоди сабз», ҳифзи муҳити зист,

технологияҳои навин, ҷалби сармоя ва тичорат истиқбол менамояд. Меҳроҳам махсус таъкид намоям, ки масъалаҳои вобаста ба ҳимояи ҳуқуқи озодӣ, шаъну шараф ва манфиатҳои шаҳрвандони Тоҷикистон дар хориҷи кишвар аз вазифаҳои афзалиятноки давлат мебошанд” [2].

Ба андешаи мо, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мустақкам намудани муносибатҳо бо кишварҳои ҳамсоя ва ҷаҳон нақши калидӣ доранд. Маҳз бо иродаи қавии сиёсӣ ва ташаббускории Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буд, ки бо кишварҳои ҳамсоя равобит тақвият ёфта, ба дастовардҳои назаррас ноил гарданд. Амалҳои мусбати сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии меъмори сиёсати хориҷӣ дар ҷанд соли охир гувоҳи он аст, ки маҳз бо роҳнамоии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо кишварҳои ҳамсоя ва ҷаҳон ҳамкориҳо миёни кишварҳои минтақа ва ҷаҳон ба сатҳи нав бароварда шаванд. Ҳар мушкилие, ки дар равобити Тоҷикистон бо дигар кишварҳо мавҷуд буд, бо роҳнамоии сиёсати оқилонаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон роҳи ҳалли худро ёфтанд. Ҳатто масоили душвори байнидавлатӣ, аз ҷумла масоили сарҳадӣ ва низоъи байникишварӣ низ бо шарофати муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба танзим дароварда шуда, Осиёи Марказӣ ба минтақаи сулҳи абадӣ, суботи сиёсӣ, ҳамгироии фарогир, муттаҳидӣ ва дӯстии абадӣ табдил ёфт. Кишварҳои ҷаҳон ва созмонҳои байналмилалӣ аз нақши сулҳофарӣ ва пешоҳангии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба масоил мавриди назар ҷонибдорӣ худро изҳор дошта, ҳамчун намунаи беназири сулҳофарӣ дар минтақа ва ҷаҳон эътироф намуданд. Рафтори сиёсӣ ва амали мусбати сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон зеро роҳбарии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2025 ба мукофоти байналмилалӣ сулҳ ба номи Лев Толстой сазовор дасониста шуд. Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса ба сиёсати хориҷии дигар кишварҳо фарқкунанда буда, бо усули сиёсати “дарҳои боз”, шаффофият, ошкоро, мутаваззинӣ, бисёрсамта, бегаразӣ ва сулҳҷӯна буданаш бартарӣ дорад.

Дарвоқеъ, ташаббусҳо ва талошҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои ҳамгирӣ, муттаҳидшавӣ ва тақвияти дӯстӣ миёни халқҳо аз тарафи кишварҳои ҳамсояи мо муҳим, сарвивактӣ ва дар умум, мусбат пазируфта шудаанд. Махсусан Президентҳои ин кишварҳо ба ин фаъолиятҳои созандаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳои баланд дода, ўро эҳтиром ва эътирофи хосса менамоянд. Далели ин амр дар он зоҳир мешавад, ки роҳбарони кишварҳои абарқудрати ҷаҳонӣ ва инчунин, роҳбарони кишварҳои минтақа дар суҳанронии худ доир ба таҷрибаи ғании роҳбарӣ ва сарвари сиёсии муваффақ ва сиёсатмадори пуртаҷрибаи сатҳи ҷаҳонӣ будани Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро махсус қайд намуда, борҳо бо мукофотҳои олӣ ҳамчун нишони арҷгузорӣ ва қадрдонӣ сарфароз гардониданд. Баланд гаштани эътибор ва

маъруфияти ҷаҳонӣ касб намудани Президенти давлати мо, пеш аз ҳама, аз муваффақияти касбӣ, хизматҳои бесобиқа, фикру андешаҳо дар бораи созандагӣ бунёдкорӣ ва сатҳи маҳбубияташон дар байни мардумони Тоҷикистон, минтақа ва ҷаҳон бармеояд [5].

Дар охир метавон хулосагирӣ намуд, ки меъмори сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар раванди ташаккули асосҳои сиёсати хориҷӣ ва баланд бардоштани мавқеи байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калидӣ дошта, ба дастовардҳои зиёде да ин самт ноил гардиданд, ки нишон додани баъзе аз ин дастовардҳо дар шакли зерин мувофиқи мақсад мешуморем:

1. Таҳия ва қабули санандҳои меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи самти сиёсат хориҷӣ, аз ҷумла ду концепсияи сиёсати хориҷӣ, ки марҳалаи гуногуни сиёсати хориҷии кишварро дар бар мегиранд.

2. Муайян намудани авлавиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳбарии татбиқи сиёсати хориҷии кишвар дар масири 34 соли Истиқлоли давлатӣ.

3. Муайян намудани ниҳодҳои давлатии дохилию хориҷии пешбарандаи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

4. Мушаххас намудани салоҳиятҳои Вазорати қорҳои хориҷӣ ва рушди минбаъдаи он ҳамчун ниҳоди асоси пешбарандаи сиёсати хориҷии Тоҷикистон.

5. Ўзтирофи байналмилалӣ ташаббусҳои ҷаҳонии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти масоили обу иқлим ва сулҳу амният.

6. Ўзтирофи байналмилалӣ касб намудани “Раванди Душанбе” ҳамчун бренди миллии сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ.

7. Раиси бевоситаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷорабиниҳои сатҳи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ.

8. Зери роҳбарии мухтарам Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистон ба макони баргузори ҷорабиниҳои сатҳи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ табдил ёфт.

9. Мероси фарҳангӣ, ҷойҳои таърихӣ ва ҷеҳраҳои мондагори миллат тоҷик ва осори безаволи онҳо ба ҷаҳониён муаррифӣ гардид, ба рӯйхати махсуси ҷаҳонии ЮНЕСКО ворид гардиданд.

10. Тоҷикистон ба макони муттаҳидӣ, сулҳ, дӯстӣ, ҳамкорию ҳамёри ва ҳамгироӣ ўзтироф гардид.

11. Тоҷикистон ба яке аз амнатрин кишварҳои ҷаҳон табдил ёфта, рӯйхати амнатрин давлатҳои дунё ворид гардид ва ғайра.

Илова бар ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбари бунёдгузори сиёсати хориҷӣ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар давоми 34 соли Истиқлоли давлатӣ тавонист, бо барқарор намудани муносибатҳои судманд бо кишварҳои минтақа ва ҷаҳон, созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ марҳала ба марҳала

мавқеи сиёсии худро дар арсаи ҷаҳонӣ мустаҳкам намояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин марҳалаи начандон тулонии таърихи муосири хеш бо ҳидоятӣ роҳбарияти кишвар ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардида, обрӯ ва эътибори хешро боло бурд, ҳамкориҳои судмандро таҳкиму густариш бахшид ва то имрӯз бо аксари давлатҳои ҷаҳон равобити ҳубу манфиатбахшро ба роҳ мондааст.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон–бунёнгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон.– Душанбе: Ирфон, 2012. –272 саҳ.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ// <https://www.president.tj/event/news/49225>, 28.12.2024
3. 25 қадам дар паҳнои олам. Зери назари Сирочидин Аслов. Душанбе: Ирфон, 2016. –220 саҳ.
4. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон//<https://mfa.tj/tg/main/view/988/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii-tojikiston>.
5. Мухаммадзода П. Эмомали Раҳмон – выдающийся политик мирового уровня / П. Мухаммадзода // Таджикистан и современный мир. – 2023. – № 3(83). – С. 24-32. – EDN OKWOIY.
6. Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими сиёсати хориҷии Тоҷикистон// <http://hhdt-dushanbe.tj/views.php?id=3093>

РОЛЬ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ФОРМИРОВАНИИ ОСНОВ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

РАБИЕВА КОМИЛА БУРХОНОВНА,

Магистр Школы государственного управления имени Эмомали Рахмона,
по специальности внешней политики и дипломатии, Академия
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
Таджикистан, город Душанбе, улица Саид Носиров 33;
тел.: (+992) 93-106-11-88; e-mail : komilarabieva@gmail.com

В данной статье автор стремится проанализировать роль Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона в формировании основ внешней политики Таджикистана. Автор рассмотрела различные этапы становления внешней политики Таджикистана и показала роль и место Эмомали Рахмона в этом процессе.

По её мнению, именно активное участие уважаемого Эмомали Рахмона в процессе формирования внешней политики стало главным фактором успешной, выверенной и сбалансированной политики, которая позволила Таджикистану добиться достижений в этом направлении.

В заключение автор подытожила свои мысли по рассматриваемой теме и показала некоторые достижения архитектора внешней политики Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, в процессе формирования основ внешней политики и укрепления международного положения страны.

Ключевые слова: *Таджикистан, Президент, Эмомали Рахмон, внешняя политика, формирование внешней политики, политика открытых дверей, концепция внешней политики, сбалансированная политика, выверенная политика, достижения во внешней политике, международные инициативы, Душанбинский процесс, международное положение Таджикистана, международное признание Эмомали Рахмона.*

THE ROLE OF EMOMALI RAHMON IN SHAPING THE FOUNDATIONS OF THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

RABIEVA KAMILA BURHONOVNA,

Master's student at the Emomali Rahmon School of Public Administration,
major in foreign policy and diplomacy of the Academy of Public
Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Said Nosirov str. 33;
tel.: (+992) 93-106-11-88; e-mail: komilarabieva@gmail.com

In this article, the author sought to analyze the role of the Founder of Peace and National Unity, Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, his Excellency Emomali Rahmon in shaping the foundations of Tajikistan's foreign policy. The author examined the various stages of the development of Tajikistan's foreign policy and highlighted the role and place of Emomali Rahmon in this process. In her opinion, it was the active participation of the respected Emomali Rahmon in the process of shaping foreign policy that became the main factor in the successful, verified and balanced policy that allowed Tajikistan to achieve success in this area.

In conclusion, the author summarized her thoughts on the topic under consideration and highlighted some of the achievements of the architect of the Republic of Tajikistan's foreign policy, the respected Emomali Rahmon, in the process of forming the foundations of foreign policy and strengthening the country's international position.

Keywords: *Tajikistan, president, Emomali Rahmon, foreign policy, foreign policy formation, open door policy, foreign policy concept, balanced policy, calibrated policy, foreign policy achievements, international initiatives, Tajikistan's international position, international recognition of Emomali Rahmon.*

УДК: 331.5(470+575.3)

ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКАЯ ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ПРЕОДОЛЕНИЯ КАДРОВОГО ДЕФИЦИТА В РОССИИ

Масштаб и структура кадрового дефицита в России

РАХМОН УЛЬМАСОВ,

доктор экономических наук, профессор РТСУ

734025; Таджикистан, г. Душанбе ул. М. Турсунзода 30;

e-mail: ulmasovr@gmail.com

В условиях нарастающего демографического спада и системного кадрового дефицита в России трудовая миграция из стран Центральной Азии (Таджикистан, Узбекистан, Кыргызстан) становится ключевым инструментом восполнения нехватки рабочей силы, особенно в строительстве, ЖКХ, транспорте и агропроме. В статье рассматриваются причины устойчивого спроса на мигрантов из региона, анализируются институциональные и экономические барьеры, а также оценивается эффективность миграционной политики РФ. На основе статистических данных Минтруда, МВД и экспертных оценок (в частности, мнений Ю. Крупнова и В. Захарова), автор делает вывод о необходимости стратегического переосмысления роли мигрантов в российской экономике. Особое внимание уделено вопросам интеграции, легализации труда и перспективе смещения акцента с постсоветского пространства на дальнейшее зарубежье.

Ключевые слова: трудовая миграция, Центральная Азия, дефицит рабочей силы, Россия, миграционная политика, интеграция мигрантов, экономическая безопасность.

По оценкам Института экономики РАН и Института Гайдара, в 2023 году в России наблюдался дефицит рабочей силы на уровне 4–4,8 млн человек.[6] В 2024–2025 годах более 90 % работодателей сообщали о нехватке сотрудников.[5] Общий дефицит достигает до 1 млн работников, при этом текучесть персонала составляет 48 % против допустимой нормы в 30 %.[14]

Отраслевая структура дефицита:

- Логистика и складская отрасль: нехватка персонала составляет 30–50 %; спрос на сортировщиков и водителей категорий В, С, Е увеличился на 200–300 %.
- Сельское хозяйство: дефицит кадров в 2025 году оценивается до 300 тыс. человек, ежегодная потребность — около 143 тыс. новых работников.

- Промышленность: ощущается нехватка около 140 тыс. квалифицированных специалистов, в том числе токарей, слесарей, сварщиков.
- Здравоохранение: устойчивый кадровый дефицит сохраняется с 2019 года; дефицит ощущается как в сегменте врачей, так и среднего медперсонала.
- IT-сфера, строительство, ЖКХ, транспорт: сохраняется острый дефицит; множество вакансий остаются незакрытыми в течение длительного времени.

Основные причины дефицита:

Таким образом, кадровый голод в современной России представляет собой комплексную и затяжную проблему, охватывающую ключевые секторы экономики. По расчетам экспертов, ежегодно необходимо привлекать до 2 миллионов молодых работников, чтобы замещать выбывающие кадры и обеспечивать устойчивое функционирование экономики.[13]

В условиях рекордно низкой безработицы наиболее остро кадровый дефицит в РФ ощущается в промышленности, строительстве, транспорте и розничной торговле. И эта тенденция ослабевать не будет. Одним из основных способов решения проблемы восполнения трудовых ресурсов в РФ и во всем мире является привлечение мигрантов. Дефицит рабочей силы к 2030 году составит от 2-4 млн человек, в том числе среди лиц со средним специальным образованием – от 1,1 млн до 2,2 млн, а среди работников с высшим образованием – от 700 тыс. до 1,4 млн.[13] К концу 2024 года 70% предприятий в РФ испытывали дефицит кадров. Работодатели были вынуждены увеличить нагрузку на работников и дополнительно материально их поощрять.[19]

В условиях нехватки кадров работодатели все чаще вынуждены рассматривать варианты привлечения трудовых мигрантов. Причем не только из стран СНГ, но и из таких нетрадиционных с точки зрения притока рабочих рук регионов мира, как Индия, Пакистан или страны Африки.

Привлекательность РФ для трудовых мигрантов из Таджикистана может снизиться из-за вступивших в последнее время в силу изменений в российском законодательстве, которые, с одной стороны, способствуют защите прав иностранных работников, но с другой - увеличивают финансовую и административную нагрузку на них. Процесс упорядочивания законодательства в России способствует легализации и защите прав мигрантов, но одновременно ужесточает требования и увеличивает финансовую и административную нагрузку. Это может снизить привлекательность России как страны трудовой миграции для граждан Таджикистана, особенно среди низкоквалифицированных работников.

**Российский рынок труда и его ограниченные возможности по
преодолению кадрового голода**

Кадровый голод – это острый дефицит квалифицированной рабочей силы, когда спрос работодателей на работников превышает их предложение. Он может проявляться как в отдельных отраслях (ИТ, медицина, строительство), так и по всей экономике. Более 4 млн вакансий остаются незакрытыми. Более 60% работодателей отмечают нехватку рабочих рук, особенно в промышленности, строительстве, транспорте и сельском хозяйстве.[8] Самые востребованные рабочие – это монтажники и строители (более 43 000 квот), специалисты в металлообработке и машиностроении (свыше 23 000), а также операторы, аппаратчики, машинисты оборудования (более 29 000) и другие профессии квалифицированных рабочих крупных и мелких промпредприятий (более 74 000).[2] Рынок розничной торговли не справляется с растущим спросом на квалифицированных сотрудников.

Большинство экспертов согласны с мнением, что приезжие могут закрыть потребность в кадрах в отраслях, которые нуждаются в большом количестве массового персонала без высокой квалификации: ритейле, e-com, HORESe, строительстве, транспорте, уборке. В сегменте вакансий, требующих высоких навыков, ситуация другая: по разным оценкам, доля квалифицированных мигрантов в России не превышает 5-10%. Впрочем, нужно отметить, что цифры разнятся в зависимости от отрасли и характера работы. Например, в строительных специальностях (маляры, штукатуры, плотники) их доля достигает до 40%, в то время как на производствах — только до 5%»

Миграция частично покрывает дефицит, но не решает проблему квалификации. Региональные различия: особенно острый дефицит кадров – в Сибири, на Дальнем Востоке, в малых городах.[10] Сферы с наибольшим дефицитом, это строительство — нехватка как рабочих, так и инженеров, здравоохранение — особенно в сельской местности (врачи, фельдшеры, медсёстры), образование – особенно школьные учителя естественных наук и математики, ИТ-сфера – несмотря на рост зарплат, не хватает программистов, аналитиков, инженеров, промышленность и логистика — слесари, токари, водители, операторы станков. В 2024 году официально зарегистрировано более 1,5 млн вакансий и около 600 тыс. безработных – то есть вакансий больше, чем ищущих работу. Например, на строительных объектах, особенно в Москве, Санкт-Петербурге, на Дальнем Востоке не хватает станочников, сварщиков, слесарей, электриков. Сильный дефицит на заводах оборонно-промышленного комплекса, в автомобилестроении и тяжёлой промышленности. Транспорт и логистика, водители, грузчики, экспедиторы, особенно не хватает дальнобойщиков и водителей общественного транспорта.

Нехватка кадров и низкая квалификация – одна из самых острых проблем строительной отрасли. Труд мигрантов используется в рабочих специальностях, во всех видах промышленности, в первую очередь — легкой

и пищевой. Возможно, не все знают, но большая часть мясной продукции в России производится с использованием труда мигрантов — они полностью соблюдают трудовую дисциплину и все необходимые требования, работают на станках и конвейерах.[13]

При этом примерно половина рабочих, согласно опросам, недовольна своей зарплатой и условиями труда. Одна из самых недооценённых проблем в строительной отрасли сегодня — это кадры. И речь не о менеджерах в офисах, а о тех, кто действительно строит: бетонщики, арматурщики, каменщики, сварщики, мастера, прорабы, специалисты ПТО. Люди, без которых не появится ни одного метра жилья, сколько бы мы ни запланировали на бумаге. Дефицит есть. И он серьёзный. В последние годы кадровый рынок просел — из-за демографии, из-за конкуренции с другими отраслями, где условия легче, а зарплаты сравнимые. А стройка — это бетон, арматура, дожди, мороз, грязь, высокий темп. Это тяжёлый труд, и выдерживают его не все.

Сейчас на одну вакансию, связанную со стройкой, на hh.ru приходится пять резюме, в прошлом году было не более трёх. При этом, согласно опросам платформы онлайн-рекрутмента, лишь 38% работников из сферы строительства полностью устраивают текущие условия труда. Зарплатой удовлетворены, по данным hh.ru, лишь 26% работников стройки. А 49% или каждый второй ответил, что зарплата "на троечку", 19% — заявили, что им не хватает денег. Соцпакет радует лишь 31% опрошенных, перспективы и развитие компании понимают лишь 26%, а 55% не смогли ответить на вопрос, могут ли они быть спокойными за свою компанию.[6]

Сельское хозяйство: доярки, скотники, сезонные рабочие. В некоторых регионах (Кубань, Белгородская обл.) до 30% вакансий остаются незакрытыми. Здравоохранение и образование: врачи, фельдшеры, учителя. Острая нехватка в сельской местности и малых городах. Юг России (Краснодарский край, Ростовская область). Сельское хозяйство и стройка — сезонный дефицит до 100–200 тыс. человек. В Москва — более 350 тыс. вакансий, из них 30% — стройка и ЖКХ. Краснодарский край — около 50 тыс. вакансий в сезон. Амурская область — дефицит до 20 тыс. человек на строительстве космодрома Восточный и БАМа. Белгородская область — около 15–20% вакансий — сельхозпредприятия.

На новосибирских заводах замечают: кадров не хватает всегда. Например, на АО «Новосибирский металлургический завод им.Кузьмина» требуются специалисты рабочих профессий: резчики труб и заготовок, слесари–ремонтники оборудования, газорезчики, электромонтёры, машинисты крана, кладовщики, стропальщики. Также нуждается завод в инженерно-техническом персонале: требуются энергетик цеха, механик цеха, мастера по ремонту оборудования.

При текущих тенденциях дефицит кадров будет сохраняться как минимум до 2030 года. Официальные прогнозы: дефицит до 4–5 млн сейчас, рост до 11 млн к 2030 по худшему сценарию. Это означает, что экономика тормозит: сдержка роста ВВП, уменьшение выпуска, снижение темпов промышленности. Например, в Челябинской области заводам не хватает тысяч рабочих, в Свердловской области промышленным предприятиям требуется свыше 100 тысяч человек, в Якутии компаниям нужно 3,4 тысяч работников.[1]

В России сохраняется высокий запрос на слесарей, токарей, специалистов в машиностроении и IT-сотрудников. Также большое количество людей нужны в обрабатывающей промышленности.

Петербург столкнулся с дефицитом кадров. Северной столице нужны специалисты в разных отраслях, однако заместить нехватку работников полностью не получается. До 2029 года в экономику города необходимо обеспечить ежегодное привлечение от 122 тыс. до 158 тыс. человек. Наибольшее количество необходимо в торговле (25,2 тыс.), промышленности (18,3 тыс.), транспортировке и хранении (14,7 тыс.). Однако региональная система образования может закрыть лишь около 75% от потребности.

По оценкам экспертов, Россия ежегодно недополучает около 1,5–2 млн работников в критически важных отраслях. Без масштабных реформ рынок труда будет становиться всё более неравномерным: нехватка кадров в одних регионах будет соседствовать с безработицей в других.

В Северной столице за месяц 2025 года было объявлено о свыше 91 тысячи новых вакансий. Это на 4% больше чем за прошлый год.[12]

Кадровый голод в России – системная проблема, порождённая демографическими, экономическими и образовательными дисбалансами. Для её решения необходим комплексный подход, включающий инвестиции в человеческий капитал, реформу образования, гибкую миграционную политику и модернизацию условий труда. Россия не уникальна в своем желании пополнить нехватку рабочих кадров за счет привлечения мигрантов. Так, по данным McKinsey Global Institute, к 2030 году число людей в рабочем возрасте снизится в ЕС на 13 млн человек (4% от всей рабочей силы). Проблему нехватки трудовых ресурсов планируется решать, как за счет цифровизации и автоматизации рабочих процессов, так и за счет привлечения трудовых мигрантов.

Упрощенные процедуры получения патентов и разрешений на работу позволяют гражданам Таджикистана официально трудоустроившись и получать доступ к социальным гарантиям, таким как медицинская помощь и пенсионные отчисления. Цифровизация миграционных процессов и внедрение

биометрического учета также помогают снизить коррупцию и повысить прозрачность процедур.

Однако, есть и отрицательные последствия. Ужесточение правил приводит к росту затрат на миграцию: обязательное прохождение экзамена по русскому языку, истории и основам законодательства, оформление медицинских страховок и оплата патентов делают процесс въезда и трудоустройства более дорогим. Дополнительно, с 2025 года полиция получила право самостоятельно выдворять мигрантов, нарушивших режим пребывания, а суды - заменять выдворение штрафами или обязательными работами. Мигрантам без легального статуса также запрещены регистрация брака, предпринимательская деятельность и даже оформление сим-карт.

Трудовая миграция из Центральной Азии это фактор смягчения дефицита рабочей силы в РФ.

В условиях демографического спада и структурных трансформаций на российском рынке труда трудовая миграция из стран Центральной Азии (Узбекистан, Таджикистан, Кыргызстан) приобретает всё большее значение как компенсатор кадрового дефицита. Трудовая миграция из стран Центральной Азии стала не просто дополнительным источником рабочей силы, но и ключевым фактором устойчивости ряда отраслей. Трудовые мигранты занимают ниши, которые по разным причинам не востребованы у граждан РФ, и становятся важным элементом экономической стабильности.

Основная масса граждан республики Таджикистан, выезжающих на работу за границу, отправляется в Россию. За 2024 года из Таджикистана выехали на работу около 618 097 человек, из них 98 % — в Россию (~605 500). По итогам всего года МВД РФ отметило прибытие порядка 6,3 млн иностранных граждан, из которых примерно 50 % с трудовой целью; доля граждан Таджикистана составила 16,7 %, то есть в Россию приехало чуть более 1 млн таджиков. Также по данным IOM/World Bank, по сентябрь 2024 года миграция сократилась на 8 % (с 673 285 до 618 097 человек), и большинство направлялись в Россию. В связи с продолжающимся ужесточением миграционной политики РФ (депортации, секторальные запреты), снижение продолжается. Учитывая сокращение в 2024 и начало 2025 года, можно предположить, что за первое полугодие 2025 года в Россию выехало примерно 300–350 тыс. таджикских трудовых мигрантов. Поток трудовых мигрантов в Россию сократился на 15% относительно аналогичного периода 2023 года. Для Таджикистана – за январь–июль 2024 г. зарегистрировано 63 000 человек, против 88 000 в 2023 г.[15]

Всех трудовых мигрантов (включая патентников и сезонных) за первую половину 2025 г. можно ориентировочно оценить в диапазоне 200–300 тысяч новых выехавших, с возможным ростом показателя по сравнению с первой

половиной 2024 г., учитывая тренды роста рабочих разрешений и планов по квотированию. За первые пять месяцев 2025 года (январь–май) бюджет России получил 60–63 млрд от продажи трудовых патентов иностранным гражданам. Прогноз: бюджет РФ за первое полугодие 2025 года мог получить примерно 72–76 млрд от продажи трудовых патентов. Если в 2017 году в бюджет РФ поступило 42 млрд, а в 2024 году 124 млрд. В первой половине 2025 года – уже около 72–76 млрд рублей (по предварительной оценке).

В 2015 году (с января по октябрь) Москва получила 8,1 млрд от патентов мигрантов. К 2019 году поступления выросли до 18,3 млрд. К 2022 году это уже рекордные почти 32 млрд. За 2015–2022 годы совокупно – около 145 млрд рублей.[4] Для Москвы существует прогноз: в 2025 году ожидается поступление около 36,4 миллиардов от патентов мигрантов, далее запланированный рост до 39+ млрд в 2026 году и 42 млрд в 2027 году. Сергей Собянин публично заявил, что доходы от продажи патентов мигрантам в рамках столичной системы легализации труда обеспечивают бюджету Москвы более высокий доход, чем нефтяные компании находящиеся в Москве. И за полгода окупили все это строительство и создание этого центра.[16]

Оформление патентов для трудовых мигрантов — это один из стабильных и значительных источников дохода как для федерального бюджета России, так и для региональных, особенно Москвы. Патентная система не только регулирует миграционный поток, но и стала фискальным инструментом. Эти деньги идут в региональные бюджеты, где оформляется патент. Например, Москва – основной получатель. При ежемесячной оплате патента (сейчас около 6–8 тысяч рублей/мес.), миллионы трудовых мигрантов становятся значимыми налогоплательщиками. Парадокс в том, что мигрантов часто воспринимают только как рабочую силу, но они фактически вносят весомый вклад в экономику и бюджетную систему, зачастую без права на социальную защиту в том же объеме, что и граждане РФ. Система патентов стала важным элементом налоговой базы России, при этом создавая финансовую зависимость региональных бюджетов от трудовой миграции.

Трудовая миграция из стран Центральной Азии играет ключевую роль в компенсации дефицита рабочей силы в России. Однако для устойчивого эффекта необходимо перейти от ситуативного реагирования к системной миграционной политике, ориентированной на интеграцию, защиту прав и повышение эффективности занятости мигрантов.

Дефицит кадров в строительстве как индикатор структурных проблем на рынке труда или отрасль теряет двух специалистов каждый час

Рабочих не хватает, инженеры после вуза не идут на стройку, а управленцы хотят более высокой зарплаты, хотя и так ценятся на вес золота.

Международные организации (например, МВФ) и аналитики подтверждают, что строительство остаётся крупнейшим сектором занятости для таджикских мигрантов в России. Официальные статистики (например, выборки ФМС) показывали меньшую долю – около 20 %, но они учитывали не всю популяцию мигрантов и могли существенно недооценивать сегменты теневой занятости. Строительная отрасль переживает серьёзный кадровый кризис, вызванный целым рядом факторов: от демографической ямы до трансформации ожиданий у нового поколения работников. Ситуация обостряется на всех уровнях. По данным Натальи Лешинной, директора департамента HR GlogaX, отрасль теряет двух специалистов каждый час, 67% выпускников строительных вузов не идут работать на стройку, а 23% строек встают из-за нехватки кадров — при этом объявления о рабочих вакансиях вроде сварщиков висят по году.[18] За хороших каменщиков и бетонщиков, технадзоров, проектных директоров компании буквально готовы сражаться. Здесь выигрывают руководители с предпринимательским мышлением. Из-за кадрового голода работодатели в РФ становятся лояльнее к кандидатам, имевшим проблемы с законом.

В 2025 году в 8% российских компаний работает персонал с непогашенной судимостью. По словам аналитиков, 17 лет назад о таких сотрудниках рассказывали лишь 3% предприятий и организаций. Бывших преступников сейчас готовы нанимать на работу в 17% компаниях, следует из результатов опроса.[11] Ранее судимых чаще всего спокойно принимают на добывающих, строительных, энергетических и производственных предприятиях. Эксперты уточнили, что соискателей с судимостью в основном берут на позиции рабочих и разнорабочих. Также, в рамках программы принудительных работ, осужденные могут работать на предприятиях в различных сферах, включая строительство и сельское хозяйство. Например, в Татарстане осужденные трудятся на КАМАЗе, хлебозаводах и других предприятиях.

Согласно множеству аналитических материалов, работодатели вынуждены прибегать к крайним мерам, чтобы покрыть потребности производства в условиях, когда традиционный рынок трудовых ресурсов исчерпан.

Без участия трудовых мигрантов в строительной отрасли любые кадровые усилия буксуют. Кадровый дефицит — это не частная проблема компаний, а вызов системного масштаба. Кадровый потенциал в ЦА есть—нужно перестать его недооценивать и научиться им управлять гуманно.

Глобальный дефицит трудовых ресурсов: стратегии преодоления в разных странах

В 2022 году у 68% украинских беженцев в Германии имелось высшее образование. Однако на работу устроились лишь 16,5%. Кроме того, с целью длительного пребывания в страну въехало на 1,46 млн иностранцев больше, чем выехало, но это не решило проблему с дефицитом кадров. В США мигранты почти вдвое чаще трудоустраиваются в сфере обслуживания, добычи природных ресурсов и строительства. В сфере управления, продаж и офисных профессий коренные американцы занимают наибольшую долю. По данным 2022 года, доля мигрантов в стране составляла 17,4%, а число трудоустроенных или ищущих работу приезжих – 65,9%, что на 3,4% выше по сравнению с гражданами страны. Наиболее квалифицированные мигранты работают в Силиконовой долине. Значительное количество запускаемых в ней проектов (на 2012 год – 44%) имеют соучредителей мигрантов. Подобные единичные примеры есть и в России – когда приглашенные специалисты из Германии, Индии, Пакистана, ряда других государств развивают отдельные отрасли в РФ.

ОАЭ – наглядный пример того, как нехватка кадров была побеждена именно за счет миграционной политики. Причем проблема была решена не только в таких отраслях как строительство, но и в сфере высоких технологий (сейчас ОАЭ является одной из мировых IT-столиц) – это осознанная, сформулированная и реализуемая государственная политика.

Патентно-контрактная система (Kafala): мигрант работает по разрешению, оформленному работодателем. Создание временных городков и лагерей для рабочих с инфраструктурой. Строгий контроль за наймом и условиями труда, особенно в свете международной критики.

В Китае приступили к массовой подготовке кадров в системе профессионального образования.

В Швеции рассматривают вопрос интеграции мигрантов и беженцев в строительный сектор через языковые курсы и профподготовку. Программы «строительных школ» при работодателях, где обучают конкретным навыкам.

Все принимаемые меры как в РФ, так и за рубежом показывают, что идеальной программы восполнения трудовых ресурсов пока нет, и что трудовые мигранты, в силу их востребованности, все чаще рассматриваются не как дешевая трудовая сила, а как единственно возможная.

Экономическая зависимость России от труда мигрантов

Миграционная политика как важный компонент реализации социально-экономической функции современного государства — инструмент обоюдоострый. С одной стороны, с помощью этого инструмента можно эффективно противостоять вызовам рынка труда, оперативно закрывая возникающие потребности, с другой – адаптация трудовых мигрантов, а тем более из удаленных как географически, так и культурно-исторически,

регионов, может перевесить экономический смысл привлечения на внутренний рынок труда специалистов из других стран.

Что касается фактического распределения трудовых мигрантов по отраслям российской экономики, то следует учесть, что доступная статистика собрана на основе легальной миграции, но не включает в себя оценку серого рынка.

По оценке Минтруда РФ, на июнь 2025 года нехватка кадров оценивается не менее чем в 5 млн человек. В строительстве дефицит оценивается в 1,2–1,5 млн человек, в сельском хозяйстве – до 500 тыс., в сфере ЖКХ и уборки – более 800 тыс. По расчетам НИУ ВШЭ и РАНХиГС, мигранты формируют до 8% ВВП России. Ежегодный доход бюджета от патентов мигрантов — около 80–100 млрд руб. Только Москва зарабатывает на патентах свыше 20–25 млрд руб. в год. Мигранты потребляют товары и услуги, поддерживая спрос в регионах.

В 2025 году на пенсию выходит почти 1,5 млн человек, а молодых (до 35 лет) на рынке – становится всё меньше. После 2022 года с рынка труда выбыло более 600 тыс. мужчин (мобилизация, миграция, смерть).

Граждане РФ неохотно идут в тяжелые и низкооплачиваемые профессии. Даже при зарплате 60–80 тыс. руб. вакансии остаются незакрытыми. При сокращении миграционного притока возможен обвал в строительстве, ЖКХ и АПК.

Россия в настоящее время годы находится в состоянии структурной и демографической зависимости от трудовых мигрантов. Без организованной миграционной политики, интеграции и легализации их труда, устойчивый экономический рост невозможен. Особенно остро проблема стоит в регионах с низкой безработицей, высокой текучестью и стареющим населением.

Какие отрасли, критически зависящие от мигрантов? Строительство: 40–50% рабочих – иностранцы. ЖКХ и клининг: до 70% дворников и уборщиков – мигранты. Сельское хозяйство: сбор урожая и сезонные работы – до 50% работников. Общественное питание, курьеры, логистика: значительная доля курьеров и водителей такси – мигранты. Без мигрантов закрытие нехватки кадров в России невозможно: внутреннего резерва нет. Доля мигрантов будет только расти, особенно при масштабных стройках (инфраструктурные проекты, жильё). Есть еще одна проблема. Например, в Татарстане Есть важный нюанс – ежегодно около 88 тысяч человек выходят на пенсию. Чтобы достичь запланированных показателей, нужно замещать эти кадры.[17]

На 1 апреля 2025 года в РФ количество пенсионеров достигло 40 961 000, из них: работающих пенсионеров – примерно 8 млн; неработающих пенсионеров – около 33 млн. По данным РБК и проекту бюджета СФР, прогнозируется рост числа пенсионеров: через два года достигнет около

43,47 млн. По данным Высшей школы экономики, по итогам 2024 года кадровый дефицит составил 2,6 млн человек, что на 17 % больше по сравнению с предыдущим годом. Наибольшая нехватка – в обрабатывающей промышленности (≈ 391 тыс.), торговле (≈ 347 тыс.) и транспорте (≈ 219 тыс.) Сотрудники Минпрома оценили нехватку рабочих в ВПК только в производственном секторе в 1,9 млн человек (из них ≈ 500 –530 тыс. с высшим образованием)

По консенсусу источников, общая нехватка рабочих составляет примерно 2,6 миллионов человек. Перспективные оценки указывают на вероятность роста дефицита до около 4 млн человек в ближайшее время.

Вывод. Мигранты – это не просто «рабочие руки», а структурный ресурс для сохранения темпов экономического роста, наполнения бюджета и решения демографического вызова.

Нелегальная миграция как вызов миграционной безопасности России.

Нелегальная миграция остаётся одним из ключевых вызовов миграционной политики Российской Федерации. По данным МВД России, ежегодно выявляются десятки тысяч иностранных граждан, нарушающих миграционные правила. Проблема усугубляется растущей потребностью экономики в дешёвой рабочей силе и низким уровнем правовой грамотности среди мигрантов

В России в прошлом году были приняты изменения в миграционном законодательстве, в частности был введен миграционный режим высылки иностранцев, находящихся в РФ без законных оснований. Был также сокращен срок нахождения иностранцев в РФ, которые приехали в страну без визы, до 90 дней в течение года, ранее они могли находиться в России 90 дней в течение шести месяцев. Только за 2023–2024 годы МВД РФ депортировало более 100 000 мигрантов, большая часть – из стран СНГ. Сумма штрафов работодателям – миллиарды рублей ежегодно. По официальным данным, число выявленных нарушителей миграционного режима растёт каждый год. В России борьба с нелегальной миграцией строится на:

- строгом миграционном учёте,
- массовых проверках,
- жёстких депортациях,
- санкциях для работодателей.

Согласно постановлению правительства, иностранцы с 30 июня этого года для въезда в безвизовом порядке не позднее чем за 72 часа до поездки должны заполнять электронное заявление о планируемом прибытии в РФ. Помимо этого, в рамках эксперимента с 1 сентября 2025 года по 1 сентября 2029 года в Москве и Московской области внедряются дополнительные

механизмы контроля и учета иностранных граждан, прибывающих в безвизовом порядке.[8]

Между тем экономисты отмечают: подсчитать точное число выходцев из стран Центральной Азии, постоянно проживающих и работающих на чужбине, сложно. Официальная статистика не актуальна, потому как основная масса выезжает на заработки нелегально, и отследить их перемещение практически невозможно. Существенное сокращение числа трудовых мигрантов в России во многом связано с жёсткой и репрессивной политикой правоохранительных органов. Усиленные проверки, рост числа административных дел и ограничительные меры на местах приводят к снижению притока рабочей силы и подталкивают часть мигрантов к отъезду или уходу в нелегальный сектор. Ужесточение миграционного контроля и практика жёсткого право применения в отношении иностранных работников рассматриваются экспертами как одна из основных причин снижения миграционного притока. Такая политика способствует демотивации потенциальных трудовых мигрантов и усугубляет дефицит рабочей силы в ряде отраслей.

Речь о тех, кто, указывая ложную цель поездки за рубеж, участвует в сезонных работах, пересекая границу несколько раз за год. То есть постоянными жителями ни в одном из государств они не считаются. А так как трудятся «вчерную», то налоги, соответственно, не платят и для фискалов недостижимы.

Но наиболее действенный и одновременно сложный способ повышения производительности – внедрение новых технологий. Сложный, потому что технологии – это не просто современное «железо», но и люди с высокой квалификацией и хорошим образованием, способные управляться с таким «железом». А квалифицированные работники с глубоким знанием предмета требуют высокой зарплаты и хороших условий труда. Выстраивается целая цепочка: приобретение и установка оборудования, подготовка и обучение кадров, мотивация, управленческие решения. Все это недешевое удовольствие, но так и строится современная экономика.

Кадровый голод – это не просто временные трудности, а фундаментальный слом модели, которая лежала в основе российской экономики на протяжении десятилетий. Без кардинальной перестройки, диверсификации и адаптации к новым реалиям, Россия рискует окончательно утратить свое значение как глобальный экономический гигант.

В России участие женщин в строительной отрасли постепенно растёт, хотя они пока составляют около 15 % от всех занятых в строительстве и ЖКХ — это примерно 1,5 млн человек, или каждый шестой на стройке. Сейчас немало наши соотечественницы работают на строительных площадках. На

стройке как рабочие: чаще – отделочницы (штукатурки, малярши), плиточницы, каменщицы, реже – крановщицы, машинистки. Развитие инициатив (WorldSkills, НОСТРОЙ) мотивирует участие женщин, особенно в сварке, кранах, технике. В регионах (например, в Тюмени) их доля активно растёт: рост приглашений на 30 % в 2023 году. До 2021 г. существовал список 456 строительных профессий, закрытых женщинам (тяжёлые и опасные). С 2021 и далее ограничения смягчаются: убрана большая часть запретов, но груз до 10 кг по-прежнему запрещён вручную. За счёт дефицита рабочих рук и автоматизации отрасль активно привлекает женщин. Если в 2022 году доля резюме от женщин составляла 14% от общего числа, то по итогам 2023 года этот показатель уже равнялся 26%. Женщины в российских стройках – не исключение, они уверенно осваивают широкий спектр профессий: от отделочницы до инженера и прошли путь от 7–10 % до более стабильных 15 %. Вместе с меняющейся законодательной средой и технологическим прогрессом их присутствие будет только расти. Женщины на стройке чаще всего – самые дисциплинированные работники. Они четко выполняют указания, соблюдают технику безопасности, не бегают на „перекуры“ и не боятся работы. Конечно, они не могут выполнять тяжелую физическую работу, но этот аспект уже сегодня постепенно нивелируется техническим прогрессом.

России нужно открыть учреждения среднего профессионального образования в «дружественных» странах, чтобы на месте готовить себе рабочих для устранения дефицита кадров, Он отметил, что лучшей площадкой для такого проекта будет Таджикистан. Есть своя система подготовки кадров. Возможность получить образование или пройти переподготовку в таких учреждениях должна быть не только у молодых, но и у взрослых людей.

Перечень конкретных предложений, как эффективно использовать трудовую миграцию из Центральной Азии в России – с учётом интересов экономики, социальной стабильности и демографических реалий:

1. Упрощение и модернизация миграционных процедур

Внедрение цифровых платформ "одного окна" для получения патентов, медосмотров и оформления договоров.

Снижение бюрократической нагрузки и издержек при оформлении документов.

Автоматическая пролонгация разрешений при отсутствии нарушений.

2. Двусторонние межгосударственные соглашения

Заключение соглашений с Таджикистаном, Узбекистаном и Кыргызстаном о организованной трудовой миграции.

Прямой найм через госструктуры: мигранты едут сразу к работодателю, минуя "черный рынок".

Создание рекрутинговых центров на родине мигрантов — при участии Минтруда РФ.

3. Образование и профессиональная подготовка

Запуск программ предварительного обучения на родине (язык, нормы труда, культура безопасности).

Субсидирование краткосрочных курсов в России для переквалификации (например, монтажник, каменщик, сварщик).

Выдача сертификатов о квалификации, признаваемых работодателями.

4. Интеграция и защита прав

Повышение стандартов трудовой защиты: жильё, медицинская страховка, отдых, охрана труда.

Усиление контроля за недобросовестными посредниками и работодателями. Продвижение программ адаптации: консультационные центры, курсы русского языка.

5. Стимулы для работодателей

Налоговые льготы и субсидии работодателям, официально нанимающим мигрантов.

Признание вклада легальных мигрантов в экономику — с поддержкой на региональном уровне.

Введение понятия «приоритетные отрасли» — где миграция особо необходима (строительство, ЖКХ, АПК, транспорт).

6. Региональная политика

Диверсификация распределения мигрантов: стимулировать их приток не только в Москву и СПб, но и в Сибирь, Урал, Дальний Восток.

Совместные миграционные центры в регионах, испытывающих кадровый голод.

7. Мониторинг и прогнозирование

Создание единой системы учёта и анализа потребности в рабочей силе по отраслям и регионам.

Регулярная оценка вклада мигрантов в экономику (ВРП, НДФЛ, патенты) — для корректировки политики.

– Кадры — это такая же часть себестоимости, как бетон или кирпич. Только гораздо более чувствительная и значительная. Быстрых решений нет. Надо взаимодействовать с ПТУ Таджикистана (*как это было в советское время—Р.У.*) с профильными колледжами, брать студентов на практику, пригласить экскурсии. Мотивировать людей оставаться в профессии. Но это работа в долгую, и требует системности и желания компаний вкладываться в людей.

– Компании, которые смогут встроиться в эту реальность, — не только выживут, но и получают конкурентное преимущество. Им предстоит отказаться

от концепции «лояльного мигранта» и перейти к модели «лояльного контракта»: краткосрочного, прозрачного, удобного и выгодного обеим сторонам. Возможно, это и есть новая форма стабильности в нестабильном мире.

–Кадровый резерв – это своего рода «социальный лифт» внутри организации, министерств и ведомств. Он позволяет опытным сотрудникам передавать знания молодым, а тем, в свою очередь, привносить свежие идеи и подходы. Эту систему надо внедрять на всех уровнях. Эффективность кадрового резерва нельзя измерить только количественными показателями. Создание кадрового резерва – это не конечная цель, а непрерывный процесс.

Российский рынок труда продолжает сталкиваться с вызовами, связанными с дефицитом кадров в ключевых секторах. В условиях высокой конкуренции растет спрос на труд мигрантов. Как будет развиваться ситуация, покажет время, но уже сейчас можно ожидать усиление борьбы за кадры в самых востребованных областях.

ЛИТЕРАТУРА

1. В Якутии компаниям нужно 3,4 тысяч работников [электронный ресурс]. URL: <https://sakhaday.ru/news/v-yakutii-kompaniyam-nuzhno-3-4-tysyach-rabotnikov?from=copy> <https://sakhaday.ru/news/v-yakutii-kompaniyam-nuzhno-3-4-tysyach-rabotnikov?from=copy>
2. Ведомости. Не всем мигрантам придется сдавать экзамен по русскому языку. 28 июля 2025 года
3. Всероссийский центр изучения общественного мнения (ВЦИОМ) — опросы работодателей. [электронный ресурс]. URL: <https://wciom.ru/>
4. Всероссийский центр изучения общественного мнения (ВЦИОМ). Исследование дефицита кадров в РФ / ВЦИОМ. - 2024. [электронный ресурс]. URL: <https://wciom.ru/> (дата обращения: 24.06.2025).
5. Институт Гайдара. Мониторинг экономической ситуации в России. № 5(167), 2024. — М.: ИЭП имени Е.Т. Гайдара, 2024. — 72 с.
6. Институт экономики РАН. Дефицит рабочей силы в России: анализ и прогноз / Под ред. С.Г. Синельникова-Мурылева. — М.: ИЭ РАН, 2023. — 124 с.
7. Институт экономики РАН. Доклад о демографических вызовах. — М., 2024. — 48 с.
8. Министерство труда и социальной защиты Российской Федерации. Ежемесячные отчёты о рынке труда. [электронный ресурс]. URL: <https://rosmintrud.ru/>
9. Министерство труда и социальной защиты Российской Федерации. Ситуация на рынке труда: отчет за 2024 год / Минтруд

России. - М., 2024. [электронный ресурс]. URL: <https://rosmintrud.ru/> (дата обращения: 24.06.2025).

10. Пример: в отчёте Минтруда за 2024 год указано, что число открытых вакансий превышает 4 млн (отчет «Ситуация на рынке труда», 2024).

11. Росбалт. В России стали чаще принимать на работу бывших преступников. 25 апреля 2025

12. Росбалт. Названа самая «голодная» на кадры сфера в Петербурге. 9 июля 2025 года.

13. Росбалт. Российский рынок труда могут спасти только мигранты? 5 марта 2024.

14. Росстат. Занятость и безработица в Российской Федерации. 2023. — [электронный ресурс]. URL: <https://rosstat.gov.ru> (дата обращения: 15.07.2025).

15. ТАСС. В Душанбе заявили, что РФ может стать менее желанной для трудовых мигрантов. 10 июня 2025 года.

16. ТАСС. Собянин: продажа патентов мигрантам приносит бюджету больше доходов, чем нефтяные компании. Вырученные от патентов средства за полгода окупили затраты на строительство и создание МФЦ в Новой Москве. 29 января 2016 года.

17. Татарстан ждет бум рабочих мест: куда идти работать в ближайшие годы [электронный ресурс]. URL: <https://chelny-izvest.ru/news/top5/tatarstan-zdet-bum-rabocix-mest-kuda-idti-rabotat-v-blizaisie-gody>

18. Фантанка. Ру. В поисках кадров: почему на стройке не хватает рабочих, инженеров и управленцев

19. Финам. Зеркало заднего вида. Что ждет рынок труда в России? 7 июля 2025 года.

МУҲОЦИРАТИ МЕҲНАТИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ҲАМЧУН АФЗОРИ РАФӢИ НОРАСОИИ КАДРҲО ДАР РУСИЯ

Миқёс ва сохтори норасоии кадрҳо дар Федератсияи Русия

РАҲМОН УЛМАСОВ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори

Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи М. Турсунзода 30;

e-mail: ulmasovr@gmail.com

Дар шароити коҳиши демографӣ ва норасоии системавии қувваи корӣ дар Русия, муҳоҷирати меҳнатӣ аз кишварҳои Осӣёи Марказӣ (Тоҷикистон, Ўзбекистон, Қирғизистон) ба яке аз воситаҳои асосии ҷуброни камбуди

қуваи қор таъдил ёфтааст, бахусус дар соҳаҳои сохтмон, манзил ва коммуналӣ, нақлиёт ва кишоварзӣ. Дар мақола сабабҳои талаботи устувор ба муҳоҷирони меҳнатӣ аз ин минтақа баррасӣ шуда, монеаҳои ниҳодӣ ва иқтисодӣ таҳлил мегарданд ва самаранокии сиёсати муҳоҷирати Федератсияи Русия арзёбӣ мешавад. Бо таъкиди ба маълумоти омӯрӣ аз Вазорати меҳнат, Вазорати қорҳои дохилӣ ва арзёбиҳои коришиносон (аз ҷумла Ю. Крупнов ва В. Захаров), муаллиф ба ҳуҷумат меояд, ки зарурати бознигариш нақшии стратегияи муҳоҷирон дар иқтисоди Русия пеш омадааст. Ба масъалаҳои ҳамгироии иҷтимоӣ, қонуниятнок намудани меҳнат ва тағйир ёфтани тамоюл аз фазои пасошӯравӣ ба кишварҳои дуртар таваҷҷуҳи хос зоҳир шудааст.

Калидвожаҳо: муҳоҷирати меҳнатӣ, Осиёи Марказӣ, норасоии қуваи қорӣ, Русия, сиёсати муҳоҷират, ҳамгироии муҳоҷирон, амнияти иқтисодӣ.

CENTRAL ASIAN LABOUR MIGRATION AS A TOOL FOR OVERCOMING STAFF SHORTAGES IN RUSSIA The scale and structure of labor shortages in Russia

RAHMON ULMASOV,

Doctor of Economics, Professor at RTSU

734025, Tajikistan, Dushanbe city, M. Tursunzoda str. 30;

e-mail: ulmasovr@gmail.com

In conditions of growing demographic decline and systemic labour shortages in Russia, labour migration from Central Asian countries (Tajikistan, Uzbekistan, Kyrgyzstan) is becoming a key tool for filling labour shortages, especially in construction, housing and utilities, transport, and agriculture. The article examines the reasons for the sustained demand for migrants from the region, analyses institutional and economic barriers, and assesses the effectiveness of the Russian Federation's migration policy. Based on statistical data from the Ministry of Labour, the Ministry of Internal Affairs and expert assessments (in particular, the opinions of Yu. Krupnov and V. Zakharov), the author concludes that there is a need for a strategic rethinking of the role of migrants in the Russian economy. Particular attention is paid to issues of integration, labour legalisation and the prospect of shifting the focus from the post-Soviet space to countries further afield.

Keywords: labor migration, Central Asia, labor shortage, Russia, migration policy, migrant integration, economic security.

УДК 330.15, 332.144

**АРЗӢБИИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ БАРНОМАҲОИ
ҲАМГИРОИИ МИНТАҚАВИИ ДАВЛАТҲОИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ
ДОИР БА ЗАХИРАҲОИ ОБ**

САДРИДДИНОВ МАНУЧЕҲР ИСЛОМИДДИНОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, мудири шуъбаи Академияи хурди илмҳои
Тоҷикистон дар назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел.: (+992) 918-56-56-20; e-mail: sadrman_s@mail.ru.

ҲОМИДОВ ФАРРУХ АНВАРОВИЧ,

лаборанти калони шуъбаи экспедитсионӣ ва таҳқиқоти саҳрои Маркази
омӯзиши пирияхҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (АМИТ).
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел.: (+992) 507-007-000; e-mail: farrukhhomidzoda.97@gmail.com

Дар мақола ҷанбаҳои гуногуни назариявӣ–методологӣ ва амалии барномаҳои ҳамгироӣ аз нуқтаи назари самаранокии иқтисодӣ дар доираи давлатҳои минтақаи Осӣи Марказӣ (минбаъд – ОМ) оид ба захираҳои об мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Қайд мегардад, ки захираҳои об асоси фаъолияти иқтисодӣ байни давлатҳои минтақаи ОМ ба ҳисоб мераванд. Дар робита бо ин зарурати бозбинии барномаҳои ҳамгироии минтақавии давлатҳои минтақаи ОМ, ки оғози худро аз мавҷудияти давлати Шуравӣ мегиранд, ба вучуд омадааст. Ҳамзамон, дар мақола қайд мегардад, ки манфиатҳои миллии давлатҳои минтақаи ОМ оид ба истифодаи захираҳои об (обистифодабарӣ ва обистеъмолкунӣ) дар беиттари вақт фарқ менамоянд ва ин нуқта тақмили равандҳои ҳамгироиро дар доираи барномаҳои минтақавии рушд барои ҳамаи давлатҳои минтақа дар умум асоснок менамояд. Махсусан, қайд мегардад, ки барои боз ҳам самаранок истифода намудани захираҳои об дар доираи барномаҳои ҳамгироии минтақавӣ зарур аст, ки давлатҳои аз лиҳози иқтисоди бузург барои рушду ояндаи устувор ва мутавозин ҷалб карда шаванд.

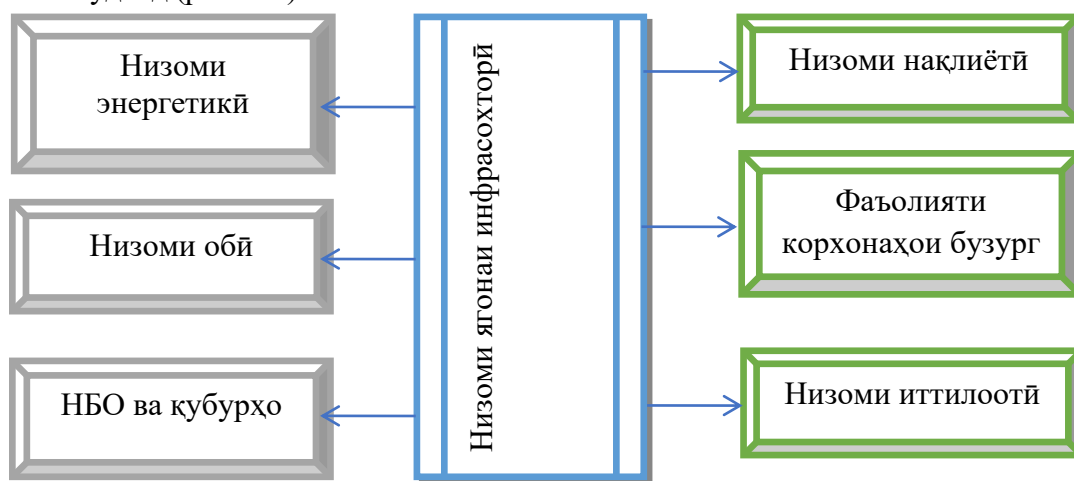
Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, давлатҳои минтақаи Осӣи Марказӣ, захираҳои об, ҳамгироии иқтисодӣ, равандҳои ҳамгироӣ, арзёбии иқтисодӣ, манфиатҳои миллии иқтисодӣ, иқтисодиёти миллии, иқтисоди иқтисодӣ, лоиҳаҳои бузург, иқтисодиёти минтақавӣ, барномаҳои минтақавӣ, механизми иқтисодӣ.

Манфиатҳои иқтисоди минтақавӣ ва роҳҳои амалисозии лоиҳаҳои бузург дар давлатҳои минтақаи Осӣи Марказӣ (минбаъд –ОМ) ҳанӯз дар давраи

Шуравӣ асоси рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва ҳамгирии давлатҳо маҳсуб меёфтанд. Дар он давра таҳлил ва арзёбии самаранокии иқтисодии лоиҳаҳои бузурги соҳавӣ, ки мансуб ба хусусиятҳои ҷуғрофӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, геологӣ ва ғайра буданд, дар асоси принсипи ягона ва баробар амалӣ мегардиданд. Баъди барҳам хӯрдани давлати шуравӣ манфиатҳои миллии ҳар як давлати минтақа ба вучуд омад, вале хусусиятҳои болозикр боқӣ монданд.

Хусусиятҳои фарқкунандаи давлатҳои минтақаи ОМ (Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Ёзбекистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Туркменистон) маъмуланд, инҳоянд: маҳдудият ҳангоми боркашонӣ тавассути роҳи баҳрӣ (мавҷуд набудани арзонтарин навіи нақлиёт); бартарики соҳаи кишоварзӣ нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллий (навҳои фаъолияти иқтисодӣ); тағйирёбии ҷанбаҳои ниҳодии сохтори фарҳанги иқтисодии субъектҳо (дар умум, асосҳои иқтисодиёти рафтор, яъне рафтори субъектҳои алоҳида ҳангоми пешбурди фаъолияти иқтисодӣ); вобастагии иқтисодии давлатҳо бинобар сабаби мавҷуд набудани долонҳои бузурги нақлиётӣ (дар оянда лоиҳаҳои бузург бо Ҷумҳурии Мардумии Чин дар назар аст); вобастагии бузурги иқтисодӣ аз вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ дар Федератсияи Русия (таъсири бевосита ва дар баъзе ҳолатҳо бавоситаи таҳримҳои Иттиҳоди Аврупо ба Федератсияи Русия ва дар ин асос дигаргуншавии дараҷа ва сатҳи нархҳои истеъмолии маҳсулот); бозори истеъмолии гуногунпаҳлу ва васеъ (дар бештари ҳолатҳо бозори истеъмолии якранг дар ҳамаи давлатҳои минтақа) ва ғайра.

Бояд қайд намуд, ки давлатҳои минтақаи ОМ равандҳои ҳамгириро ҳангоми мавҷудияти давлати Шуравӣ бинобар сабаби таъмини ягонагии инфрасохторӣ, ки барои соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ лозим буд, пурзӯр менамуданд (расми 1).

Расми 1. Низомии ягонаи инфрасохтории давлатҳои минтақаи ОМ дар оғози солҳои 90-уми асри гузашта.

Сарчашма: таҳияи муаллифон.

Барои ҳамаи давлатҳои ОМ зарур буд, ки чунин низоми ягонаи инфрасохториро барои пешбурди фаъолияти иқтисодӣ дар асоси ҳамгироии иқтисодӣ рушд диҳанд. Вале таҷриба нишон медиҳад, ки бинобар таъсири омилҳои ғайрииқтисодӣ, аз ҷумла таъсири равандҳои сиёсӣ давлатҳои минтақа натавонистанд, ки баъди барҳам хӯрдани давлати шуравӣ чунин низомро нигоҳ доранд. Сабаби асосии он, ҷи гунае, ки маъмул аст, манфиатҳои иқтисодии ҳар як давлати минтақа арзёбӣ карда мешавад. Муаммои асосӣ ва то ҳол идомадошта, гузариш ба низоми нави иқтисодӣ маҳсуб меёбад ва он дар навбати худ бавучудоварандаи иқтисодиёти манфиатовар барои ҳар як шахси алоҳида (иқтисодиёти рафтор) ва давлатҳои алоҳида, ки мустақилияти томо дар худ инъикос менамоянд, ба ҳисоб меравад.

Иқтидори бузурги иқтисодии давлатҳои минтақаи ОМ ҳатто дар даврони шӯравӣ бинобар сабаби ба роҳ мондани барномаҳои сатҳи болоӣ, яъне қонё намудани талабот ва эҳтиёҷоти аҳоли ва истехсолот аз дигар ҷумҳуриҳо қонё гардидан, пурра ва дар сатҳи зарурӣ истифода намегардид. Маълум аст, ки дар он давра аҳолии давлатҳои минтақа бо суръати баланд афзоиш меёфт ва меёргузориҳои ҳаҷми истехсоли мол ва хизматрасонӣ барои аҳолии минтақа сабабҳои асосии он ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷо бармеояд, ки давлатҳои минтақа имкониятҳои иқтисодии худро дар он давра натавонистанд дар сатҳи зарурӣ истифода намоянд.

Муайян кардани самтҳои рушди иқтисодӣ дар асоси дигаргуниҳои бозорӣ, ки баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ба вучуд омад, аз ҷониби бештари муҳаққиқон “таассуфовар” таҳқиқ мегардад. Албатта, ки сабабҳои он гуногунанд ва дар умум, метавон гуфт, ки ҳамаи онҳо бинобар сабаби вайроншавии раванди даврии истехсоли маҳсулоти гуногуни соҳаҳои иқтисодиёти миллий байни давлатҳои минтақа ва бадшавии ҳолати сиёсии ҳамаи давлатҳо доништа мешаванд. Дар баробари ин, баъди ба даст овардани соҳибистиклолӣ маълум гардид, ки сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии бештари давлатҳои шуравӣ нисбат ба давлатҳои ОМ қуллан фарқкунанда буда, дар истехсоли маҳсулоти гуногуни соҳавӣ, аз қабилӣ зерсоҳаҳои саноат давлатҳои минтақа имкониятҳои иқтисодии худро аз даст медиҳанд. Ба сифати мисол, давлатҳои марказии Шуравӣ (Русия, Украина, Беларус) сатҳи рушди иқтисодии худро аз ҳисоби ба даст овардани мероси иқтисодии Шуравӣ ба зудӣ таъмин карда тавонистанд. Он базаи моддию техникӣ, ки ба давлатҳои минтақаи ОМ боқӣ монд, имконияти нигоҳ доштани низоми ягонаи иқтисодии давлатҳоро ба вучуд оварда натавонист. Ҳамин тариқ, давлатҳои ОМ бинобар сабаби ҷой доштани фосолаи бузург ҳангоми пешбурди фаъолияти иқтисодӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти миллий, маҳсусан, бахши воқеии иқтисодиёт (кишоварзӣ, саноат, сохтмон) аз дигар давлатҳои тараққиқардаи дунё “ҷудо” гардиданд.

Тибқи ақидаи Ч. Адамқулова, бартараф намудани оқибатҳои барҳамхӯрии низоми марказонидашуда барои давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ нисбат ба давлатҳои ғарбии пасошуравӣ бинобар сабаби сатҳи пасти рушди иқтисодӣ душвортар гузашт. Илова бар ин, давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ аз марказҳои байналмилалӣ бозорҳои ҷаҳонӣ бинобар сабаби ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва ҳудудии укёнусҳои ҷаҳонӣ ҷудо гардиданд. Бинобар ин, давлатҳои Осиёи Марказӣ маҷбур гардиданд, ки байни ҳамдигар робитаҳои иқтисодии худро пурзӯр намоянд ва ҳамин тариқ аз буҳрони иқтисодӣ раҳой ёбанд [1, 3].

Дигар қисми муҳими амалигардонии барномаҳои байнидавлатӣ ҳамгироии рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ муносибатҳои иқтисодии вобаста ба захираҳои об ташкил медиҳанд ва ҳалли масъалаҳои вобаста ба тақсимот ва азнавтасимоти он меҳварӣ арзёбӣ карда мешавад. Маълум аст, ки аҳолии давлатҳои минтақаи ОМ дар деҳот зиндагонӣ менамоянд (*дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳолии деҳот дар сатҳи 73% арзёбӣ карда мешавад*) ва шароитҳои истифодаи захираҳои об, чи дар давраи Шуравӣ ва чи дар шароити муосир, душвор ба назар мерасад. Дар баробари ин, мушкилоти вобаста ба об на танҳо барои аҳолии давлатҳои минтақа, инчунин, барои соҳаҳои обистифодабаранда ва обистеъмолкунанда низ аз ҳисоби васеъшавии фаъолияти кишоварзӣ низ душвор ҳисобида мешавад. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар ҳудуди давлатҳои ОМ муаммоҳои гуногун ба вуқӯ пайвастанд ва миёни онҳо метавон ҷудо намуд: гуногунфигурии ҳудудӣ байни давлатҳои минтақа аз ҳисоби қитъаҳои заминҳои якдигар ва дар ин асос тақсими захираҳои об; мавҷуд набудани тақсими дақиқи байнидавлатӣ марзӣ дар самти истифодаи шохаҳои асосии обӣ; ҷораҳои зарурӣ андешидан оид ба тақсими захираҳои об барои қонеъгардонии талаботи истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолии аҳоли, корхонаҳо ва дар умум, соҳаҳои хоҷагии халқ; иштироки давлатҳои минтақа дар ташкилотҳои гуногуни байналмилалӣ ва минтақавӣ танзимкунандаву идоракунандаи маҷрои умумии рӯдҳои сарҳадгузар; ивазшавии меъёрҳои истифодабарии об, вобаста аз таъсири омилҳои гуногуни ғайрииқтисодӣ.

Бояд дар назар дошт, ки ҳолати истифодаи самараноки захираҳои об байни давлатҳои ОМ вобастагии худро аз қабули самти сиёсати давлатӣ ва байнидавлатӣ нишон медиҳад. Оғози солҳои 90-уми асри гузашта аз ҷониби давлатҳои минтақа якҷанд созишнома ва шартномаҳои байнидавлатӣ қабул карда шуданд, ки онҳо ҳолати фазои истифодаи захираҳои обро дигаргун менамоянд ва таъсири бевоситаи худро дар самти истифодабарии об ва обистеъмолкунӣ мерасонанд. Ҳанӯз соли 1994 байни Ўзбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон “Созишномаи ҳамкорӣ доир ба таъсис ва амалгардонии фазои ягонаи иқтисодӣ” ба имзо расид ва кишвари мо баъди як сол ба он ҳамроҳ гардид. Дар доираи ин санади муҳими стратегӣ давлатҳои минтақа бештари

самтҳои ҳамкориҳои иқтисодиро тарҳрезӣ намуда, вазъи ягонаи истифодаи захираҳо, аз ҷумла захираҳои обиро инъикос менамоянд. Дар баробари ин, якчанд ташкилотҳои минтақавии танзимкунандаи соҳавӣ ва бахшӣ (*баҳиҳои воқеии иқтисодиёт*), аз ҷумла барои идоракунии захираҳои об таъсис медиҳанд. Ин аст заминаҳо ва қадамҳои аввалини давлатҳои ОМ баҳри ҳамгироии иқтисодии истифодаи захираҳо аз ҷониби давлатҳои минтақа. Албатта, то ин дам дигар созишномаҳои байниҳукуматӣ дар самтҳои мухталифи иқтисодӣ ба имзо расонида шудаанд, вале онҳо ҳукми амалии ҳудро, аз лиҳози иқтисодӣ ба зӯдӣ пайдо карда натавонистанд.

Мавзӯи ғайрииқтисодии масъалаи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки давлатҳои минтақаи ОМ ҳангоми ба имзо расонидани шарнома ва созишномаҳои соҳавӣ ва бахшӣ дар дохили худ мушкилоти вазъи сиёсиро паси сар менамуданд ва дар фазои сиёсии минтақа эҳтимоли ба вучуд омадани чараёнҳо ва равандҳои гуногуни сиёсӣ ва идеологии дигар давлатҳо (*терроризм, экстремизм ва ғайра*) ба вучуд омада буд. Ба ҳамаи ин мушкилотҳо нигоҳ накарда давлатҳои минтақаи ОМ дар шароити имрӯз дар самтҳои гуногун, ки дар доираи барномаҳои дарозмуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии ҳар як давлати минтақа инъикос гардидаанд, ҳамкориҳоро ҷоннок намуда истодаанд ва миёни онҳо метавон ҷудо намуд:

- ҳамкориҳои башардӯстона;
- ҳамкориҳои байнипарлумонӣ ва байниҳукуматӣ оид ба истифодаи самараноки захираҳои гуногуни иқтисодӣ;
- ҳамкориҳои байниминтақавӣ ва байнисарҳадӣ дар самти тичорати байналмилалӣ;
- ҳамкориҳо дар самти ҳифзи манфиатҳои сиёсӣ;
- ҳамкориҳои ҳуқуқӣ;
- ҳамкорӣ дар самти беҳтариҳои иҷтимоӣ ва иттилоотӣ;
- ҳамкориҳо дар бахшҳои иқтисод ва молия;
- ҳамкориҳо дар самти рушди илм ва техника;
- ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар самти ба вучудоии таҳдидҳо ва хатарҳои глобалӣ, зехни сунъӣ ва ғайра.

Дар доираи мақолаи илмӣ ҳамаи самтҳои ҳамкориҳоро таҳқиқ намудан имконнопазир аст. Дар доираи ҳамкориҳои иқтисодӣ байни давлатҳои минтақа метавон қисмҳои онро ҷудо намуд, ки онҳо имкон пайдо менамоянд, ки дар оянда вазъи иқтисодии давлатҳоро боз ҳам беҳтар гардонад ва ин ҳам бошад: фаъолияти ретроспективӣ (ҳолати гузашта)-и муносибатҳои иқтисодӣ ва проспексия (оянда)-и онҳо; иттилоотикунони навҳои алоҳидаи фаъолияти иқтисодӣ; ба ҳам овардани шакл ва навҳои фаъолияти соҳибқориҳои хурд, миёна ва бузург; рушд ва тараққиёти бахши воқеии иқтисодиёт (*кишоварзӣ, саноат, фаъолияти иқтисодии муҷтамаъҳо ва зермуҷтамаъҳо*) ҳамгироии илмиву техникӣ ва муҳити инноватсионӣ; идоракунии захираҳои

давлатӣ; таъмини зерсохтори навъҳои фаъолияти иқтисодӣ; ҳифз, ниғаҳдорӣ ва самараноки истифода кардани захираҳои иқтисодӣ, аз ҷумла захираҳои об.

Маълум мегардад, ки ҳангоми яқоя истифода кардани захираҳои табиӣ, махсусан об, чараёнҳои ҳамгироии иқтисодӣ дар сатҳи минтақаи таҳқиқгардида суръат меёбанд. Баъди ба даст овардани соҳибистиклолӣ фазои иқтисодии давлатҳои минтақаи ОМ, бинобар сабаби ба тартиботи нави хоҷагии ҷаҳонӣ ворид гардидани ҳар як давлат дар алоҳидагӣ ва ба вучуд омадани навъҳои нави фаъолияти иқтисодӣ, ки аз низоми нави иқтисоди бозорӣ ва омехта сарчашма мегиранд, ба зудӣ дигаргун мешавад. Муносибатҳои нави иқтисодӣ зарурати истифодаи фаъоли фишангҳо ва механизмҳои иқтисодиро (андозҳо, фоизи қарз, фоизҳои бонкӣ, сармоягузорӣ, беқурбшавӣ, камбизоатӣ ва ғайра) ба вучуд овард. Дар доираи ин гуна муносибат ва равандҳои нави иқтисодӣ нигоҳи нав ба амалишавии лоиҳаҳои бузург дар асоси ҳамгироии иқтисодӣ байни давлатҳои минтақаи ОМ ба вучуд меояд. Шартӣ асосии он густариши муносибатҳо дучониба ва бисёрҷонибаро дар бар мегирад. Дар назди давлатҳои минтақа масъалае ба миён меояд, ки ин ҳам бошад, мустақилона, ё ин ки дар асоси ҳамгироии иқтисодӣ рушди иҷтимоию иқтисодии давлатҳо бояд таъмин карда шаванд. Дар муносибатҳои дохилии иқтисодӣ ҳар як давлат мустақил аст ва рушди иқтисодиро дар асоси гузоштани принципҳои мустақил таъмин менамояд. Аммо ҳангоми амалисозии барномаҳои ҳамгироии минтақавӣ зарурати ба вучуд омадани муносибатҳои дучониба ва бисёрҷониба рӯйи қор меоянд ва он ҳам бошад, дар натиҷаи ҷалби сармояи хориҷӣ дар шакли сармоягузорӣ (сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ), ё ин ки қарзи ташкилотҳои байналмилалӣ ва грантҳои бебозгашт амалӣ гардонида мешаванд.

Дар мақола таъкид мегардад, ки пайдарҳамии амалишавии лоиҳаҳои бузурги соҳавӣ дар доираи иттиҳодияҳои иқтисодӣ, ки дар ҳудуди давлатҳои минтақаи ОМ фаъолият менамоянд, ба ҳамгироии иқтисодии давлатҳо оварда мерасонад. Давлатҳои ОМ баъди ба даст овардани мустақилияти иқтисодӣ, ки аз соҳибистиклолии давлатҳо маншаъ мегирифт, байни худ иттиҳодияҳои гуногуни ҳамгироии минтақавиро дар асоси пиёда сохтани барномаҳои байнидавлатӣ пеш гирифтанд. Бештари барномаҳои ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ то солҳои 2000-ум самарави иқтисодии нисбиро доро буданд ва онҳо асосан баҳри бартараф намудани низоъҳои иқтисодии дохилидавлатӣ равона гардида буданд, ки он ҳам бошад ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии худӣ давлатҳо таалуқ дошт.

Муҳаққиқи ватанӣ Д.Қандиёрова қайд менамояд, ки дар фазои пасошуравӣ иттиҳодияи ҳамгироии нисбатан “пешрафта” - Иттиҳодияи Иқтисодии Авруосиё маҳсуб меёбад ва он аз лиҳози назарӣ ва амалӣ қобили қабул доништа мешавад ва зарурати ҳамгироии байнидавлатиро ба миён меорад, вале ҷанбаҳои гуногуни он то ҳол дақиқ мавриди таҳқиқ қарор дода

нашудаанд [4,177]. Бояд дар назар дошт, ки барои амалисозии лоиҳаҳои бузурги соҳавӣ дар ҳудуди давлатҳои ОМ шартӣ асосӣ ва муҳим, ба андешаи мо, ҳамгироии иқтисодии давлатҳо бо иштироки як давлати аз лиҳози иқтисодӣ “абарқудрат” ба ҳисоб меравад. Бинобар сабаби таърихӣ (мавҷудияти давлати шуравӣ) иқтисодиёти давлатҳои минтақаи ОМ бо иқтисодиёти Федератсияи Русия мустақкам ва тамоми заминаҳо (ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ниҳодӣ ва ғайра) мавҷуд буданд, аз ҳамин лиҳоз интихоби Федератсияи Русия амри муддаост. Дар ин робита, пажуҳишгари рус А.Фадеева қайд менамояд, ки баъзе муҳаққиқони ғарб тахмин менамоянд, ки бе даҳолати қувваи беруна ва абарқудрати бузурги ҷаҳонӣ, ба монанди Русия, Чин, ё ин ки ИМА, ҳамгироии иқтисодии давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ бисёр суст, ё ин ки умуман, сурат намегирад [11, 231]. Дар даврони Шуравӣ амалишавии лоиҳаҳои бузурги соҳавӣ дар доираи барномаҳои махсус сурат мегирифт ва он ҳам бошад, бо иштироки бевоситаи Русия мавриди амал қарор дода мешуд.

Тавре маълум буд ва аст, диққати асосӣ ҳангоми ташаккули мучтамаъҳои ҳудудию истеҳсолӣ дар фазои иқтисодии давлатҳои ОМ, ки барои ҳар як давлати минтақа бо дарназардошти манфиатҳои миллий таҳия ва тартиб дода мешуд, аз ҳисоби механизмҳои гуногуни таъсиррасон амалӣ мегардид, ки миёни онҳо метавон ҷудо намуд:

- меъёрҳои интихоби иттиҳодияҳои истеҳсолӣ (корхонаҳо) ба ҳайати мучтамаи ҳудудию истеҳсолӣ (МХИ);
- беҳтаргардонии сатҳи истеҳсоли молу маҳсулоти гуногун, ки барои қонеъсозии истеъмолоти ниҳой зарур арзёбӣ карда мешаванд;
- нигоҳ доштани таносуб байни истеҳсоли маҳсулот ва дараҷаи таъмини инфрасохторӣ;
- ҷойгиркунонии оқилонаи истеҳсолоти моддӣ ва ғайримоддӣ дар сатҳи минтақаҳо ва ҳудуди дохилии давлатҳои минтақа;
- ҳадди аксари наздиксозии марказҳои истеҳсолӣ ба фазои иқтисодӣ ва иҷтимоии истеъмолот, яъне барои аҳоли;
- ҷонок сохтани истеҳсоли молу маҳсулот аз ҳисоби махсусият ва дараҷаи таъйиноти онҳо барои идомаи занҷираи истеҳсолӣ.

Дар шароити тағйироти бозорӣ мучтамаъҳои ҳудудӣ-истеҳсолӣ дар худ унсурҳои замони муосир, ба монанди тағйирёбии технологӣ ва рақамиро ҳангоми амалӣ намудани даврҳои истеҳсолиро бояд дар бар гиранд. Ҳамин буд, ки ҳанӯз солҳои 40-уми асри гузашта ҳангоми пешниҳод намудани ғояҳои илмӣ ин гуна мучтамаъҳо пажуҳишгар Н.Н. Колосовский қайд менамояд, ки хусусияти асосӣ ва фарқкунандаи мучтамаъҳои ҳудудию истеҳсолӣ ҳангоми муайян кардани ҷойҳои ҷойгиршавии истеҳсолот бо дарназардошти фароҳам овардани шароити истихроҷи сарватҳои зеризаминӣ, махсусан, захираҳои энергетикӣ ва табиӣ-иқлимӣ онҳо, маҳсуб меёбад [5,

146]. Аз ин ҷо бар меояд, ки дар асоси нигоҳ доштани принципи пайдарҳамии истеҳсолот ҳангоми истихроҷ ва коркарди маҳсулоти тайёр то бурда расонидан ба истеъмолоти ниҳой дар назар дошта мешавад.

Мучтамаҳои ҳудудию истеҳсоли дар асоси таҳия ва коркарди барномаҳои мучтамаии мақсаднок низ метавонанд таъсис дода шаванд. Бо чунин ғояи илмӣ олими шуравӣ М.К. Бандман маъруф гардидааст [2, 86]. Донишманди ватанӣ, академик Р. Раҳимов қайд менамояд, ки шакли муҳими ба вучуд омадани робитаҳои иқтисодӣ байни ҷумҳуриҳои даврони Шуравӣ ба вучуд омадани ғояи таъсис ва истифодаи якҷояи иншооти бузурги соҳавӣ ва сохтмони объектҳои калони хусусияти умумимиллидошта ба ҳисоб мерафт [6, 254]. Муваффақтарин мисол сохтмони иншооти НБО-и “Норак” ба ҳисоб меравад, ки ҳамаи ҷумҳуриҳои шуравӣ саҳми худро ҳангоми сохтмони он гузоштаанд ва яке аз аввалин иншооти бузург дар доираи мучтамаҳои ҳудудию истеҳсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ доништа мешавад.

Рушди бештари соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат бо ташаккули Мучтамаи ҳудудию истеҳсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ алоқамандӣ дошт, ки аҳолии он ба 2.6 млн. нафар (65,3%) мерасид. Дар ҳудуди мучтамаи мазкур аз 2/3 ҳиссаи ММД (он вақт маҷмуи маҳсулоти ҷамъиятӣ) истеҳсол мегардид ва тахминан ҳиссаи соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ низ чунин буд [12, 39].

Бояд дар назар дошт, ки дар доираи мучтамаи мазкур чунин объектҳои калони соҳавӣ, ба монанди НБО-и “Норак”, Комбинати электрохимиявии Ёвон, ягона корхонаи азими саноатии алюминии тоҷик “ТАЛКО”, оғози сохтмони НБО-и “Роғун”, лоиҳаи НБО-и “Даштиҷум” ва ғайра. Бештари объектҳои калони соҳавӣ барои истеҳсоли маҳсулоти гуногуни соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ равона гардида буданд, ки миёни онҳо электроэнергетика, металлургияи ранга, саноати кимиё, нафту газ ва ғайра, афзалиятдошта ба ҳисоб мерафтанд. Дар асоси шартномаҳои байниҷумҳуриявӣ истеҳсоли маҳсулот дар як ҷумҳурӣ ба роҳ монда шавад ҳам, истеъмолоти ниҳоии он барои ҳамаи давлатҳои минтақа равона мегардид. Вале баъди солҳои 90-уми асри гузашта амалишавии лоиҳаҳои минтақавӣ қанда шуд ва давлатҳои мустақил аз усули пешгирифта даст кашиданд ва ҳамин тавр, ба қори чандинсолаи мучтамаҳо хотима бахшида шуд.

Дар доираи таҳқиқоти олимони ватанӣ сохтори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, вобаста аз ҳамгирии иқтисодӣ бо дигар давлатҳои ҳамсоя, махсусан давлатҳои минтақаи ОМ, ки тайи даврони соҳибистиклолӣ амалӣ гардида истодаанд, зарурати таҳқиқи илмӣ баъзе раванд ва чараёнҳои иқтисодӣ дар доираи барномаҳои байнидавлатӣ ба вучуд омадааст. Ҳамгирии иқтисодӣ байни давлатҳо бояд дар асоси фишангҳо, механизмҳо ва афзорҳои нави иқтисодӣ амалӣ карда шавад ва онҳо дар худ унсурҳои муосири бозориро таҷассум намоянд. Дар ин бора пажӯҳишгари ватанӣ Л.Саидмуродзода қайд менамоянд, ки вобаста ба шароити иқтисодии

Тоҷикистон ва давлатҳои ҳамсояи аз ҳама бештар тамсилаи иқтисоди кушоди хурд ба ҳисоб меравад ва он иқлими хуби сармоягузорӣ ва шароитҳои зарурии барои суръати баланди рушди иқтисодӣ дар давраи дарозмуҳлат ба вучуд меорад, инчунин, ба ҷойгиркунонии самараноки захираҳо ва дастрасӣ ба технологияҳои пешқадам низ шароит фароҳам меорад [10, 65].

Аз лиҳози иқтисодӣ Федератсияи Русия барои муътадил ва ба рушд нигаронидани ҳамаи давлатҳои ОМ муҳим арзёбӣ карда мешавад. Сабаби асосии ҳамгирии давлатҳои МОМ бо Федератсияи Русия, пеш аз ҳама, мавқеи махсус зоҳир намудан аз лиҳози омилҳои иҷтимоӣ демографӣ мебошад (равандҳои муҳоҷират), ки баъди аз байни рафтани Иттиҳоди Шуравӣ майли ниҳии қувваи қарбӣ маҳз ба ҳамаи давлат сурат гирифт. Дар баробари ин, таъсири бевоситаи дигар омилҳо низ мавҷуданд, вале ҳамаи онҳо бо унсури болоӣ бевосита алоқамандӣ доранд. Дар баробари ин, ҳамаи давлатҳои минтақа бинобар сабаби ба вучуд омадани низоъҳои дохилӣ (дар Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандӣ) вазъи иқтисодии худро бо суръатҳои гуногун беҳтар намуданд. Набояд фаромӯш кард, ки мавҷудияти захираҳои табиӣ дар ҳудуди давлатҳои минтақа, онҳоро аз ҳамдигар фарқ менамояд. Масалан, дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои об зиёд мебошанд ва он асосан содиркунандаи маҳсулоти монанд ба нахи пахта, алюминии аввалия ва меваҳои хушк мебошад. Чунин ҳолат ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Қирғизистон низ монандӣ дорад, вале дар баробари маҳсулоти содиротии Тоҷикистон дар Қирғизистон тилло ва дигар филизоти гаронбаҳо содир мегарданд. Ба дигар давлатҳои минтақа дигар хусусиятҳо низ хос мебошанд. Масалан, дар Ўзбекистон бештар маҳсулоти ғунҷоиши баланди энергетикӣ дошта ва маҳсулоти нафту газ содир мегарданд ва аз ин ҳисоб дар минтақа мавқеи махсуси иқтисодиро ишғол намудаанд.

Баъзе олимони тазаккур медиҳанд, ки сиёсати иқтисодии Русия нисбат ба давлатҳои ОМ, тибқи анъана дар пояи се наҳанг меситад: *якум*, беҳатарӣ ва ҳамкориҳои қарбӣ-техникӣ (модернизатсияи Қувваҳои Мусаллаҳи давлатҳои минтақа ва сохтмони пояҳои қарбӣ дар ҳудуди давлатҳо (Тоҷикистон ва Қирғизистон); *дуюм*, лоиҳаҳои энергетикӣ дар соҳаи нафту газ ва гидроэнергетика; *сеюм*, густариши ҳамкориҳо новобаста аз сатҳи иштирок дар лоиҳаҳои ҳамгирии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ). Айни замон Федератсияи Русия мавқеи неқбинона нисбат ба давлатҳои минтақа дорад ва кӯшиш надорад, то ин ки давлатҳои минтақаро ба раванди ҳамгирии Авруосиё ҳамроҳ намояд ва ба ҷойи он ҳамкориҳоро дар самтҳои гуногун, аз қабili беҳатарии минтақавӣ, энергетикӣ, нақлиётӣ, мучтамаи агросаноатӣ, технологияҳо, илм, таҳсилоти оӣ, ҳифзи муҳити зист ва модернизатсияи инфрасохтори шаҳру деҳот равона намуда истодааст [3, 47].

Дар шароити муосир барои давлатҳои ОМ дар баробари мучтамаҳои ҳудудиву истеҳсолӣ, инчунин, амалишавии лоиҳаҳои иқтисодии давлатҳои

минтақаро метавон дар доираи кластерҳои ҳудудӣ ва соҳавӣ, сохторҳои амудии ҳамгирӣ, таъсиси ноҳияҳои саноатӣ байни давлатҳо, минтақаҳои махсуси саноатии байнисарҳадӣ, технопаркҳо, технополисҳо, бизнес-инкубаторҳо, платформаҳои саноатӣ, паркҳои технологӣ ва илмӣ низ ҷоннок намуд. Дар ин ҷо бояд дар назар дошт, ки манфиатҳои миллии ҳар як давлати минтақа ҳангоми амалишавии лоиҳаҳои калони соҳавӣ метавонад дигаргун бошад. Аз музокироти сатҳи баланди роҳбарони давлатҳои ОМ маълум мегардад, ки ҷандин давлатҳои аз лиҳози иқтисодӣ абарқудрат, ба монанди Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Ҳиндустон, баъзе давлатҳои Иттиҳоди Аврупо, ИМА ва дигарон баҳри беҳтар намудани равандҳои ҳамгирӣ дар минтақа мароқ зоҳир намуда истодаанд. Ба андешаи мо, маҳз захираҳои об ҳангоми суръат бахшидан ба равандҳои ҳамгироии байни давлатҳо метавонад нуқтаи асосӣ ва калидӣ арзёбӣ карда шавад.

Ба андешаи мо, ҳамгироии иқтисодӣ, ки барои амалисозии лоиҳаҳои бузурги минтақавӣ оварда мерасонад, имкон медиҳад, ки:

–иқтидори иқтисодии мавҷуда (табӣӣ-захиравӣ) оқилона ва самаранок мавриди истифода қарор дода шавад;

–ба вучуд овардани мавқеи хуби иқтисодӣ бо ҳамаи давлатҳои иштирокчи равандҳои ҳамгирӣ, пеш аз ҳама, бо Федератсияи Русия, Чин, Ҳиндустон, ИМА ва давлатҳои Аврупо;

–дар асоси кооператсия ва ҳамгирӣ байни давлатҳои минтақа истеҳсол қардани маҳсулоти рақобатпазир, ки аз ҳисоби барзиёдии захираҳои об дар шаклҳои гуногун истеҳсол қарда мешавад;

–арзиши нисбатан пасти қувваи қорӣ имкон медиҳад, ки дар муҳлати қутоҳтарин ҳадафҳои гузошташуда дар самти амалисозии лоиҳаҳои гидроэнергетикӣ мавриди истифода қарор дода шаванд;

–иқтидори нисбатан бузурги илмӣ-техникӣ имкон медиҳад, ки маҳсулоти илмгунҷоиш баланд истеҳсол қарда шаванд ва ҳаҷми қурӯши он афзоиш ёбад;

–таъбиқи зеҳни сунъӣ имкон медиҳад, ки раванди рақамикунонии истифодаи захираҳои об беҳтар қардонида шавад.

Бо дарназардошти ҳадафҳои болозикр имкон аст, ки самтҳои ояндадори ҳамгироии иқтисодиро барои давлатҳои МОМ тавсия намуд:

–иқтисодиёти давлатҳои минтақаи ОМ бештар ба рушди соҳаи кишоварзӣ майли ниҳой қоранд ва аз ин рӯ, пешниҳод қарда мешавад, ки бозори ягонаи маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳудуди як ё ин ки якҷанд давлати минтақа (байнисарҳадӣ) таъсис дода шавад ва дар доираи он тамоми маҳсулоти обгунҷоишаш баланд бо таҳқиқ қариду қурӯш қарда шаванд;

–таъсиси низоми ягонаи нақлиётӣ бо иштироки давлати абарқудрат. Ҷунин қояи илмӣ солҳои оқир бо иштироки Ҷумҳурии Мардумии Чин дар назар дошта шудааст. Матлаби пешниҳод – истифодаи самараноки захираҳои об ҳангоми таъсиси нақлиёти обӣ дар қламрави баъзе кишварҳои минтақа;

–истифодаи самараноки захираҳои об тавассути принципи ягонаи ҳамгирӣ, ё ин ки тавозунӣ (бо дарназардошти талаботи дохилии ҳар як давлати минтақа дар назар дошта мешавад);

–баланд намудани самаранокии ҷунбиши сохтори соҳавии равнди истеҳсоли маҳсулот. Ғояи асосӣ ба он таъя менамояд, ки ҳангоми истеҳсоли маҳсулоти обгунҷоишаш баланд ҳиссаи баъзе маҳсулот метавонад ба маротиб кам шавад ва дар ин ҳолат бояд тавозуни соҳавӣ нигоҳ дошта шавад. Ин ҳолатро ҳангоми таҳия ва тартиби тавозуни байнисоҳавии давлатҳои минтақа метавон муътадил намуд. Дар якҷанд таҳқиқоти қаблӣ таҳия ва коркарди тавозуни байнисоҳавӣ, ки асоси онро захираҳои об ташкил медиҳанд, ҷунин ғояи илмӣ пешниҳод гардидааст [7, 8, 9, 13];

–рушди инфрасохтори бозорӣ дар асоси ҳамгироии илм ва техника;

–рушди соҳибқориӣ сайёҳӣ бо дарназардошти таъмини бехатарии экологӣ дар ҳудуди минтақа;

–истифодаи васеи технологияҳои муосир (зеҳни сунӣ, иқтисоди рақамӣ) ҳангоми истифодаи якҷоя ва ҳамгироии захираҳои об.

Фикру ақидаҳои болоиро ҷамъбаст намуда, метавон қайд намуд, ки вазъи муносири ҳолати иқтисодии давлатҳои ОМ нишон медиҳад, ки механизмҳои ҷойдошта бояд таҷдиди назар карда шаванд ва он ҳам бо дарназардошти бозбини манфиатҳои ҳамаи давлатҳои минтақа бошад. Ҷунин ҳолат дар даврони Шуравӣ ҷой дошт ва он ҳам бошад, ба инобат нағирифтани манфиатҳои миллии баъзе кишварҳо, алалхусус Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми амалисозии лоиҳаҳои бузург сатҳи минтақавӣ. Дар баробари ин, ниҳоят муҳим аст, ки пайдарҳамии амалишавии лоиҳаҳои бузург, ки аз ҷониби давлатҳои минтақа амалӣ мегарданд, бо иштироки яке аз давлатҳои абарқудрат, пеш аз ҳама, Федератсияи Русия ба роҳ монда шаванд ва ин имкон пайдо намояд, ки ҳаракати озоди сармоя, молу маҳсулот, хизматрасонӣ ва сармоягузориҳо таъмин карда шаванд. Барои ҳалли муаммоҳои ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ба ҳайси механизми амалкард фишанги ниҳодӣ (институтсионалӣ) афзалият дода мешавад, ки он аз як ҷониб воситаи танзими давлатии муносибатҳои иқтисодиро инъикос менамояд, аз ҷониби дигар бошад, ҳамгироии иқтисодиро дар асоси нигоҳ доштани урф, одат, анъана ва ҳислатҳои миллии ҳар як давлатро ба инобат мегирад. Зеро ҳангоми муайян намудани самаранокии истифодаи захираҳои об унсурҳои болоӣ таъсири бевоситаи ҳудро мерасонанд ва маҳз ҳамин сабаб яке аз хусусиятҳои асосии фарқкунандаи дараҷаи обистифодабарӣ ва обистеъмолкунии давлатҳои минтақаи ОМ аз дигар давлатҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Адамкулова Ҷ. Интеграционные процессы в Центральной Азии: состояние, риски и перспективы развития //Вестник Дипломатической

академии Министерства иностранных дел Кыргызской Республики имени Казы Дикамбаева. – 2020. – № 13. – С. 1-13.

2. Бандман М. Территориально-производственные комплексы: теория и практика предплановых исследований. – Новосибирск: Наука, 1980. –220 с.

3. Зиядуллаев Н., Зиядуллаев У. О стратегии развития государств Центральной Азии в условиях глобализации и регионализации мировой экономики //Общество и экономика. – 2019. – Т. 4. –С. 45-54.

4. Кандиёрова Д. Инвестиционные процессы в Республике Таджикистан: региональный аспект / Д. Кандиёрова, Б. Сафаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук.–2015.–№ 2/1(157). – С. 176-185.

5. Колосовский Н. Теория экономического районирования.– М.: Мысль. – 1969. –190 с.

6. Рахимов Р. К., Довгялло Я. П., Шарипов Б. М. Отраслевые и межотраслевые пропорции в экономике Республики Таджикистан //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – №2/2. – С. 252-258.

7. Садриддинов М. Особенности развития экономики стран Центральной Азии на современном этапе / М.Садриддинов, П. Орзуев // Наука. Образование. Техника. – 2019. – № 1(64). – С. 52-58.

8. Садриддинов, М. Применение оптимизационной межрегиональной межотраслевой модели для экономики регионов Республики Таджикистан / М. Садриддинов, Э. Бекмуродзода // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 2(22). – С. 76-84.

9. Садриддинов, М. Производственная структура хозяйства Республики Таджикистан в составе советского союза / М. Садриддинов// Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства: сборник научных трудов III Международной научно-практической конференции, Симферополь, 24 марта 2017 года / Крымский инженерно-педагогический университет.–Симферополь: ИП Хотеева Л., 2017. – С. 458–460.

10. Саидмуродов Л. Стратегические ориентиры реализации экономического потенциала Республики Таджикистан //Вестник ПИТТУ имени академика М. Осими. – 2017. – №. 3. – С. 64–71.

11. Фадеева А. Перспективы региональной интеграции в Центральной Азии/Алтайский государственный университет (Барнаул). Восточные исследования на Алтае, 2014. –№8. –С. 230-234.

12. Экономика Таджикистана в едином народнохозяйственном комплексе страны. Тезисы докладов научно-теоретической конференции, посвященной 60-летию образования Таджикской ССР и Компартии

Таджикистана (26-27 апреля, секция экономики). –Душанбе: Дониш, 1984. – 205 с.

13. Analysis of foreign experience in implementing state policies to ensure energy supply to remote areas / M. Gubanov, D. Morkovkin, O. Dontsova, M.I. Sadriddinov [et al.] // E3S Web of Conferences, Irkutsk, 07–11 сентября 2020 года. – Irkutsk, 2020. –Р. 05003.–DOI 10.1051/e3sconf/202020905003.

ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОГРАММ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОГО РЕГИОНА ПО ВОДНЫМ РЕСУРСАМ

САДРИДДИНОВ МАНУЧЕХР ИСЛОМИДДИНОВИЧ,

доктор экономических наук, заведующий отделом Малой академии наук при
Президиуме Национальной академии наук Таджикистана
734055, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 33;
тел.: (+992) 918-56-56-20; e-mail: sadrman_s@mail.ru.

ХОМИДОВ ФАРРУХ АНВАРОВИЧ,

старший лаборант отдела экспедиционных и полевых исследований Центра
изучения ледников Национальной академии наук Таджикистана
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 33;
тел.: (+992) 507-007-000; e-mail: farrukhhomidzoda.97@gmail.com

В статье исследуются различные теоретико-методологические и практические аспекты интеграционных программ с точки зрения экономической эффективности в рамках экономики стран Центрально-Азиатского региона по водным ресурсам. Отмечается, что водные ресурсы считаются основой экономической деятельности между странами ЦАР. В этой связи считается особо необходимым пересмотр региональных интеграционных программ стран ЦАР, которые берут свое начало со времён существования советского государства. Также в статье отмечается, что национальные интересы стран ЦАР по использованию водных ресурсов (водопользование и водопотребление) во многом отличаются и этот момент даёт полное обоснование совершенствованию интеграционных процессов в рамках региональных программ развития всего региона в целом. Особо отмечается, что для более эффективного использования водных ресурсов региона в рамках региональных интеграционных программ необходимо привлечь наиболее крупное государство с экономической мощностью для дальнейшего устойчивого и сбалансированного развития.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, страны Центрально-Азиатского региона, водные ресурсы, экономическая интеграция, интеграционные процессы, экономическая оценка, национальные

экономические интересы, национальная экономика, экономический потенциал, крупные проекты, региональная экономика, региональные программы, экономический механизм.

ASSESSMENT OF THE ECONOMIC EFFICIENCY OF REGIONAL INTEGRATION PROGRAMS OF THE CENTRAL ASIAN COUNTRIES ON WATER RESOURCES

SADRIDDINOV MANUCHEHR ISLOMIDDINOVICH,

Doctor of Economic Sciences, Head of Department of the Small Academy of Sciences under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan

734055, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;

tel.: (+992) 918-56-56-20; e-mail: sadrman_s@mail.ru.

HOMIDOV FARRUKH ANVAROVICH,

Senior Laboratory Assistant of the Department of Expeditionary and Field Research of the Glacier Study Center of the National Academy of Sciences of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;

tel.: (+992) 507-007-000; e-mail: farrukhhomidzoda.97@gmail.com

The article examines various theoretical, methodological and practical aspects of integration programs from the point of view of economic efficiency within the economy of the Central Asian countries on water resources. It is noted that water resources are considered the basis of economic activity between countries of the CAR. In this regard, it is considered especially necessary to revise the regional integration programs of countries of the CAR, which originate from the time of the existence of the Soviet state. The article also notes that the national interests of countries of the CAR in the use of water resources (water use and water consumption) differ in many ways and this point provides a complete justification for improving the integration processes within the framework of regional development programs for the entire region as a whole. It is especially noted that for more efficient use of the region's water resources within the framework of regional integration programs, it is necessary to involve the largest state with economic power for further sustainable and balanced development.

Keywords: Republic of Tajikistan, countries of the Central Asian region, water resources, economic integration, integration processes, economic assessment, national economic interests, national economy, economic potential, large projects, regional economy, regional programs, economic mechanism.

УДК: 330.522.7.

ТАЪСИРИ ТАҒИРӢБИИ ИҚЛИМ БА ЗАХИРАҲОИ ОБ ВА ХИСОРОТИ ОН БА АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КИШВАР

ДОСИНЕВ МАҲМАДШО НАЗАРОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, и.в. профессор, мудири кафедраи идоракунии
молияи давлатӣ ва иқтисоди рақамии Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. С. Носиров 33;

тел.: (+992) 918-11-96-48; e-mail: dostiev68@mail.ru

РУСТАМДҶОНИ САИДУЛЛОИ ҚУЗРАТЗОДА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои

макроиқтисодии Маркази тадқиқоти стратегии

назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734024, Тоҷикистон шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;

тел.: (+992) 901-31-38-68; e-mail: caidullozoda1992@mail.ru;

Дар мақола таъсири тағйирёбии иқлим ба захираҳои об ва хисороти он ба амнияти иқтисодӣ, баррасӣ карда шудааст. Таъкид шудааст, ки на танҳо об манбаи ҳаёт буда, баҳри зисту зиндагонии одамон истифода мегардад, балки он имкон медиҳад, ки об неруи барқароршаванда истеҳсол намуда, дар рушди иҷтимоию иқтисодӣ истифода гардад. Инчунин, муаллифон баён намудаанд, ки тағйирёбии иқлим боиси болоравии сатҳи баҳр мегардад, ки ба водиҳо ва минтақаҳои соҳилӣ таъсир мерасонад. Ворид шудани оби шӯр ба манбаҳои оби тоза метавонад онҳоро барои нӯшидан ва обёрӣ номуносиб гардонад. Ин барои кишварҳое, ки ба обҳои зеризаминии соҳилӣ таъҷиб мекунад, хатари ҷиддӣ дорад.

Калидвожаҳо: тағйирёбии иқлим, иқтисоди “сабз”, рушди босуботи иқтисодӣ, рушди иҷтимоию иқтисодӣ, обҳои зеризаминии соҳилӣ, захираҳои об, ҳадафҳои рушди устувор.

Ҳанӯз соли 2007 дар Самити якуми оби кишварҳои Осиё ва Уқёнуси Ором Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр намуда буданд, ки “...равандҳои рушди ҷаҳонӣ чунинанд, ки арзиши об метавонанд аз арзиши нафт, газ, ангишт ва дигар захираҳое, ки барои рушди устувори ҳар як мамлакат ва минтақа заруранд, боло равад” [1].

Тағйирёбии иқлим ба масъалаҳои мубрами замони имрӯз табиӣ ёфта, ба яке аз механизмҳои экологӣ, иқтисодӣ ва некуаҳволии мардум таъсири васеъ мерасонад. Яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини ин падида таъсири тағйирёбии

иқлим ба захираҳои об ва хисороти фочиаовари он ба рушди иқтисодиёти босубот мебошад. Об, ки чузъи ҷудонашавандаи ҳаёт дар сайёраи Замин аст, он нигоҳдорандаи экосистема, кишоварзӣ, раванди истеҳсолоти рушди саноат ва саломатии инсон ба шумор меравад. Дар шароити тағйирёбии иқлим, дастрасӣ ва сифати он торафт осебпазир мегардад, ки ин раванд боиси нарасидан ба ҳадафҳои рушди босуботи иқтисодӣ хоҳад буд.

Чунин ҳолат ба захираҳои оби ҷаҳон таъсири мураккаб мерасонад, ки дар ин маврид об сабаби аксари таъсири тағйирёбии иқлим мегардад, ки оғоз аз боришоти пешгӯинашаванда то коҳиши яхбандӣ, болоравии сатҳи баҳр, обхезӣ ва хушксолӣ оварда мерасонад. Тағйирёбии иқлим на танҳо норасоии об, балки офатҳои марбут ба обро (ба монанди обхезӣ ва хушксолӣ) бадтар мекунад, зеро болоравии ҳарорат шакли боришот ва тамоми даврани обро ҳалалдор мекунад [4].

Мусаллам аст, ки дар ҳолати набудани захираҳои табиӣ, аз лиҳози: нафт, газ, ангишт, зиндагони қардан мушкил мегардад, аммо бе мавҷудияти об бошад, ҳаёт вучуд дошта наметавонад. Об дар рушди башарият ҳамеша нақши муҳимро мебозад. Он асоси ҳастии инсон, наботот, ҳайвонот ва умуман, тамоми мавҷудоти зинда буда, барои барқарор гардидани ҳаёт бениҳоят зарур мебошад, чунин аҳамият дорад:

1. Дар ҳақиқат, баҳри зисту зиндагии одамон истифода мегардад, балки он имкон медиҳад, ки об неруи барқароршаванда истеҳсол намуда, дар рушди иҷтимоӣ иқтисодиёт истифода гардад.

2. Тасаввур кунед, 70 то 80 дарсади организми инсон аз об иборат мебошад ва бо раванди пиршавӣ миқдори об дар бадани инсон кам мешавад. Масалан, дар кӯдаки навзод 80 дарсад, кӯдаки ба балоғатрасида тақрибан 70 дарсад, калонсолон 60-70 дарсад ва пиронсол тақрибан 50-55 дарсади баданашонро об ташкил медиҳад.

3. Дар ҳолати камшавии миқдори оби бадан ба миқдори 2 дарсад метавонад боиси заъфи шадид гардида, бо норасоии 8 дарсади об дар бадан ба бемориҳои вазин ва бо нарасидани 12 дарсад об дар бадан, инсонро ба марг мерасонад.

4. Умуман, обе, ки дар табиат гардиш мекунад, иқлимиро ташкил медиҳад ва дар натиҷа, макони зисти бисёр мавҷудоти зинда мегардад [7].

Дар умум, ин тағйирёбӣ боиси чунин таъсири бад ба табиат мегардад:

1. Тағйирот дар шакли боришот, ки ин тақсимои нобаробар метавонад боиси нарасидани оби ширин дар минтақаҳои хушк ва нимхушк гардад, ки кишоварзӣ аз боришоти пешбинишаванда вобастааст.

2. Ба паст паст шудани сифати оби тоза дастрас низ таъсир расонида ва баландшавии ҳарорат ба суръатбахшии равандҳои бухоршавӣ оварда мерасонад, ки метавонад концентратсияи моддаҳои ифлоскунадоро дар

объектҳои об зиёд кунад. Оби гарм маъмулан, дорои оксигени камтар гудохташуда мебошад, ки ба экосистемаҳои оби тоза ва баҳр таъсири манфӣ мерасонад. Илова бар ин, боришоти зуд-зуд ва шадид метавонад ба шуста шудани моддаҳои ифлоскунандаи гуногун аз заминҳои кишоварзӣ ва минтақаҳои саноатӣ мусоидат кунад. Ин боиси бад шудани сифати об дар рӯдо кӯлҳо, зиёд шудани хатари пайдоиши алафҳои захролуд ва дигар микроорганизмҳо мегардад, ки ба саломатии аҳоли ва амнияти иқтисодии кишвар хатаровар мегардад. Масалан, дар солҳои охир дар натиҷаи баланд шудани ҳарорати об дар обанборҳои калони об, шукуфтани алафҳои кабуду сабз ба як мушкилии маъмул табдил ёфтааст.

3. Тағйирёбии иқлим инчунин, боиси болоравии сатҳи баҳр мегардад, ки ба водиҳо ва минтақаҳои соҳилӣ таъсир мерасонад. Ворид шудани оби шӯр ба манбаъҳои оби тоза метавонад онҳоро барои нӯшидан ва обёрӣ номуносиб гардонад. Ин барои кишварҳое, ки ба обҳои зеризаминии обҳои зеризаминии соҳилӣ такя мекунанд, хатари чиддӣ дорад.

4. Дар баробари мушкилоти тағйирёбии иқлим, таҳияи стратегияҳои мутобикшавӣ, ки идоракунии захираҳои обро беҳтар мегардонанд, зарур аст. Ин технологияҳои тозакунии об дар чомеа ва истифодаи таҷрибаҳои устувори кишоварзиро дар бар мегирад. Ҳамчунин, таҳияи системаҳои мониторинги сифати об ва сатҳи захираҳои мавҷуда муҳим аст [5].

Миқдори зарурат ва сарфияти об ба як одам. Тасаввур намоед, вазни одаме, ки тақрибан 70 килограмм аст, дар як рӯз бояд 2,5–2,8 литр об бояд нӯшад. Ин миқдор об имкон медиҳад, ки инсон солиму бардам бошад ва қобилияти баланди корӣ дошта бошад. Ҳамзамон, инсоне, ки ҳадди ақалли қобили қабул, ки дар он функцияи асосии системаи таъмини ҳаёти он ба таври муқаррарӣ кор кунад, 1,5 литр нӯшидани об дар як рӯз лозим мебошад. [6].

Яъне барои нӯшидани оби тоза барои як инсон дар як сол ба ҳисоби миёна 900–1020 литр об, ки ин танҳо барои нӯшидан даркор аст. Барои қонеъ гардондани дигар эҳтиёҷоти шахсӣ низ ҳаҷми зиёди об лозим аст. Маслан, барои оббозӣ аз 135 то 180 литр об сарф намуда, ба ҳисоби миёна дар як вақт ҳочатхона тақрибан 22 литр ва саршӯйӣ 90–180 литр об масраф менамояд. Як мошини чомашӯйии муқаррарӣ дар як маротиба шустан, ба ҳисоби миёна 25 литр об сарф мекунад. Ҳар рӯз мо барои пухтан ва шустани зарфҳо тақрибан 113 литр ва барои шустан, риштарошӣ, шустани дастҳо ва шустани дандонҳо 68 литр оби дигар харҷ мекунем. Дар умум, як инсон аз аз 450 то 600 литр обро дар як рӯз истифода мебаранд, ки дар ҳар давлат нишондиҳандаҳо метавонанд гуногун бошад (ин нишондиҳандаҳо метавонанд аз ин ҳам зиёдтар бошанд).

Вазъи кунунии об дар сайёра. Имрӯз дар шароити босуръат зиёдшавии аҳолии ҷаҳон, рушди иқтисодӣ ва таъсири дигар хатарҳое, ки сарбории

иловагиرو ба захираҳои табиӣ тавлид менамояд, арзиши обро ба маротиб зиёд намояд. Ҳанӯз дар гузориши СММ дар бораи вазъи захираҳои об барои соли 2023 гуфта шуда буд, ки мушкилоти об дар сайёраи Замин ба маротиб афзоиш меёбад. Нашри он ба конфронси об дар соли 2023, ки аз 22 то 24 март дар қароргоҳи СММ баргузор гардида буд, рост меояд. Дар он маврид қайд гардида буд, ки 3,6 миллиард одамон бо канализатсия таъмин нестанд ва зиёда аз 40 дарсади одамон коркарди иловагӣ ва тозакуни обро надоранд. Ҳамзамон, дар нақшаҳои дурбинона гуфта шуда буд, ки то соли 2050-ум 2,4 миллиард аҳолии шаҳрҳо аз об танқисӣ мекашанд. Ҳоло бошад, беш аз 2 миллиард инсонҳо аз об танқисӣ доранд ва ё бо мушкилоти зиёд барои дастрасӣ ба обро аз сар мегузаронанд.

Яке аз Ҳадафҳои Стратегияи Рушди Устувор ва Ҳадафи 6-уми он низ таъмини дастрасӣ ва идоракунии устувори об ва санитарӣ барои тамоми давлатҳо то соли 2030 мебошад. Вобаста ба ин, яке аз мақсадҳои асосии ҲСРУ татбиқи дастрасӣ ба об то соли 2030 чор маротибаро ташкил меод ва ҳоло бошад, ин нишондиҳанда зиёд гардида суръати татбиқи онҳоро ба шаш маротиба расонидан лозим аст [8].

Имрӯз коршиносони сатҳи ҷаҳонӣ ва СММ таҳлил намудаанд, ки миллионҳо нафар одамон дар саросари ҷаҳон то ҳол ба об дастрасӣ надоранд. Ҳар сол беш аз 800 ҳазор нафар аз бемориҳои мефавтанд, ки бевосита ба обҳои хатарнок, нокифоя будани беҳдошт ва гигиенаи бад алоқаманданд. Ин боис гардидааст, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ таваҷҷуҳи худро дар ҳалли мушкилоти об тақвият бахшида, баҳри ҳифзи ин неъмат бебаҳо талош варзанд. Натиҷаи муҳимми ин талошҳо ворид намудани ҳалли ҷанбаҳои гуногуни мушкилоти об ба Ҳадафи Рушди Устувор мебошад.

Ба ин ҷидду ҷаҳд ва талошҳои тамоми ҷонибҳо, аз ҷумла ташаббусҳои кишвари мо мусоидат намуд. Боиси қаноатмандист, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар ин раванд саҳми муносиб дошта, маҳз бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид аз солҳои 2000–2016 ҳашт қатъномаи дахлдорро вобаста ба масъалаҳои об қабул кард, ки дар миёни онҳо эълон шудани соли 2003 ҳамчун соли “Соли байналмилалӣ оби тоза”, “Солҳои 2005-2015–Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт”, соли 2013 – “Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об” ва солҳои 2018-2028–Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор”, Соли 2025–“Соли байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо” мавриди назари хос қарор дода шудааст.

Ба андешаи мо, яке аз манбаъҳои асосии неруи “сабз” дар ин кишвар, мавҷудияти оби нӯшиданӣ ва барқароршаванда мебошад. Ин сарвати табиатро Ҷумҳурии Тоҷикистон саховатмандона якҷоя бо тамоми кишварҳои ҳамсоя истифода мебарад.

Бояд тазаккур дод, ки беш 60 дарсади захираҳои оби минтақаи Осиёи Марказӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул меёбанд. Тибқи маълумот ҳаҷми умумии захираҳои обии Тоҷикистон 46 км³, захираи об дар кӯлҳо, захираи об дар пирахҳо 460 км³, захираи обҳои зеризаминӣ 6,6 км³ ва маҷрои дарёҳои солона ба 56,8 км³ дар як сол ташкил медиҳад [3].

Соли байналмилалӣ оби тоза, 2003. Соли байналмилалӣ дар замони муҳимме оғоз гардид, ки раҳбарони ҷаҳон дар бораи ҳадафҳои асосӣ барои ҳалли масъалаҳои об ва беҳдошт ба мувофиқа расиданд, ки ба 1,2 миллиард нафар одамон, ки ба оби тозаи ошомиданӣ дастрасӣ надоштанд ва 2,4 миллиард нафар аз дастрасии беҳдошти оби ошомидани танқисӣ доштанд, ба миён омадааст. Ҳар сол беш аз 3 миллион нафар бар асари беморӣҳое, ки дар натиҷаи обхезӣ* ба вучуд меоянд, мефавтиданд. Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳои неқ на танҳо аз ҷониби ҳукуматҳо, балки аз ҷониби онҳое, ки захираҳои обро истифода мебаранд, амали муштаракро тақозо менамуд. Мувофиқи ин ташаббус захираҳои калони об кашф ва ё ба истифода мебаранд. Дар он замон тахмин меравад, дар саросари ҷаҳон барои эҳтиёҷоти оби ошомиданӣ ва беҳдошт дар як сол тақрибан 30 миллиард доллар сарф мегардид. Тахмин меравад, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои об ва беҳдошт ҳамаҷола аз 14 то 30 миллиард доллари ИМА лозим мешавад.

Ҳамзамон, норасоии об низ масъалаи муҳими рушди оянда ба шумор мерафт, чунки дар асри бисти милодӣ истифодаи об беш аз ду баробар бо дарназардошти суръати афзоиши аҳоли афзуд. Якҷанд минтақаҳо, аз қабili Шарқи Наздик, Африқои Шимолӣ ва Осиёи Ҷанубӣ, норасоии доимии обро аз сар мегузаронанд. Агар дар он маврид ин ташаббус ба роҳ монда намешуд, аз ҳар даҳ нафар дар он маврид як нафар аз об танқисӣ мекашид.

Оғоз аз соли 2003 таваҷҷуҳи аҳолии ҷаҳон ба ин неъмат бебаҳо дигаргун гардид. Танҳо бо эълон кардани соли 2003 “Соли оби тоза” имкон намерод, ки тамоми мушкилоти об дар сайёраи Замин ҳал гардад. Аз ин лиҳоз, бо қарори Маҷмаи Умумии СММ аз 23 декабри 2003, таҳти рақами 58/217, дар иҷлоси 58-уми худ ташаббуси дигар–Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт»-ро барои солҳои 2005-2015 пешниҳод гардид.

Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт», 2005-2015. Об барои рушди устувор, аз ҷумла хифзи муҳити табиӣ мо ва коҳиш додани камбизоатӣ ва гуруснагӣ, муҳим аст. Моҳи декабри соли 2003 Маҷмаи Умумии Созмони Милалӣ Муттаҳид солҳои 2005-2015-ро Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт» эълон кард. Ҳадафи асосии Даҳсолаи «Об барои ҳаёт» ташвиқи

*Обхезӣ на танҳо дар вақти ҳодиса зарари худро мерасонад, балки он баъди рӯй додани ҳодиса аз худ хисороти офатбор, аз қабili вайрон намудани иншооти маишӣ, истиқоматӣ, обҳои нӯшокӣ ва ғайраро боқӣ мемонад. Ин раванд боис мегардад, ки дар минтақаҳои обхезишуда беморӣҳои гуногун ба вучуд омада, танқисии ғизои солим ва обӣ ошомидани ба миён ояд.

кӯшишҳо барои ноил шудан ба ухдадориҳои байналмилалӣ доир ба об ва таъминот то соли 2015 мебошад [9].

Ин ухдадориҳо Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсоларо дар бар мегиранд, ки то соли 2015 ду баробар коҳиш додани ҳиссаи одамони бе дастрасӣ ба оби ошомиданӣ ва хотима бахшидан ба истисмори ноустувори захираҳои обро талаб мекунанд. Дар Саммити умумичаҳонӣ дар Йоханнесбург дар соли 2002 ду ҳадафи дигар қабул карда шуданд: сазо кӯшиш барои рушди системаҳои ҳамгироии идоракунии захираҳои об ва таҳияи нақшаҳои истифодаи самараноки об то соли 2005; ва то соли 2015 ҳиссаи аҳолии дастраси дошта ба шароити санитариӣ обӣ ошомиданӣ ду маротиба кам карда шавад [9]. Дар давоми ин даҳсола бояд барои иҷрои ин ухдадориҳо ва таъмини дастрасии аҳоли ба ин хизматрасониҳои асосӣ ба он аҳоли, ки фаро гирифта нашудаанд ва аксари онҳо камбизоатанд, кӯшишҳои ҷиддӣ ба харҷ дода шаванд.

Мавзӯҳои асосии Даҳсолаи «Об барои ҳаёт», аз ҷумла норасоии об, дастрасӣ ба беҳдошт ва тандурустӣ, андозаҳои гендерии таъмини об, баланд бардоштани зарифитя (иктидор), маблағгузорӣ, арзёбӣ, идоракунии ҳамгирошудаи захираҳои об, масъалаҳои обҳои фаромарзӣ, муҳити зист ва гуногунии биологӣ, пешгирии офатҳо, ҳифз ва таъмини амнияти озукаворӣ ва кишоварзӣ, ифлосшавӣ ва энергетика мебошанд. Ҳамоҳангсозии Даҳсолаи «Об барои ҳаёт», 2005-2015, яке аз механизмҳои СММ доир ба об буда метавонад. Ин низомии байниидоравии Созмони Милали Муттаҳид мебошад, ки тавассути он тамоми муассисаҳо, шӯъбаҳо ва барномаҳои марбут ба таъмини об якҷоя кор мекарданд. Дар раванди ин низом моҳи декабри соли 2010 Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид соли 2013-ро “Соли байналмилалӣи ҳамкорӣ дар соҳаи об” эълон кард [2].

Соли байналмилалӣи ҳамкориҳои об–2013. Дар ин раванд тасмим гирифта шуд, ки Рӯзи ҷаҳонии об дар соли 2013, ки 22 март таҷлил мешавад, ба мавзӯи ҳамкорӣ дар соҳаи об тамаркуз карда шавад, то аҳаммияти ин самти фаъолро боз ҳам таъкид кунад. Созмони Милали Муттаҳид, ки барои таҳкими ҳамоҳангсозӣ ва ҳамкориҳои байниидоравӣ доир ба масъалаҳои об масъул аст, баъдан ЮНЕСКО-ро вазифадор кард, ки дар ҳамоҳангсозии фаъолияти Пойгоҳи байналмилалӣ ва Рӯзи ҷаҳонии об нақши асосиро ба зимма гирад ва дар ҳамкорӣ бо дигар ниҳодҳои Созмони Милали Муттаҳид фаъолият намояд. Илова бар ин, таваҷҷуҳ ба масъалаҳои муҳим, аз қабили амнияти об барои ҳама ва идоракунии солим ва муассири чараёни обҳои фаромарзӣ тамаркуз хоҳад шуд. Интизор меравад, ки сол дар баробари дигар ҳадафҳо ва вазифаҳо, таҳкими муколама байни бозигарони калидӣ ва густариши ҳамкорӣ дар соҳаи захираҳои об дар ҳама сатҳҳо мусоидат намояд [8].

Даҳсолаи байналмилалӣи амал “Об барои рушди устувор”. Моҳи декабри соли 2016 Маҷмаи Умумии СММ қатънома барои давраи солҳои 2018-2028-ро

Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор” эълон кард, ки 22 март соли 2018 дар Рӯзи ҷаҳонӣ об оғоз шуда, 22 март соли 2028 дар Рӯзи ҷаҳонӣ об ба поён мерасад.

Зарурати қабули қатъномаи мазкур ба манфиатҳои умумибашарӣ бо се ҷанбаи асосӣ ба ҳамаи кишварҳо дахл дорад:

1. *Якум*, рушди босуръати иқтисодиёт, чунки маҳз мавҷудияти дурусти об ва дастрасӣ ба он имкон медиҳад, ки иқтисодиёти босубот рушд намояд.

2. *Дуюм*, баробарии иҷтимоӣ, яъне навобаста аз мавқеи ҷуғрофӣ ва захираҳои мавҷудбудайи об ҳар як давлати дунё ва аҳолии он бояд бо оби нӯшокӣ таъмин ва дар истифодабарии он дар ҳаёти ҳаррӯзаашон имконият дошта бошанд.

3. *Сеюм*, суботи экологӣ, ки набудани об метавонад ба тағйирёбии иқлим, нобуд шудани олами зиндаи табиат ва ифлосшавии бештаре аз минтақаҳои олам оварда мерасонад.

Аз ин ҷост, ки нигарониҳои умумибашарӣ барои ҳамаи кишварҳои олам дахл доранд. Афзоиши аҳолиро раванди шахрнишинӣ, биёбоншавӣ, хушксолӣ ва тағйироти иқлим, инчунин, набудани имконот барои таъмини истифодаи мақсадноки об ва дар оянда авҷ гирифтани мушкилоти марбут ба набудани дастрасӣ ба оби нӯшокӣ бехатар, хизматрасонии асосӣ дар соҳаи бехдошт ва малақаҳои қавии тозагӣ, нобаробарӣҳо, муноқишаҳои сиёсии баъзе аз минтақаҳо баҳри дастрасӣ ба он, мушкилоти авалиндарачаина мебошад.

Ҳадафи баргузори форум ва конфронсҳо дар шаҳри Душанбе ин (29.05.2025 то 31.05.2025) таъкид кардани аҳамияти об барои сулҳ, субот ва шукуфоии тамоми сайёраи Замин мебошад. Об метавонад одамонро ба ҳам наздик созад, аммо норасоии он метавонад ба низоъ оварда расонад. Вақте ки захираҳои об каманд, ё олудаю ифлос бошанд, ё дастрасӣ ба онҳо ба таври нобаробар танзим ё вучуд надошта бошанд, метавонад танишҳо байни ҷомеаҳо ва кишварҳо афзоиш ёбад. Бо шиддат гирифтани таъсири тағйирёбии иқлим ва афзоиши аҳоли, зарурати муттаҳид кардани неруҳо дар сатҳи байналмилалӣ ва дохилӣ барои ҳифзи об, сарвати гаронбаҳои башарият ба миён меояд. Ин маънои онро дорад, ки риояи хусусиятҳои таъъин ва баробарӣ дар дастрасӣ ба об ва бехдошт метавонад ба тамоми ҷомеа таъсири бисёрҷанбаи мусбат расонад. Ҳамкориҳои осоишта дар соҳаи идоракунии об метавонад барои ҳамкориҳои муваффақ дар тамоми соҳаҳои дигар замина гузорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти афзун гардидани тавачҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба масъалаҳои об ва муҳимияти захираҳои обӣ барои ноил гардидан ба рушди устувор масъалаҳо вобаста ба об дар рӯзномаи ҷаҳонӣ тавсеа мебахшад. Ҳамзамон, кишвари мо чандин маротиба мизбони ҳамоишҳои сатҳи баланди ҷаҳонӣ гашт. Тоҷикистон имрӯз низ бо пешбурди

масъалаҳои марбут ба об ва рӯзномаи ҷаҳонии рушд ва пешсафиро иродаи сиёсӣ ин равандро ғаёлона идома дода истодааст.

Ба андешаи пажӯҳишгар М.Досиев, “масъалаҳои истифодаи сарфакоронаи захираҳои табиӣ, махсусан, захираҳои обӣ, ҷорӣ намудани технологияҳо ва таҷҳизоти сарфанок ва ҳифзқунандаи табиат, рушди қоидаҳои ташкил, ҳамчунин, арзёбии самтҳои асосии инкишоф ва шаклҳои ғаёолияти субъектҳои хоҷагидорӣ, тамоюл ба усулҳои танзими давлатӣ ва дастгирии соҳаи зикршуда таваҷҷуҳи ҳамешагиро металабад ва айни ҳол хеле муҳим ба шумор меравад” [2].

Соли 2025–Соли байналмилалӣи ҳифзи пирияхҳо”. Санаи 14 декабри соли 2022 Маҷмаи Умумии СММ дар иҷлосияи 77-уми худ қатъномаи “2025 – Соли байналмилалӣи ҳифзи пирияхҳо”-ро, ки аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шуда буд, бо дастгирии 153 кишвари узви СММ яқдилона қабул кард. Боиси хушнудӣ аст, ки пешниҳодҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро аз ҷониби кишварҳои узви СММ дастгирӣ намуд, ки ҷунинанд:

- эълони 21 март “Рӯзи байналмилалӣи ҳифзи пирияхҳо”;
- эълони соли 2025 ҳамчун “Соли байналмилалӣи ҳифзи пирияхҳо”;
- таъсиси Ҳазинаи байналмилалӣ дар назди СММ ҷиҳати мусоидат ба ҳифзи пирияхҳо;
- соли 2025 дар Душанбе Конфронси байналмилалӣ доир ба ҳифзи пирияхҳо баргузор гардид.

Аллакай Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт ба якҷанд комёбиҳо ноил гардида аст:

- таъсис додани шабакаи мониторинги пирияхҳо дар баландии 3500–4800 метр аз сатҳи баҳр;
- нашри «Ғеҳристи истилоҳоти пирияхшиносӣ»;
- нашри “Пирияхҳо, истилоҳот ва тавзеҳот”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пирияхҳо» барои баррасӣ ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардид;
- дар давоми ғаёолияти Марказ 52 экспедитсияи илмӣ-таҳқиқотӣ гузаронида шуд;
- дар толори Муассисаи давлатии «Осорхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Толори пирияхҳо» таъсис дода шуд, ки ба омӯзиши пирияхҳо бахшида шудааст;
- феҳристи пирияхҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр гардид.

Бо дарназардошти ин, ҳар як кишвари дунё доир ба ин масъалаҳои муҳими ҳаётан муҳимми ҷомеа ва аҳли ҷаҳон камари ҳиммат баста, тамоми ин ташаббусҳоро дастгирӣ менамоянд. Ҳамзамон, ин ташаббусҳо ба мо имкон

медихад, ки ҳамчун кишвари пешсаф на танҳо барои рушди устувори кишвари худ, балки баҳри ноил гардидан ба рушди босуботи иқтисодии кишварҳои ҷаҳон сахмгузор бошем. Аз ин лиҳоз, тамоми башариат бояд дарк намояд, ки дар оянда талошҳо на баҳри энергия ё манбаҳои дигар, балки тамоми қӯшишҳои аввалиндараҷаи иқтисодиёи иҷтимоӣ баҳри мавҷуд будани оби ошомиданӣ ва захираи фаровони он равона мегардад.

АДАБИЁТ

1. Генеральная Ассамблея ООН. Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомалӣ Раҳмон. Двадцатая специальная сессия, 2-е пленарное заседание. Официальные отчеты. 8 июня 1998. –Нью –Йорк. A/S-20/PV.2. – 43 с.

2. Досиев М. Ташкил ва рушди соҳибқорӣи экологӣ дар заминаи принсипи иқтисоди «сабз» [Текст] /М.Н. Досиев, // Идоракунии давлатӣ. Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022 / №1 (55). –Саҳ. 51-58.

3. Рустамҷони С.Қ. Тоҷикистон манбаи неруи “сабз”, кишвари имкониятҳо ва макони татбиқи лоиҳаҳои бузург. [Текст]: [Захираи электронӣ]:<https://old.mts.tj/?p=12452>. (Санаи мурочиат 26.05.2025).

4. Вода: в центре климатического кризиса. [Текст]: [Электронный ресурс]: <https://www.un.org/ru/climatechange/science/climate-issues/water>. (Дата обращения 15.05.2025).

5. Влияние изменения климата на водных ресурсов. [Текст]: [Электронный ресурс]:https://wisewater.ru/articles/vliyanie_izmeneniya_klimata_na_vodnie_resursi. (Дата обращения: 15.05.2025).

6. Сколько нужен пить воды в день-калькулятор нормы воды в сутки. [Текст]: [Электронный ресурс]: <https://vodamama.com/water-rate.html>. (Дата обращения 15.05.2025).

7. Человек состоит из воды на сколько процентов? [Текст]: [Электронный ресурс]: <https://mksegment.ru/d/chelovek-sostoit-iz-vody-na-skolko-procentov-interesnye-fakty-i-issledovaniya>. (Дата обращения 15.05.2025):

8. International Institute for Applied System Analysis (2013), Water Futures and Solutions: World Water Scenarios, имеется на:<http://www.iiasa.at/web/home/research/global-water-futures-and-solutions.scen.en.html>, 4 February 2013:

9. В Таджикистане в Международном форуме чистой воды примет участие две тысячи участников из 36 стран мира. 21.08.2003. [Электронный ресурс]. URL: <https://ria.ru/20030821/422651.html>. (Дата обращения: 11.03.2025).

10. Азиатско-Тихоокеанский водный саммит. [Текст] [Захираи электронӣ] URL https://www.cawater-info.net/int_org/apwf/address_rakhmonov.htm (Санаи мурочиат 01.09.2025).

ВЛИЯНИЕ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА НА ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ И УЩЕРБ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ДОСЬЕВ МАМАДШОХ НАЗАРОВИЧ,

доктор экономических наук, и.о. профессора, заведующий кафедрой
управления государственными финансами и цифровой экономики Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, ул. С. Насирова 33;
тел.: (+992) 918-11-96-48; e.mail; dostiev68@mail.ru

РУСТАМДЖОН САИДУЛЛОИ КУЗРАТЗАДЕ,

кандидат экономических наук, начальник Управления анализа
макроэкономических вопросов Центра стратегических исследований при
Президенте Республики Таджикистан
734024, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел: (+992) 901-31-38-68; e-mail: caidullozoda1992@mail.ru;

В статье рассматривается влияние изменения климата на водные ресурсы и ущерб экономической безопасности. Подчеркивается, что вода не только является источником жизни и используется для выживания и обеспечения средств к существованию человека, но и позволяет производить возобновляемую энергию и использовать ее в социально-экономическом развитии. Авторы также заявили, что изменение климата приводит к повышению уровня моря, что влияет на долины и прибрежные районы. Проникновение соленой воды в источники пресной воды может сделать их непригодными для питья и орошения. Это представляет серьезную опасность для стран, зависящих от прибрежных грунтовых вод.

Ключевые слова: изменение климата, «зеленая экономика», устойчивое экономическое развитие, социально-экономическое развитие, прибрежные грунтовые воды, водные ресурсы, цели устойчивого развития.

THE IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON WATER RESOURCES AND ITS DAMAGE TO THE COUNTRY'S ECONOMIC SECURITY

DOSIEV MAHMADSHO NAZAROVICH,

doctor of Economic Sciences, Acting Professor, Head of the Department of Public
Finance Management and Digital Economy of the Academy of Public
Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, S.Nasirov str. 33;
tel.: (+992) 918-11-96-48. e-mail; dostiev68@mail.ru

RUSTAMJONI SAIDULLOI QUZRATZODA,

Candidate of Economic Sciences, Head of the Department of Analysis
of Macroeconomic Issues of the Center for Strategic Research
under the President of the Republic of Tajikistan
734024, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 901-31-38-68; e-mail: caidullozoda1992@mail.ru;

The article discusses the impact of climate change on water resources and its impact on economic security. It is emphasized that water is not only a source of life and is used for human survival and livelihood, but also allows water to produce renewable energy and be used in socio-economic development. The authors also state that climate change will lead to rising sea levels, which will affect valleys and coastal areas. The intrusion of saltwater into fresh water sources can make them unsuitable for drinking and irrigation. This poses a serious threat to countries that rely on coastal groundwater.

Keywords: *climate change, “green economy”, sustainable economic development, socio-economic development, coastal groundwater, water resources, sustainable development goals.*

УДК: 620.9(584/5):621.31

ТРЕНДЫ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКИ ТАДЖИКИСТАНА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ СТРАНЫ

АРИФОВ ХАМИДЖОН ОБИДОВИЧ,

кандидат геолого-минералогических наук, ведущий научный
сотрудник отдела развития и размещения производительных сил

Института экономики и демографии НАНТ,
734024, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 44,
Тел: (+992) 93-560-07-40; e-mail: khamidarifov@gmail.com

АКРАМОВ АМОНУЛЛО ЗИКРИЁЕВИЧ,

старший научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ

734024, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 44;
тел: (+992) 915-05-28-80; e-mail: a.z.akramov@mail.ru

Рассмотрены тенденции динамики показателей электроэнергетики для прогноза на перспективу. Показаны этапы смены темпов динамики показателей, с возможными причинами их обусловившими. В будущем причины могут повториться. Сделаны оценки использования выявленных тенденций для прогноза до 2030 и 2040гг. по способу линейных интерполяций. Представлены два варианта значений такого прогноза. Приводятся прогнозные оценки значений мощности, производства и потерь электроэнергии, выполненные Министерством энергетики и водных ресурсов. Они отличаются от значений, полученных по способу линейной интерполяции.

Ключевые слова: электроэнергетика, тенденции, статистика, мощность, производство, потери, прогноз, оценки, независимость, безопасность.

Энергетическая независимость объявлена первой стратегической целью развития Таджикистана. Она осуществляется посредством обеспечения энергетической безопасности. Для уточнения продвижения к поставленной цели, нами были определены тенденции развития электроэнергетики и сделан прогноз изменения основных электротехнических показателей для конкретных временных интервалов. Министерство энергетики и водных ресурсов (МЭиВР), ответственное за энергетическую политику, дало прогнозную оценку достижения к 2030 году мощности, производства и потерь электроэнергии. Возможно, эта оценка была определяющим и может служить в качестве ориентиров при оценке риска доверия выполненным прогнозам.

Оценки развития на перспективу преимущественно базируются на достоверном и правильном учёте тенденций развития по основным показателям сектора электроэнергетики. С другой стороны, намечены сроки перехода от аграрно-индустриальной к индустриально-аграрной модели экономики страны. Без обеспечения энергетической безопасности осуществление смены модели экономики невозможно. Это необходимое условие требует экспертных оценок основных электротехнических показателей. Этим определяется актуальность представляемой работы.

Как показывает опыт некоторых развитых стран, критический анализ тенденций компаний, производивших различную продукцию, является базой для прогнозов развития конкретных производителей. С.Джекович, в работе «Внутрифирменное планирование за пределами статистического прогнозирования» [3, 28], рассматривая график динамики производства стекольной продукции в одной из компаний США (1899—1947 гг.) установил, что изменения показателей роста производства во времени, происходили нелинейно. Спады производства, снижение темпов изменения роста, в каждый из временных интервалов обусловлены своими причинами. Снижение темпов роста, как правило, вызывало у производителя потребность создавать новые технологические приёмы, разрабатывать и внедрять новые технологии, нередко, это были революционные технологии. Это, безусловно, требовало увеличения финансовых вливаний на развитие, в условиях жёсткой конкурентной борьбы и учёта положения на рынке. Всё это проводилось с учётом важных факторов, которые анализировались техническими специалистами, менеджерами, специалистами, изучающими изменения спроса на продукцию. Лишь в совокупности учёта ряда факторов, в конечном итоге, предприятию удавалось вновь увеличивать темпы производства продукции. Авторы пришли к выводу, что опыт построения прогнозов на основе лишь рассмотрения статистической информации, вне зависимости от принимаемого вида экстраполяции этих статистических трендов, может привести к неверным результатам. Важно, что статистический материал может быть основой для базы, который при экспертном рассмотрении может помочь осуществить оценки роста производства.

В работе Аламшоевой М.М. [2] «Теоретические и методологические основы эффективности электроэнергетической отрасли Таджикистана», была рассмотрена история развития энергетики республики. На основе собранного в компании «Барки Точик» большого материала, была составлена таблица исторические и технико-экономические показатели энергосистемы РТ за 1936-2018 гг. Они включали мощность, годовое производство, трансформацию мощности до 2016 г. Сделана оценка состояния, произведено описание строящихся и проектируемых ГЭС, и прогнозные оценки мощности,

производства, потребления, экспорта и импорта электроэнергии. Указано, что важнейшей проблемой является ликвидация сезонного дефицита электроэнергии, в том числе, для населения. В работе сделано прогнозирование и оценки производства гидроэнергии на основе гидроэнергетических ресурсов. Выполнен анализ факторов инвестиций, тарифов, инфляции, динамики спроса, механизма рынка электроэнергии и мощности. Сделана оценка развития энергетической отрасли в результате экономико-математического моделирования. Сделан прогноз производства, импорта, экспорта, потерь, потребления электроэнергии до 2021 года и предложены формулы линейного прогнозирования основных показателей электроэнергетики, программирования для прогноза.

Целью настоящей статьи является выявление трендов основных показателей электроэнергетики, выполнение двух вариантов прогноза с разными базовыми значениями из трендов, анализ результатов прогнозных значений.

Материал для статьи собран в результате исследований, выполненных в ходе исполнений плановой работы отдела исследования развития и размещения производительных сил Института экономики и демографии НАН Республики Таджикистан, по прогнозированию электроэнергетики на период до 2030-2040-х годов, выполненных в 2024г. В ходе выполненных исследований, авторы рассматривали диссертационную работу Аламшоевой М.М. Теоретические и методологические основы эффективности электроэнергетической отрасли Таджикистана, оригинальные идеи, обсуждаемые в методологических статьях по прогнозированию, представленных в Руководстве по научно-техническому прогнозированию. Руководство состоит из сборника статей, составленных известными зарубежными специалистами, переведенных с английского. Руководство составлено под редакцией доктора экономических наук Л.М. Громова.

Кроме указанных источников, авторы использовали статистический материал Главного статистического управления при Президенте Республики Таджикистан. Из этого источника, были составлены ряд таблиц и построены графики, показывающие тенденции развития основных показателей электроэнергетики Таджикистана в различные временные интервалы. Авторы систематизировали большой фактический материал, выполнили предварительный анализ тенденций собранного материала использовали существующие варианты прогноза и сопоставили два варианта прогноза с теми значениями (экспертные оценки МЭ и ВР), вошедшие в стратегии развития экономики Таджикистана до 2030 года.

На рис.1 показано изменение показателей: мощности (общей), ГЭС и ТЭЦ, в период с 1991 по 2023 годы.

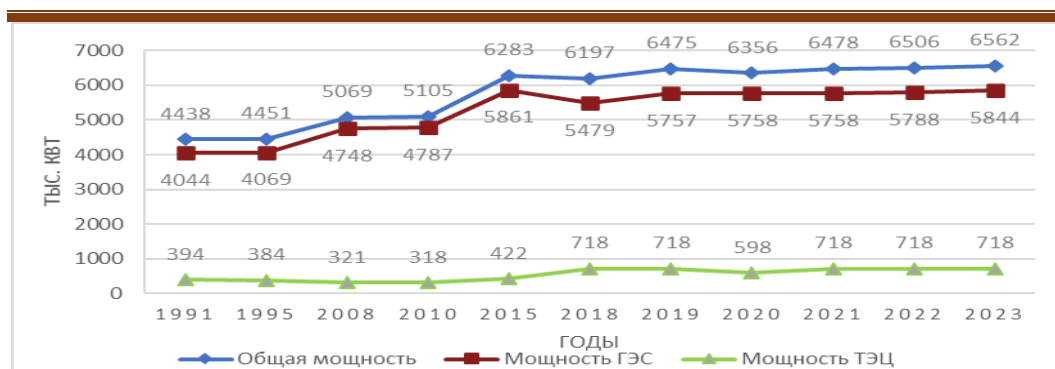

Рисунок 1. Изменения мощностей генерации. Синяя (верхняя кривая) - общая мощность, красная (вторая кривая) - мощность ГЭС, зелёная (нижняя кривая) - мощность ТЭЦ.

Из графика видно, что мощность общая выросла за период с 1991 по 2023 годы почти на 48%, мощность ГЭС на 44,5%, а ТЭЦ на 182%.

Важными показателями эффективной деятельности электроэнергетической отрасли являются удельные показатели производства и потребления электроэнергии. На рис. 2 показаны изменения показателей удельного производства и потребления электроэнергии на 1 человека в год в Таджикистане, в период с 1991 по 2023 год. При определении указанных величин использовались данные сайта Агентства по статистике при Президенте РТ, в котором были выделены значения потребления энергии населением. Нам не приходилось встречать в литературе показатель удельного потребления электроэнергии на 1 человека. Показатель характеризует социальное положение жителя нашей республики. Предлагаем определять его путём деления энергии, потреблённой населением на его численность (конец расчётного года). Показатель удельного производства на 1 человека определяется делением всей произведённой энергии на численность населения (которая распределяется на несколько секторов: промышленность, сельское хозяйство, другие потребители, включая население). Поэтому показатель удельного производства на человека больше, чем удельное потребление на 1 человека.

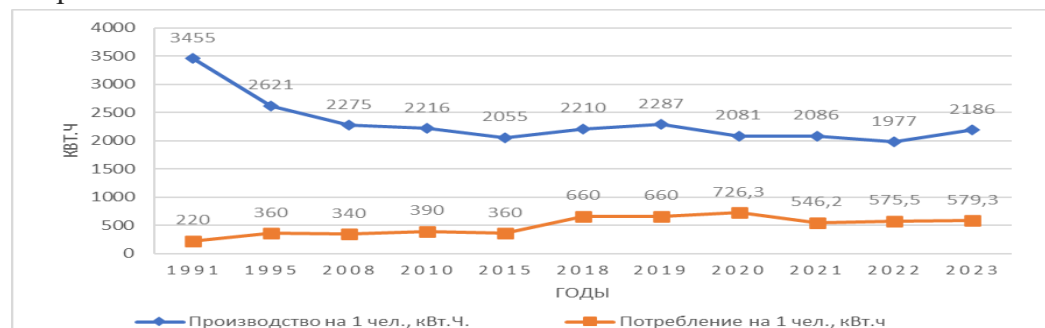

Рисунок 2. Динамика удельного производства и потребления электроэнергии в период с 1991 по 2023 гг. Производство на 1 человека

(верхняя кривая, синего цвета); удельное потребление на 1 человека (нижняя кривая, красного цвета).

Из графика на рис. 2 видно, что удельное производство, за период с 1991 по 2023 гг. снизилось на 58,1%, а удельное потребление увеличилось на 263%.

На потребление электрической энергии вообще и населением, в частности, большое значение оказывают потери электроэнергии в электрических сетях. На рис.3 представлены потери в электрических сетях общего пользования, в процентах.

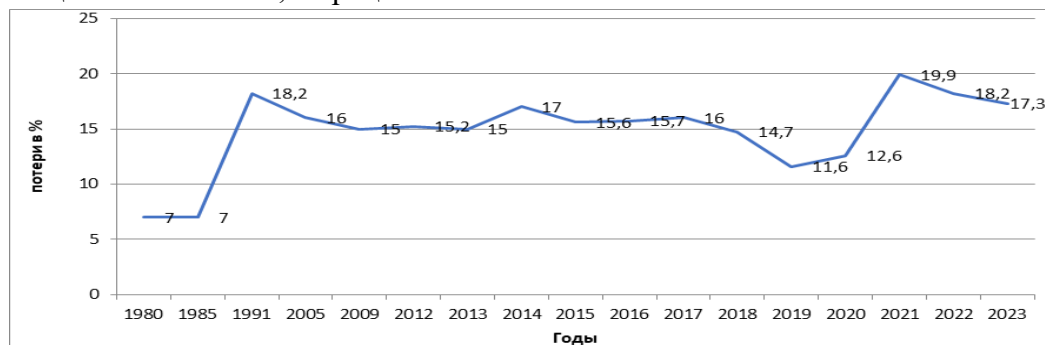

Рисунок 3. Потери электрической энергии в сетях общего пользования, в процентах.

На графике на рисунке 3 видно, что в советское время потери были порядка 7%. Эти потери были близки к значениям, которые наблюдались в то время у довольно развитых государств, включая европейские. Затем, их значения выросли до 18,2 и вплоть до 2017 года колебались в пределах 17-15%. В 2019-м году они снизились, поскольку были приняты специальные меры организационно-административного характера. В 2021 году потери вновь выросли и затем, повторно были снижены. Эти колебания свидетельствуют об отсутствии стабильности мер и влияния различных субъективных и объективных причин, включая человеческий фактор.

В табл.1 представлены некоторые электроэнергетические показатели для проведения анализа их динамики, за период 1980-2023 годы.

Таблица 1.
Электротехнические показатели за период 1980-2023гг.

Годы	1980	1985	1991	2005	2009	2012	2013	2014	2015
Производство, всего (млрд. кВт.ч.)	13,6	15,7	17,6	17	16,6	16,6	17,1	16,6	17,2
Производство на ГЭС (млрд. кВт.ч.)	12,6	14,4	16,4	15,8	16,4	16,6	17,1	16,5	16,9
Потребление (млрд. кВт.ч.)	9,7	15,3	19,1	17,2	17,1	16,1	16,2	15,2	15,8
Потребление в промышленности (млрд. кВт.ч.)			10,7	7,5	7,0	6,2	5,3	3,9	4,2
Потребление населением (млрд. кВт.ч.)			1,1	2,7	2,7	2,7	2,9	3,0	3,0
Импорт (млрд. кВт.ч.)	4,1	5,5	6,9	6,3	5,4	0,76	0,12	0,05	0,06

**МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛЛАЛӢ ВА АМНИЯТ - МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И
БЕЗОПАСНОСТЬ - INTERNATIONAL RELATIONS AND SECURITY**

Экспорт (млрд. кВт.ч.)	8	5,9	5,4	4,3	5,0	2,5	1,06	1,6	1,4
Потери абсолютные (млрд.кВт.ч.)	0,9	1,1	1,8	2,8	2,6	2,5	2,5	2,8	2,7
Потери в %	7	7	18,2	16	15	15,2	15	17	15,6
Годы	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Производство всего (млрд. кВт.ч.)	17,2	18,1	19,7	20,7	19,8	20,6	21,4	20,6	
Производство на ГЭС (млрд. кВт.ч.)	16,8	17,1	18,4	19,2	18,1	18,9	19,9	20,6	
Потребление общее	15,9	16,8	15,5	15,1	15,4	13,8	14,7	15,3	
Потребление в промышленности (млрд. кВт.ч.)	4,1	3,8	3,8	4,0	2,7	3,9	3,8	3,6	
Потребление населением (млрд. кВт.ч.)	4,0	3,9	5,5	6,0	6,8	5,4	5,9	6,0	
Импорт (млрд. кВт.ч.)	0,04	0,1	0,56	0,29	0,38	0,88	0,8	0,95	
Экспорт (млрд. кВт.ч.)	1,4	1,4	2,9	3,18	1,8	3,3	3,3	3,5	
Потери абсолютные (млрд. кВт.ч.)	2,7	2,9	2,9	2,4	2,5	4,1	3,9	3,8	
Потери в %	15,7	16	14,7	11,6	12,6	19,9	18,2	17,3	

Источник: по материалам статистических сборников Агентства по статистике при Президенте РТ и сайта stat.tj.

По таблице 1 построен график на рис.4

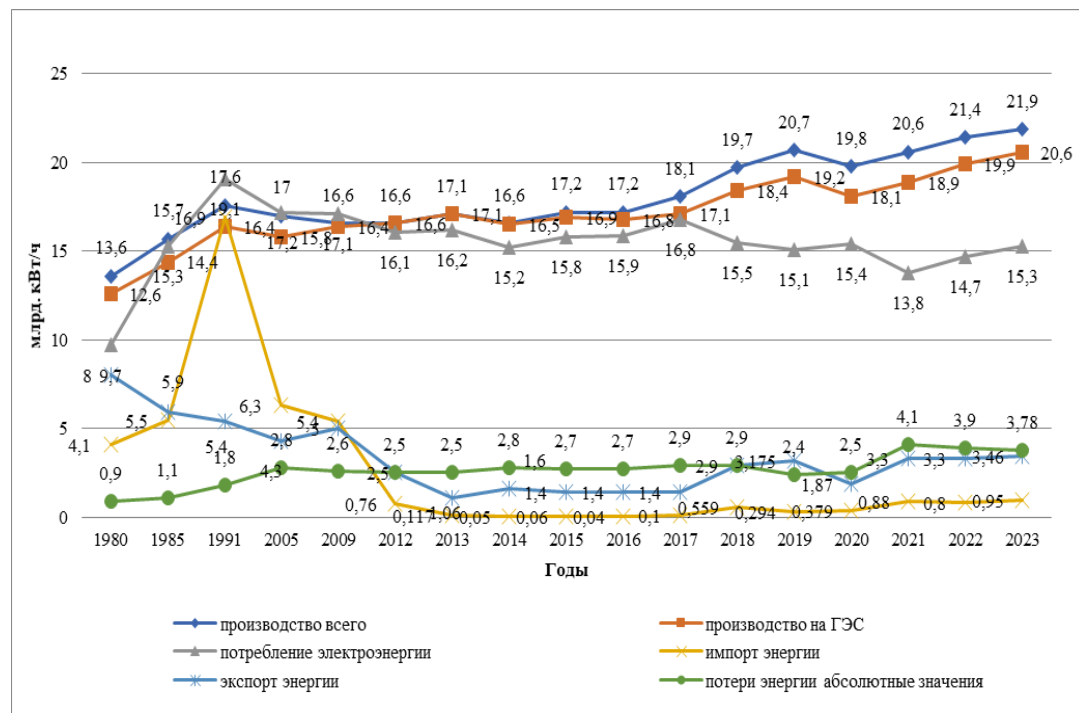

Рисунок 4. Динамика основных электроэнергетических показателей в период 1980-2023 гг. Рисунок построен для демонстрации установленных тенденций.

По рисунку отмечаем разделение его на два пучка представленных показателей: первую группу составляют увеличивающиеся значения производства общей (кривая синего цвета, она выше всех других кривых), ниже её проходит производство на ГЭС (кривая красного цвета), ещё ниже расположился график (зелёного цвета) потребления электроэнергии. Вторая группа состоит из кривой экспорта (голубого цвета, изменяется от 8 в 1980 г. к 5,4 в 1991, к 2013 году к 1,06, а к 2023 г. до 3,5 млрд. кВт.ч.); кривой импорта (малинового цвета), по временной оси, на интервале 1980-2005 гг. отмечается аномальным всплеском значений, с максимумом 6,9 в 1991 г., а к 2023 г. 0,95 млрд. кВт.ч.); третья кривая отражает изменения потерь в сетях общего пользования (серого цвета, изменяется от 0,9 в 1980 г. до 2,8 в 2005 г. и далее, почти во все годы, имеют значения, превышающие экспорт электроэнергии). К примеру, в 2023 г., соответственно, экспорт составлял 3,5, а потери 4,1 млрд. кВт.ч.

Были оценены изменения темпов показателей электроэнергетики в условно выделенные, следующие временные интервалы: 1980-1990 гг.; 1991-2009 гг.; 2010-2016 гг.; 2017-2020 гг.; 2021-2023 гг. Получилось пять локальных периодов. Они были охарактеризованными нижеприводимыми событиями:

- 1-ый период, 1980-1990 гг. В это время ещё существует СССР, объединённая энергосистема Средней Азии и Казахстана, осуществляются взаимные перетоки электроэнергии;

- 2-й период, 1991-2009 гг. Он охватывает первые два десятилетия существования государственной независимости Республики Таджикистан. В эти годы происходит гражданская война. Экономика республики расшатана войной, республика отчаянно борется за выживание. Наблюдается экономический кризис 2008 года. Энергосистема РТ ещё сохранилась в параллельной работе ОЭС Казахстана и Средней Азии. Для строительства Сангтудинской ГЭС-1 производится перекрытие р. Вахш. Расторгнуто соглашение с РусАлом, который готовит Узбекистан к отказу от проекта Рогунской ГЭС. Правительство Узбекистана прекращает транзит электроэнергии из Туркменистана, сокращает поставки электроэнергии в энергодефицитный зимний период, в Согдийскую область, а с 2010 годы вводит энергетическую и транспортную блокаду Таджикистана;

- 3-й период, 2010-2016 гг. Узбекистан прерывает свою параллельную работу в объединённой энергосистеме Средней Азии и Казахстана с тем, чтобы прервать работу в этой энергосистеме Таджикистану. Взаимные поставки электроэнергии в малых объёмах производятся лишь с Кыргызстаном. Китай построил в 2011 году ЛЭП 500кВ «Юг-Север» и позволил часть энергии с Юга республики передавать в Согдийскую область.

Вводятся в работу Сангтудинские ГЭС, началась реконструкция ГЭС на реках: Варзоб, Вахш, Сырдарья. На сложную обстановку в энергетике накладывается экономический кризис 2014-2016 гг. Уже построены первая и второй очереди Душанбинской ТЭЦ-2, заново ввели Восточные котельные, с подачей электроэнергии и частично горячей воды для отопления жилищ, а также возобновилась работа Западной котельной. Экспертиза Всемирного банка в 2014 году подтвердила Технико-экономическую целесообразность возобновления строительства Рогунской ГЭС, а также отсутствия существенного отрицательного экологического и социально-экономического воздействия на прибрежные нижерасположенные по течению реки Амударья государства.

- 4-й период, 2017-2020 гг. После смены политического руководства Узбекистана, была снята транспортная и энергетическая блокада Таджикистана. Произошло негативное влияние кризиса, вызванного пандемией COVID 2019 года. Возобновляются работы по реконструкции генерирующих мощностей, включая ГЭС на реке Вахш.

- 5-й период, 2021-2023 и далее, вплоть до настоящего времени. Происходит увеличение выработки электроэнергии на р. Вахш, в связи с подключением в работу двух агрегатов Рогунской ГЭС. Продолжается наполнение нового водохранилища. Происходит увеличение производства электроэнергии на каскаде, расположенном ниже Рогунской ГЭС, за счёт объёма воды этого водохранилища. Происходит ввод в работу не только тепловой генерации электроэнергии, но и подача горячей воды в систему отопления города Душанбе.

С другой стороны, известны предварительные оценки экспертов, которые дали свои прогнозные показатели в национальную стратегию развития Таджикистана до 2030 года. Так, Министерство энергетики и водных ресурсов представило параметры развития электроэнергетики, получившим название четыре по 10. Это: увеличение мощности до 10 ГВт, наращивание выработки на 10 млрд. кВт.ч, увеличение экспорта до 10 млрд. кВт.ч, и снижение потерь до 10%.

В табл.2 и табл.3 представлены значения основных показателей электроэнергетики, которые были использованы при применении линейного способа экстраполяции статистических материалов, для получения прогнозных значений и полученные значения прогнозных показателей на 2030-2040гг

В табл.2 представлены результаты прогноза, соответственно по варианту 1, когда за начало отсчёта взяты показатели 1980 года, а в табл.3 результаты прогноза (вариант линейной экстраполяции 2, за начало отсчёта взят– 2012 год).

Таблица 2.

Прогноз (варианты линейной экстраполяции электроэнергетических параметров), вариант 1 за начало отсчёта взят 1980 год.

Годы/ Параметры	1980	2009	2012	2020	2023	2025	2030	2035	2040
Производство, всего (млрд. кВт.ч.)	13,6	16,6	16,6	19,8	21,9	19,98	20,64	21,30	21,96
В том числе, на ГЭС (млрд. кВт.ч.)	12,6	16,4	16,6	18,1	20,6	19,03	19,68	20,35	20,99
Потребление (млрд. кВт.ч.)	9,7	17,1	17,1	15,4	15,3	15,96	16,11	16,26	16,40
Импорт (млрд. кВт.ч.)	4,1	5,4	5,4	0,38	0,95	-0,62	-1,72	-2,82	-3,92
Экспорт (млрд.кВт.ч.)	8	5,0	5	1,87	3,46	1,61	1,02	0,44	-0,15
Потери ,абс. (млрд. кВт.ч.)	0,9	2,6	2,6	2,5	3,78	3,45	3,73	4,01	4,24
Потери (в %)	7	15,0	15	02,6	17,3	17,28	18,13	18,01	19,83

Рассмотрение таблицы 2 показывает, что в 2030 и 2040 годах: производство электроэнергии составит 20,6 и 22,0; на ГЭС, соответственно 19,0 и 21 млрд. кВт.ч. Это, явно, низкие значения, которые уже в 2023 и 2024 гг. фактически были превышены. В отношении показателя потери, нельзя не обратить внимания на то, что табличные значения, повторяют тенденцию, то есть показывают рост до 17,3 и 19,8% соответственно. Но рост потерь – это негативное явление. Для его снижения были специально приняты инновационные технологии, то есть была начата установка системы биллинг. Это мероприятие обязательно снизит потери, как это было продемонстрировано в части районов Согдийской области. Прогнозные значения, полученные по экстраполяции значений тренда прошлых лет, оказались ошибочными. Рассмотрим второй вариант прогноза, представленный в табл.3

Таблица 3.

Прогноз (варианты линейной экстраполяции электроэнергетических параметров). Вариант 2, начало отсчёта – 2012 год

Годы/параметры	2012	2020	2023	2025	2030	2035	2040
Мощность (млрд. кВт.ч.)	6168	6356	6562	6556	6716	6876	6908
Производство, всего (млрд. кВт.ч.)	16,6	19,8	21,9	22,84	25,44	28,09	30,72
В том числе, на ГЭС(млрд. кВт.ч.)	16,6	18,1	20,6	20,64	22,40	24,16	29,91
Потребление (млрд. кВт.ч.)	17,1	15,4	15,3	14,49	13,83	13,17	12,51
Импорт(млрд. кВт.ч.)	0,76	0,38	0,95	0,86	1,15	1,45	1,74
Экспорт(млрд. кВт.ч.)	2,5	1,87	3,46	3,64	4,54	5,45	6,36
Потери абс. (млрд.кВт.ч.)	2,5	2,5	3,78	3,86	4,45	5,05	5,64
Потери (в %)	15,2	12,6	17,3	16,88	17,64	18,40	19,16

В таблице 3, по сравнению с первой версией прогноза, наблюдаются большие различия в значениях. Производство энергии в 2030 и 2040 гг., составят 25,44 и 30,72, а на ГЭС, соответственно - 22,40 и 29,91 млрд. кВт.ч. В отношении показателя потери, остаются справедливыми суждения, высказанные по первой версии прогноза. Они, как и по первой версии продолжают расти. Что, уже мы объясняли выше.

Для оценки неопределённости прогноза по методу линейной экстраполяции проведём сравнение прогнозных показателей, выполненных в работе с достоверными значениями, установленными официальными статистическими сведениями, Агентства по статистике при Президенте РТ. Материал сравнения представлен в табл.4

Таблица 4.

Сравнения прогнозных значений электротехнических показателей из источника [2] со значениями из таблиц статистических сборников.

Показатели/годы	2018	2020	2021	2018	2020	2021
1.Мощность общая (тыс. кВт).	7609	9095	9838	6197	6358	6476
ГЭС (тыс.кВт).	6797	8124	8488	5479	5758	5758
ТЭЦ (тыс.кВт).	812,1	970,9	1050	718	598	718
2. Производство (млрд. кВт.ч)	17,4	18,5	18,9	19,7	19,8	20,6
ГЭС (млрд. кВт.ч)	17,1	17,9	18,2	18,4	18,1	15,9
ТЭЦ (млрд. кВт.ч)	6,2	6,4	6,6	1,3	1,8	1,7
3.Потребление (млрд. кВт.ч)	16,5	17,2	17,6	15,5	15,5	13,8
4.Импорт (млрд. кВт.ч)	1,3	1,3	1,4	0,6	0,4	0,9
5.Экспорт (млрд. кВт.ч)	1,4	5,7	3,5	2,9	1,8	3,3
6.Потери (млрд. кВт.ч)	2,6	2,6	2,1	2,9	2,5	4,1

Сравнения по значениям показателей за 2021год, составили, в (%): фактические значения мощности (9838/6476) оказались почти на 67% выше фактических значений; по производству (18,9/20,6) - всего на 8% ниже, чем произведено по факту; по экспорту (3,5/3,3) - всего на 6% больше, чем показано в статистических сборниках; по потерям (2,1/4,1) - почти на 95% ниже, чем показано в статистических сборниках. Как минимум, по производству и экспорту расхождения значений, можно считать удовлетворительными.

МЭ и ВР объявили для 2030 гг. свои прогнозные значения по мощности, производству, экспорту и потерям в сетях общего пользования В табл.5 приведены сравнения показателей прогнозных значений, полученных нами (табл. 3), с показателями МЭ и ВР.

Таблица 5.

Сравнение показателей: 2030 г. (табл. прогноза, вариант 2) и 2030 (МЭ и ВР).

Показатель/ годы	2012	2030	2030 (МЭиВР)	Различия (%)
Мощность (тыс. кВт/МВт)	6168	6716	10 000	49
Производство (млрд. кВт.ч)	17,2	25,4	27,2	6,6
Экспорт (млрд. кВт.ч)	2,5	4,54	10	55
Потери (%)	15.2	17.	10	70

Из таблицы 5 видно, что значения показателей от МЭ и ВР по мощности на 49% больше, чем табличные (прогнозные). По производству, заявленное увеличение на 10 млрд. кВт.ч, по отношению к 2015 году, когда оно было равно 17,2, табличное значение равно 25,4. Значит, увеличенное значение

будет составлять 27,2 млрд. кВт.ч., а разница значений между табличным и МЭ и ВР составит порядка 1,8 млрд. кВт.ч. Это различие всего, порядка 7% от прогнозного (табличного) значения. Значения экспорта, которое указали специалисты МЭ и ВР, почти на 82% выше прогнозного (табличного). Потери по МЭ и ВР почти на 82% выше, чем по табличным значениям. Значения МЭ и ВР, строго говоря, это не прогнозные, а вычисленные, где-то, заявленные целевые значения.

Министр МЭ и ВР в 2025 году на пресс - конференции по итогам 2024 года представил цифры, из которых следует, что в 2030 году, при благоприятных условиях, будут введены мощности генерации, от всех возможных видов производства электроэнергии, даже несколько выше 10 ГВт. Эксперты министерства обосновывают, что экспорт при таких мощностях и производстве электроэнергии, может быть обеспечен и уже подготовлены соответствующие международные соглашения по поставке от Рогунской ГЭС в Узбекистан, Казахстан, а также от других источников энергии в Афганистан и Кыргызстан.

Как мы помним, политические соображения и международные финансовые институты являются авторами проекта CASA-1000. По этому объекту часть линий, которые располагаются на территориях Таджикистана и Пакистана практически готовы. После прихода к власти талибов, потребовалось время для выяснения их позиции по названному проекту. Они потребовали, чтобы часть энергии, безусловно, пошла на нужды развития Афганистана. Не по остаточному принципу, то есть, главным образом потребителем будет Пакистан, после того как основная часть электроэнергии на подстанции Пешавар будет преобразована и передана потребителю, оставшаяся, значительно меньшая часть вернётся в Афганистан. Афганцы считают, что они, сразу, на своей территории должны получить свою долю электроэнергии.

Это обстоятельство является существенным. Оно может оказать влияние на развитие проекта в целом.

Подводя итоги анализа отметим: первое - подтверждено расхождение экспертных оценок (основанных на расчётах, целевых значениях) с прогнозом по способу линейной экстраполяции трендовых значений. По потерям, расхождение табличных значений (при двух базовых значениях) обусловлено тем, что в тенденциях не учтено то обстоятельство, что для снижения потерь была применена инновационная технология (билинг). Из этого следует, что линейный метод прогнозирования является лишь одним из вспомогательных инструментов, для полноценного же анализа и прогноза необходимо использовать комплекс методов и инструментов, учитывающие все основные факторы, влияющие на прогнозные показатели. Второе, для развития

(увеличения) производства электроэнергии, важно завершить строительство Рогунской ГЭС. Найдено очень важное решение, в части финансирования проекта: удалось найти внешних инвесторов для завершения строительства Рогунской ГЭС! Их несколько. Третье (для увеличения производства) - удалось найти потребителей энергии Рогунской ГЭС из числа соседних государств, входящих в Центральную Азию. Эти же государства вошли в состав внешних инвесторов (Казахстан и Узбекистан). Таким образом, решены очень важные проблемы, на которые Всемирный банк обращал своё внимание. Есть возможность реализации большого объёма произведенной электроэнергии! Удачно, что потребители расположены не далеко от производителя энергии, природные условия для такой передачи выгодные (к примеру, по сравнению с условиями трасс CASA-1000), что благоприятно для надёжности передачи электроэнергии и снижения электрических потерь. Удалось увязать финансирование до строительства Рогунской ГЭС с необходимостью поставки электроэнергии от этой ГЭС. При этом улучшится сотрудничество с соседними государствами в сфере энергетики, что должно увеличить гарантированное погашение полученных внешних инвестиций. Если бы не удалось решить вопрос с внешними инвестициями, то оптимистические сценарии по выполнению стратегических целей, через достижения значений прогнозируемых показателей, в том числе по прогнозу МЭ и ВР к 2030 году могли бы быть и неисполнимыми.

Основатель мира и согласия, Президент Таджикистана- Эмомали Рахмон, 28 декабря 2024 года, в послании к парламенту страны объявил, что начиная с мая 2027 года в стране полностью будет устранен энергетический дефицит, и Таджикистан добьётся абсолютной энергетической независимости. [1] Это также можно рассматривать как прогноз Правительства Таджикистана. Отличается от прогноза МЭи ВР.

В случае реализации оптимистических сценариев, важнейшая стратегическая цель страны будет достигнута, и экономика Таджикистана будет готова к постановке следующих, более высоких целей развития страны и улучшения уровня жизни народа.

В дальнейшем, с помощью международных экспертов, желательно выполнить сценарное моделирование, при котором будет заложено сокращение потерь до 8% и снижение экспорта до 5 млрд. кВт.ч. Это позволит направить дополнительную энергию для экстренного строительства предприятий и создания дополнительных рабочих мест депортированными из РФ трудовыми мигрантами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Эмомали Рахмон. Послание Президента Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан» от 28.01.2021 г.
2. Аламшоева М.М. Теоретические и методологические основы эффективности развития электроэнергетической отрасли Таджикистана. Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук. – Душанбе, 2018 г., –С.166.
3. Руководство по научно-техническому прогнозированию. [Сборник статей : Пер. с англ.] / Под ред. д-ра экон. наук Л.М. Громова; – Москва: Прогресс, 1977. –350 с.
4. Арифов, Х. О. Безопасное и эффективное использование системы гидроэнергетики, и электрических сетей в Таджикистане / Х. О. Арифов.– Душанбе: Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 2022. – 331 с. – EDN CLTIHO.
5. Арифов, Х. О. Энергетическая безопасность Таджикистана в годы государственной независимости / Х. О. Арифов. – Душанбе : Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 2022. – 285 с. – EDN NDPVIG.
6. Раҳимзода, Ш. Методҳои паст намудани хавфҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои энергетикӣ / Ш. Раҳимзода, Н. Назарова // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон. – 2021. – No. 2(36). – P. 17-20. – EDN AIJEAM.

ТАМОҶУЛҲОИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ СОҲАИ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКАИ ТОҶИКИСТОН ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА ИҚТИСОДИЁТИ МАМЛАКАТ

АРИФОВ ҲАМИДҶОН ОБИДОВИЧ,

номзади илмҳои геология ва минералогия, ходими пешбари илмӣи шуъбаи
инкишоф ва ҷойгирсозии қувваҳои истеҳсолии Институти иқтисод ва
демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734042, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айни 44;
тел. (+992) 93-560-07-40; e-mail: khamidarifov@gmail.com

АКРАМОВ АМОНУЛЛО ЗИКРИЁЕВИЧ,

ходими калони илмӣи Институти иқтисод ва демографияи АМИТ
734042, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айни 44;
тел: (+992) 915-05-28-80; e-mail: a.z.akramov@mail.ru

*Тамоҷулоҳои динамикаи нишондиҳандаҳои соҳаи энергетика барои
пеиғӯйиш оянда таҳлил карда шудаанд. Марҳалаҳои тағирёбиш суръати
динамикаи нишондиҳандаҳо бо омилҳои эҳтимолии ба вуҷуд омадани онҳо*

нишон дода шудаанд. Дар оянда омилҳо метавонанд тақрор шаванд. Арзёбии истифодаи тамоюлҳои муайянишуда бо усули интерполятсияи хаттӣ барои пешгӯӣ то солҳои 2030 ва 2040 оварда шудаанд. Ду варианти эҳтимолии ҷунини пешгӯӣ оварда шудааст. Инчунин, ҳисобҳои пешгӯиши нишондиҳандаҳои иқтидор, истеҳсол ва талафоти электроэнергия оварда шудаанд, ки аз ҷониби Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шудаанд, оварда шудаанд. Онҳо аз арзишҳои, ки бо усули интерполятсияи хаттӣ гирифта шудаанд, фарқ мекунанд.

Калидвожаҳо: электроэнергетика, тамоюл, омор, иқтидор, истеҳсолот, талафот, пешгӯӣ, арзёбӣ, мустақилият, беҳатарӣ.

TRENDS OF THE MAIN INDICATORS OF ELECTRICITY IN TAJIKISTAN AND THEIR IMPACT ON THE COUNTRY'S ECONOMY

ARIFOV HAMIDJON OBIDOVICH,

candidate of geological and mineralogical sciences, the leading specialist of the Department of development and placement of productive forces of the Institute of economics and demography of the National Academy of Sciences of the Tajikistan

734042, Tajikistan, Dushanbe city, Ayni str. 44;

tel.: (+992) 93-560-07-40; e-mail: khamidarifov@gmail.com

AKRAMOV AMONULLO ZIKRIYOEVICH,

senior researcher of the Institute of economics and demography
of the National Academy of Sciences of the Tajikistan

734042, Tajikistan, Dushanbe city, Ayni str. 44;

tel.: (+992) 915-05-28-80; E-mail: a.z.akramov@mail.ru

The article considers the trends in the dynamics of electric power industry indicators for long-term forecasting. The stages of change in the rates of dynamics of indicators are shown, with possible reasons that caused them. In the future, the reasons may be repeated. The assessments of the use of the identified trends for the forecast up to 2030 and 2040 are made by the method of linear interpolations. Two variants of the values of such a forecast are presented. The article presents forecast estimates of the values of capacity, production and losses of electric power made by the Ministry of Energy and Water Resources. They differ from the values obtained by the method of linear interpolation.

Keywords: electric power industry, trends, statistics, capacity, production, losses, forecast, assessments, Independence, security.

УДК:336.714+72(045)/(575.3)

МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ САРМОЯГУЗОРИИ ПАСАНДОЗҲОИ АҲОЛӢ ДАР МАРҲИЛАИ МУОСИРИ РУШД

АВҒОНОВ НУРАЛӢ АЙНИДДИНОВИЧ,

доктори фалсафа (PhD) аз рӯйи ихтисоси молия, и.в. дотсенти

кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисодиёти рушди

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

734061, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Н. Қаробоев 63/3;

тел.: (+992) 934-40-12-12; e-mail: avgonov.nurali@mail.ru

Дар мақола механизми идоракунии иқтидори сармоягузори пасандозҳои аҳоли дар марҳалаи муосири рушд мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор дода шудааст. Муаллиф дар асоси таҳқиқи адабиёти иқтисодӣ ва осори муҳаққони хориҷӣ ҷанбаҳои назариявии иқтидори пасандозҳои аҳоли ва иқтидори сармоягузори пасандозҳои аҳолиро баррасӣ намудааст.

Дар натиҷаи таҳқиқ ва омӯзиши равишҳои гуногун, муаллиф назари худро доир ба мафҳуми зарфияти сармоягузори пасандозҳои аҳоли баён намудааст. Ҳамзамон, дар асоси омӯзиши адабиёти таҳқиқотӣ, муаллиф тавонистааст, ки нақши зарфияти сармоягузори пасандозҳои аҳолиро дар раванди сармоягузорӣ ва таъмини соҳаҳои иқтисодиёт бо захираҳои дохилии сармоягузорӣ пурра таҳлил намояд.

Зимни таҳқиқ омилҳои таъсиррасон ба ташаққул ва идоракунии пасандозҳои аҳоли дар раванди сармоягузорӣ ва воситаҳои танзими давлатии пасандозҳои аҳоли дар сатҳи иқтисоди миллӣ муайян ва пешниҳод гардидааст.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлил ва таҳқиқ, механизми самараноки идоракунии зарфияти сармоягузори пасандозҳои аҳоли пешниҳод шудааст, ки ин механизм ба фароҳам овардани шароити мусоид ва муфид барои сармоягузори аҳоли нигаронида шудааст, ки ба ҳамоҳангсозии манфиатҳои аҳоли, давлат, сохторҳои молиявӣ ва сармоягузорӣ мусоидат менамояд. Инчунин, доир ба тақмилдиҳии низоми идоракунии пасандозҳои аҳоли ва истифодабарии самараноки зарфияти сармоягузори пасандозҳои онҳо дар таъмини рушди устувори иқтисодӣ назари муаллиф баён гардидааст.

Калидвожаҳо: пасандозҳои аҳоли, сармоягузорӣ, зарфияти (иқтидори) сармоягузори пасандозҳои аҳоли, зарфият (иқтидор), идоракунии пасандозҳои аҳоли, зарфияти (иқтидори) пасандозҳои аҳоли, механизми идоракунии зарфияти (иқтидори) сармоягузори пасандозҳои аҳоли, саводнокии молиявии аҳоли, рушди иқтисодӣ.

Пасандоз ва сармоягузорӣ ду категорияи ба ҳам алоқаманд мебошанд. Алоқамандии пасандозҳои аҳоли ба раванди сармоягузорӣ ва нақши макроиктисодии онҳо дар асарҳои муҳаққиқон: Ч. М. Кейнс, С. Кузнец, М. Фридман, Ф. Модилиани ва дигарон таҳқиқ шудаанд.

Омӯзиши мушкilotи пасандоз–сармоягузорӣ ҳамчун асосҳои назарияи рушди иқтисодӣ дар шароити муосир барои кишварҳои дорои иқтисоди тағйирёбанда (дигаргуншаванда),* ки Тоҷикистони муосирро низ дар бар мегирад, аҳамияти махсус дорад.

Сармоягузори пасандози аҳоли дар иқтисодиёт мафҳуми муҳимми сиёсӣ ва иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Дар шароити камчинии сарчашмаҳои маблағгузорӣ ин воситаҳо захираҳои иловагии сармоягузори кумакрасон дар барномаи баровардани мамлакат аз бӯҳрон ва рушди иқтисодӣ ба шумор меравад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ рушди фаъолияти сармоягузори аҳоли ва истифодаи оқилонаи иқтидори молиявии он нақши муҳим мебозад, яъне маблағҳои озодаи аҳоли, ки барои истеъмол истифода намешаванд, онҳо бояд даромад оваранд ва дар иқтисодиёт истифода шаванд ва муассисаҳои гуногуни молиявӣ бояд ин равандро таъмин намоянд. Дар навбати худ, истифодаи захираҳои эҳтимолии сармоягузори аҳоли (яъне пасандозҳои аҳоли) ба ташаккули захираҳои бонкӣ, рушди бозори молу хизматрасониҳо мусоидат намуда, бевосита аз вазъи низоми молиявӣ вобаста аст [2, 36].

Зарфияти (иқтидори) сармоягузори аҳоли эҳтимолияти татбиқи шаклҳои муташаккили сармоягузори аҳолиро ба низоми молиявӣ тавсиф мекунад. Зарфияти сармоягузори аҳоли, яъне маблағҳои муваққатии озодаи аҳоли яке аз муҳимтарин захираҳои молиявие мебошанд, ки ҳоло дар бозори сармоягузорӣ пурра ҷалб карда нашудааст. Ҳалли мушкilotи таъминоти нокифояи захираҳои сармоягузориро бо истифода аз усул ва воситаҳои иқтисодие, ки ба ҷалби маблағҳои озодаи аҳоли ба муддати дароз ва сармоягузорӣ ба иқтисодиёт имкон медиҳанд, имконпазир аст.

Ба андеши мо, барои муайян кардани моҳияти зарфияти сармоягузори пасандозҳои аҳолий, пеш аз ҳама, мазмуни чунин мафҳумҳоро, ба монанди «зарфият (иқтидор)» ва «зарфияти (иқтидори) пасандозҳои аҳоли» муайян намудан зарур аст.

Аксар вақт зарфият (иқтидор) ҳамчун маҷмуи имкониятҳои мавҷуда шарҳ дода мешавад. Масалан, зарфият (иқтидор) (аз лот. *potentia* – қудрат, неру, тавоноӣ) дараҷаи таъминоти имконпазирии ягон амал ва ё ягон вазифаро ифода менамояд. Маҷмуи тамоми воситаҳо, захираҳо ва манбаъҳои, ки дар ҳолати зарурӣ бо ягон мақсад истифода бурда мешаванд [17, 72].

*Иқтисоди тағйирёбанда - дигаргунсозии (тағйирёбии) низоми муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар назар дошта шудааст.

Дар луғати тафсирии забони русии муосир «зарфият (иктидор)» ҳамчун маҷмуи воситаҳо ва имкониятҳо дар ягон соҳа шарҳу тавзеҳ дода шудааст [15, 551].

Дар луғати энциклопедии иқтисодӣ зери таҳрири С.В. Василевский мафҳуми «зарфият (иктидор)» ҳамчун захираҳои мавҷудаи субъекти иқтисодӣ, сохтори оптималии онҳо ва қобилияти истифодаи оқилонаи онҳо барои ноил шудан ба ҳадафи гузошташуда муайян карда мешавад [20, 402].

Категорияи «зарфият (иктидор)» аз мавқеи «имконият» ҳамчун «имкониятҳои пинҳонӣ» баррасӣ карда мешавад, ки ғайрифаъоли он ба амалӣ намудани ягон наъми фаъолият оварда мерасонад ё ҳамчун «маҷмуи захираҳо» барои ҳалли вазифаҳои мушаххас ва таъмини захиравии амалҳои амалишаванда истифода мешавад [18, 456].

Тибқи “Энциклопедияи калони Шуравӣ” мафҳуми «зарфият (иктидор)» ҳамчун захираҳои мавҷуда, ки метавонанд барои иҷрои нақша ва ё ҳалли ягон вазифаи хоҷагии халқ равона карда шаванд, шарҳ дода шудааст [5, 387].

Ба ақидаи муҳаққиқ О.Зуева, зарфияти (иктидори) аҳолии низоми омилҳои ба ҳам алоқаманд, ба ҳам вобасташуда ва мутақобила мебошад, ки рушди самаранок ва устувори аҳолиро ҳам дар шароити муосир ва ҳам дар оянда таъмин мекунанд [8, 52]. Аз ин рӯ, мафҳуми “зарфияти (иктидори)” аҳолии ҳамаи мебошад ва ҷузъҳои зеринро дар бар мегирад:

- сармояи инсонӣ;
- истеҳсоли;
- истеъмоли;
- молиявӣ ва ғайра.

Дар ин маврид зарфияти (иктидори) пасандозҳои аҳолии метавонанд ҳамаи даромади аҳолии, аз ҷумла музди меҳнат, трансфертҳои (кумакҳои) иҷтимоӣ, даромад аз моликият, даромад аз фаъолияти соҳибдорӣ, истифодаи амволи ғайриманқул, даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ ва дигар даромадҳоро дар бар гиранд, зеро онҳо метавонанд ба пасандоз табдил дода шаванд.

Зарфияти (иктидори) сармоягузори пасандозҳои аҳолии на танҳо имкониятҳои ҷудо кардани захираҳои сармоягузорӣ, балки эҳтимолияти азхудкунии воқеии онҳоро низ тавсиф мекунанд. Аз ин рӯ, ҳангоми шарҳи мафҳуми «зарфияти (иктидори) пасандозҳои аҳолии» ба хусусияти мақсадноки самти истифодаи он диққати махсус додан лозим аст.

Масалан, пажуҳишгар Е.А. Калачева зарфияти (иктидори) пасандозҳои аҳолиро ҳамчун «суммаи маблағҳои пулии озод ё захиравии хонаводаҳо мефаҳмад, ки он ба раванди ташаккули сармояи сармоягузорӣ дохил карда шудааст ё эҳтимолан метавонад ҷалб карда шаванд» [10, 15].

Муҳаққиқ Т.С. Колесникова дар таҳқиқоти худ ибраз меорад, ки «зарфияти (иктидори) пасандозҳои аҳолиро тавассути синтези ду категория баррасӣ намудан имконпазир аст: якум, зарфияти (иктидори) молиявӣ ва

дуюм, зарфияти (иктидори) бозори пасандозҳо». Муаллиф қайд мекунад, ки «бо синтези ин категорияҳо, мо метавонем мафҳуми зарфияти (иктидори) пасандозҳои аҳолиро ба гардиш дарорем, ки он ҳамчун ҳаҷми маблағҳои пулӣ фаҳмида мешавад, ки дар шароити мавҷуда аҳоли қодир аст ва майл дорад ба низоми иқтисодии минтақавӣ сармоягузори намояд» [13, 35].

Ҳангоми таҳқиқи иқтидори пасандозҳои аҳоли, пажӯҳишгарон Т.Данилова ва М.Данилова пешниҳод мекунанд, ки «ин мафҳум аз нуқтаи назари назарияи ниҳодӣ (институтсионалӣ) баррасӣ карда шавад: маҷмуи шартҳои, ки ба қабули қарорҳои пасандозии аҳоли, ки ба баланд бардоштани некуаҳволии онҳо равона карда шудаанд, таъсир мерасонанд» [7, 19].

Муҳаққиқон О.Семенюта ва Т.Гончаренко ин мафҳумро таҳқиқ намуда, қайд менамоянд, ки «барои муайян кардани зарфияти (иктидори) пасандозҳои аҳоли муқоисаи шарҳи ду категория зарур аст: зарфияти (иктидори) иқтисодӣ ва бозорӣ. Дар натиҷа, муҳаққиқон ба чунин хулосае меоянд, ки зарфияти (иктидори) пасандозҳои аҳолиро метавон ҳамчун маҷмуи тамоми маблағҳо, захираҳо ва манбаъҳои муайян кард, ки метавонанд ҳамчун захираҳои пасандозӣ барои ягон мақсад истифода шаванд» [17, 73].

Дар асоси таҳлилҳои назариявии гузаронидашуда, метавон хулоса баровард, ки дар айни замон муносибати умумикабулшуда ба мазмуни мафҳуми «зарфияти (иктидори) пасандозҳои аҳоли» вучуд надорад.

Ҳамин тавр, ҳамаи равишҳои мавҷударо, ки дар адабиёти илмӣ ҷой доранд, барои ошкор кардани ин мафҳум ба таври шартӣ ба 3 гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст:

1. Равиши захиравӣ–равандӣ (Е.Калачева, Т.Колесникова)– зарфияти (иктидори) пасандозҳои аҳолиро ҳамчун «ҳаҷми маблағҳои, ки метавонанд ба раванди ташаккули сармояи сармоягузори ҷалб карда шаванд», баррасӣ мекунад.

2. Равиши ниҳодӣ (институтсионалӣ) (Т.Данилова и М.Данилова) – зарфияти (иктидори) пасандозҳои аҳолиро ҳамчун «маҷмуи шартҳои ниҳодҳои амонатӣ, ки ба қарорҳои пасандозии аҳоли таъсир мерасонанд», мефаҳманд.

3. Равиши системавӣ (О.Семенюта, Т.Гончаренко) – зарфияти (иктидори) пасандозҳои аҳоли имкон медиҳад, ки масъалаҳои ташаккул ва истифодаи захираҳои пасандозӣ ҳамаҷониба таҳқиқ карда шаванд.

Дар айни замон, таҳлили нашрияҳои охирин тавачҷуҳи илмиро ба омӯзиши зарфияти (иктидори) сармоягузории пасандозҳои аҳоли дар доираи навъҳои гуногуни объектҳои сармоягузории воситаҳои пулӣ нишон дод, ки дар байни онҳо мавқеи калидӣ ба пасандозҳои бонкӣ, коғазҳои қиматнок ва амволи ғайриманқул вобастагӣ доранд. Ҳамзамон, муҳаққиқ И.Петренко дар таҳқиқоти худ [16] дар асоси натиҷаҳои моделсозии иқтисодӣ–математикӣ собит намудааст, ки дар байни объектҳои таҳқиқшудаи сармоягузории

эҳтимоли (потенсиали) барои аҳоли, мавқеи асосӣ ба воситаҳои молиявӣ, яъне саҳмияҳо, вомбаргҳо ва пасандозҳои бонкӣ тааллуқ доранд.

Пажуҳишгарон В.Крамная ва Д.Каковкина қайд менамоянд, ки дар зери мафҳуми «зарфияти (иктидори) сармоягузори пасандозҳои аҳоли–мавҷудияти шароити объективиро барои фароҳам овардани ҳавасмандкунӣ ва механизмҳои ҳавасмандгардонӣ барои иштироки аҳоли дар раванди сармоягузорӣ тавассути ҷалби пасандозҳои онҳо бояд дарк карда шавад» [14, 32].

Муҳаққиқ З.Гаджимагомедова дар таҳқиқоти худ зарфияти (иктидори) сармоягузори пасандозҳои аҳолиро чунин шарҳ медиҳад: «Ин як ҷузъи муҳими зарфияти (иктидори) сармоягузори минтақа мебошад ва тамоми маҷмуи пасандозҳои муташаккил, яъне пасандозҳои аҳолиро бо истифода аз шаклҳо ва воситаҳои гуногуни муассисаҳои молиявӣ дар бар мегирад ва ҳамзамон, сармояи ҷалбшудаи онҳоро ташкил медиҳад» [6, 35].

Ба андешаи пажуҳишгар З.Ибрагимова «зарфияти (иктидори) сармоягузори пасандозҳои аҳоли–қобилияти захираҳои муташаккили аҳоли барои ба даст овардани самарайи максималии имконпазир дар оянда мебошад» [9, 355].

Тибқи ақидаи пажуҳишгар Н.Аббас: «Зарфияти (иктидори) сармоягузори пасандозҳои аҳоли – имконият ва хоҳиши аҳолиро барои пасандоз ва сармоягузори маблағҳои ҷамъшуда ифода менамояд». Инчунин, муаллиф қайд менамояд, ки «зарфияти (иктидори) сармоягузори аҳоли, ҳамзамон, майли пасандозӣ ва фаъолияти сармоягузори аҳолиро тавсиф мекунад ва ҳама гуна навъҳои захираҳои пасандозиро, новобаста аз дараҷаи омодагии онҳо барои таъдиди ба сармоягузорӣ, дар бар мегирад» [1,10].

Муҳаққиқ А.Касаев қайд менамояд, ки «истифодаи зарфияти (иктидори) сармоягузори пасандозҳои аҳоли ҳамчун яке аз шартҳои асосии ташкили механизми самараноки тағйироти (ислоҳоти) бозорӣ дар минтақа муайян карда шудааст» [11, 32].

Дар натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқи сарчашмаҳои илмӣ гуногун ҳангоми баррасӣ ва таҳқиқи зарфияти (иктидори) сармоягузори пасандозҳои аҳоли ҳамчун категорияи иқтисодӣ, мо тавсифи нисбатан нави ин мафҳумро пешниҳод намудем. Ба андешаи мо, иқтидори сармоягузори пасандозҳои аҳоли – ин як ҷузъи муҳими зарфияти (иктидори) сармоягузори иқтисодӣ миллӣ буда, имконият ва хоҳиши аҳолиро барои пасандозгузорӣ ва таъдиди онҳоро ба захираҳои сармоягузорӣ дар дохил ва хориҷи мамлакат барои ба даст овардани фоида дар оянда ифода менамояд.

Дар асоси таҳлили равишҳои гуногун доир ба муайян намудани мафҳум ва моҳияти зарфияти (иктидори) сармоягузори пасандозҳои аҳоли ва алоқамандии онҳо бо раванди сармоягузорӣ, метавон хулоса кард, ки онҳо як қисми даромаде ба ҳисоб мераванд, ки пас аз масрафи истеъмоли бокӣ

мондаанд ва бо мақсади ҳимоят аз таваррум ё ба даст овардани даромад метавонанд ба раванди сармоягузорӣ дохил карда шаванд.

Боиси тазаккур аст, ки дар марҳалаи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат тақмилдиҳии заминаи назариявии таҳқиқи зарфияти (иқтидори) сармоягузори пасандозҳои аҳоли, муайян кардани нақш ва ҷойгоҳи он дар ташаққули зарфияти (иқтидори) сармоягузори ҷумҳурӣ, махсусан, дар шароити норасоии сармоягузориҳои дохилӣ ва камчинии сармоягузориҳои дарозмуҳлат, имкониятҳои таъсиррасонии идоракуниро ба равандҳои афзоиш ва рушди иқтисодӣ васеъ менамояд.

Дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои муҳимми пасандозҳои аҳоли ин идоракунии самараноки онҳо арзёбӣ карда мешавад. Таҳқиқоти мо дар ин самт собит менамояд, ки дар адабиёти илмӣ ва амалӣ ба ин масъалаи калидӣ диққати зарурӣ дода нашудааст. Ба ақидаи мо, ин дар сатҳи назаррас имкониятҳои мусбати истифодабарии истехсолии онҳоро ба қафо мебарад.

Дар вақтҳои охир дар адабиёти иқтисодӣ ба мушкилоти пасандозҳо ба равандҳои дигаргуншавии бозори пасандозҳо, омилҳои таъминкунандаи рушди баҳши мазкури иқтисодиёт, масъалаҳои идоракунии пасандозҳои субъектҳои иқтисодӣ бо хусусияти назариявӣ ва методологӣ кам инъикос карда шудаанд. Комилан вучуд надоштани таҳқиқоти заминавӣ, ба ғайр аз баъзе истисноҳо [4,6,12], ки ба таври мукамал ва мақсаднок мушкилоти фаъолгардонии зарфияти (иқтидори) сармоягузори пасандозҳо, махсусан, дар шароитҳои ноустувори иқтисодиёт, масъалаҳои истифодабарии мақсадноки пасандозҳои аҳоли ва ба таҳлили системавии мушкилоти мазкур ба таври назаррас муосидат наменамояд. Дар алоқамандӣ бо ин муҳимияти таҳияи асосҳои концептуалӣ ва тавсияҳои илмию амалӣ доир ба тақмилдиҳии идоракунии ҷалбсозии пасандозҳои аҳоли ба иқтисодиёт ҳамчун манбаи захираҳои молиявӣ барои тақвияти рушди иқтисодӣ зиёд мегардад.

Нақши идоракунии шакли дилхоҳи иқтисодиёт, хусусан, дар соҳаи сармоягузори пасандозҳои аҳоли, гуногунҷабҳа мебошад. Аз як тараф, идоракунӣ ҳамчун омили калидии мусоидаткунандаи ҷалби пасандозҳои аҳоли дар гардиши хоҷагидорӣ баромад менамояд ва аз тарафи дигар, ташаққулдиҳандаи ибтидоӣ ҳамаи маҷмуи омилҳои таъсиркунанда дар раванди баландбардории самаранокии табдилдиҳии пасандозҳо ба сармоягузорӣ баромад мекунад.

Тавассути идоракунӣ таъсири мақсаднок ба иштирокчиёни асосии раванди пасандозгузорӣ амалӣ гардонида мешавад, ки мақсади ба вучуд овардани ин гуна низом, имконияти нисбатан асоснок ва мақсаднок ҷалб кардан ва ҷойгиркунии воситаҳои аҳоли имконият пешкаш намуда, метавонад ба тағйироти дар ҷомеа ва иқтисодиёт рӯйдиханда нисбатан ҷандир муносибат намояд, ҳамчунин, ба васеъгардонӣ ва табдилдиҳии босифати субъектҳои раванди пасандозгузорӣ–сармоягузорӣ мусоидат намояд.

Умуман, идоракунии пасандозҳо аз ду мавқеъ имконпазир аст: аввалан, тавассути таъсир ба сарчашмаҳо ва ҳаҷми пасандозҳо (гузаронидани сиёсати даромадро дар назар дорад) ва дуюм, ба василаи ҷалбкунии пасандозҳо дар ин ё он самт бо мақсади маблағгузории бахши ҳақиқӣ.

Раванди ташкилкунӣ ва истифодабарии пасандозҳо ташаккули низоми муносибатҳои байни субъектҳои гуногунро, аз ҷумла: аҳоли, миёнаравони молиявӣ ва давлатро талаб менамояд. Дар ин самт субъекти сатҳи аввала давлат ба ҳисоб меравад, ки нақши он бениҳоят азим мебошад. Пеш аз ҳама, давлат бештар ба ҷараёни муътадили равандҳои иқтисодӣ ҳавасманд мебошад, ки яке аз ҷузъҳои он соҳаи пасандоз ба ҳисоб меравад, дуюм, вай дорои фишангҳои пурқуввати таъсирот ба ҳама сатҳҳо ва ҳама иштирокчиёни боқимондаи раванди пасандозӣ аст. Зиёда аз ин, давлат иштирокчии комил ва бисёрҷонибаи муносибатҳои пасандозӣ мебошад, ки аз рӯи моҳияти худ аллакай уҳдадорҳои танзимкунандаро дар иқтисодиёт ва умуман, дар бахши додашудаи бозор доро мебошад. Танзими давлатии раванди пасандозӣ тавассути низоми ҷораҳои хусусияти қонунӣ, иҷроия ва назоратӣ дошта амалӣ гардонида мешавад, ки аз тарафи ниҳодҳои (институтҳои) ваколатдори давлатӣ бо мақсади ҷалби самараноки пасандозҳои худӣ дар гирдгардиши хоҷагӣ амалӣ гардонида мешавад [3, 30].

Субъекти сатҳи дуюм метавон миёнаравони молиявиро ном гирифт. Фаъолияти ташкилотҳои бозори молиявӣ одатан, ба шиддатнокӣ ва самаранокии сармоягузории пасандозҳо вобастагӣ доранд. Бо саҳми муайяни шартӣ ба субъектҳо метавон қабулкунандагон, корхона ва ташкилотҳоеро дохил кард, ки онҳо аз воситаҳои аҳоли тавассути ташкилотҳои молиявиро қарзӣ ё аз воситаҳои пулӣ дар асоси маблағгузории бевосита қарз гирифтаанд.

Субъекти сатҳи дигари раванди ташкилкунӣ ва истифодабарии пасандозҳо аҳоли ба шумор меравад ва яке аз муҳимтарин иштирокчии ин раванд арзёбӣ мегардад, зеро дар навбати аввал, он қабулкунандаи маблағҳои пулӣ, ки ҳамчун манбаи пасандоз хизмат мекунад, мебошад ва дувум, таъминкунандаи он эҳтиёҷоте мебошад, ки рушди онҳо боиси пасандоз мегардад.

Ҳамзамон, яке аз бузургтарин ташаккулдиҳандагони захираҳои низоми бонкӣ ва сарчашмаҳои сармоягузорӣ маҳз аҳоли ба ҳисоб меравад ва хусусияти иқтисодии пасандозҳои аҳоли дар шароити имруза, ки вазифаи гуногуни иҷтимоӣ ва иқтисодиро дар сатҳи иқтисоди миллӣ иҷро мекунанд, тавассути табдилдиҳии онҳо ба сармоягузорӣ зохир мегардад.

Бояд таъкид кард, ки бидуни имконияти ташаккулдиҳӣ ва идоракунии пасандозҳои аҳоли, ҷалби ин пасандозҳо ба сармоягузорӣ ғайриимкон аст. Барои ҷалби ҳадди аксари пасандозҳои аҳоли ба раванди сармоягузорӣ ва афзоиши ҳаҷми пасандозҳои дарозмуддат дар сатҳи иқтисоди миллӣ бояд ба ҷанбаҳои зерин (расми 1) диққат дода шавад:

Расми 1. Омилҳои таъсиррасон ба ташаккули ва идоракунии пасандозҳои аҳоли ба раванди сармоягузорӣ дар сатҳи иқтисоди миллӣ*

***Манбаъ:** таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти таҳқиқот.*

Дар маҷмӯъ, пасандозҳои аҳоли дар вусъатёбии фаъолияти сармоягузорӣ нақши арзишманд доранд ва ба рушди иқтисодиёти мамлакат мусоидат менамоянд, зеро онҳо қисми таркибӣ ва ҷудонопазири низоми молиявӣ кишвар, манбаи сармоягузорӣ-қарзидхӣ ва асоси суботи иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд.

Боиси тазаккур аст, ки сафарбаркунӣ ва истифодабарии пасандозҳои аҳоли раванди бисёромила ва бисёрсатҳа мебошад. Он бевосита аз хусусиятҳои рушд ва қонёгардонии талабот, сиёсати тақсимои муносибатҳо, аз ҷумла нарх ва даромад, ҳолати демографӣ ва хусусиятҳои иҷтимоии оилаҳо, рафтори гурӯҳҳои гуногуни аҳоли дар соҳаҳои истеъмоли ва пасандозгузориҳои онҳо вобаста мебошад.

Барои сафарбар кардан ва истифода бурдани пасандозҳои аҳоли ҳамчун сарчашмаҳои захираҳои сармоягузорӣ бояд ба раванди идоракунии онҳо диққат дода шавад.

Идоракунии пасандозҳои аҳоли раванди ташкил, банақшагирӣ, ҳавасмандкунӣ ва назоратест, ки барои танзими чараёни пасандозҳои аҳоли, ба ҳадди аксар расонидани сарват дар оянд ва инчунин чихати афзоиши иқтисодии сармоягузорӣ ва ташаккули захираҳои молиявӣ барои рушди иқтисоди кишвар зарур аст.

Қайд намудан лозим аст, ки ба сифати объекти таъсиркунандаи идоракунии раванди сармоягузорию пасандозҳои аҳоли дар иқтисодиёт баромад мекунад (ниг. ба расми 2).

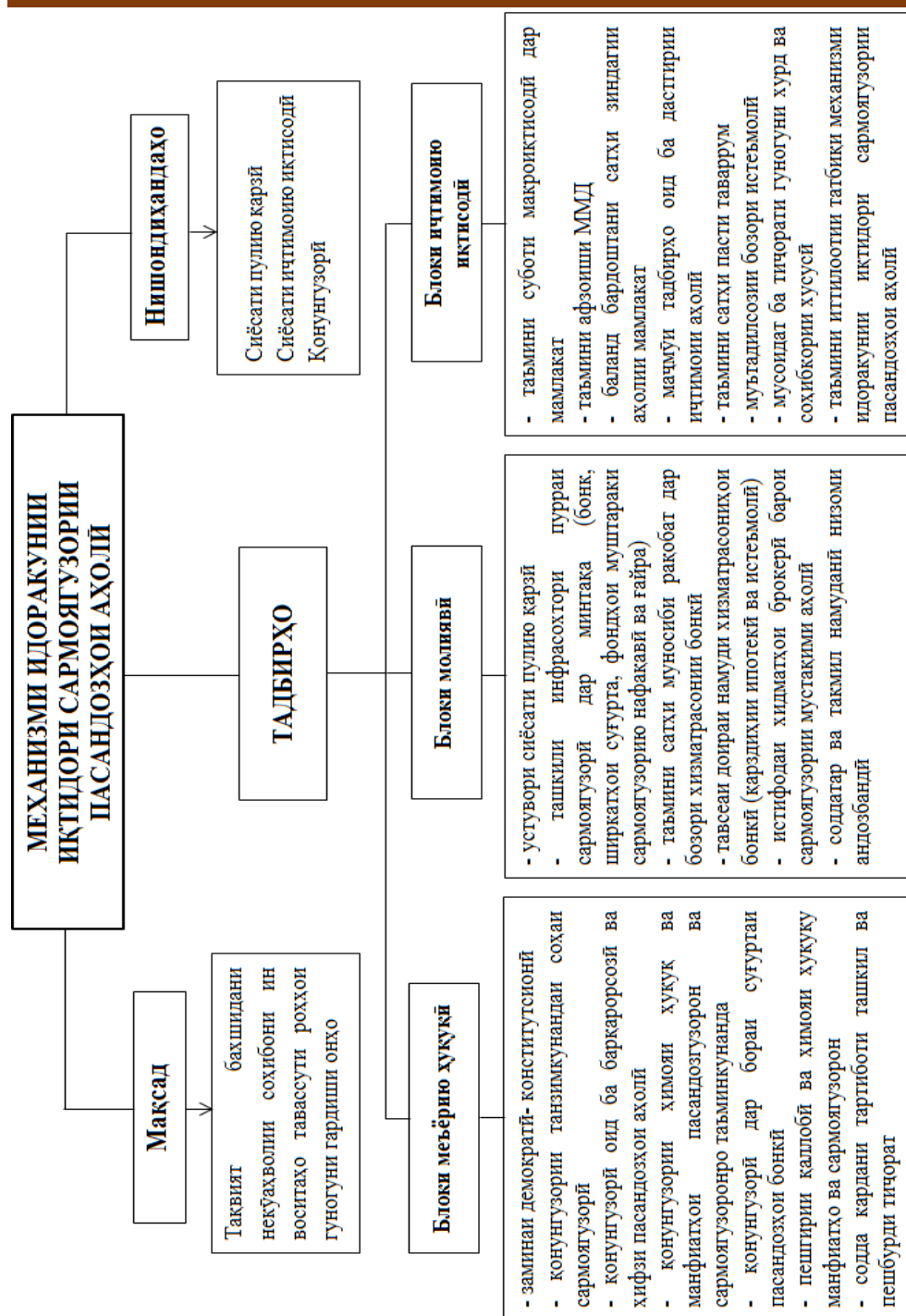

Расми 2. Нақшаи идоракунии мутақобила ва идоракунии зерсистемаҳои бозори пасандоз[19, с. 52]

Ҳангоми идоракунии пасандозҳои аҳоли муҳим аст, ки татбиқи максималии ҳамчояшавии дутарафаи иштирокчиёни фаъолияти пасандозӣ ба даст оварда шавад ва тавассути он – баландбардории истифодабарии самараноки пасандозҳои аҳоли бо мақсади рушд ва барқарорсозии иқтисодиёт ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии ҷомеа равона карда шавад. Баландбардории сатҳ ва сифати ҳаётро мебояд ҳамчун яке аз ҳадафҳои асосӣ дар чараёни татбиқи идоракунии раванди пасандозӣ ном гирифт.

Боиси тазаккур аст, ки нишондиҳандаи асосӣ дар раванди сармоягузорӣ ин иқтисодии сармоягузорӣ мебошад, ки асосан қабули қарорҳои идоракунии муайян мекунад. Ҳамин тавр, дар асоси таҳлил ва таҳқиқи ин масоили муҳимми иқтисодӣ механизми самаранок ва мақсаднок идоранамоии иқтисодии сармоягузорию пасандозҳои аҳоли пешниҳод шудааст (ниг. ба расми 3).

Бояд тазаккур дод, ки ин механизм ба фароҳам овардани шароити мусоид ва муфид барои сармоягузорию аҳоли нигаронида шудааст, ки ба ҷамоаи сармоягузорию аҳоли, давлат, сохторҳои молиявӣ ва дар маҷмӯъ, ба фаъолияти сармоягузорӣ мусоидат менамояд.

Расми 3. Механизми идоракунии иқтидори сармоязузории пасандозҳои аҳоли*

Манбаъ: таҳия ва коркарди муаллиф дар асоси маълумотҳои Гаджимагомедова З.К. Механизм управления инвестиционным потенциалом сбережений населения региона на современном этапе развития. Автореферат дисс. ... к.э.н.: 08.00.05/ З.К. Гаджимагомедова. Махачкала-2003.- С.10.

Механизми молиявии идоракунии иқтидори сармоягузори пасандозҳои аҳоли тавассути фаъолияти бозори молиявӣ воситаҳои гуногунро ташкил медиҳад, ки тавассути онҳо пасандозҳои аҳоли ба гардиши иқтисодӣ ҳамчун захираҳои сармоягузорӣ ҷалб карда мешаванд.

Дар марҳилаи муосири рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат, сиёсати дохилии давлатӣ дар соҳаи пасандозҳо бояд ба ҳадафҳои чараёни муқаррарии (одии) раванди ташқул ва истифодаи пасандозҳо асос ёбад. Давлат тавассути истифодаи воситаҳои зерин ба ин мақсад ноил мегардад (ниг. расми 4).

Расми 4. Воситаҳои танзими давлатии раванди пасандозҳои аҳоли*

**Манбаъ: таҳияи муаллиф.*

Бояд таъкид кард, ки ҳамаи ин воситаҳои танзимнамоӣ ба ҳам алоқамандиву вобастагии зич доранд ва ҳамчун механизми ягона фаъолият мекунанд, инчунин, амали ҷадигарро тақвият медиҳанд ё суст (заиф) мекунанд.

Дар таҷрибаи ҷаҳонии танзими давлатии раванди пасандозҳои аҳоли ҳам чораҳои таъсири мустақим ба раванди пасандозҳо ва ҳам ба андозаи бештар унсурҳои танзими ғайримустақим васеъ истифода мешаванд. Воситаҳои танзими давлатии пасандозҳои аҳоли метавонанд ҳам таъсири дарозмуддат ва ҳам кӯтоҳмуддат дошта бошанд.

Такмилдиҳии низоми идоракунии ҷалби пасандозҳои аҳоли ва истифодабарии иқтидори сармоягузори онҳо муносибати комплексиро талаб менамояд, ки татбиқи зина ба зинаи як қатор масъалаҳои мушаххасро талаб менамояд [3, 35]:

–муайян намудани талаботи минтақа барои маблағгузори иловагӣ, аз он ҷумла, аз тарафи аҳоли гузаронидани таҳлилҳо ва асосноккунии мавқеи воситаҳои маҳаллии аҳоли дар амалигардонии рушди иқтисоди миллӣ ва муайян намудани шароитҳои муҳимтарин барои ҷалби онҳо;

–таҳлил ва баҳодиҳии иқтидори пасандозҳои аҳоли. Дар ин ҷо ҳадафи афзалиятнок истифодабарии на маълумоти омили расмӣ, балки иттилооти бевосита аз ҳуди аҳоли пайдошаванда ва бо истифода аз гузаронидани таҳқиқоти сотсиологӣ ба даст овардашуда ба ҳисоб мераванд, ки дар муайян намудани:

–бузургии пасандозҳое, ки барои истифодабарӣ бо ҳадафҳои сармоягузорӣ афзалиятнок ҳисобида мешаванд;

–самтҳои афзалиятнок дар ҷойгиркунонии воситаҳои ҷамъкардашудаи аҳоли;

–омилҳо ва сабабҳое, ки ба пасандозгузори маблағҳо таъсир мерасонанд;

–майлу хоҳишҳои гурӯҳҳои алоҳидаи аҳоли ва хусусиятҳои рафтори пасандозии онҳо;

–самтҳои ҷолиб барои ҷалб намудани пасандозҳои аҳоли, бо назардошти майлу рағбати ҳуди аҳоли ва афзалиятҳои давлатӣ. Хусусиятҳои хоси идоракунии дар зинаи додашуда бо истифодабарии самараноки пасандозҳо дар асоси равона кардан ба манфиатҳои афзалиятноки ҳуди соҳибони воситаҳои захиравӣ иборат мебошад;

–такмилдиҳии самтҳои афзалиятноки муайянкардашуда бо мақсади нисбатан самаранок ҷойгиркунии пасандозҳои аҳоли. Номукамалии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, рушди нокифояи иқтисодӣ ва тақсимои ҳудудии миёнаравони молиявӣ, ки ба истифодабарии сусти зарфияти (иқтидори) пасандозҳои хусусӣ ба сифати сарчашмаи маблағгузори иқтисодӣ минамояд, оварда мерасонанд бо ҳамин восита муҳимияти татбиқи бамавриди зинаи мазкурро талаб менамояд.

Ҳалли мушкилоти идоракунии пасандозҳои аҳоли тақвиятбахшии таъсиррасонии давлатиро дар ҳама соҳаҳои асосии фаъолияти ҷомеа талаб менамояд. Ҳангоми ин солимгардонии низоми молиявӣ бевосита аҳамияти муҳимро соҳиб мегардад.

Ҳамин тавр, барои истифодаи пурраи иқтидори сармоягузори пасандозии аҳоли ташкили инфрасохтори институтсионалии бозори пасандозҳо зарур аст, ки ба талаботи муосири бозори молиявӣ мувофиқат менамояд ва қодир аст ҷамъшавии пасандозҳои аҳолиро муҳаё созад ва табдилдиҳии онҳоро ба сармоягузорӣ таъмин намояд. Ҳамзамон, барои татбиқи самараноки ин зарфияти (иқтидори) сармоягузорӣ бояд дар сатҳи иқтисоди миллӣ ҷорабиниҳо дар самтҳои зерин гузаронида шаванд, аз ҷумла ба монанди: татбиқи сиёсати мунтазам барои баланд бардоштани саводнокии

молиявии аҳоли, такмил додани низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар сатҳи иқтисоди миллӣ, баланд бардоштани устувории низоми бонкӣ, ташаққул ва фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ дар мамлакат.

АДАБИЁТ

1. Аббас Н.Ю. Статистическое исследование инвестиционного потенциала населения Российской Федерации. Автореферат дисс. ... к.э.н.: 08.00.12 / Н.Ю. Аббас. – Москва –2011.– С. 10.
2. Алиева И.А. Теоретические основы трансформации сбережений населения в инвестиционный ресурс экономики / И.А. Алиева. Вестник КРСУ. Экономика и государство. 2008. Том 8. №6. – С.36.
3. Авгонов Н.А. Пасандозҳои аҳоли ва хусусиятҳои идоракунии онҳо бо мақсади сармоягузорӣ дар баҳши воқеии иқтисодиёт: ҷанбаҳои назариявӣ. Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИҚТ // Иқтисодиёти Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ). Баҳши соҳаҳо ва комплексҳои байнисоҳавӣ.–Душанбе: 2018. – №3. – С. 35.
4. Авгонов Н.А. Мукамалгардонии равандҳои ҷалби пасандозҳои аҳоли ҳамчун иқтидори захираҳои сармоягузорӣ. *Диссертация ...* доктори фалсафа (Ph.D), доктор аз рӯи равияи илмҳои иқтисодӣ: 6D050900 – Молия / Н.А. Авгонов. Душанбе-2021. 193 с.
5. Большая Советская Энциклопедия / под ред. Б.А. Введенского. – М.: БСЭ, 1976. – 640 с.
6. Гаджимагомедова З.К. Механизм управления инвестиционным потенциалом сбережений населения региона на современном этапе развития. Дисс. ... к.э.н.: 08.00.05 / З.К. Гаджимагомедова.- Махачкала. 2003.- 166 с.
7. Данилова, Т.Н. Институциональный аспект сберегательных решений населения / Т.Н. Данилова, М.Н. Данилова. // Финансы и кредит.– 2006. – № 12. – С. 14-23.
8. Зуева О.Н. Методический подход к анализу домашних хозяйств в логистике // О.Н. Зуева. Вестник УГТУ – УПИ, 2008. № 2. - С. 50-57.
9. Ибрагимова З.Ф., Абдулхаликова Г.И., Ступников Д.С. Доходы и сбережения населения в формировании инвестиционного потенциала страны. Доклады Башкирского университета. 2016. Том 1. №2. С. 355.
10. Калачева, Е. А. Формирование и функционирование регионального рынка индивидуальных сбережений: спец. 08.00.10. Автореферат дис. ... к.э.н / Калачева Елена Алексеевна. – Кемерово, 2005. – 24 с.
11. Касаев А.З. Инвестиционный потенциал сбережений населения и механизм его реализации. МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). 2013. –С. 32.
12. Кашин Ю.И. Сбережения населения в СССР (Вопросы теории, методологии и методики изучения). М.: Финансы, 1979. – 176 с.

13. Колесникова, Т.С. Сберегательный потенциал населения региона: спец. 08.00.05. Диссертация ... к.э.н. / Колесникова Татьяна Сергеевна. – Уфа, 2005. – 160 с.
14. Крамная В.О., Каковкина Д.В. Финансовый рынок как механизм управления инвестиционным потенциалом сбережений населения // Вестник РЭУ им. Г.В. Плеханова. 2016. № 4. С. 32.
15. Лопатин В.В., Лопатина Л.Е. Толковый словарь современного русского языка / В.В. Лопатин, Л.Е. Лопатина. - М.: Эксмо, 2008. - С. 551.
16. Петренко И.П. Трансформация сбережений населения в инвестиции: опыт и проблемы в Украине. “Экономика Украины”. - 2014. - 3 (620). - С. 50-61.
17. Семенюта О.Г. Сберегательный потенциал и потенциал сбережений населения: анализ дефиниций / О.Г. Семенюта, Т.В. Гончаренко. // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. - 2011. - Т. 18. - № 7-1. – С. 72, 73.
18. Словарь иностранных слов / под ред. Ф.Н. Петрова. –М.: Советская Энциклопедия, 1964. – 784 с.
19. Тошматов М.Н., Авгонов Н.А. Пасандозҳои аҳоли ҳамчун иқтисоди захираҳои сармоягузорӣ. Монография / М.Н. ТоИМАтов, Н.А. Авгонов. Зери таҳрири доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Қаюмов Н.Қ. – Душанбе – “ДТТ”, 2022. – 204 с.
20. Экономический энциклопедический словарь под ред. С.В. Василевский. – М.: Эксмо, 2007. – 715 с.

МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ СБЕРЕЖЕНИЙ НАСЕЛЕНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ

АВГОНОВ НУРАЛИ АИНИДДИНОВИЧ,

доктор философии (PhD) по специальности финансы, и.о. доцента
кафедры экономической теории и экономики развития
Технологического университета Таджикистана
734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева 63/3;
тел.: (+992) 934-40-12-12; e-mail: avgonov.nurali@mail.ru

В данной статье был исследован, проанализирован и оценён механизм управления инвестиционным потенциалом сбережений населения на современном этапе развития. На основе изучения экономической литературы и трудов зарубежных ученых автором были рассмотрены теоретические аспекты потенциала сбережений населения и инвестиционного потенциала сбережений жителей.

В результате исследования и изучения различных подходов автор изложил свои взгляды на понятие инвестиционного потенциала сбережений населения. При этом на основе изучения литературы исследования автор смог в полной мере проанализировать роль инвестиционного потенциала сбережений населения в инвестиционном процессе и обеспечении отраслей экономики внутренними инвестиционными ресурсами.

В ходе исследования были определены и предложены факторы, влияющие на формирование и управление сбережениями населения в инвестиционном процессе и инструменты государственного регулирования сбережений населения на уровне национальной экономики.

Таким образом, на основе анализа и исследований предложен эффективный механизм управления инвестиционным потенциалом сбережений населения, отмечено что, этот механизм направлен на создание благоприятных и выгодных условий для инвестиций населения, способствующих координировать интересов населения, государства, финансовых и инвестиционных структур. Автор также изложил свое мнение о совершенствовании системы управления сбережениями населения и эффективном использовании инвестиционного потенциала сбережений населения в обеспечении устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: сбережения населения, инвестиции, инвестиционный потенциал сбережений населения, потенциал, управление сбережениями населения, потенциал сбережений населения, механизм управления инвестиционным потенциалом сбережений населения, финансовая грамотность населения, экономическое развитие.

THE MECHANISM OF MANAGING THE INVESTMENT POTENTIAL OF THE POPULATION'S SAVINGS AT THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT

AVGHONOV NURALI AYNIDDINOVICH,

doctor of philosophy (PhD) specializing in finance, associate professor
of the department of economic theory and development economics
of the Technological University of Tajikistan

734061, Tajikistan, Dushanbe city, N.Qarabaev str. 63/3;
tel.: (+992) 934-40-12-12; e-mail: avgonov.nurali@mail.ru

This article analyzes and evaluates the mechanism for managing the investment potential of savings of the population at the current stage of development. Based on the study of economic literature and the works of foreign researchers, the author examined the theoretical aspects of the population's savings potential and the investment potential of the population's savings.

As a result of the research and the study of various approaches, the author outlined his views on the concept of investment potential of savings of the population. At the same time, based on the study of the research literature, the author was able to fully analyze the role of the investment potential of the population's savings in the investment process and the provision of domestic investment resources to economic sectors.

During the study, factors influencing the formation and management of population savings in the investment process and instruments of state regulation of population savings at the level of the national economy were identified and proposed.

Thus, based on the analysis and research, an effective mechanism for managing the investment potential of the population's savings has been proposed, this mechanism is aimed at creating favorable and profitable conditions for public investment, contributing to the harmonization of the interests of the population, the state, financial and investment structures. In addition, the author expressed his opinion on improving the savings management system of the population and the effective use of the investment potential of their savings in ensuring sustainable economic development.

Keywords: *savings of the population, investments, investment potential of savings of the population, potential, management of savings of the population, potential of savings of the population, mechanism of management of investment potential of savings of the population, financial literacy of the population, economic development.*

УДК: 327:004.738.5:004.8(575.3)

НАҚШИ ДИПЛОМАТИЯИ РАҚАМӢ ВА ЗЕҲНИ СУНӢӢ ДАР РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ҶАЛБИ САРМОЯ ДАР ТОҶИКИСТОН

ИМОМЗОДА ИМОМНАЗАР АЮБ,

доктори phd-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

ихтисоси муносибатҳои байналмилалӣ

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;

тел: (+992) 999-00-77-77; email: Imomnazartajdip@gmail.com

Рушди муносибатҳои байналмилалӣ ба тавсеаи ҳамкориҳо бо роҳу воситаҳои гуногун ба роҳ монда мешавад. Дар доираи пешбурди сиёсати хориҷӣ ва робитаҳои байналмилалӣ истифодаи вожаи “диبلوماسية” хеле маъмул аст. Бо таашаккул ва инкишофи робитаҳои берунӣ дипломатия низ вобаста ба соҳаҳои гуногун, аз ҷумла дипломатияи фарҳангӣ, варзишӣ, экологӣ ва ғайра. вусъат меёбад. Кишварҳо дар таъмини сиёсати хориҷии худ аз навъҳои гуногуни дипломатия бо мақсадҳои пешрафти соҳаҳои гуногуни ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ истифода мекунанд. Дар баробари самту соҳаҳои гуногун дипломатия ба роҳу воситаҳои самарабахшӣ таъҷил менамояд, ки яке аз онҳо “диبلوماسيةи рақамӣ” мебошад. Вобаста ба дипломатияи рақамӣ андешаҳои гуногун ҷой дошта, бархе онро ҳамчун соҳаи алоҳида ва гурӯҳи дигар ҳамчун тарзу восита маънидод менамоянд. Дар мақолаи мазкур маҳз таърифҳо вобаста ба “диبلوماسيةи рақамӣ”, алоқамандии он бо “диبلوماسيةи иттилоотӣ” ва зехни сунӣӣ ҳамчун воситаи муосири дипломатияи рақамӣ таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Ҳамчунин, муаллиф зарурати дипломатияи рақамӣ ва зехни сунӣиро барои инкишофи муносибатҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои дуру наздик, рӯйнамои дастоварду имконоти кишвари соҳибистиклоли Тоҷикистон тариқи дипломатияи рақамӣ ва ба ин васила ҷалби сармояи хориҷиро мавриди таҳлил қарор додааст.

Калидвожаҳо: дипломатияи рақамӣ, дипломатияи иттилоотӣ, зехни сунӣӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, сармоя, сайёҳӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, робитаҳои хориҷӣ, сиёсати хориҷӣ, платформа, шабакаҳои интернетӣ, фанновариҳо ва инноватсия, сафир, сафоратхона, консул, намоёндагӣҳо.

Дар шароити муосири рушди робитаҳои хориҷӣ ба илми муносибатҳои байналмилалӣ яке аз падидаҳои нав «диبلوماسيةи рақамӣ» ворид шуда, аллакай дар амалия ва таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ васеъ истифода мешавад. Дар баробари дигар навъҳои дипломатия (иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, варзишӣ, иттилоотӣ, экологӣ ва ғайра), «диبلوماسيةи рақамӣ» ҳамчун шакли

нави дипломатияи соҳавӣ муҳиммияти бештар касб менамояд. Чунки падидаи мазкур бо рушди технологияи иттилоотиву коммуникатсионӣ ва истифодаи васеи он дар миқёси байналмилалӣ алоқаманд мебошад.

Муаллифон сабабҳои зуҳури дипломатияи рақамиро дар таҳаввули фазои иттилоотӣ, паҳн шудани чорабиниҳои маҷозӣ, афзудани вохӯриҳои онлайнӣ (online), чамъоварӣ, коркард ва ирсолӣ теъдоди зиёди иттилоот, истифодаи сомонаҳои расмӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ, пайвастанӣ бесобиқаи намоёнҳои ВАО ба муносибатҳои байналмилалӣ, рақамикунонии идораи ҳокимият ва иқтисод, истифодаи васеи технологияи иттилоотӣ-таҳлилӣ, афзоиши таҳдиду хатарҳои иттилоотӣ ва ғайра мебинанд [2].

Аз ҷониби олимони дохиливу хориҷӣ дар бораи «дипломатияи рақамӣ» тавсифҳои гуногун ва назарияҳои мухталиф баён гардидаанд.

Дипломатияи рақамӣ аз калимаи англисии «digital diplomacy» гирифта шуда, маънояш ҳалли вазифаҳои дипломатӣ бо имкониятҳои интернетӣ ва технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ мебошад. Онро баъзан “Web 2.0” ва «шабакаи дипломатӣ» (Net Diplomacy) меноманд [1].

Дипломатияи рақамӣ равиши нисбатан нави муоширати байналмилалӣ, ки ба истифодаи технологияҳои рақамӣ барои пешбурди манфиатҳои миллӣ, таҳкими робитаҳо бо ҷомеаи байналмилалӣ ва идоракунии имиджи сиёсати хориҷӣ таъя мекунад. Ба андешаи муҳаққиқ Илан Манор, дипломатияи рақамӣ истифодаи воситаҳо ва платформаҳои онлайнӣ, аз қабилӣ шабакаҳои иҷтимоӣ ва вебсайтҳои расмӣ ҳукумат барои иҷрои вазифаҳои анъанавии дипломатӣ, аз ҷумла фаъолиятҳои иттилоотӣ, дастгирии консулӣ ва табодули фарҳангӣ мебошад [14].

Муҳаққиқи рус Н.Цветкова дипломатияи рақамиро ҳамчун механизми таъсиррасонӣ ба истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ дониста, пайдоиши онро дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ тақрибан ба солҳои 2009–2010 мансуб медонад. Маҳз дар ин давра сохторҳои давлатии кишварҳо, ба монанди ИМА, Русия, Фаронса, Олмон, Чин ва Эрон ба эҷоди саҳифаҳои расмӣ дар платформаҳои Facebook, Twitter, YouTube ва ғайра шуруъ карданд, дар ҳоле ки ширкату расонаҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Voice of America, Russia Today ва PressTV аввалин каналҳои паҳши рақамии худро дар шабакаҳои иҷтимоӣ роҳандозӣ намудаанд [10, 38].

Дар мақолаҳои гуногун он ҳамчун «дипломатияи иттилоотӣ» низ ёдоварӣ мешавад, ки робита бо технология дошта, бештар ба паҳни иттилооту ахбор дар фазои маҷозӣ нигаронида шудааст.

Сарчашмаи пайдоиши дипломатияи иттилоотиро интишор ва мубодилаи васеи иттилоот, истифодаи воситаҳои интернетӣ, густариши робитаҳои маҳвораӣ ва зуҳуру рушди дипломатияи рақамӣ ташкил медиҳанд [1].

Дар асоси “Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” чунин зикр гардидааст, ки ба шарофати пешрафти бесобиқаи техника ва фанновариҳои иттилоотиву телекоммуникатсионӣ дар даҳаи дууми асри XXI мафҳуми анъанавии фосолаи фазою вақт ва макону замон куллан тағйир пазируфта, шакли нави тамаддун – тамаддуни иттилоотӣ ташаккул меёбад. Дар ин шароит фазои иттилоотии ҷаҳонӣ ба сахнаи бархӯрди манфиатҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангии марказҳои қудрати дунёи муосир ва василаи муассири фароҳам овардани афкори омма ва самт додани он ба нафъи доираҳои муайян табдил ёфтааст. Дар шароити фазои иттилоотии ҷаҳонӣ дар баробари тамоюлҳои мусбати созанда, ки имкони дастрасӣ ба натиҷаҳои нави илмӣ ва технологиро фароҳам меоварад, таҳдидҳои ҷиддии хусусияти фаромиллӣ низ зухур кардаанд, ки амнияти иттилоотии кишварҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистонро зери хатар мегузоранд [6].

Дар таҷрибаи дигар кишварҳои дипломатияи рақамӣ ба муҳимтарин бахши сиёсати хориҷӣ дохил мешавад. Чунончи, дар Испания мафҳумҳои «дипломатияи оммавӣ ва рақамӣ» роиҷ аст, ки ҳарду ҷузъи таркибии дипломатияи мардумӣ буда, робитаи стратегии мақомотҳои сиёсати хориҷӣ ва шахсони мансабдори давлатиро ба афкори ҷамъиятӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ таъмин менамояд. Тамоми сафоратхона, консулгарӣ ва намоёндагӣҳои доимӣ сомонҳо ва саҳифаҳои худро дар шабакаҳои иҷтимоӣ доранд [16].

Дар ИМА барои дипломатияи оммавӣ бештар “Twitter” ва таблиғи барномаҳои таҳсилотӣ («EducationUSA»), дар Чин “WeChat” ва “Weibo” барои таҳкими робитаҳо бо ҷомеа (диаспора)-и байналмилалӣ Чин ва ташаббуси «Як камарбанд, як роҳ» истифода мешавад. Дар Эстония лоиҳаи «e-Estonia» намунаи истифодаи муваффақи технологияҳои рақамӣ барои бунёди тамғаи (бренди) миллий ва ҷалби шарикони байналмилалӣ гардида, ин кишвар худро ҳамчун пешсафи ҷаҳонӣ дар идоракунии электронӣ ва инноватсия муаррифӣ мекунад [3, 97].

Пайдоиш ва таҳаввули дипломатияи рақамӣ ба ибтидои асри 21 рост омада, дар робита ба он мафҳумҳои гуногун ба миён омадаанд, аз ҷумла “дипломатияи рақамӣ” (Digital Diplomacy), “дипломатияи мардумӣ” (Public Diplomacy) “дипломатияи шабакавӣ” (Net Diplomacy), “дипломатияи сомонӣ” (Web 2.0.), “дипломатияи электронӣ ё интернетӣ” (E-Diplomacy), “дипломатияи ZOOM”, “дипломатияи Twitter” [18, 3; 13].

Дигар муаллифон рушди дипломатияи рақамиро ба чанд давра тақсим менамоянд. Марҳалаи аввал солҳои 2009–2012-ро дар бар мегирад. Дар ин давра дипломатияи рақамӣ ба тарғиби симои мусбати давлат равона шуда, мафҳуми «неруи нарм», ки ба ҷалби гурӯҳи мақсадноки ҷомеа тавассути боваркунонӣ, муколама ва дигар василаҳо таъя мекунад, ҳамчун талаботи асосии ин падида истифода мегардид. Бисёр мутахассисон рушди

дипломатияи рақамиро дар ин давра бо чунин зухурот, ба монанди инкилобҳои “Twitter, twiplomacy” ва ғайра марбут медонанд [15]. Марҳалаи дуюм ба солҳои 2013-2017 рост меояд, ки дар он усулҳои нави таҳлили рафтори истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ рушд карда, дипломатияи рақамиро ба як воситаи таъсирбахши пешбурди маърақаҳои сиёсӣ, интиҳоботӣ ё эътирозӣ табдил дод. Мафҳуми “неруи тез” [17], истифодаи додаҳои калон ва истифодаи алгоритмҳои барномасозӣ барои ба даст овардани маълумот дар бораи тамоюли сиёсии қорбарон имкон дод, ки ба бисёр фаъолон ва қорбарон таъсири назаррас расонанд [11, 39].

Қобили зикр аст, ки аллакай давраи сеюми рушди он аз солҳои 2020 инҷониб оғоз шуда, марҳалаи мазкур ба инкишофи бесобиқаи зехни сунъӣ ё хуши маснӯӣ – “artificial intellegency” алоқаманд аст, ки аллакай дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт аз ҷониби қорбарон истифода мешавад.

Дар солҳои охир раванди истифодаи зехни сунъӣ дар бахшҳои гуногун босуръат тавсеа ёфтааст. Дар робита ба мафҳуми зехни сунъӣ низ ақидаҳои гуногун мавҷуд аст. Ба андешаи пажуҳишгар Т. Гришанина зехни сунъӣ маҷмуи принципҳои компютерӣ буда, барои қоркарди тафаккур ва рафтори интеллектуалии инсон истифода мешавад ва ҳамзамон, як самти муҳими таҳқиқоти илмӣ ба шумор меравад [4, 12]. Ба назари мо, зехни сунъӣ ҳамчун маҷмуи барномаҳои гуногуни қоркардшудаи инноватсионӣ маънидод мешавад, ки дорои қобилияти интеллектуалии сунъӣ буда, метавонад вазифаҳои мушкилеро, ки одатан аз ҷониби инсон иҷро мешаванд, ба таври мустақилона анҷом диҳад.

Зехни сунъӣ аз ҷониби олими маъруфи англис Алан Тюринг дар солҳои 40-уми асри XX пешниҳод гардида, ин ташаббус оғози як таҳаввулоти бузург дар рушди ҷомеаи технологӣ гардид. Баъдан ҳуди мафҳуми «зехни сунъӣ ё хуши маснӯӣ»-ро олими дигар Ч. Маккарти пешниҳод кард. Ҳамин тавр, дар инкишофи ин падида олимони дигар нақши бузург бозида, он дар шаклҳои гуногун пешниҳод гардид, ки дар аксар кишварҳои мутараққии ҷаҳон роиҷ аст ва қариб дар тамоми соҳаҳо истифода мешавад.

Дипломатияи рақамӣ бо зехни сунъӣ алоқамандии ҷудонопазир дошта, ҳоло бисёре аз муаммоҳо ва мушкilotи соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ тавассути имкониятҳои зехни сунъӣ ҳал карда мешаванд. Як қатор муҳаққиқон муҳимтарин самти татбиқи зехни сунъиро дипломатияи рақамӣ мешуморанд [4, 14].

Дар доираи дипломатияи рақамӣ воситаҳои нави ахбори омма, ба монанди шабакаҳои иҷтимоӣ, блогҳо ва ғайра майдонҳои ахбориро дар мавҷҳои ҷаҳонӣ мавриди истифода қарор медиҳанд. Дар дипломатияи рақамӣ мақомоти давлатӣ, махсусан вобаста ба сиёсати хориҷӣ, ниҳодҳои давлатӣ, инчунин, созмонҳои ғайриҳукуматӣ, ки ба татбиқи фаъолияти хориҷӣ саруқор

доранд, иштирок менамоянд. Мақсади асосии дипломатияи рақамӣ пешбурди манфиатҳои сиёсати хориҷӣ, табиғоти иттилоотӣ ба воситаи интернет-телевизион, шабакаҳои иҷтимоӣ ва телефонҳои мобилӣ дар самти шуури омма мебошад. Дар чараёни истифода намудани ин навъи дипломатия бехатарии маълумот дар навбати аввал қарор мегирад [1].

Масъалаи истифодаи назарияҳои муносибатҳои байналмилалӣ – реализм ва конструктивизм, ки барои омӯзиши дипломатияи рақамӣ бештар мувофиқанд, сазовори таваҷҷуҳ аст. Реализм ба муҳаққиқон имкон медиҳад, ки ҳадафҳои амнияти миллӣ ва сиёсати хориҷиро, ки дар доираи дипломатияи рақамии давлатӣ муайян мешаванд, таҳлил намуда, самт ва моҳияти маърақаҳои иттилоотиро нишон диҳанд. Сарфи назар аз озодии васеи иттилоот ва истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ, давлат дар ҳоли ҳозир ҳамчун воситаи асосии танзимкунада, сарчашмаи ахбори расмӣ ва дуруст баромад мекунад. Тақрибан як ҳазор саҳифаи расмӣ президентҳо, нахуствазирон, сарони парлумон ва дигар шахсиятҳои расмӣ дар шабакаи иҷтимоии “Твиттер” ва тақрибан 700 саҳифаҳои (аккаунт) яхела дар шабакаи иҷтимоии “Фейсбук” мавҷуд ҳастанд, ки ба як миллиард хонандаи онҳо маълумот паҳн мекунанд. Садҳо ҳазор саҳифаҳои сохторҳои давлатӣ ва блогерҳои марбут ба онҳо, инчунин, шабакаҳои байналмилалии паҳши иттилоотӣ, ки дар доираи дипломатияи рақамӣ фаъолият мекунанд, ба татбиқи маърақаҳои иттилоотӣ равона шудаанд. Ҳадафи онҳо ноил шудан ба амнияти миллӣ ва татбиқи сиёсати хориҷии давлат мебошад. Бо вучуди ин, конструктивизм барои муҳаққиқон дар омӯзиши дипломатияи рақамӣ умқи комилан нав мекушояд, ки дар навбати худ метавонад ба рушди ҳуди назарияи конструктивистӣ таъсир расонад. Таҳлили эҳсоси қорбарон, воқуниш ва оҳанги шарҳҳо замина барои фаҳмидани ҳувият, арзишҳо ва тағйирёбии афзалиятҳои гурӯҳҳои иҷтимоӣ доир ба масъалаҳои муайяни сиёсии як кишвари мушаххасро ташкил медиҳад. Бешубҳа, дар ояндаи наздик зехни сунъӣ самаранокии ин усулҳои таҳлили маълумот ва истифодаи онро дар омӯзиши рақамии муносибатҳои байналмилалӣ ба таври назаррас афзоиш медиҳад. Бо вучуди ин, дар амал аллакай дипломатия ба истилоҳ маълумот истифода мешавад, ки ба мутахассисон имкон медиҳад стратегияҳои дипломатияи рақамиро таҳия, шарҳу паёмҳои муассирро эҷод ва манбаъҳои маълумоти бардурӯғро фавран муайян кунанд [11, 38].

Дар баробари дигар ҷанбаҳои муфиди дипломатияи рақамӣ ва зехни сунъӣ дар робитаҳои байналмилалӣ он бештар моҳияти иқтисодӣ дорад. Ба андешаи муҳаққиқон дипломатияи рақамӣ дар назди кишварҳо имконоти навро барои ҳамкории мустақим дар сатҳи глобалӣ ба вучуд меоварад, ки метавонад рушди нисбатан самараноки манфиатҳои иқтисодиро таъмин намояд [10, 174-196].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаҳои рақамикунонӣ ва истифодаи васеи зехни сунъӣ аллакай чандин борҳо дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ишора шуда, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон муҳимияти онҳоро дар рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти кишвар таъкид менамояд.

Дипломатияи рақамӣ ба додугирифтӣ байнидавлатҳо, аз ҷумла бастанӣ шартномаҳо, иҷрои хизматрасониҳои гуногун мусоидат мекунад. Модели истифодаи хизматрасониҳои давлатӣ хусусияти фаромиллӣ пайдо карда, торафт васеътар берун аз марзи кишвар низ истифода мешавад.

Ҷунончи муҳаққиқ У.Наимов қайд менамояд, «рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ ба ҷорӣ намудани системаҳои рақамии самаранок барои пешниҳод ва идоракунии тамоми хизматрасониҳои давлатӣ дар платформаҳои электронии мутамарказ мусоидат намуда, имкон медиҳад, ки шахрвандон ва ширкатҳо ба таври осон, зуд ва шаффоф ба хизматрасониҳои давлатӣ дастрасӣ пайдо кунанд. Ин на танҳо сарфаи вақт ва хароҷотро коҳиш медиҳад, балки сатҳи қаноатмандии мардумро низ боло мебарад. Ҳамзамон, ин раванд асос барои рушди минбаъдаи ҳукумати электронӣ ва баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ мегардад» [7].

Дипломатияи рақамӣ ба бархе аз мушкилоти шахрвандон аз ҷумла, дастрас кардани маълумот дар кишвари будубош, тамос бо ҳаёти намояндагии кишвари худ, ҳамзамон гирифтани равидид ва дигар масъалаҳо хотима мебахшад. Ҷуноне, ки маълум аст, барои гирифтани танҳо равидиди кишвари дигар шахрвандон вақту соатҳои зиёдро масраф намуда, раванди мушкили ҳуҷҷатгузорино паси сар менамоянд. Аз ин рӯ, дар натиҷаи ҳамкориҳои байнидавлатӣ, зарурати тадқиқи равидиди электронӣ ва дастрасии беамониат ба он зарур мебошад. Ҳатто зехнӣ сунъӣ минбаъд кодир аст, ки шахсияти дорандагони равидидро барои таъмини беҳатарии давлатҳо муайян созад.

Вазорати қорҳои хориҷӣ ниҳоди асосӣ ва мақоми вақолатдор дар равобити хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, навъҳои гуногуни дипломатия, бахусус дипломатияи рақамиро ҷиҳати рушди муносибатҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ мемонад.

Ҷанбаи муҳими дипломатияи рақамиро коммуникатсия ташкил медиҳад. Маълуман, иртиботи байни ниҳодҳои (институтҳои) дипломатӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ тавассути мактубҳои ҷопӣ роҳандозӣ мегардад. Акнун коммуникатсияи рақамӣ ҷойи ҷунин равиши анъанавиро гирифта, охиаста-охиаста ба воситаи муҳими иртиботи байналмилалӣ табдил ёфта истодааст.

Ҷунончи, муҳаққиқ Ҳофман менависад, «дар баробари он, ки дипломатияи рақамӣ ба сифати афзалияти сиёсати хориҷии давлатҳо қарор

гирифтааст, инчунин, омили муҳимми дигар дар тавсеаи ҷойгоҳи дипломатияи рақамӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ–афзоиши шумораи шабакаҳои инфиродӣ (network profiles), пайваستшавӣ ба шабакаҳои ҷамъиятӣ (social network), пайгирии афкори шабакавӣ ва пурзӯр гардидани шабакақунонии соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд [12].

Зарурати масъалаи мазкурро ҳанӯз соли 2013 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо кормандони хизмати дипломатии Тоҷикистон иброз намуда, чунин баён карданд: «Зарур аст, ки Вазорати қорҳои хориҷӣ низ ҳамкориҳои худро бо намоёндагони воситаҳои ахбори умумӣ кишварҳои хориҷӣ беҳтар роҳандозӣ намуда, нуфузашро дар интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ он ба таври назаррас афзоиш диҳад» [9].

Дар робита ба ин, сафоратхона, консулгарӣ ва намоёндагҳои доимӣ дорои сомона ва саҳифаҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ мебошанд. Бинобар ин, барои тақмили фаъолияти сафоратхона, консулгарӣ ва намоёндагҳои дипломатии муқими дигар кишварҳо доштани сомона ва саҳифаҳои дар шабакаҳои иҷтимоӣ ба таври фаъол зарур мебошад, то ҳадамотро шабонарӯзӣ таъмин карда тавонанд. «Дар вазъи имрӯзаи технологияҳои иттилоотӣ, мо бояд дар бораи таъсис намудани шабакаи фарогири иттилоотӣ, ки ҳадамоти консулӣ, марзбонӣ, амниятӣ ва ниҳодҳои дигарро ба ҳам пайваст намуда, имконияти муҳофизатро ба умури консулӣ қомилан аз байн барад, фикр намоем» [9].

Вобаста ба ин, аллакай дар дигар кишварҳо зехни сунъӣ дар сомонаҳо ба ҳайси ботҳо фаъол мебошанд, ки бештар ба масоили умумӣ, саволу ҷавобҳо кумак карда метавонанд. Ҳамчунин, зехни сунъӣ дар дипломатияи рақамӣ ба гузаронидани таҳлилҳои оморӣ, ҳисобу китоби мурочиатҳо, баҳодихии мушқилот ва дигар масъалаҳо мавриди истифода қарор мегирад. Ҳамчунин, зехни сунъӣ дар муносибатҳои дипломатӣ, суҳанронӣ, нишастҳои сарони кишварҳо ва намоёндагони дипломатӣ барои ҳадамоти тарҷумонӣ, пешгирии низоъҳо ва ҳатарҳои байналмилалӣ истифода мешавад. Масалан, соли 2017 Ҷумҳурии Мардумии Чин ба воситаи зехни сунъӣ суҳанронии роҳбарони давлатҳои БРИКС-ро ба ёздаҳ забон тарҷума намуд. Соли 2019 СММ барои амалиёти сулҳҷӯёна дар кишварҳои Африқо аз зехни сунъӣ истифода намуд. Соли 2020 Фаронса ва Олмон ба воситаи зехни сунъӣ аз пандемияи कोरोनाвирус ҷорабиниҳои пешгирикунанда гузарониданд. Соли 2021 Созмони Байналмилалӣ Моликияти Зехнӣ (СБМЗ–ВОИС) дар муҳофизаҳои илмӣ аз зехни сунъӣ истифода бурд [8].

Аз ҳама муҳим барои ҷалби сармоя ҷиҳати рушди иқтисоди миллӣ дипломатияи рақамӣ ва зехни сунъӣ муфид мебошад. Ба воситаи порталҳои махсус ва шабакаҳои иҷтимоӣ кишварҳо бартариҳои сармоягузорӣ ба

иктисоди миллиро намоиш медиҳанд. Масалан, дар соли 2022 Ҷумҳурии Эстония маъракаи "e-Estonia"-ро барои пешбурди хидматҳои рақамии худ ва ҷалби стартапҳо оғоз кард [13]. Имконоти мазкур шиносоии иқтисодии кишвар ба хориҷи кишвар буда, тавассути он таваҷҷуҳ ба бунёди инфрасохторҳои нав аз ҷониби шарикони хориҷӣ ба вуҷуд меояд.

Дар сатҳи милли кишварҳои абарқудрат стратегияҳои рушди зеҳни сунъиро коркард кардаанд. Соли 2017 Ҷумҳурии Мардумии Чин "Барномаи рушди насли ояндаи зеҳни сунъӣ то соли 2030"-ро нашр кард. Тахмин меравад, ки ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба соҳаҳои ояндадор дар соли 2030 тақрибан 1,5 триллион доллар ва ҳаҷми умумии бозори технологияҳои зеҳни сунъӣ мувофиқи модели чинӣ 150 миллиард долларро ташкил медиҳад" [5].

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати сайёҳӣ кишвари қобили таваҷҷуҳ буда, тавассути дипломатияи рақамӣ бояд иқтисодии сайёҳӣ, кишоварзӣ ва энергетикӣ кишвар муаррифӣ карда шавад. Ба воситаи ин таърифи шумораи зиёди сайёҳон, ҷалби сармоя барои таъсиси иншооту муассисоти сайёҳӣ ба миён меояд.

Хулоса, дипломатияи рақамӣ равиши нисбатан нави муоширати байналмилалӣ, ки бар пояи истифодаи технологияҳои рақамӣ ҷиҳати пешбурди манфиатҳои милли, таҳкими робитаҳо бо ҷомеаи байналмилалӣ ва идоракунии имиджи сиёсати хориҷӣ корбурд мегардад.

Самаранокии дипломатияи рақамӣ дар айни замон бо истифода аз воситаҳои инноватсионӣ бештар мегардад, ки яке аз воситаҳои муассиру васеъистеъмоли зеҳни сунъӣ мебошад.

Зеҳни сунъӣ ҳамчун маҷмуи барномаҳои гуногуни коркардшудаи инноватсионист, ки дорои қобилияти интеллектуалии сунъӣ буда, метавонад вазифаҳои мушкилеро, ки одатан аз ҷониби инсон иҷро мешаванд, ба таври мустақилона анҷом диҳад.

Дипломатияи рақамӣ ва зеҳни сунъӣ аз муҳимтарин самтҳои дипломатияи соҳавӣ буда, омили рушди муносибатҳои байналмилалӣ ва ҷалби сармоя дар Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд. Истифодаи васеи дипломатияи рақамӣ ва зеҳни сунъӣ ба ҳалли бисёр муаммоҳо ва мушкилоти идоракунӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, додугирифтӣ байнидавлатҳо, дастрасии шаҳрвандон ба хадамоти гуногун, иртибот ва ғайра, мусоидат мекунад.

Зимни ташаккули дипломатияи рақамӣ ва зеҳнӣ сунъӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ давлатҳо масъулияти бештари ҳимояи беҳатарии иттилоот, ҳифзи манфиатҳои милли ва ҳуқуқи озодиҳои инсонро ба зимма мегиранд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дипломатияи рақамӣ бар пояи истифодаи густурдаи имкониятҳои фановарӣҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ сурат гирифта, кишвари мо ҷонибдори таҳияи маҷмуи меъёрҳои

байналмилалӣи ҳукукиву ахлоқӣ дар мавриди таъмини амнияти иттилоотӣ ва риояи ҳамаҷонибаи он меъёрҳо дар фазои иттилоотии ҷаҳонӣ мебошад.

Дипломатияи рақамӣ ва истифодаи зехни сунъӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ ҳангоми гуфтушунидҳо, ҳамчун яке аз воситаҳои дипломатия ва омили рушди муносибатҳои байниҳамдигарии хориҷӣ дар бахшҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, ҳарбӣ ва ғайра баромад мекунад.

Коммуникатсияи рақамӣ аз ҷанбаҳои муҳим дар дипломатияи рақамӣ буда, тавассути ниҳодҳо ва ниҳоди (институти) намоёндагӣҳои дипломатӣ амалӣ карда мешавад. Дар коммуникатсияи рақамӣ воситаҳои гуногуни технологияи муосир, аз ҷумла шабакаҳои иҷтимоӣ, платформаи порталҳои иттилоотӣ, контентҳои мултимедӣ ва ғайра, истифода мегарданд, ки барои табодули иттилоот, идоракунии ва татбиқи ҳамкориҳо муҳим мебошанд. Шабакаҳои иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, қору фаъолияти корпусҳои дипломатиро инъикос намуда, оғаҳӣ ва маълумот доир ба масъалаҳои гуногун, ҳамзамон, эълону навгониҳо ва бонгҳои хатарро ба саҳми омма мерасонанд.

Дар рушди муносибатҳои байналмилалӣ ва ҷалби сармоя дар Тоҷикистон истифодаи зехни сунъӣ бармало намоён аст. Тавассути он иқтидори иқтисодии кишвар, бахусус иқтидори кишоварзӣ, энергетикӣ ва имконоти сайёҳии кишвар ташвику тарғиб гардида, ба ин восита ҷалби сармоя ба миён меояд.

АДАБИЁТ

1. Азимзода Т. Нақши дипломатияи иттилоотӣ дар пешбурди сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Захираи электронӣ: <https://khovar.tj/2017/10/na-shi-diplomatiyai-ittiloot-dar-peshburdi-siyosati-hori-ii-um-urii-to-ikiston/>. (санаи мурочиат: 21.05.2025).

2. Анвари Сафарӣ. Дипломатияи рақамӣ: мафҳум, усулҳо ва таҷриба // Захираи электронӣ: <https://mo.tnu.tj/tj/diplomatijai-ra-am-maf-um-usul-o-va-tariba/> (санаи мурочиат: 21.07.2025).

3. Братковская Д.В., Рогова Я.Д., Токарева С.А. Цифровая дипломатия как инструмент экономического продвижения: языковые стратегии в международной коммуникации // Научно-практический журнал “Экономические исследования”. 2024. – С. 95-103.

4. Гришанина Т.А. Искусственный интеллект в международных отношениях роль и направления исследования // История. Международные отношения». 2021. № 4. – С.12-18.

5. Ковачич Л. Китайский опыт развития отрасли искусственного интеллекта: стратегический подход // Carnegie Endowment. 2020. 7 июля. URL: <https://carnegieendowment.org/2020/07/07/ru-pub-82172> (санаи мурочиат: 29 июл 2025).

6. Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2015, №332 // Захираи электронӣ: <https://mfa.tj/tg/main/view/988/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii-tojikiston>. (Санаи мурочиат: 18.07.2025).

7. Наимов У. Нақши паём дар рушди рақамикунонии иқтисодиёт ва зехни сунъии Тоҷикистон // Захираи электронӣ: <https://www.facebook.com/groups/1469126009893987/posts/>. (Санаи мурочиат: 23.07.2025).

8. Новый мировой прядок: роль искусственный интеллект в формировании глобальной политики. [Захираи электронӣ] //Манбаи дастрасӣ: SecurityLab.ru, (санаи мурочиат:12.05.2025)

9. Суханронии барномавии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 01.03.2013 // Захираи электронӣ: <https://mfa.tj/tg/main/view/115/sukhanronii-barnomavii-prezidenti-tojikiston-ba-iftikhor-iftitohi-binoi-navi-vkkh>. (Санаи мурочиат: 19.05.2025).

10. Цветкова Н. А., Сытник А. Н., Гришанина Т. А. Цифровая дипломатия и digital international relations: вызовы и новые возможности // Вестник Санкт-Петербургского университета. Международные отношения. 2022. Т. 15, вып. 2. –С. 174–196.

11. Цветкова Н.А. Феномен цифровой дипломатии в международных отношениях и методология его изучения // Вестник РГГУ. Серия «Политология. История. Международные отношения». 2020. – С. 38-47.

12. Hoffman A. S. International Communication and The New Diplomacy // Indiana UP. February 1969. – 206 p.

13. Kalvet T. Digital Estonia: The Objectives and Implementation of the Estonian Information Society Strategy //Research Paper Series. Tallinn University of Technology, 2012. 136 p.

14. Manor 2019 – Manor I. Digitalization of Public Diplomacy. L.: Palgrave Macmillan, 2019. 356 p.

15. Manor I. The Digitalization of Public Diplomacy. London: Palgrave Macmillan, 2019. 267 p.

16. Ministry of Foreign Affairs, the European Union and Cooperation of the Kingdom of Spain // Public and digital diplomacy // Захираи электронӣ: <https://www.exteriores.gob.es/en/PoliticaExterior/Paginas/DiplomaciaPublicaDigital.aspx>. (санаи мурочиат: 23.07.2025).

17. Nye 2018 – Nye J. How Sharp Power Threatens Soft Power [Электронный ресурс] // Foreign Affairs. 2018. Jan. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2018-01-24/how-sharp-power-threatens-soft-power> (санаи мурочиат: 10.01.2019).

18. Reshetnikova L. e-Diplomacy as Instrument for Establishment of Interethnic Relations // SHS Web of Conferences 50, 01144 (2018). – 5 p. //

Захираи электронӣ: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2018/11/shsconf_cildiah2018_01144.pdf

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ДИПЛОМАТИИ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РАЗВИТИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ПРИВЛЕЧЕНИИ ИНВЕСТИЦИЙ В ТАДЖИКИСТАН

ИМОМЗОДА ИМОМНАЗАР АЮБ,

доктор phd Таджикского национального университета,

специальность международные отношения

734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17;

тел: (+992) 999 00-77-77; email: Imomnazartajdip@gmail.com

Развитие международных отношений обеспечивается через расширение сотрудничества различными способами. В рамках продвижения внешней политики и международных связей использование термина «дипломатия» является весьма распространённым. С формированием и развитием внешних связей дипломатия также расширяется в зависимости от различных сфер, включая культурную, спортивную, экологическую дипломатию и другие. Государства, реализуя свою внешнюю политику, применяют различные виды дипломатии с целью продвижения различных направлений экономической и социальной жизни. Наряду с разнообразными направлениями и сферами дипломатия опирается на эффективные инструменты и методы, одним из которых является «цифровая дипломатия». Существуют различные точки зрения на цифровую дипломатию: одни рассматривают её как отдельную сферу, другие — как метод или инструмент. В данной статье рассматриваются определения, связанные с «цифровой дипломатией», её связь с «информационной дипломатией», а также искусственный интеллект как современный инструмент цифровой дипломатии. Автор также анализирует необходимость цифровой дипломатии и искусственного интеллекта для развития международных отношений Республики Таджикистан с ближними и дальними странами, для представления достижений и возможностей независимого Таджикистана посредством цифровой дипломатии и, таким образом, для привлечения зарубежных инвестиций.

Ключевые слова: цифровая дипломатия, информационная дипломатия, искусственный интеллект, Республика Таджикистан, инвестиции, туризм, международные отношения, внешние связи, внешняя политика, платформа, интернет-сети, технологии и инновации, посол, посольство, консул, представительства.

THE ROLE OF DIGITAL DIPLOMACY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS AND ATTRACTING INVESTMENTS IN TAJIKISTAN

IMOMZODA IMOMNAZAR AYUB,

PhD at the Tajik National University, majoring in international relations

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave.17;

tel: (+992) 999-00-77-77; email: Imomnazartajdip@gmail.com

The development of international relations is ensured through the expansion of cooperation by various means. Within the framework of promoting foreign policy and international relations, the use of the term “diplomacy” is very common. With the formation and development of external relations, diplomacy also expands in accordance with different sectors, including cultural, sports, environmental diplomacy, and others. Countries in implementing their foreign policy employ different types of diplomacy aimed at advancing various sectors of economic and social life. Alongside diverse areas and fields, diplomacy also relies on effective tools and methods, one of which is “digital diplomacy.” There are different opinions regarding digital diplomacy, some interpret it as a separate field, while others interpret it as a means. This article examines definitions related to “digital diplomacy,” its connection with “information diplomacy,” and artificial intelligence as a modern instrument of digital diplomacy. The author also analyzes the necessity of digital diplomacy and artificial intelligence for the development of the Republic of Tajikistan’s international relations with both near and distant countries, for presenting the achievements and opportunities of independent Tajikistan through digital diplomacy, and thereby attracting foreign investment.

Keywords: digital diplomacy, information diplomacy, artificial intelligence, Republic of Tajikistan, investment, tourism, international relations, foreign relations, foreign policy, platform, online networks, technologies and innovations, Ambassador, Embassy, consul, missions.

УДК: 339.727.2

АЛОҚАМАНДӢ ВА ТАЪСИРИ САРМОЯГУЗОРИИ МУСТАҚИМИ ХОРИЧӢ БО САРМОЯГУЗОРИҲОИ ДОХИЛӢ

АЗИМОВА ДИЛАФРУЗ СОНИЕВНА,

ассистенти кафедраи иқтисоди ҷаҳонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Буниҳисорак;
тел: (+992) 880-60-87-87; e-mail: dilafruz_sonievna@mail.ru

Дар мақола муаллиф робитаи мутақобилаи сармоягузорию мустақими хориҷӣ ва сармоягузориҳои дохилиро дар таъмини рушди иқтисодӣ мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор додааст. Дар он таъсири мусбати интиқоли технология, рушди инфрасохтор ва афзоиши рақобатпазирӣ, ки метавонад ба сармояи мустақими хориҷӣ ва сармоягузориҳои дохилӣ расонад, таҳлил карда шудаанд. Ҳамзамон, муаллиф диққати худро ба таъсири эҳтимолии манфӣ, аз ҷумла ивазшавии сармоягузориҳои дохилӣ (crowding-out effect) ва вобастагии иқтисодӣ равона сохтааст. Муаллиф барои баланд бардоштани самараи сармояи мустақими хориҷӣ ва коҳиши додани хатарҳоро дар мавриди таҳияи сиёсати сармоягузорӣ ва фароҳам овардани муҳити мусоиди иқтисодӣ шартӣ муҳим барои таъмини рушди иқтисодиёт нишон додааст.

Калидвожаҳо: сармояи мустақими хориҷӣ, сармояи дохилӣ, мувозингардонӣ, технология, навоарӣ, рақобати бозорӣ, бозори молиявӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, қарз, рушди иқтисодӣ, буҷети давлатӣ, тиҷорат, сармояи хусусӣ.

Дар аини замон, сармоягузорию хориҷӣ ба иқтисодиёти бисёр давлатҳои ҷаҳон таъсири калон мерасонад. Ҳаҷми сармоягузорию хориҷӣ босуръат афзоиш ёфта, нақши истеҳсолоти байналмилалӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ пурзӯр мегардад. Дар ҷаҳони муосир сармояи хориҷӣ ва пеш аз ҳама сармоягузорию мустақими хориҷӣ дар байни омилҳое, ки ба рушди иқтисодии кишвари сармоягузоришаванда, ба амнияти иқтисодии он таъсир мерасонад, яке аз нақшҳои асосиро мебозад. Зеро дар шароити кунунии иқтисодӣ сармоягузорию мустақими хориҷӣ бо худ донишҳои нав, технологияҳо, усулҳои нави ташкили равандҳои тиҷоратӣ, имкони навсозии истеҳсолотро фароҳам меорад, ки ин имкон медиҳад, рушди иқтисодиёт ва тағйироти сифатӣ дар сармояи саноатӣ ва инсонӣ хеле тезонида шавад.

Сармоягузорию мустақими хориҷӣ ва сармоягузориҳои дохилӣ ду рукни асосии рушди иқтисодӣ мебошанд, ки робитаи мутақобила ва

таъсири гуногунчабха доранд. Фаҳмиши ин алоқамандӣ барои таҳияи сиёсатҳои самараноки иқтисодӣ ва ҷалби сармоя хеле муҳим аст.

Мусаллам аст, ки бухронҳои пайдарпайи молиявӣ иқтисодиётро фаро гирифтаанд, барои ҳар як мамлакат аҳамияти баланди таъсиррасонии сармояи хориҷиро ба иқтисоди миллӣ онҳо исбот намуд.

Дар давраи бухрони “КОВИД-19” дар соли 2020 сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар саросари ҷаҳон 42 дарсад коҳиш ёфта, нигарониҳои ҷиддиро дар бораи таъсири ин манбаи маблағгузорӣ ба рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, бахусус тавассути таъсири он ба сармоягузориҳои дохилӣ ба вучуд овард. Гарчанде ки сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ аксар вақт ҳамчун як ангезаи истиқбол барои таъмини рушди иқтисодӣ дар давраи дарозмуддат баррасӣ мешаванд, лекин таъсири ин намуди сармоягузорӣ метавонад аз он вобаста бошад, ки оё он сармоягузориҳои хусусии дохилиро дар кадом давра ҳавасманд мекунад, аз байн мебарад ё мавқеаш дар бозори дохилӣ маҳдуд мегардад. Бо ин мақсад, ҷониби институтҳои байналмилалӣ молиявӣ робитаи зичи сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва сармоягузориҳои дохилиро дар байни 40 мамлакат бо истифода аз далелҳои оморӣ дар давраи солҳои 1990-2020 баррасӣ карда буданд.

Дар ин ҳошия, мо мушоҳида кардем, ки сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар давраи кӯтоҳмуддат ба сармоягузориҳои дохилӣ таъсири ночиз доранд, аммо дар давраи дарозмуддат таъсири назарраси воридотиро соҳиб аст. Тибқи таҳлили созмонҳои байналмилалӣ, ки барои мамлакатҳои китъаи Африқо гузаронидаанд, дар шароити то 1% афзоиш ёфтани саҳми сармояи мустақими хориҷӣ дар ММД боиси 0,29% афзоиши сармоягузориҳои дохилӣ дар давраи дарозмуддат мегардад [1, 23]. Натиҷаи таҳлилҳои мо инчунин нишон медиҳанд, ки сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ бо сармоягузориҳои дохилии давлатӣ барои баланд бардоштани ин таъсири мусбат якдигарро пурра мекунанд. Ниҳоят, аз нигоҳи мо, таъсири бевоситаи сармоягузориҳои хориҷӣ ба сармоягузориҳои хусусии дохилӣ дар мамлакатҳое, ки захираҳои ғайритабиरो бештар содир мекунанд, нисбат ба мамлакатҳои содиркунандаи молҳои аввалияи диверсификатсияшуда қавитар аст.

Исбот шудааст, ки давоми се даҳсолаи охир дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ, *сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ* ҳамчун яке аз се манбаи асосии молиякунонии беруна, дар баробари *интиқоли маблағҳо аз хориҷа* ва *қўмаки расмӣ барои рушд* дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ва қафомонда баромад мекунад. Албатта, дар ин ҷо интиқоли пулӣ асосан хусусияти истеъмоли фаврӣ дошта, барои таъмини ниёзи рӯзмарраи мардум (паست кардани сатҳи камбизоатӣ) истифода мешавад. Бархилофи ин, сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ як манбаи дарозмуддати сармоягузорӣ ва

омили таъсирбахши таъмини рушди иқтисодӣ мебошад, ки мақомоти давлатии миллӣ ин василаро ҳамчун омили таъсиррасон барои “кӯмак” ба сармояи дохилӣ зарур мешуморанд.

Аслан, дар аксари мамлакатҳои рӯ ба инкишоф барои ҳавасмандгардонии рушди бахши хусусӣ, ки метавонад, ҳамчун як рукни асосии мбалағгузориҳои дохилӣ баромад намоянд, як қатор маҳдудиятҳо ба назар мерасанд. Дар ин росто, норасоии сармоягузориҳо дар бахшҳои гуногуни хоҷагии халқ мушоҳида кардан мумкин аст. Аз ин рӯ, давлатҳои рӯ ба инкишофро лозим аст, ки диверсификатсияи сармоягузориҳо роҳандозӣ намоянд. Масалан, “таъсири интизории сармоягузории “мустақими сабз” дар баъзе давлатҳои Африқо ба 95% аз ҳаҷми умумии сармоягузориҳои берунӣ баробар гашт” [2, 3]. Ғайр аз ин ба сармоягузории дохилӣ имкони афзоиш фароҳам омада, сиёсати ҳавасмандгардонии сармоягузории мустақим беҳтар гаштааст. Ин ҳолат, бо мақсади ҳамгирии беҳтари кишварҳои Африқо ба занҷираҳои ҷаҳонии молиявӣ роҳандозӣ гардид.

Ҳатто дар баъзе аз давлатҳои ресипиент (аз латинии “recipiens” гирифта шуда, гуруҳи давлатҳои қабулкунандаи сармоя, қувваи корӣ ва дигар намуди кӯмакхоро дар назар дорад), чунин сиёсат ташвиқ карда мешуд, ки кӯмаки расмӣ рушдро маҳдуд истифода баранд. Бо вучуди ин ҳолат, таъсиррасонии мусбати сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба афзоиши сармоягузории дохилӣ ва таъмини рушд назар ба он ки дар адабиёти муосири иқтисодӣ пешбинӣ шуда буд, душвортар мегардид.

Тадқиқот робитаи равшани байни сармоягузории мустақими хориҷӣ ва рушди иқтисодиро мукаррар менамояд. Одатан, сармоягузории мустақими хориҷӣ ба рушди иқтисодӣ ё тавассути таъсири мустақими он ба сармоягузории умумӣ, ё тавассути эҷоди як қатор таъсироти берунӣ мусоидат мекунад. Ин таъсири мусбат аз ворид шудани ширкатҳои фаромиллӣ ба бозор ва авҷгирии рақобат, ки минбаъд ба паҳншавии равандҳо ва технологияҳои нави истеҳсолӣ, пайдоиши маҳсулоти нав ва малакаҳои идоракунӣ мусоидат мекунанд, ба вучуд меоянд. Азбаски баъзе ширкатҳои фаромиллӣ қувваи корӣ ва ашёи хомро ба тартиби талаботи маҳаллӣ меҳаранд, эҳтимолан талаботи навро ба захираҳои маҳаллӣ барои ҳуди ширкатҳои маҳаллӣ эҷод мекунанд ва даромади кориро ба вучуд оварда, талаботи маҳаллӣ ва сармоягузории дохилиро ҳавасманд мекунанд. Сармоягузории мустақими хориҷӣ метавонад, як манбаи таъсири шабакавӣ ва заминаи ташкили иқтисоди агломератсионӣ³ бо роҳи ҷалби сармоягузориҳои ширкатҳои ватанӣ гарданд. Дар ин маврид, ширкатҳои

³ Агломератсионӣ - аз калимаи латинии “agglomerо” гирифта шуда, раванди ба ҳам муттаҳид шудани соҳаҳои алоҳида ва қувваҳои истеҳсолкунандаи иқтисодиётро мефаҳмонад.

ватаниро лозим меояд, ки ба воридшавии сармояи мустақими хориҷӣ тавассути такмил ва афзоиши сармояи худӣ посух диҳанд, то ба рақобати эҳтимолӣ муқовимат карда тавонанд.

Воридоти зиёди сармоягузори мустақими хориҷӣ инчунин метавонад боиси суръатёбии раванди сармоягузори бузурги маҳаллӣ ё минтақавӣ ба инфрасохтори иқтисодӣ гардад, ки дар ин ҳол, даромаднокии сармоягузори дохилиро зиёд мекунад.

Таҳлили баъзе аз коршиносони сатҳи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки сармоягузори мустақими хориҷӣ метавонад ба раванди сармоягузори дохилӣ ва рушди он таъсири манфӣ расонад. Азбаски ширкатҳои хориҷӣ маъмулан аз ҷиҳати технологӣ бартарӣ доранд, онҳо метавонанд барои зудтар ва самараноктар истифода бурдани имкониятҳое, ки қаблан танҳо барои сармоягузори дохилӣ дастрас буданд, ҷойи беҳтарро касб намоянд. Суръатёбии ҷараёни сармоягузори мустақими хориҷӣ метавонад боиси коҳиши ҳаҷми бозор ё хуруҷи баъзе ширкатҳои ватанӣ аз бозорҳои маҳаллӣ гардад. Алалхусус, дар сурати мавҷуд будани тафовути ҷиддии фанноварӣ байни ширкатҳои хориҷӣ ва дохилӣ, нарасидани коргарони баландихтисос дар кишвари қабулкунандаи сармоя боиси он мегардад, ки мавқеи сармоягузори дохилӣ танг шавад.

Аз таҷрибаи ҷаҳонӣ маълум аст, ки барои давлатҳои рӯ ба инкишофи ба молияи беруна ниёздошта аслан се манбаи молиякунониро ҷудо мекунад: - сармоягузориҳо новобаста аз шакл; - интиқоли маблағҳои коргарони киро аз хориҷа; - кӯмакҳои бебозгашт барои рушд. Масалан, барои кулли давлатҳои осӣғӣ ва минтақаи африқоии ҷанубии Саҳара тайи даҳсолаҳои охир, сармоягузори мустақими хориҷӣ ҳамчун як манбаи асосии молиякунонии берунӣ баромад мекунад. Аҳаммияти сармоягузорӣ чӣ барои давлатҳои ин минтақа ва чӣ барои дигар кишварҳои рӯ ба инкишоф, дар тафовут аз интиқолоти пулӣ дар он аст, ки интиқоли пулӣ асосан хусусияти истеъмоли фавриро соҳиб мебошад. Барои қонест кардани ниёзҳои молиявӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ бошад, сармоягузори мустақими хориҷӣ ҳамчун омили таъмини рушди иқтисодӣ баромад карда, мақомоти миллӣ ҷалби онро як роҳи муфиди мусоидаткунӣ барои рушди сармоягузори дохилӣ амри зарурӣ мешуморанд.

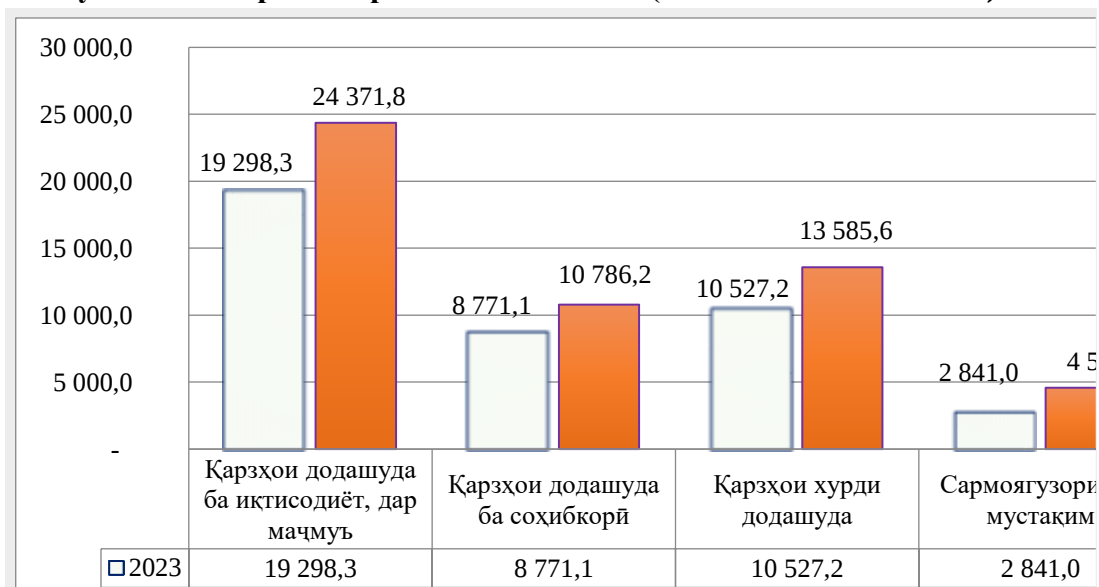
Баробари ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ, хавфҳои (рискҳои) зиёде ба рушди иқтисодиёти кишвар таҳдид мекунад, ки онҳоро нодида гирифтани нумумкин аст ва дар шакли зайл метавонанд, ки зоҳир шаванд: - кам шудани захираҳои ашёи хом ва пастшаваии минбаъдаи нархи ҷаҳонии пахта ва ҳамзамон, болоравии арзиши аслии истеҳсоли он, ки боиси косташавии ҷолибияти сармоягузорӣ мегарданд; - аз даст додани зарурияти мавҷудани саноатӣ истеҳсоли кишвар бинобар сатҳи баланди фарсудашавии воситаҳои асосӣ ва ҳаҷми ками сармоягузориҳо ба сармояи

асосӣ; - симои манфии сармоягузорӣ пайдо кардани кишвар дар натиҷаи ба таври зарурӣ риоя нагардидани сиёсати давлатӣ доир ба ҷалби сармоягузорӣ; - талафоти бевоситаи бучети давлатӣ бинобар истифодаи ғайрисамараноки маблағҳое, ки барои ҷалби сармоягузорӣ равона карда шудаанд” [3, с.126].

Маълум аст, ки барои аксари давлатҳои ҷаҳон як роҳи сафарбарнамоии сармояи дохилӣ ин фаъол гардонидани фаъолияти муассисаҳои низоми пулию қарзии мамлакат мебошад. Дар ин росто, зарурат пеш меояд, ки маблағҳои бахши хусусӣ аз пештара бештар сафарбар карда шаванд. Баробари самарнок гаштани фаъолияти бонкҳо ва дигар ниҳодҳои қарзии дохилии давлат, ба гардиш даровардани маблағҳои озодаи пулии шахсони ҳуқуқию воқеии ватанӣ таъсири сармояи хориҷӣ ба нишондиҳандаҳои молиявии мамлакат коҳиш меёбад. Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати татбиқи барномаҳои стратегии рушди иқтисодии мамлакат тамоми чораҳо роҳандозӣ мешаванд, ки дар ин радиф, афзоиши ҳаҷми қарздиҳии бонкҳо ва муассисаҳои молиявӣ қарзии ғайрибонкӣ далели ин гуфтаҳо мебошад.

Расми 1.

Таснифоти қарзҳои додашудаи бонкӣ ва сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар солҳои 2023-2024 (ба ҳисоби млн. сомонӣ)

Манбаъ: Бонки миллии Тоҷикистон. - Душанбе, 2024.

Ташкилотҳои қарзии молиявиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун манбаи асосии сармоягузориҳои дохилӣ қабул намуда, дар расми 1 таносуби байни ду нишондиҳанда, яъне ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ ва бақияи сандуқи қарзии маҷмуиро инъикос кардем. Аввалан, мушоҳида мешавад, ки дар соли 2024 назар ба соли 2023 ҳаҷми ҳамаи намуди қарзҳои додашуда ба иқтисоди миллӣ афзоиш ёфтааст. Аз як тараф, ин суръатёбии шарикӣ

бахши хусусӣ ва давлатро нишон медиҳад ва аз тарафи дигар, он ҳавсамандии сармояи дохилоро барои иҷрои ҳадафҳои олии стратегии мамлакат ва махсусан, солҳои рушди саноати мамлакат (солҳои 2022-2026) ифода менамояд. Дар расми 1 инчунин, мушоҳида мешавад, ки бақияи сандуқи қарзии маҷмуии ташкилотҳои қарзии молиявии ҷумҳурӣ назар ба ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар соли 2023 беш аз 6,6 маротиба ва дар соли 2024 беш аз 5,3 маротиба зиёдтар мебошанд.

Агарчанде дар мамлакатҳое, ки ҳамкориҳои зич байни бахшҳои давлатӣ ва бонкӣ, инчунин, асимметрияи назарраси иттилоотӣ байни қарзгирандагон ва қарздиҳандагон доранд, касри зиёди буҷет ва сатҳи қарзи давлатӣ метавонанд, дастрасии маблағгузорӣ барои бахши хусусиро маҳдуд созанд. Дар таҳлили мо нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аслан ин андеша созгор шуда наметавонад.

Айни ҳол маҳдудияти сармоягузориҳои бахши хусусӣ имкон намедихад, ки сармоягузорӣ ба бахши иқтисодиёти “сабз” афзун гардонида шавад. Азбасaki сармоягузорӣ ҳамчун муҳаррики рушди устувор боқӣ мемонад, аз ин рӯ, ҷиҳати ноил шудан ба аҳдофи рушд дарёфти он низ маъалаи калидӣ ба шумор меравад. “Дар ҷаҳон, ҳар сол ҷиҳати ноил шудан ба маблағгузориҳои Ҳадафҳои Рушди Устувор ва мубориза бо тағйирёбии иқлим тақрибан як триллион доллари амрикоӣ аз молияи байналмилалӣ давлатӣ ва хусусӣ лозим меояд, ки қисми зиёди он дар шакли сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ сафарбар карда мешаванд” [4, 85]. Бо вучуди ин, бисёре аз кишварҳои рӯ ба инкишоф ба камбудии ҷиддии маблағгузорӣ дучор меоянд. Бухрони ҷаҳонӣ ва минтақавӣ, танишҳои тичоратӣ ва саҳттар шудани шароити маблағгузорӣ ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими хориҷиро коҳиш доданд, ки дар соли 2023 барои соли дуҷум пайиҳам паст боқӣ монд.

Дар соли 2023 ҳаҷми захираҳои сармоягузориҳои мустақими ҷаҳонӣ “дар сатҳи 1,3 триллион доллар баробар буданд. Муҳим он аст, ки сармоягузориҳои хориҷӣ дар лоиҳаҳои нави саноатӣ ва инфрасохторӣ дар кишварҳои рӯ ба инкишоф коҳиш ёфта, сармоягузориҳои нав ба бахшҳои марбут ба Ҳадафҳои Рушди Устувор беш аз 10 дарсад паст гардид” [4, 21]. Кам шудани сармоягузориҳои Ҳадафҳои Рушди Устувор ва набудани маблағгузорӣ дар роҳи татбиқи “Рӯзномаи 2030”-и Ҳадафҳои Рушди Устувор, бахусус дар кишварҳои сустрараққикарда монеаи ҷиддӣ эҷод мекунад. Аз ин ҷо, ба давлатҳо лозим аст, ки “барои бартараф кардани монеаҳо ва фароҳам овардани фазои шаффофу оптималии сармоягузорӣ, ки ба рушди устувор мусоидат мекунад, чораҳои фаврӣ роҳандозӣ намоянд” [11, 85].

Маҳз чунин сиёсатҳо ташвиқ карда мешаванд, ки кумаки расмиро барои рушд истифода баранд. Бо вучуди ин, таъсири мусбати

сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба сармоягузориҳои дохилӣ, ки дар адабиёти муосири иқтисодӣ пешбинӣ шуда буд, камтар боқӣ мемонад.

Аммо дар маҷмӯъ, аз нуқтаи назари кишварҳои рӯ ба инкишоф, ин тамоюлҳо боиси боз ҳам бадтар шудани манзараи сармоягузориҳои байналмилалӣ мегарданд. “Соли 2023 сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар саросари ҷаҳон беш аз 10 дарсад ва дар кишварҳои рӯ ба инкишоф бошад, то 7 дарсад коҳиш ёфтааст. Маблағгузориҳои байналмилалӣ лоиҳаҳо, ки барои рушди инфрасохтор аҳамияти ҷалқунанда доранд, махсусан, зарари ҷиддӣ дида, 26 дарсад коҳиш ёфтаанд” [7, 14]. Бинобар боқӣ мондани танишҳои тичоратӣ ва геополитикӣ дар соли 2024, нишондиҳандаҳо дар тамоми ҷаҳон нигаронкунанда буданд ва пайваста коҳиш ёфтанд.

Таҳқиқоти мо робитаи равшани байни сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва сармоягузориҳои дохилиро муқаррар кардааст. Сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба рушди иқтисодии мамлакат ё тавассути таъсири мустақими он ба сармоягузориҳои умумӣ, ё тавассути таъсири як қатор омилҳои берунӣ мусоидат мекунад. Ин таъсири мусбат аслан аз ворид шудан ба бозор ва рақобати ширкатҳои фаромиллӣ, ки ба паҳншавии равандро ва технологияҳои нави истехсолӣ, маҳсулоти нав ва малакаҳои идоракунӣ мусоидат мекунанд, ба вучуд меоянд. Азбаски баъзе ширкатҳои фаромиллӣ қувваи қарбӣ ва ашъи хомро ба нархи маҳаллӣ меҳаранд, онҳо эҳтимолан талаботи навро ба захираҳои маҳаллӣ барои ширкатҳои маҳаллӣ эҷод мекунанд ва даромади меҳнатиро барои аҳоли ба вучуд меоранд, ки ин талаботи маҳаллӣ ва сармоягузориҳои дохилиро ҳавасманд мекунад. Сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ метавонанд як манбаи таъсири шабакавӣ бошанд, ки сармояи иловагии хориҷиро ҷалб карда, бо ширкатҳои ватанӣ фазои мусоиди ҳамкорӣҳои молиявиро эҷод намоянд. Ширкатҳои ватанӣ бошанд, метавонанд, ки ба воридшавии сармояи мустақими хориҷӣ тавассути такмилдиҳӣ ва афзоиши сармояи худ посух диҳанд, то ба рақобати бозорӣ муқовимат кунанд.

Воридоти зиёди сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ низ метавонад боиси сармоягузориҳои бузурги маҳаллӣ ё минтақавӣ ба инфрасохтор гардад, ки ин аз як тараф, даромаднокии сармоягузориҳои дохилиро зиёд мекунад.

Динамикаи ҳаракати сармояи хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар соли 2023 маблағи умумии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба кишварҳои рӯ ба инкишоф 7 дарсад коҳиш ёфта, ба 867 миллиард доллар расид. Ҳаҷми сармоягузориҳои ин давра дар Африқо 3 дарсад, дар Осиё 8 дарсад ва дар Амрикои Лотинӣ ва ҳавзаи қариб як дарсад кам шуд. Сармояи мустақими хориҷӣ ба мамлакатҳои ру ба инкишофи Осиё қариб 8 дарсад коҳиш ёфта, 621 миллиард доллари ИМА-ро ташкил дод. Дар ин росто, шумораи созишномаҳои маблағгузориҳои лоиҳаҳои фаромарзӣ низ ҷорӣ кам шуд.

Масалан, дар Ҷумҳурии Мардумии Чин бошад, ҳамчун дувумин гирандаи сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар ҷаҳон, коҳиши ғайриодии воридот мушоҳида гашт. Ҳиндустон, Осиёи Ғарбӣ ва давлатҳои Осиёи Марказӣ: - Қазоқистон, Тоҷикистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон низ коҳиши назарраси сармоягузориҳо мушоҳида карданд. Танҳо Осиёи Ҷанубу Шарқӣ суръати сармоягузориҳо нигоҳ дошт. Сармоягузориҳои саноатӣ дар Осиё қавӣ боқӣ мемонад, ки ин аз оғози татбиқи лоиҳаҳои нав шаҳодат медиҳад, аммо ба ҳар сурат сустшавии глобалии маблағгузориҳои лоиҳавӣ ба минтақа низ таъсири худро расонид.

Эҳтимол аст, ки сармоягузориҳои дохилӣ ва рушди сармояи хориҷӣ ба ҳамдигар бо сабаби болоравии қурби асъор, ки дар натиҷаи он ҷараёнҳои молиявӣ ё «бемории ҳолландии» алоқаманд бо сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар соҳаҳои истихроҷ ба вучуд меоянд, таъсири манфӣ расонанд.

Ҳамин тариқ, муайян кардем, ки сармояи мустақими хориҷӣ ва сармоягузориҳои дохилӣ метавонанд, дар вобастагӣ аз муҳити иқтисодӣ, сиёсати давлатӣ ва хусусияти сармоягузорӣ ба ҳамдигар таъсири мусбат ё манфӣ расонанд [2, с.101].

Ба таъсироти мусбати алоқамандии ин намуди сармоягузориҳо, ки шартан онро “таъсири ҳавасмандгардонӣ” меномем, инҳоро дохил кардан мумкин мебошад:

✚ Зам шудани сармоя ба бозори молиявии мамлакат. сармояи мустақими хориҷӣ метавонад, ки хусусан, дар кишварҳои рӯ ба инкишоф, сармояи иловагиро ба иқтисодиёт ворид намуда, норасоии сармояи дохилиро ҷуброн кунад. Ин имкон медиҳад, ки лоиҳаҳои калон ва муҳим, ки шояд бо сармояи дохилӣ татбиқашон ғайриимкон бошанд, амалӣ гарданд.

✚ Интиқоли технология ва дониш. Ширкатҳои хориҷӣ аксар вақт технологияҳои нав, усулҳои муосири идоракунӣ ва таҷрибаи пешқадамро ворид мекунанд. Ин дониш ва технология метавонад ба ширкатҳои дохилӣ тавассути таъсири "резии ба поён" (spillover effects) интиқол ёбад, ки самаранокии истеҳсолотро баланд мебардорад.

✚ Рушди инфрасохтор. Барои ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ, давлатҳо метавонанд ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ, энергетикӣ ва коммуникатсионӣ маблағгузорӣ кунанд. Ин рушди инфрасохтор ба ҳамаи корхонаҳои дохилӣ низ фоида меорад ва сармоягузориҳои дохилиро ҳавасманд мекунад.

✚ Пайвастиҳои қафо ва пеш. Ширкатҳои сармоягузори мустақими хориҷӣ метавонанд аз ширкатҳои дохилӣ маҳсулот ва хидматҳоро харанд (пайвастиҳои қафо) ё ба онҳо маҳсулоти нимтайёр ва технологияи пешниҳод кунанд (пайвастиҳои пеш). Ин пайвастиҳо занҷири арзишро мустақам карда, ба рушди ширкатҳои дохилӣ мусоидат мекунанд.

✚ Афзоиши рақобатпазирӣ. Вуруди ширкатҳои сармоягузори мустақими хориҷӣ рақобатро дар бозори дохилӣ афзоиш медиҳад, ки метавонад ширкатҳои дохилиро водор созад, ки самаранокии худро баланд бардоранд, сифати маҳсулот ва хидматҳоро беҳтар кунанд ва ба навоарӣ рӯ оранд.

✚ Дастрасӣ ба бозорҳои хориҷӣ. Ширкатҳои хориҷӣ метавонанд барои ширкатҳои дохилӣ дастрасӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ ва занҷирҳои таъминоти байналмилалиро фароҳам оранд.

Ба таъсири манфии алоқамандии сармоягузори хориҷӣ ва сармоягузори дохилӣ, ки шартан “таъсири ивазшавӣ ё фишор” номгузорӣ мешавад, инҳоро дохил намудан мумкин аст:

✓ Таъсири ивазшавӣ (crowding-out effect). Дар баъзе ҳолатҳо сармояи мустақими хориҷӣ метавонад сармоягузориҳои дохилиро иваз кунад. Ин метавонад вақте рӯй диҳад, ки ширкатҳои хориҷӣ ба соҳае ворид мешаванд, ки ширкатҳои дохилӣ дар онҳо қаблан фаъолият доштанд ва аз сабаби афзалиятҳои бузург (маблағ, технология, таҷриба) рақобатро то андозае шадид гардонданд, ки ширкатҳои дохилӣ аз бозор баромаданд.

✓ Афзоиши рақобат. Гарчанде рақобат метавонад мусбат бошад, рақобати аз ҳад зиёд аз ҷониби ширкатҳои пурқуввати хориҷӣ метавонад боиси фишор ба ширкатҳои дохилӣ гардад, хусусан, ба ширкатҳои хурд ва миёна.

✓ Эҳтимолияти истисмори захираҳо. Дар сурати мавҷуд набудани танзими муносиб, ширкатҳои хориҷӣ метавонанд захираҳои табиӣ ё меҳнати арзонро истисмор кунанд, ки ба иқтисодиёти дохилӣ дар дарозмуддат зарар расонанд.

✓ Вобастагии иқтисодӣ. Афзоиши аз ҳад зиёди вобастагӣ ба сармояи мустақими хориҷӣ метавонад боиси осебпазирии иқтисодиёт аз тағйирот дар сиёсатҳои сармоягузори хориҷӣ ё вазъи иқтисодии ҷаҳонӣ гардад.

Дар амалияи муосир ба омилҳои муайянкунандаи таъсири сармояи мустақими хориҷӣ ба сармоягузориҳои дохилӣ як қатор омилҳоро вобаста менамоянд:

- Сиёсати давлатӣ. Сиёсатҳои ҳавасмандкунандаи сармоягузорӣ, аз қабيلي имтиёзҳои андозӣ, танзими мусоид, ҳифзи ҳуқуқи моликият ва муҳити устувори макроиқтисодӣ, метавонад ҳам СМХ ва ҳам сармоягузориҳои дохилиро ҳавасманд созад.

- Рушди бозорҳои молиявӣ. Бозорҳои молиявии рушдёфта метавонанд имкониятҳои беҳтарро барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои ҳам хориҷӣ ва ҳам дохилӣ фароҳам оваранд.

- Сатҳи рушди иқтисодӣ. Дар кишварҳои дорои сатҳи баланди рушд ва инфрасохтори мустаҳкам, таъсири мусбати сармояи мустақими хориҷӣ ба сармоягузориҳои дохилӣ бештар эҳтимол дорад.

- Сифати ниҳодҳо. Ниҳодҳои қавӣ, аз қабилӣ системаи судӣ, мубориза бо коррупсия ва ҳукуматдорӣ хуб, эътимоди сармоягузориноро афзоиш медиҳанд.

- Сатҳи маориф ва маҳорат. Набудани қувваи корӣ баландхисос метавонад қобилияти кишварро барои азхуд кардани технология ва дониши аз сармояи мустақими хориҷӣ воридшуда маҳдуд созад.

Ҳамин тариқ, сармоягузори мустақими хориҷӣ ва сармоягузориҳои дохилӣ ду унсури муҳимми рушди иқтисодӣ мебошанд, ки ба таври мураккаб ба ҳам алоқаманданд. Ҳарчанд сармояи мустақими хориҷӣ зарфияти (потенсиали) бузурги ҳавасмандгардонии сармоягузориҳои дохилӣ, интиқоли технология ва рушди иқтисодиро дорад, он инчунин, метавонад боиси мушкilot, аз қабилӣ афзоиши рақобат ва эҳтимолияти ивазшавии сармоягузориҳои дохилӣ гардад. Аз ин рӯ, барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ, ҷалби бештари сармояи мустақими хориҷӣ зарур шуморида мешавад. Ин ба давлат имкон медиҳад, ки ҳам аз сармояи хориҷӣ ва ҳам аз захираҳои дохилӣ, ба таври самаранок истифода барад ва рушди устувори иқтисодиро таъмин намояд.

Сатҳи рушди молиявиро, ки бо таносуби қарзи дохилӣ ва бахши хусусӣ ба ММД андоза карда мешавад, илова мекунем, то осонии қарзро барои маблағгузори лоиҳаҳои нав муайян кунем. Қарздиҳии бештари бахши хусусӣ ва сатҳи баланди дастрасӣ ба хизматҳои ниҳой бояд сармоягузори хусусиро ҳавасманд гардонад.

Дар ин радиф чиҳати қонеъ кардани талаботи бозори молиявӣ дохилӣ ва баргарафсозии касри сармоягузорӣ ҳукумати давлатҳо барои гирифтани қарзи хориҷӣ низ мароқ зоҳир менамоянд. Ба андешаи мо «бо дарназардошти вазъи воқеии бозори ҷаҳонии молиявӣ ва санадҳои ҳуқуқӣ, афзоиши таркиби «қарзҳои облигатсионӣ (вомбаргӣ)» ҳам дар сохтори қарзи давлатии дохилӣ ва ҳам дар қарзгирии беруна ба мақсад мувофиқ мебошад. Зеро рушди қарзгирӣ бо истифодаи қоғазҳои қиматнок, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ бо номи «қарзҳои облигатсионӣ (вомбаргӣ)» маъмул мебошанд, вобастагиро аз кредиторони доимӣ кам намуда, диферсификатсияи кредиторон имконпазир мегардад» [13, 161].

Тавре болотар нишон додем, дар шароити иқтисодиёти давлат рушду пешрафти коргоҳу корхонаҳои истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ тавассути диверсификатсия метавонад ба афзоиши сармоягузорӣ заминаи мусоид гузорад. Сармоягузориҳо одатан, зиёдтар мешаванд, агар кишвар истеҳсолоти диверсификатсиякунонида дошта бошад. Ин ба диверсификатсияи дороиҳо дар равиши интиҳоби портфел низ дахл дорад. Зарур мешуморем, ки таносуби сармоягузори мустақими хориҷӣ ва ММД аз рӯйи бахшҳои асосии иқтисодӣ муайян карда шавад.

Хулоса, чалби бештари сармояи давлатию хусусӣ ва сармоягузори мустақими хориҷӣ ба рушди иқтисодиёти миллӣ заминаи устувор гузошта метавонад. Ғайр аз ин, раванди сармоягузори мустақими хориҷӣ бо сармояи давлатию хусусӣ аз мақомоти молиявии кишвар, хусусан Бонки миллии Тоҷикистон, дар самти танзиму назорати самараноки миқдори пули дар муомилотбуда, ки ин нишондиҳанда ба вазъи бозори молиявӣ таъсири ҷиддӣ расонида метавонад, масъулияти бештарро тақозо менамояд.

АДАБИЁТ

1. Foreign Direct Investment and Domestic Private Investment in Sub-Saharan African Countries: Crowding-In or Out? / A. Bolabolo, N. Brossard, M. Hounbedji, C. Miamo Wendji [Захираи электронӣ].

2. UNCTAD. World Investment Report 2023. Reforming international governance. United Nations. New York and Geneva, 2023. [Захираи электронӣ].

3. Доклад о мировых инвестициях 2024. Содействие инвестициям и цифровое правительство // Printed at United Nations, Geneva – 2411001 (R) – September 2024 – 138 – UNCTAD/WIR/2024 (Overview).

4. Доклад об экономике Таджикистана (лето 2024 г.), где могут затрагиваться вопросы инвестиций: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/d3c4e0dfd0251429814b709af3ed2111-0080062024/original/Tajikistan-Economic-Update-Summer-2024-ru.pdf>.

5. Драпкин И., Лукьянов С., Бокова А. Влияние прямых иностранных инвестиций на внутренние инвестиции в российской экономике. Вопросы экономики. 2020(5); с.69–85. <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2020-5-69-85>.

6. Обзор "Доклада о мировых инвестициях 2023 (на русском)": https://unctad.org/system/files/official-document/wir2023_overview_ru.pdf

7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. Маҷмуаи омори. //Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.//Душанбе: ТоРус – 2024 с., – 483 саҳ.

8. Саидмуродов Л., Солиев А. Открытая экономика Республики Таджикистан: макроэкономическое равновесие в условиях внешнего инвестирования. Учебник. // Душанбе: Ирфон, 2004. – 144 стр.

9. Сомонаи расмии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ: <https://investcom.tj/investment/activity/11-omori-sarmojaguzorii-hori.html> (санаи вуруд: 20.04.2025).

10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Қарори МНМО-и Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.12.2016, №636 // - Душанбе: Контраст, 2017.

11. Сузуки М., Саидмуродов Л., Солиев А. Макроиктисоди кушод ва инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ. // Л.Саидмуродов ва дигарон // Ба

забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Душанбе: Деваштич, 2007. – 278 сах.

12. Фрагментация прямых иностранных инвестиций оказывает наиболее сильное воздействие на страны с формирующимся рынком (апрель 2023 г.): <https://www.imf.org/ru/Blogs/Articles/2023/04/05/fragmenting-foreign-direct-investment-hits-emerging-economies-hardest>.

ВЗАИМОСВЯЗЬ И ВЛИЯНИЕ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ С ВНУТРЕННИМИ ИНВЕСТИЦИЯМИ

АЗИМОВА ДИЛАФРУЗ СОНИЕВНА,

ассистент кафедры мировой экономики Таджикского
национального университета

734025, Таджикистан, город Душанбе, ул. Бунихисорак;
тел.: (+992) 880-60-87-87; e-mail: dilafruz_sonievna@mail.ru

В статье автор анализирует взаимодействие прямых иностранных инвестиций и внутренних инвестиций в обеспечении экономического роста. В статье анализируются положительные эффекты, такие как передача технологий, развитие инфраструктуры и повышение конкурентоспособности, которые прямые иностранные инвестиции могут оказывать на внутренние инвестиции. В то же время автор фокусируется на возможных отрицательных эффектах, включая эффект вытеснения и экономическую зависимость. В статье делается вывод о том, что разработка политики стимулирования инвестиций и создание благоприятной экономической среды имеют важное значение для повышения эффективности прямых зарубежных инвестиций и снижения рисков.

Ключевые слова: прямые зарубежные инвестиции, внутренние инвестиции, балансирование, технологии, инновации, рыночная конкуренция, финансовый рынок, инвестиционные проекты, долг, экономическое развитие, государственный бюджет, торговля, частный капитал.

RELATIONSHIPS AND IMPACTS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS WITH DOMESTIC INVESTMENTS

AZIMOVA DILAFRUZ SONIEVNA,

Assistant of the Department of World Economy of the Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Buninisorak str.;
tel.: (+992) 880-60-87-87; e-mail: dilafruz_sonievna@mail.ru

In this article, the author analyzes the interaction of foreign direct investment and domestic investment in ensuring economic growth. The article

analyzes the positive effects, such as technology transfer, infrastructure development and increased competitiveness, that foreign direct investment can have on domestic investment. At the same time, the author focuses on possible negative effects, including the crowding-out effect and economic dependence. In order to increase the effectiveness of foreign direct investment and reduce risks, the author pointed out the most important prerequisites for ensuring economic development when it comes to developing an investment policy and creating a favorable economic environment.

Keywords: *foreign direct investment, domestic investment, balancing, technology, innovation, market competition, financial market, investment projects, debt, economic development, state budget, trade, private capital.*

УДК: 321.01:327(575.3)

РУШДИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ПАРТАВИ ПОСУХҲОИ МУНОСИБ БА РАВАНДҲОИ МУОСИР

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,

узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои фалсафа, директори
Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 93-453-10-08; e-mail: khidiev@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои марбут ба рушди истиқлоли давлатҳои соҳибхитӣ дар муҳити сифатан нави рушди низоми байналмилалӣ баррасӣ гардидаанд. Таъкид мегардад, ки рӯйқардҳои оқилонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари ин шароит тавонист рухҳои бунёдии истиқлоли давлатии кишварро таҳким бахшад ва иродаи комилро барои шинохту дарки талаботи рушди худ тавассути паймудани масирҳои тафаккури мустақилона пайдо намояд. Дар ин замина, Ҷумҳурии Тоҷикистон вориди платформаҳои гуногуни ҳамкориҳои судманд бо кишварҳои минтақаю фароминтақавӣ ғашта, пояҳои давлатдории худро мустақкам мекунад ва бовариро ба ояндаи дурахшон дар замири шаҳрвандони худ ҷой медиҳад. Бинобар ин, таъмини мустақияти иродаи қабули қарори сиёсӣ барои ҳастии истиқлоли давлатии кишварҳо имрӯз аҳамияти махсус пайдо мекунад ва татбиқи мақсадноки усули рефлексивии мудирияти ҷомеа яке аз натиҷаҳои ин раванд аст.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Истиқлоли давлатӣ, рушди иҷтимоиву иқтисодӣ, амнияти миллӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, ҳамкориҳои минтақавӣ ва фароминтақавӣ, давлатдории миллӣ, Пешвои миллат, тафаккури мустақилона, рефлексивии мудирияти ҷомеа, рушди инфрасохтор, роҳи транзитӣ ва логистика, сиёсати мутавозин, глобализатсия ва ҳамгирӣ, таъмини субот ва рушд, ташаккули ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ, иқтисоди миллӣ, саноат ва истеҳсолот, низоми амнияти байналмилалӣ, ҳамкориҳои судманд.

Дигаргуниҳои имрӯз дар воқеияти ҳаёти ҷамъиятии Тоҷикистон мушоҳидашаванда, аз ҷумла рушди иқтисодию иҷтимоӣ, таъмини амнияти миллӣ, вусъати муносибатҳои гуногунҷанба бо кишварҳои ҳамҷавору ҳампаймон, иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нишасту чорабиниҳои сатҳҳои муътабари минтақавию байналмилалӣ, талоши саҳмгузори дар ҷустуҷӯи роҳи ҳалли масъалаҳои глобалӣ самараро рушду суботи Истиқлолияти давлатии кишварамон таҳти ҳидоятҳои Пешвои миллат мебошанд. Бо шукргузори аз чунин вазъи осоишта дар сиёсати дохилии кишварамон низ мебинем, ки сокинони ин сарзамин дар симои давлати

Тоҷикистон кафили таъмини ҳукуку озодиҳо, омили татбиқи манфиатҳои ҳаётан муҳимми худро мебинанд ва онҳоро арзишҳои эълмдоштаи сохти давлатдорӣ имрӯзаи кишвар дар ғояи эъмори давлати демократӣ, ҳукуқбунёд ва дунявӣ атрофи худ муттаҳид намудааст.

Ин падидаҳо гувоҳи онанд, ки бо мурури босуръати назаррас ба фазои муносибатҳои куллан нав воридшавии ҷаҳони муосир, Тоҷикистон низ бемайлони сабӣ менамояд, ки берун аз мадори ин ҷараёнҳо ҳамчун мушоҳидакори бетараф боқӣ намонад, балки имконияти барои аз равандҳои мазкур ба манфиати қонеъсозии талаботи рушди худ баҳра бурданро огоҳона пайдо намояд. Ин талошҳо, новобаста аз мураккабии равандҳои ҷойдоштаи муосири сиёсӣ иқтисодӣ, амалияи идоракунии кишварамонро дар ҷеҳраи сифатан нав намудор месозанд [4].

Зимни арзёбии ҳодисаҳои ҳаёти ҷамъиятии Тоҷикистон аз ҷунин мавқеи ҷомеашиносӣ, имрӯз мо шояд он мегардем, ки бо дарки талаботи ҷараёни рушди нумуи ҷомеа ва батадриҷ ҷустуҷӯ намудани роҳҳои манфиатбахши таъмини ин талабот дастгирӣ ин иқдомҳо дар байни кишварҳои гуногуни ҷомеа густариш меёбад ва батадриҷ ба нури тақондихандаи ғайбӣ иқтисодию иҷтимоии кишварамон ҳамасола меафзояд ва сатҳи зиндагии мардум беҳтар мегардад. Тасдиқи ин нуктаро дар се нишондихандаи асосӣ, ки дар Паёми имсола зикр гардид, метавон дарёфт. Тавре дар Паём зикр карда шудааст, афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар 8,4 дарсадро ташкил дода, ба беш аз 150 миллиард сомонӣ расонида шуд. Новобаста аз болоравии нархҳо дар бозорҳои ҷаҳонӣ, дар кишвар сатҳи таваррум муътадил нигоҳ дошта шуда, соли 2024-ум 3,6 дарсадро ташкил намуд ва дар натиҷаи амалисозии тадбирҳои зикргардида сатҳи даромади аҳоли ба 147 миллиард сомонӣ расонида шуд. Ҳамчунин, афзоиши маоши кормандони бучавӣ дар панҷ соли охир дар ҳаҷми 100 дарсад, ҳадаи ақалли маош дар ҳаҷми 1000 сомонӣ бозгӯӣ воқеият мебошанд. Бешубҳа, сиёсати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қиёс бо нишондихандаҳои истеҳсолию молиявии солҳои сипаришуда тамоюл ба рушд дошта, дурнамои таҳаввули он умедбахш аст [3].

Тибқи таъкидҳои пайвастаи Сарвари давлат дар ҷаҳони муосир яке аз омилҳои муҳим ва тақондиханди рушди кишварҳо таъмини рушди зарфияти инфрасохториҳои онҳо ба шумор меравад. Яъне вусъатбахшии сохтмони роҳу долонҳои транзитӣ, ташаккули логистикаи муносибу ҳалқаҳои ба ҳам пайвасти роҳҳои мошингарду оҳани дохилӣ бо имконияти баромад ба самтҳои гуногуни фаромарзӣ, дар маҷмӯъ, ба сифати омили тақондихандаи рушди иқтисодии мамлакат баромад мекунад. Аз ин рӯ, рақобатҳо байни кишварҳои минтақа ва ғаротар аз он барои афзалият пайдо кардан дар ин масъала имрӯзҳо ба таври бегона меафзояд. Айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

12 лоиҳаи инвестисионӣ дар соҳаи нақлиёт амалӣ гашта истодааст, ки ҳадафи онҳо беҳтар намудан ва ба талаботи замон ҷавобгӯ кардани маҳз инфрасохтори соҳаи роҳу нақлиёт баъди раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ба татбиқи ҳадафи дигар–табдил додани кишварамон ба давлати транзитӣ мусоидат мекунанд. Аз ин ҷиҳат Тоҷикистон солҳои охир ба такмилу ташкили инфрасохтори истеҳсолию хизматрасонӣ таваҷҷуҳи аввалиндарача зоҳир мекунад, зеро рушди давлатҳои муосирро бидуни инфрасохтори пешрафта тасаввур кардан душвор аст. Роҳу пулҳо, иншооти истеҳсолию иҷтимоии зиёде, ки имрӯз ба истифода шуда истодаанд, маҳз ба ҳамин мақсад нигаронида шудаанд. Давоми солҳои соҳибистиклолӣ дар Тоҷикистон зиёда аз 2 400 км роҳҳои хусусияти байналмилалӣ дошта, 220 км роҳи оҳан, 237 пул, 6 нақби мошингузар бо дарозии 18 км бунёд гардидааст. Аз рӯйи маълумоти оморӣ шумораи корхонаҳои саноатӣ соли 2022 ба 2802 адад баробар гардиданд. Соли 2023 ба миқдори 715 корхонаи саноатӣ сохта ба истифода дода шуд, ки дар маҷмӯъ, 3517 ададро ташкил медиҳад. Вобаста ба сохтори иншооти истеҳсолии соҳаи саноати мамлакат дар соли 2022, ҳиссаи корхонаҳои саноати коркард 61,0 дарсад, саноати истихроҷи маъдан 20,0 дарсад, истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ 19 дарсадро ташкил менамояд.

Ин дастовардҳо дар ҳоле амалӣ шуда истодаанд, ки иқтисоди аксари кишварҳо аз рӯйи нишондоди сатҳи инкишоф заиф ва вазъи зиндагии мардум бадтар ва ваҳимтар шуда истодааст. Инчунин, ҷаҳони муосир новобаста аз талошҳо, мутаассифона, имрӯз ба пуррагӣ натавониста истодааст низоми амниятии онҳоро алайҳи чунин хатарҳо росихтару бештар аз пештар устувортар созад. Чунин таҳдидҳои амниятӣ дарки зарурати эътимоди инсонҳоро батадриҷ ба ҳамдигар коҳиш медиҳанд ва ҷойгоҳи арзишҳои фарҳангиро дар фазои равобити иҷтимоӣ тангтар месозанд. Бо мурури домангустарии коҳиши зарфияти эътимоди инсонҳо ба ҳамдигар, шикасти саросари низоми зистмуҳити иҷтимоии кишварҳои алоҳида ба миён омада истодааст [1]. Дар ин замина мантиқи амалҳои сиёсӣю иҷтимоии андешидашаванда ба худ ду самтро интиҳоб намуда истодааст, ки яке ба кашидани ҳисорҳои амниятӣ дар атрофи худ, ки дар шакли девору симҳорҳои марзӣ ва дигаре ба самти эмин нигоҳ доштани фазои некбинонаи самаранокӣ ҳамкориҳои сатҳи расмӣю ғайрирасмӣ нигаронида шудааст. Дар ин равандҳо нақши иштирокдорони муносибатҳои байналмилалӣ, яъне давлатҳои соҳибихтиёру ташкилоту созмонҳои байналмилалӣю минтақавӣ, аз ҳам фарқ мекунанд. Дар баъзе аз мавридҳо бо суиистифода аз баҳсу нигарониҳои ҷойдошта гурӯҳҳои муайян тарҳҳои ҷадиди идоракунии зарфияти иқтисодии кишварҳоро амалӣ гардонданианд. Дар бештари тарҳҳои пайрезинамудаи ин доираҳои манфиатдор, ки имрӯз дастраси давлатмардону муҳаккиконанд, ошкору возеҳ тақсими ҳавзаҳои баҳрабардорӣ аз захираҳои табиӣ ва сармоявии олам пешбинӣ мегардад, ки ба ин масъала ҳанӯз даҳсолаҳо пештар

Пешвои миллатамон ишора намуда буданд [7]. Аз ин нуктаи назар падидаҳои дар ҷомеаи мо низ рӯйдиханда аз ин ҳавзаи умумӣ дар қанор нестанд ва бояд дар мавриди кӯшиши маънидод қардани моҳияти онҳо ва идоракунии равандҳои иҷтимоӣ сиёсӣ пайваста мадди назар бошанд.

Ба ҳамин минвол дар шароити муосир мо чун шохиди на танҳо дар набардҳои иқтисодӣ иттилоотӣ, балки дар амали баъзе кишварҳои абарқудрат зерӣ суол гузоштани дахлнопазирии ҳудудҳои миллиро мушоҳида мекунем, ин моро ба дарки сарманшаи ғоявии ин падида водор месозад. Аз нигоҳи аксари ҷомеашиносон сарманшаи ин падида ба зуҳури назарияи «анҷоми ҳудудҳо» алоқамандӣ дорад, ки он аз ҷониби глобалистони куллигаро ва ниҳодҳои тамоюли фаромиллидошта пуштибонӣ меёбад. Тибқи ин назария имрӯз бояд дарку тасаввури фазои ҷамъиятӣ аз доираи вобастагии робитаҳои марбут ба мафҳуми давлати миллий озод ва берун оварда шавад. Яъне дар ин маврид аз байн бурдани ҳудудҳои миллий ба хоҳири ҳарчи зудтар ҳаракат қардани молу қолоҳои қорхонаҳои фаромиллӣ дуруст ҳисобида мешавад. Ин андеша имрӯз дар пружаҳои ниҳодҳои фаромиллӣ ҳарчи бештар нуфузу эътибор пайдо қардан дорад ва посух ба ин равандро бояд ҳадафнок бошад [9]. Бидуни дарки амиқи ин раванду консепсияҳо, дар сомонҳои шабақаҳои иҷтимоӣ баъзан ҷеҳраҳои олимпиабӣ сиккафурӯш дар сояи ин консепсия асосҳои интисоби ҳудуду ёдгориҳои фарҳангии тоҷиконро меҷӯянд зерӣ суол баранд, ноогоҳ аз он ки онҳо бо ин амалашон ба ҷарҳаҳои осебӣ тарроҳони фаромиллигаро барои беътибор донишани ҳудудҳои имрӯзаи онҳо низ об мерезанд. Зеро консепсияҳои фаромиллигаройӣ моҳиятан ҳадафи суғ қардани асосҳо ва эътибори давлатҳои миллиро пайгирӣ менамоянд [10].

Аз ин ҷиҳат бояд зикр намуд, ки зуҳури ҳодисаҳои олами сиёсӣ иҷтимоӣ чун дигар падидаҳои ҷаҳон бидуни робитаҳои устувори сабабиву натиҷавӣ сурат намегиранд. Бинобар ин, барои дарку кӯшиши идораи самаранокӣ мақсадноки ин падидаҳо заруриати фуру рафтани ба умқи робитаҳои сабабҳои моҳияти онҳо дар ҳаёти ҳар як ҷомеа муҳим аст. Талош барои дарки ҳодисаҳои муҳими тайи соли равон дар ҳаёти ҷамъиятии кишвари мо бавуқӯъпайваста аз ин дидгоҳ ҳеле қолиб ба назар мерасад. Зеро бо мурури замон аён меғардад, ки тағйироти пайгирикунандаи ҷомеаи мо давра ба давра сифату ҳусусиятҳои гуногун пайдо намуда, зарурати ҷустуҷӯи дарёфти роҳҳои ғайримутақаррари ҳалли мушкилоти нав, диди рефлексивии рушди ҷомеа тақвият меёбад. Танҳо мушоҳидаи бетарафӣ роҳи дурусти ҳалли масъалаи донишани намешавад ва батадриҷ зина ба зина масъалаҳои пеш гузошта мешаванд, ки аз талаботи рушди имрӯзаи ҷомеаи миллиамон бармеоянд. Аз ин ҷиҳат ҳаёти ҷамъиятии мамлақати мо дар якҷанд соли охир дигаргуниҳои куллиро пушти сар намуд, ки воқеан ҳам бисёре аз онҳо мураккабтару печидатар аз ҳадди тасаввур дарки на танҳо нафарони ноғалад аз маҳоратҳои

тахлилӣ, балки аксари муҳаққиқону таҳлилгарон буданд. Бояд иқрор шуд, ки ҳароси мувоҷеҳ гаштан ба ноқомӣҳои таҳлилию пешгӯйинамоӣҳои сиёсӣ иҷтимоӣ муҳаққиқони моро бисёр вақт аз ироаву татбиқи иқдомҳои ғайриқолабӣ дар самти дарку пешниҳоди усули идоракунии ин равандро ба қанор мекашид. Аз ин рӯ, Сарвари давлат зимни мулоқот бо қорамандони илму маориф ва аҳли эҷод, санаи 20.03.2020, иброз намуданд: «Дар замони пешрафти босуръати қомеа қустуҷӯӣҳои илмӣ талаботи давлатро қонеъ карда наметавонанд. Дар қомонҳое, ки илм аз дастгирии давлат бархӯрдор набуд ва ҳамчун навъи шуури қамъиятӣ дар рақобати озод бо эътиқоду ахлоқ қарор дошт, тавонист садҳо нафар абарқармандони илми қаҳонӣ ва ноқиғаҳоро ба майдон оварад. Сабаб дар қӣ буд, ки олимони пешин қунин дастовардҳоро ноил шуданд? Ба назари мо, дар он давраҳои тираву тор олим ва илм ба хотири исботи ҳаққонияти худ муқориза мебуд ва қарои мавҷудияти илм замина муҳайё мекард. Аз ин рӯ, моро зарур аст, ки дар шароити қунунӣ, яъне дар қомоне, ки қарои рушди илм тамоми имқониятҳо муҳайё мебошанд, роҳу воситаҳои оқилонаи рақобати озоди илму бо дарназардошти манфиатҳои милливу давлатӣ таъмин намоем» [5].

Паҳлуи муҳими ин таъкиди нотақрори Пешвои миллат аз он иборат аст, ки дар қаҳони имрӯза қанорагирӣ аз дарку пешниҳоди усулҳои муассири идоракунии равандро қамъиятӣ аз қониби муҳаққиқони соҳа зери ҳароси мувоҷеҳ гаштан ба ноқомӣҳои таҳлилию пешгӯйинамоӣҳои иҷтимоӣ дар худ паёмади эҷоди қомеа қарои ақлонӣ шудани ҳаёти қамъиятиро ба дунбол дорад. Бар ивази ин, майлу таваҷҷуҳи аҳли қомеа низ ба фарогирии қаҳонбинии илмӣ қамтар меқардад ва эҳтимоли заминаҳои соҳаҳои қуноғуни ҳаёти қомеаро раҳна қардани тамоҷолоти тавтеақароёна (қонспирология) ва суҳани сеҳранғезу устураомези оммиёна боло ҳоҳад рафт. Бинобар ин, ақлоният ва қуръати қасбӣ [2] қарои дарқи муносиби ҳодисаҳои ҳаёти қамъиятии замони муосир аз афзалияти амалқароёнаю ташаққулдиҳандаи қаҳонбинии илмӣ бархӯрдор аст, то ин ки қарои инсон муҳити имрӯзаи ҳаётиаш маъно ва арзиши нотақрор пайдо намояд [6]. Ин, дар навбати худ, фаъолноқии инсонро қарои оқилона азхуд қардани муҳити мазқур, аз ҳатару таҳдидҳо пуштиқонӣ намудани он, рушд баҳшидани он ва тақвияти эҳсоси масъулияти қарои насли минбаъда ба таври шоиста ба мерос қузоштани онро бештар менамояд.

Итминони мо бар он аст, ки ақун пояҳои Истиқлоли давлатии кишварамон устувор гаштаанд ва он ба марҳалаи рушди таърихӣ ворид қардидааст, ки маҳсули он қарои таъмини зиндагии шоистаи на танҳо насли имрӯза, балки минбаъдаи миллати мо таъсирғузор ҳоҳад буд. Аз ин рӯ, Қумҳурии Тоҷикистони соҳибистиқлол баҳри рушди ошоиштаю ҳифзи ҳаёти одамон на рақобату муқовиматҳои муғризона, балки талоши ба ҳам наздик сохтани мавқеҳоро ба хотири эҷоди низоми шариконаи амнияти минтақавӣ

ва глобалӣ муҳим мешуморад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ин рӯйкардро оқилона татбиқ намуда, ворида платформаҳои гуногуни ҳамкориҳои судманд бо кишварҳои минтақаю фароминтақавӣ аст. Дар партави чунин рӯйкард иқдомоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он нигаронида шудааст, ки худро ҳарчи бештар қавитар созад, пояҳои давлатдории худро мустаҳкам кунад ва боварӣ ба ояндаи дурахшонро дар замири шаҳрвандони худ ҷой диҳад.

Гуфтаи ҷоиш аст, ки чунин сиёсати мутавозини пешгирифтаи Президенти Тоҷикистон на танҳо дар дохил, балки аз ҷониби дигар давлатҳои дунё ва созмону ташкилотҳои байналмилалӣ низ ба хоҳири ҷанбаи васеи созандагӣ доштаниш, мусбат ва қобили омӯзиш арзёбӣ мешавад. Зеро ҳифзи як чунин сиёсати мутавозини байналмилалӣ минтақавӣ дар шароити зудтағйирёбандаи муосир алҳол ба як қори хеле машаққатбору масъулиятноке табдил ёфтааст, ки ба манбаъҳои амалгароёнаи фикрӣ ва иродаи қавӣ ниёз дорад. Ин баёнгарӣ он аст, ки кишварӣ мо нисбати ояндаи ҳеш ва сокинонаш хеле дурандешонаю мулоҳизакорона амал менамояд ва ин дарвоқеъ, як аломати муҳим барои ҳар як ҷомеаи амалгаро аст [8]. Маҳз дар заминаи таҷрибаи тайи солҳои Истиқлолияти давлатӣ андухтааш низоми ҷамъиятии барқарор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутлақан ниёз ба тақлид ва таъя ба таҷрибаи дигаронро канор гузошта, омодагии қомилро барои шинохту дарки талаботи рушди худ тавассути паймудани масирҳои тафакқури мустақилона пайдо менамояд. Тарҳрезии татбиқи стратегия ва барномаҳои гуногуни рушд, ки имрӯз мо онро дар амалияи идоракунии давлатамон мушоҳида мекунем, татбиқи мақсадноки усули рефлексивии мудирияти ҷомеа аст. Аз ин ҷиҳат, мо бояд минбаъд низ ба хоҳири рушду суботи Истиқлоли давлатиамон ҳамин хел дорои диди қомилан доманадору дарозмуддат доир ба масъалаҳои муҳимми дохилӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ бошем.

АДАБИЁТ

1. Назар М.А. Адолати иҷтимоӣ дар назария ва амалишавии он дар ҳаёти ҷамъиятӣ (таҳлили фалсафӣ-иҷтимоӣ).–Душанбе: Илм, 2022.
2. Низам Ал-Мулк. Сиясат-наме (Книга об управлении государством).–Душанбе: Шарқи озод, 1998; Мирбобоев М. Ахлоқи ҷавонмардии ниёгон (асрҳои ХУ-ХУІ). – Хучанд, 2021.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ аз 28. 12. 2024. [Заҳираи электронӣ] <https://prezident.tj/event/missives/49225> (Санаи муҳоҷиат: 01.09.2025).
4. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар нахустин Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба ҳифзи пиряхҳо// “Сиёсати хориҷӣ”, №2 (03) 2025, саҳ. 3-6.
5. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо фаёлон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини мамлакат, 03.09.2024. [Заҳираи электронӣ] Сомонаи расмӣ АМИТ “Ховар” -

<https://khovar.tj/2024/03/onii-prezidenti-um-urii-to-ikiston-emomal-ra-mon-dar-mulo-ot-bo-faolon-namoyandagoni-omea-va-hodimoni-dini-mamlakat/>.

6. Усмонзода Х. Амалияи чомеасозӣ ва муосирият. – Душанбе: Дониш, 2020.

7. Фаттоҳзода С., Усмонзода Х. Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз.

8. Ятимов С. Хирадсолорӣ ва оинаи давлатдорӣ. – Душанбе: Ганҷнашриёт, 2019.

9. John J. Mearsheimer and Sebastian Rosato. How States Think. Rationality of Foreign Policy. – Yale University Press, 2023.

10. Yasheng Huang. The rise and fall of the East. – Yale UNIVERSITY PRESS, New Haven and London, 2023.

РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА В СВЕТЕ АДЕКВАТНЫХ ОТВЕТОВ НА СОВРЕМЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,

член-корреспондент НАНТ, доктор философских наук,

директор Центра стратегических исследований

при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;

тел.: (+992) 93-453-10-08; e-mail: khidiev@mail.ru

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с развитием независимости суверенных государств в принципиально новой среде эволюции международной системы. Подчеркивается, что рациональные подходы Республики Таджикистан в этих условиях смогли укрепить фундаментальные основы государственной независимости страны и сформировать твердую волю к осознанию и пониманию требований собственного развития посредством следования путём самостоятельного мышления. В этом контексте Республика Таджикистан вошла в различные платформы продуктивного сотрудничества с региональными и трансрегиональными странами, укрепляет основы своей государственности и формирует уверенность в светлом будущем в сознании своих граждан. Поэтому обеспечение самостоятельности в принятии политических решений сегодня приобретает особое значение для сохранения государственной независимости страны, а целенаправленная реализация рефлексивного метода управления обществом является одним из результатов данного процесса.

Ключевые слова: государственная независимость, Республика Таджикистан, социально-экономическое развитие, национальная безопасность, международные отношения, региональное и

трансрегиональное сотрудничество, государственность, Лидер нации, самостоятельное мышление, рефлексивное управление обществом, развитие инфраструктуры, транзитный путь и логистика, сбалансированная политика, глобализация и интеграция, обеспечение стабильности и развития, формирование демократического, правового и светского общества, национальная экономика, промышленность и производство, международная система безопасности, продуктивное сотрудничество.

THE DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN'S STATE INDEPENDENCE IN THE LIGHT OF ADEQUATE RESPONSES TO CONTEMPORARY PROCESSES

USMONZODA KHAYRIDDIN USMON,

Corresponding member of the NAST, Doctor of philosophy
sciences, Director of the Center for Strategic Research under
the President of the Republic of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992) 934-53-10-08; e-mail: khidiev@mail.ru

This article examines issues related to the development of the independence of sovereign states in a qualitatively new environment of the evolution of the international system. It emphasizes that the rational approaches of the Republic of Tajikistan under these conditions have strengthened the fundamental pillars of the country's state Independence and fostered a strong will to understand and meet the requirements of its development through the path of independent thinking. In this context, the Republic of Tajikistan has joined various platforms of productive cooperation with regional and transregional countries, consolidates the foundations of its statehood, and instills confidence in a bright future in the minds of its citizens. Therefore, ensuring the autonomy of political decision-making today acquires particular importance for the existence of state independence, while the purposeful implementation of the reflexive method of social governance is one of the outcomes of this process.

Keywords: Republic of Tajikistan, state Independence, socio-economic development, national security, international relations, regional and transregional cooperation, national statehood, Leader of the nation, independent thinking, reflexive governance of society, infrastructure development, transit route and logistics, balanced policy, globalization and integration, ensuring stability and development, formation of a democratic, legal and secular society, national economy, industry and production, international security system, productive cooperation.

УДК: 316.42:321.7-053.6(575.3)

МАСЪАЛАИ ТАШАККУЛИ МАФКУРАИ СОЛИМИ СИЁСИИ ҶАВОНОН ДАР РАВАНДИ ИҶТИМОИКУНОНИИ СИЁСӢ

ПИРОВ АЛАМШО КАРИМОВИЧ,

доктори илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи фалсафаи
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав
735140, Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Айни 67;
тел.: (+992) 904 35-36-22; e-mail: pirov.alamsho@mail.ru

Дар мақола масъалаи ташаккули мафкураи солими сиёсии ҷавонон дар раванди иҷтимоикунонии сиёсӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф дар мақола аҳамияти ташаккули мафкураи солими сиёсии ҷавононро вобаста ба шароити нави сиёсии давлат баррасӣ намуда, дуруст шакл гирифтани онро аз раванди босамари иҷтимоикунонии сиёсӣ вобаста медонад. Муаллиф таъкид мекунад, ки адабиёти ватанӣ масъалаҳои истиқлоли давлатӣ, ваҳдати миллӣ, ватандӯстӣ, ҳудудиносии миллиро таҳлил намуда, онҳоро ҳамчун унсурҳои муҳими мафкураи солими сиёсии насли ҷавон баррасӣ намудааст. Дар мақола ташаккули мафкураи солими сиёсии ҷавонон ҳамчун омил ба баланд бардоштани иқтисоди созишдагӣ дар кишвар ва ҳамчунин, воситаи қавӣ дар самти муқовимат ба раванди паҳн гардидани ақидаҳои ғайриҷамъиятӣ дар ҷомеа таҳлил гардидааст. Қайд карда шудааст, ки дуруст шакл гирифтани мафкураи солими сиёсии ҷавонон бо фаъолияти босамари ниҳодҳои иҷтимоикунонии сиёсӣ алоқаманд аст. Аз ин рӯ, дар равабанди иҷтимоикунонии сиёсӣ аз ҷониби ниҳодҳои он ба назар гирифтани ташаккули мафкураи солими сиёсии ҷавонон муҳим ба ҳисоб меравад. Муаллиф ба ҷунун хулоса омадааст, ки таҳкими суботи амниятӣ миллӣ ва рушди устувори ояндаи Тоҷикистон бевосита бо ташаккули мафкураи солими сиёсии ҷавонон вобаста мебошад.

Калидвожаҳо: мафкураи солими сиёсӣ, ҷавонон, раванди иҷтимоикунонии сиёсӣ, ваҳдати миллӣ, истиқлоли давлатӣ, ҳудудиносии миллӣ, ватандӯстӣ, суботи сиёсӣ, амниятӣ миллӣ, рушди устувори давлат, Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷавонон яке аз қишри фаъоли ҷомеа ва ҳамчун неруи бунёдгари созишдаи миллат эътироф шудаанд. Аз ин рӯ, ҳалли мушкилоти ҳаёти наврасону ҷавонон самти стратегӣ ва афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат маҳсуб меёбад. Бинобар ин, фароҳам намудани шароити мусоид ба ҳамаи рушди маънавият ва фаъолнокии ҷавонон аз ташаккули мафкураи солими сиёсии онҳо, ки бо раванди иҷтимоикунонии сиёсии алоқаманд аст, вобаста мебошад. Ташаккули ҷавонон ҳамчун субъектҳои сиёсат дар натиҷаи рушди

ичтимоиву сиёсии онҳо ба амал меояд. Дар раванди иҷтимоикунонии сиёсӣ тасаввурот ва шакли муносибати онҳо бо ҷомеаву давлат ташаккул ва рушд менамояд. Бо роҳи иҷтимоикунонии сиёсии на танҳо шахс ташаккул меёбад, ҳамчунин, он боиси рушди низоми сиёсии ҷомеа мегардад. Иҷтимоикунонии сиёсӣ воситаи гузариши таҷрибаи сиёсии як насл ба насли дигар ва дар насли ҷавон ташаккул додани арзишҳои нави сиёсӣ, ки барои рушди давлат муҳим мебошанд, ба ҳисоб меравад.

Аз рӯйи таҳлил ва мушоҳидаҳо имрӯз дар шароити ҷаҳонишавӣ масъалаи ташаккули мафкураи солими сиёсӣ, фарҳанги сиёсӣ ва ҷаҳонбинии ҷавонони Тоҷикистон таҳлилгара аст. Масъалаи муҳимме, ки дар раванди иҷтимоикунонии сиёсии шахрвандон, махсусан, насли ҷавон муҳим аст, то кадом андоза дар онҳо ташаккул ёфтани ҳисси ватандӯстӣ ва ифтихори миллий ба шумор меравад, ки бидуни онҳо таҳким ва пойдори Истиқлоли давлатии кишвар ғайриимкон мебошад. Вобаста ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди иҷтимоикунонии сиёсии ҷавонон ташаккул додани мафкураи солими сиёсии онҳо имконпазир буда, дар вучуди онҳо бедор намудани ҳисси муҳаббат ба Ватан, Ваҳдати миллий, худшиносӣ ва дарки баланд аз аҳаммияти давлати соҳибистиқлол аз муҳимтарин масъалаҳо маҳсуб меёбад.

Ба андешаи мо, ташаккули мафкураи солими сиёсии ҷавонон аз он ҷиҳат муҳим аст, ки насли ҷавон дар он ҳолат ҳамчун неруи қавии созанда ва бунёдкор ва фардои кишвар мегарданд, ки онҳо дарки баланд аз истиқлоли сиёсӣ, ватандӯстӣ, худшиносии миллий ва ваҳдати миллий дошта бошанд. Муҳаққиқон доир ба аҳаммияти ватандӯстӣ дар рушди ҷомеа ақидаҳои гуногун баён намудаанд. Муҳаққиқ С.Қурбонов дар рисолаи хеш масъалаи ватандӯстиро таҳлилу баррасӣ намуда, ба хулосае расидааст, ки ҳоло дар мамлакат тамоми заминаҳои зарурии иҷтимоию сиёсӣ, иқтисодӣ ва маънавӣ барои ташаккулёбии ватандӯстӣ фароҳам оварда шудаанд [5, 80]. Аз назари муҳаққиқи мазкур аҳолии кишварро зарур аст, ки тасаввуроти аниқ ва равшан дар бораи Ватан, муҳаббат ба Ватан ва дурнамои минбаъдаи рушди Тоҷикистони соҳибистиқлол дошта бошанд. Бидуни хусусияти мазкур ташаккули шуури ватандӯстӣ ва таҳкими пояҳои давлатдорӣ ғайриимкон аст.

Муҳаққиқи тоҷик С. Шарипов моҳияти ватандӯстиро чунин тавсиф намудааст: «Ватандӯстӣ ядрои худшиносии миллий буда, ин ҳиссиёт вақте дар инсон масъулияти баланд пайдо мешавад ва ҳамгирой ба оғози ягонагии давлат ва миллат сурат мегирад, ба миён меояд» [12, 144].

Бояд гуфт, ки баланд бардоштани ҳисси ватандӯстии насли ҷавон танҳо тавассути таълиму тарбия маҳдуд нагардида, он аз насл ба насл низ мегузарад, насли ҷавон онро аз тарзи рафтору муносибати насли калонсол дидаву эҳсос карда, вобаста ба он муносибати худро муайян менамоянд. Бинобар ин, барои воқеан дар руҳияи ватандӯстӣ ташаккул додани насли ҷавон зарур аст, то муносибати ниҳодҳои ҷамъиятӣ, хизматчиёни давлатӣ ва нухбагони (элитаи)

сиёсӣ ба он мувофиқ бошад. Дар ин самт ҷоннок намудани кори ниҳодҳои ҷамъиятӣ бисёр муҳим буда, он метавонад барои саривақт муайян намудани камбудӣҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо таклифу пешниҳод манзур намояд. Дар самти бартараф намудани муаммоҳои ҷомеа ва ё аз ошкор намудани онҳо худдорӣ намудан, бетарафӣ нишон додан, дар дарозмуддат ба нафъи давлат нахоҳад буд.

Бархе аз муҳаққиқон бар он назаранд, ки ғояи ватандӯстӣ муҳимтарин фишанги ҳаракатдиҳандаи пешрафти ҷомеа аст. Дар аксари давлатҳои демократии ҷаҳон ғояи асосии ватандӯстӣ аз муҳофизати қонунҳои иборат аст, ки баҳои миллатро кафолат медиҳанд. Аз ин рӯ, агар Тоҷикистон ватани тоҷикистониён аст, пас ватандӯстии шаҳрвандони мо тақозо мекунад, ки аввалтар аз ҳама дар бораи ватани ягонаи худ андеша ва ғамхорӣ намоем.

Бояд таъakkур дод, ки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо зимни суҳанрониҳои худ ҳамин нуктаро тақрор ба тақрор зикр намуданд, ки «ба ҷуз ҳуди мо ин кишварро касе аз берун омада обод намекунад». Аз ин лиҳоз, фақат шаҳрвандони аз ҷиҳати мафкура солим ва соҳиби донишу маърифати баланд ҳамчун неруи асосии рушди кишвар саҳм гузошта метавонад.

Низоми сиёсии кишвар ва шароити рушди ҷаҳони имрӯз бозгӯӣ он аст, ки дар самти рушди давлат иқтисодии тамоми шаҳрвандон, махсусан насли ҷавон, истифода гардад. Иқтисоду неруи ҷисмониву зеҳнии ҷавонон вақте истифода мегардад, ки агар ҳуди онҳо тавонмандии худро ташаккул бидиҳанд ва барои истифодаи он ҳадафҳо дуруст дарк шуда бошанд. Гузашта аз ин, дар ҳолати дуруст ташаккул наёфтани мафкури солими сиёсии шаҳрвандон ва торафт суръат гирифтани раванди фирори мағзҳо мо имкониятҳои бузургӣ созандаи худро аз даст медиҳем ва кишвар дар татбиқи бисёре аз лоиҳаҳои худ аз дигар давлатҳо дар вобастагӣ қарор мегирад.

Ҳоло сабаби паст рафтани маънавияти ҷавонон бо бисёр омилҳо алоқаманд буда, яке аз онҳо паймони манфии таъсири ҷаҳонишавӣ низ мебошад. Чуноне ки муҳаққиқ К.Олимов дар асари худ «Истиқлолияти давлатӣ ва худшиносии миллӣ» зикр менамояд: «Яке аз масъалаҳои ҷиддӣ дар баҳсҳои илмӣ муосир глобализації фарҳанг аст. Ҷиҳати ташвишовари ин раванд паҳн шудани фарҳанги авомона аст, ки ба арзишҳои бузургӣ ахлоқӣ ва эстетикӣ миллӣ, ҳосатан, миллатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ва иттилоотӣ камқудрат хатар эҷод карда, ба насли ҷавон таъсири манфии он бештар эҳсос мешавад» [8, 5].

Бояд зикр намуд, ки шинохти дурусти Истиқлоли давлатӣ ба ҳисси худшиносӣ ватандӯстии шахс алоқаманд мебошад. Чунончи пажӯҳишгар К.Қодиоров дар ин бора қайд кардааст: «Истиқлоли миллӣ уфуқи диди равшани шинохту худшиносии инсон аст, ки худсозиро равшанӣ медиҳад, дар ҳамоҳангӣ бо ҳудодоҳӣ ҷарҳи ҳастиро ҳамқадам ба замон месозад» [4, 7].

Воқеан, Истиқлоли давлатӣ дар ҳаёти шаҳрвандон аҳаммияти баланд дорад ва расидан ба мақсаду ормонҳои миллӣ танҳо дар шароити доштани давлати соҳибистиқлоли миллӣ имконпазир аст. Истиқлол барои ҷавонони мо танҳо ба унвони як андешаву эътиқод ва фақат як мактаби фикрӣ нест, балки истиқлол барои миллат муҳимтарин бақо аст, ки ҳастӣ, мавҷудият ва пойдории онро таъмин менамояд.

Бояд зикр кард, ки дар шароити имрӯза доштани истиқлоли сиёсӣ имконият барои рушди миллат ва таҳкиму пойдории давлати миллӣ мебошад. Донишманди тоҷик А.Маҳмадов дар асараш «Муқаддимаи идеяи миллӣ» доир ба аҳаммияти истиқлол зикр намудааст, ки «Истиқлол барои мо имрӯз на танҳо озодӣ, балки ҳамчун ифтихору имтиҳони сиёсӣ аст, ки ояндаи пешрафти миллат ба он вобастагии калон дорад» [6, 127]. Воқеан, Истиқлоли давлатӣ омили бақои кишвари соҳибистиқлол, ҳифзи дастовардҳои миллат ва таъмини амалии озодиҳои ҳар як шаҳрванд мебошад.

Масъалаи дигар дар равиши иҷтимоикунонии сиёсии ҷавонон дар андешаи ҷавонон ташаккул додани дарки муҳиммияти Ваҳдати миллӣ дар роҳи муттаҳид будани тамоми шаҳрвандон барои пойдорӣ ва рушди устувори давлат мебошад. Чунончи муҳаққиқ Г.Зокиров қайд кардааст: «Ваҳдати миллӣ ҳамчун ягонагии ҷаҳонияти умумиятҳои мухталифи иҷтимоӣ, аз ҷумла умумиятҳои миллию этникӣ дар таркиби давлати ягона, сатҳи баланди худшиносӣ ва пайвасти ногунагии шаҳрвандон бо шакли давлатдорӣ, бо низоми мавҷудаи арзишҳо ва идеалҳо мебошад» [2,199].

Ба ақидаи профессор А. Маҳмадов, пойдории Ваҳдати миллӣ бо он вобастагӣ дорад, ки он то кадом андоза барои бунёдкорӣ созандагӣ дар эҷоду тақвияти ҳувияти миллӣ истифода мегардад [6, 162]. Ба андешаи муҳаққиқ, Ваҳдати миллӣ дар баробари дигар атрибутҳои давлатӣ бояд ҳамчун рамзи оромию ҳувиятсозӣ шинохта шавад.

Аз ин нуқтаи назар, барои ҳар кишвар, махсусан, барои Тоҷикистон, ки ҳоло дар марҳалаи таҳкими пояҳои давлатдорӣ миллӣ қарор дорад, минбаъд низ тақвият бахшидани ҷаҳонияти иттиҳоди мардум бисёр муҳим мебошад ва он дар пойдории миллату давлати соҳибистиқлол нақши назаррасро иҷро менамояд. Пешрафту муваффақиятҳои ҳар миллат ва ҳар давлат ба муттаҳидӣ ва ягонагии он сахт марбут аст. Бидуни Ваҳдати миллӣ расидан ба ормонҳои миллӣ ва ҳадафҳои давлатӣ ғайриимкон аст.

Ба андешаи муҳаққиқ А.Хонзода, «муҳимтарин омили таҳкимбаҳшандаи Ваҳдати миллӣ тақвияти эҳсоси худшиносӣ худогоҳӣ ва ватандӯстии шаҳрвандони мамлакат аст. Маҳз шаҳрванди ватандӯсту худшинос татбиқкунандаи ғояҳои бузурги давлатдорӣ миллӣ шуда метавонад» [11, 4].

Ҳаллу фасли бисёр масъалаҳои муҳими рушди иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат ба ваҳдату якдигарфаҳмӣ, ягонагӣ иттиҳод вобаста мебошад. Ин омилҳо дар шароити кунунӣ ҳам барои рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодӣ

чомеа ва ҳам барои муқовимат бо ҳар гуна ҷолиш ва таҳдидҳои ҷаҳони муосир нақши муҳимму муайянкунанда мебозанд.

Профессор Х.Усмонзода доштани мафкураи ваҳдатгароиро дар ҳаёти имрӯзаи кишвар муҳим ҳисоб намуда, тақлиф менамояд, ки «бо така ба мафкураи ваҳдатгарой дар низоми арзишии сокинони Тоҷикистон мақому манзалати ифтихори «тоҷикистонӣ» буданро дар вучуди кулли мардум, новобаста аз мансубияти маҳаллию қавмиашон, тарғиб кардан зарур аст» [9, 45]. Аз рӯи андешаи муҳаққиқон метавон чунин хулоса намуд, ки ҳуқуқфармо будани андешаи Ваҳдати миллӣ дар зехни ҷавонон яке аз омили асосии муттаҳиди ин қишри чомеа ва заминаи амалӣ намудани ҳадафҳои кишвар мебошад.

Масъалаи дигаре, ки дар раванди ташаккули афкори солими сиёсии ҷавонон муҳим ба назар мерасад, баланд бардоштани ҳисси худшиносии миллӣ мебошад, зеро, ба андешаи муҳаққиқон: «Худшиносӣ воситаи асосии пойдории истиқлол, оромӣ субот, таҳкими давлатдорӣ ва ҳифзи арзишҳои миллӣ мебошад. Худшиносии миллӣ решаи миллат аст, агар мактаби худшиносии миллӣ заиф бошад, миллат пароканда ва нопадид мегардад. Бинобар ин, баҳри мустақкам гардонидани худшиносии миллӣ, ки ҷузъҳои асосии он ватанпарастӣ, ҳештаншиносӣ ва худшиносӣ мебошад, чораҳои зарурӣ андешид, зеро танҳо дар сурати бедор намудани ҷузъҳои худшиносии миллӣ метавонем якпорчагии миллатро доимо устувор нигоҳ дорем» [10,136].

Худшиносии миллӣ на танҳо барои огоҳ будан аз гузаштаи таърихӣ ва донишҳои таърихи гузаштаи миллат, балки дар шароити давлати миллӣ он барои ҳифзи арзишҳои миллӣ, миллат ва пойдории миллату давлат муҳим арзёбӣ мегардад. Донишмандон нақши худшиносии миллиро дар баробари аз гузаштаи худ огоҳ будани миллат, ҳамчунин, дар таҳким ва рушди давлат омили зарурӣ арзёбӣ намудаанд. Ба андешаи профессор Г. Зокиров: «Худшиносии миллӣ метавонад ба омили муҳимми таҳкими давлатдорӣ табдил ёбад. Махсусан, дар давраи муосири инкишофи давлатдорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки зарурати дарки амиқ ва тавсифи пурраи фаҳмои масъалаҳои асосии рушди давлати миллӣ ва ташҳиси пешомади давлатдорӣ ба миён омадааст, инкишофи худшиносии сиёсии омма аҳамияти муҳим пайдо менамояд» [3, 96].

Ходими давлатӣ С.Ятимов масъалаи ҳештаншиносӣ ва худшиносии миллиро бо масъалаи пойдорӣ, устуворӣ, бақои миллат ва давлати миллӣ пайванд дониста, барҳақ зикр намудааст: «Ҷойи онро (худшиносии миллиро— П.А.) қудратмадтарин падидаи дигар (артиш, силоҳи ҳастай, мақомоти амнияти мучаҳҳаз бо кулли имконот), ҳатто ҳукумати аз лиҳози сиёсати иҷтимоӣ муваффақ гирифта наметавонад» [13, 60].

Муҳаққиқ К.Қодиров боло рафтани сатҳи худшиносии миллии мардумро омили асосии пешрафти давлат ҳисобида, зикр менамояд, ки «муҳимтарин

ҳадафи ҳукумат дар ҷомеа фароҳам кардани заминаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва маънавии эҳёи худшиносии миллӣ аст. Ҳарчанд ки ба инсон хушку ҳолӣ шинохти миллиро тарғиб кунем, ғоидаи миллӣ аз он маҳдуд аст. Худоғоҳӣ ҳар ҷи дар ҷомеа тавсия ёбад, пешрафт ва расидани ҳукумат ба ҳадафи сиёсӣ осонтар аст» [4,11].

Дар ҳақиқат, агар миллат сатҳи баланди худшиносӣ мебошад, дар ибтидои солҳои соҳибистиклолӣ ба гирдобҳои ҳалокатбори ҷанги шаҳрвандӣ гирифта намegarдидем. Бо дарки ҳамин маънӣ Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз дар солҳои аввали Истиқлоли давлатӣ дар сарсухани худ ба китоби «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров аз ҷумла таъкид карда буданд: «Агар мо аз роҳи тайкардаи пур аз шебу фарози миллати худ огоҳии нисбатан пурра мебоштем ва аз хатоҳои содирнамудаи ниёгонамон сабақ мегирифтаем, шояд тӯфони офатбори ҷанги граждони, ки мо ба он дучор омадем, чунин ранги ғоҷиавӣ намегирифт» [1, 5].

Ба андешаи мо, вақте шахс таърихи гузаштара дуруст меомӯзад, он ба боло рафтани худшиносии ӯ боис гардида, масъулиятшиносиро баланд мебардорад. Зеро ҳисси баланди масъулиятшиносӣ бо дарки ягон вазифа ва ё рисолат дар шахс ба вучуд меояд, ки пояи он бо дараҷаи маърифатнокӣ алоқаманд мебошад. Бинобар ин, дар боло бурдани ҳисси масъулияти ҳар шахс лозим аст, ки нахуст маърифатнокии ӯ баланд бардошта шавад.

Дар ниҳоди ҷавонон ташаккул додани ифтихори ватандорӣ ба баланд гардидан ҳисси эътимод ба давлат ва рушди ояндаи хеш ва ҷомеа нақши назаррас мебошад. Маҳз набудани ифтихор аз Истиқлоли давлатӣ, соҳибватан будан, нобоварӣ ва набудани эътимод ба арзишҳои муқаддаси милливу давлатӣ дар вучуди шахс нотаъвоӣ ва умед ба ояндаро коста менамояд. Бинобар ин, ҳар арзиши муҳимме, ки мехоҳем дар шахсият ташаккул диҳем, он аз ибтидо бо эҳсоси баланд ва ифтихорат сурат гирад. Бинобар ин, ниҳодҳои иҷтимоикунонии сиёсиро лозим аст, ки дар фаъолияти худ ба масъалаи ташаккули мафкураи солими сиёсии ҷавонон, яъне дар ниҳоди насли ҷавон ташаккул додани ҳисси баланди ватандӯстӣ, худшиносӣ, ифтихор аз Истиқлоли давлатӣ, Ваҳдати миллӣ тавачҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир намоёнд. Зеро, вобаста ба шароити нави сиёсӣ ташаккул ёфтани мафкури солими сиёсии ҷавонон, имкон медиҳад, ки аҳоли ҳамчун субъектҳои ҳаёти сиёсӣ бо дарки баланди масъулият ба масъалаҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ бархӯрд намуда, дар татбиқи стратегия ва барномаҳои давлатӣ саҳми муносиб гузоранд.

Ифтихори тоҷик будан, ифтихор доштан аз давлати соҳибистиклол ва омода будан ба ҳифзи он, ифтихор аз фарҳанги миллӣ ва дар ҳама ҳолат нигоҳ доштану густариш додани он, дарк кардани моҳият ва мазмуни соҳибистиклолӣ ва омода будан ба ривочу раванг ва пойдории дастовардҳои истиқлол унсурҳои асосии мафкураи миллии шаҳрвандон бошад. Мафкураи солими сиёсӣ бояд мафкураи мустақилонаи ҳар кас бошад, ки унсурҳои дар

боло номбаршударо фаро бигирад. Ҳамаи ин худ аз худ дар тафаккури насли чавон пайдо намешавад.

Фикру ақидаҳои муаллифони зикргардида ифодаи муҳим будани ташаккули мафкураи солими сиёсии насли чавон дар таҳкими суботи сиёсӣ, амнияти миллӣ ва бақои миллат, рушди давлат мебошад. Бинобар ин, дар шароити имрӯза беҳсозии сатҳи маърифату маънавияти насли чавон аз ҷаъолияти ниҳодҳои иҷтимоикунонии сиёсӣ, хизматчиёни давлатӣ ва аҳли зиё вобастагии зиёд дорад.

Ҳамин тавр, агар дар андешаи насли чавон фаҳмишҳои истиқлол, Ваҳдати миллӣ, худшиносии миллӣ дуруст ташаккул ёбад, боиси аз ҷиҳати мафкуравӣ мустаҳкам шудани онҳо мегардад ва он ба таҳкими истиқлоли давлатӣ ва рушди устувори кишвар таъсири мусбат мерасонад. Гузашта аз ин, яке аз роҳҳои пешгирии шомилшавии ҷавонон маҳз бо ташаккул додани мафкураи солими сиёсӣ вобаста буда, танҳо роҳи қавитарини муқовимат бо падидаҳои номатлуб маҳз бо баланд бардоштани дараҷаи маърифатнокӣ имконпазир мебошад. Аз ин рӯ, ҷоннок намудани ҷаъолияти ниҳодҳои иҷтимоикунонии сиёсӣ ва дар ин раванд эътибори аввалиндараҷа додан ба масъалаи дар вучуди ҷавонон ташаккул додани ҳисси ифтихор аз ватандорӣ, Истиқлоли давлатӣ, Ваҳдати миллӣ ва худшиносии миллӣ ба ташаккули мафкураи солими сиёсӣ ва ба тақвияти маънавияти насли чавон мусоидат намуда, суботи сиёсӣ ва рушди кишварро боз ҳам тақвият мебахшад.

АДАБИЁТ

1. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав [Матн] / Б. Ғафуров. – Душанбе: Дониш, 2008. – С.5
2. Зокиров Г. Донишномаи сиёсӣ [Матн] / Г.Зокиров. – Душанбе, 2015. – С.199.
3. Зокиров Г.Н. Минтақаи кӯҳистон (Таҳқиқоти геополитикӣ) [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – С.96
4. Қодиров К. Тарбияи худшиносӣ ва шинохти миллӣ [Матн] / К. Қодиров. – Душанбе: Маориф, 2022. – С.
5. Қурбонов С. Ватандӯстӣ ва хусусиятҳои хосси он дар раванди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) [Матн] / С. Қурбонов. – Душанбе: График Принт, 2021. – С.80
6. Маҳмадов А. Муқаддимаи идеяи миллӣ [Матн] / А. Маҳмадов. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – С.127
7. Муҳаммад А. Истиқлол ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ (таҷрибаи Тоҷикистон) [Матн] / А. Муҳаммад. – Душанбе: Дониш, 2021. – С.81
8. Олимов К. Истиқлолияти давлатӣ ва худшиносии миллӣ [Матн] / К. Олимов. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – С.5
9. Усмонзода Х. Амалияи ҷомеасозӣ ва муосирӣ [Матн] / Х. Усмонзода. – Душанбе: Дониш, 2020. – С.45

10. Холикзода А. Шарифзода, М.М., Шосаидзода, Ш.Ш. Пешво ва мактаби давлатдорӣ (Пешвои миллат – поягузори давлати миллӣ). – Хучанд: Ношир, 2022. – С.136

11. Хонзода А. Таҳкими Ваҳдати миллӣ дар низоми бисёрҳизбӣ [Матн] / А. Хонзода // “Точнома” – суботи сиёсӣ-фарҳангӣ ва ваҳдати миллӣ: Маводи конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ. – Душанбе: Меъроҷ Граф, 2021. – С. 4

12. Шарипов С. Свобода. Пределы и возможности [Текст] / С. Шарипов. – Душанбе: Ирфон, 2014. – С.144

13. Ятимов С. Масъалаи ташаккули инсон дар таълимоти Пешвои миллат [Матн] / С.Ятимов // Ваҳдат, Давлат, Президент. – Душанбе: Ориён-Ганҷ, 2021. – С. 60

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ МОЛОДЁЖИ В ПРОЦЕССЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ

ПИРОВ АЛАМШО КАРИМОВИЧ,

доктор философских наук, доцент Бохтарского государственного
университета имени Носира Хусрава

735140, Таджикистан, город Бохтар, улица Айни 67;

тел.: 904 35-36-22; e-mail: pirov.alamsho@mail.ru

В статье анализируется проблема формирования здоровой политической идеологии молодёжи в процессе политической социализации. Автор рассматривает важность формирования здоровой политической идеологии молодёжи в новых политических условиях государства и полагает, что её правильное формирование зависит от эффективного процесса политической социализации. На основе отечественной литературы автор анализирует вопросы государственной независимости, национального единства, патриотизма, национального самосознания и рассматривает их как важные элементы здоровой политической идеологии молодого поколения. В статье анализируется формирование здоровой политической идеологии молодёжи как фактор повышения творческого потенциала страны, а также как мощный инструмент противодействия распространению экстремистских идей в обществе. Отмечается, что правильное формирование здоровой политической идеологии молодёжи связано с эффективной деятельностью институтов политической социализации. Поэтому в процессе политической социализации важно, чтобы её институты учитывали формирование здоровой политической идеологии молодёжи. Автор приходит к выводу, что укрепление политической стабильности и национальной безопасности, а также устойчивое будущее

развитие Таджикистана напрямую связаны с формированием здоровой политической идеологии молодёжи.

Ключевые слова: *здоровая политическая идеология, молодёжь, процесс политической социализации, национальное единство, государственная независимость, национальное самосознание, патриотизм, политическая стабильность, национальная безопасность, устойчивое развитие государства, Республика Таджикистан.*

THE PROBLEM OF FORMING A HEALTHY POLITICAL IDEOLOGY OF YOUTH IN THE PROCESS OF POLITICAL SOCIALIZATION

PIROV ALAMSHO KARIMOVICH,

Doctor of Philosophy, Associate Professor at the

Department of philosophy of the Bokhtar State

University named after Nosiri Khusrav

735140, Tajikistan, Bokhtar city, Ayni str. 67;

tel.: (+992) 904 35-36-22; e-mail: pirov.alamsho@mail.ru

The article analyzes the issue of the formation of a healthy political ideology of youth in the process of political socialization. In the article, the author discusses the importance of forming a healthy political ideology among young people in connection with the new political conditions of the state and believes that its proper formation depends on an effective process of political socialization. The author, relying on domestic literature, analyzed the issues of state independence, national unity, patriotism, and national self-awareness, considering them as important elements of a healthy political ideology of the younger generation. The article analyzes the formation of a healthy political ideology of youth as a factor in increasing the country's creative potential and as a powerful tool in countering the spread of extremist ideas in society. It is noted that the correct formation of a healthy political ideology of youth is associated with the effective work of institutions of political socialization. Therefore, in the process of political socialization on the part of its institutions, it is important to take into account the formation of healthy political thought among young people. The author came to the conclusion that strengthening national stability, security and sustainable future development of Tajikistan is directly related to the formation of a healthy political ideology of youth.

Keywords: *healthy political ideology, youth, process of political socialization, national unity, state Independence, national self-awareness, patriotism, political stability, national security, sustainable development of the state, Republic of Tajikistan.*

УДК: 323.1:321.01(575.3)

ИСТИҚЛОЛ ҲАМЧУН КАФИЛИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ

ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУҲИБУЛЛО ҲАБИБУЛЛО,

номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии фалсафаи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел.: (+992) 907-75-45-04; e-mail: mukhibullo@mail.ru

ЗАҲРУДДИНОВ ИЛӢСИДДИН ЗИӢВАДДИНОВИЧ,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии фалсафаи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел.: (+992) 917-17-70-82; e-mail: falsafa-tnu@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаи барои мавҷудияти давлат хеле муҳим– истиқлол ё мустақилият баррасӣ карда мешавад. Дар ҳамаи давру замонҳо давлат то чӣ андоза соҳиби истиқлол бошад, то ҳамон андоза, мавқеи он дар арсаи байналмилалӣ мушаххас мегардад.

Дар мақола кӯшиши ба харҷ дода шудааст, ки тафовути миёни мафҳумҳои «истіқлол» ё «суверенитет» ва «мустақилият» ё «независимость» дар асоси таҳлили андешаҳои Жан Боден ҳамчун саромади назарияи Истиқлоли давлатӣ нишон дода шавад. Тазақкур дода мешавад, ки на ҳамаи давлатҳо метавонанд ба Истиқлоли давлатӣ дастрасӣ пайдо намоянд ва халқияту миллатҳое ҳастанд, ки сарфи назар аз ҳамаи талошҳои он, соҳиби истиқлолияти давлати миллӣ нестанд.

Тоҷикон дар тури таърихи мавҷудияти худ соҳиби давлати миллӣ буданд, аммо истиқлоли онро борҳо аз даст додаанд. Ахиран соли 1991, баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ соҳиби истиқлол гардиданд. Аммо огози ҷанги шаҳрвандӣ дурнамои давлатдориро зеро хатар гузошт. Танҳо иродаи қавии миллати тоҷик ва кӯшишҳои муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба хотимаи ҷанги шаҳрвандӣ оварда, эъмори давлатдорӣ навини тоҷик шуруъ гашт, ки зина ба зина амалиявии иқдомҳои давлатӣ ба ҳифз ва пеширафти Истиқлоли давлатӣ мусоидат менамоянд. Маҳз ҳамин дастовардҳо мебошанд, ки имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун давлати соҳибхитӣ эътироф карда шуда, миллати тоҷик соҳиби давлати миллӣ мебошад.

Калидвожаҳо: истиқлол, мустақилият, давлат, Истиқлоли давлатӣ, Жан Боден, миллат, СММ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷанги шаҳрвандӣ, сулҳ, суботи сиёсӣ, Эмомалӣ Раҳмон.

Пояи сифатии мустақилияти воқеии давлат истиқлол ба шумор меравад. Мафҳуми “истіқлол” ҳама вақт дар илмҳои сиёсӣ ва муносибатҳои давлатию

байналмилалӣ паҳнғашта ва серистеъмом буд, аммо дар даҳсолаҳои охир омӯзиши васеи он ва шухрату истифодаи он бештар ғаштааст. Иллати асосӣ дар он ниҳон аст, ки маҳз Истиқлол мавҷудият ва арзиши давлатро дар сахнаи ҷаҳонӣ муайян мекунад. Бидуни истиқлол мавқеъгирии давлат ва амалқарди он дар муносибатҳои байналмилалӣ ва дар марзи дохилии ҳуди давлат низ мушкилсоз мегардад. Аз ин хотир, дарк ва соҳиби истиқлол будан, барои давлат арзиши бузургро касб мекунад.

Таълимот доир ба навъҳои истиқлол дар як вақт пайдо нашудаанд. Дар аввал сухан пирумун Истиқлоли давлатӣ мерафт ва Жан Боден «суверенитет»-ро ҳамчун ҳокимияти мутлақ ва абадии ҷумҳурӣ ва ҷумҳуриро шакли давлат медонист [5, 4]. Жан Боден дар ифодаи мафҳуми «истиқлол» аввалин шуда, паҳлуҳои берунаи дохилии ҳамон як мафҳумро пайваست намуд, яъне мустақилияти давлат нисбат ба давлатҳои дигар ва волоияти ҳокимияти давлатӣ дар дохили давлат пурра дарчи ҳудро ёфт. Ғояи Истиқлоли давлатии аз ҷониби Жан Боден ва дигар мутафаккирон муназзамшуда дар тайи таърихи минбаъдаи инсоният маънии ғаниро касб намуд. Ҳар як марҳалаи рушди ҷомеа ва давлат паҳлуҳои нави ҳуқуқӣ дар рушд ва тақомули назарияи Истиқлоли давлатӣ ва амалӣ намудани онро дар таҷриба ба миён меовард.

Набояд фаромӯш кард, ки мафҳумҳои истиқлол (суверенитет) ва мустақилият (соҳибхитӣ, независимость) дар истифодаи илмҳои сиёсӣ роиҷ аст ва сарфи назар аз наздикии маъноӣ, онҳо аз ҳамдигар тафовут низ доранд.

«Истиқлол» калимаи арабӣ буда, маънои мухтору мустақил будан, озод будан, соҳибхитӣ худ будан, мустақилу соҳибхитӣ буданро дорад. Дар забони илмӣ «истиқлол»-ро бо мафҳуми «суверенитет» ифода мекунанд. «Суверенитет» аз решаи калимаи латинии пештараи «supervanus» ё «supremapotestas»— «ҳокимияти олӣ» мебарояд, ки ба калимаи фаронсавии пештараи «sovereins» ё «sovereinite» гузашта, маънои мустақилият аз ин ё он қувва, ҳолат ва шахс, волоиятро дорад.

Пайдоиши мафҳуми «истиқлол» ё аниқтараш «суверенитет» тасодуфӣ набуд, чун Фаронса яке аз аввалин давлат–миллатҳои шакли муосир ба ҳисоб меравад, ки дар охири садаи XV нисбат ба Англия, калисои католикӣ ва феодализм раванди мутамарказонидани ҳокимиятро дар дасти шох бомуваффақият амалӣ намуд. Мафҳуми «суверенитет»-ро олими фаронсавӣ Жан Боден дар китоби худ «Шаш китоб дар бораи ҷумҳурӣ» ба илм ворид намудааст. Жан Боден мафҳуми «суверенитет»-ро ҳамчун ҳокимияти мутлақ ва абадӣ дар давлат муайян намуд, ки аксаран ба монарх ва дар камтар мавридҳо ба ашрофзодагон ё халқ тааллуқ дошт. Истиқлол (суверенитет) дар раванди рушди таърихӣ вобаста ба тағйироти сохтори иҷтимоӣ иқтисодӣ ҷомеа дар ҳар марҳала хусусиятҳои ба худ хосро касб намуд [2,111]. Яъне дар ибтидо баробари пайдо шудани мафҳуми «суверенитет» маънои истиқлоли давлат аз калисо ро фаро мегирифт, ки мувофиқи он қудрати сиёсӣ ба дохили

давлат равона карда шуда, онро шоҳ ба даст мегирад. Аз дигар тараф, “суверенитет” сабаб шуд, ки давлат аз идораи беруна, яъне калисо ва намояндагони он озод гашта, ҳам суверенитет ва ҳам мустақилиятро соҳиб гардад. Пахш кардани истиқлоли давлат аз ҷониби ин ё он қувва дар давоми таърихи инсоният ҳама вақт вучуд дошт ва агар дар он замон неруҳои беруна калисо ва ходимони он (Папаи Рим) буданд, пас дар замони муосир, замони равандҳои ҷаҳонишавӣ, Истиқлоли давлатӣ аз тарафи созмонҳои байналмилалӣ, абаркудратҳо ва ё ба истилоҳ глобалистон маҳдуд карда мешаванд. Давлатҳо имрӯз низ барои соҳиб ва ҳифз намудани истиқлоли худ мубориза мебаранд ва кадоме ба мақсад расида, соҳиби истиқлоли сиёсӣ мегардад ва дигаре бошад, ба он дастрасӣ пайдо намекунад.

Дар қомусҳои илмҳои сиёсӣ таърифу маънидодкуниҳои гуногуни мафҳуми мазкур вучуд дорад, ки яке аз онҳо чунин аст: «Истиқлоли давлатӣ ё суверенитет (калимаи фаронсавии *souverainete*–ҳокимияти олий)–хусусияти сиёсӣ ҳуқуқи ҳокимияти давлатиест, ки волоият (пуррагӣ ва тақсимнопазирии ҳокимият дар дохили марзи давлат, ҳуқуқи ғавқулода барои татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи тамоми низоми муносибатҳои ҷамъиятиро батанзимдароваранда, муайянкунии сатҳи муассисаҳои давлатӣ ва идоракунии маҳаллӣ, истифодаи зӯрӣ, муайянкунии ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон ва ғайра) ва мустақилият (соҳибхитиёрӣ ва баробарҳуқуқӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ)-и онро муайян мекунад» [8, с.232-233].

Ба андешаи муҳаққиқи ватанӣ А.Муҳаммад: «Бояд тазақкур дод, ки дар илмҳои сиёсии имрӯза мафҳуми «суверенитет» ва «независимость» дар забони тоҷикӣ қариб, ки як маънои пурраи “истиклол”-ро ифода менамояд. Аммо баъзе ҷузъиёте вучуд дорад, ки вобаста ба мафҳуми таърифҳои истиқлоли олий (суверенитет) ва мустақилияти том (независимость) фарқхоеро дарбар мегирад. Масалан, яке аз онҳоро эълон менамоянду дигарашро эътироф. Боз барои тақвияти ин гуфтаҳо, андешаҳои дигаре низ мавҷуданд, ки бештар ба вазъи ҷомеа ва муносибатҳои кишварҳои ҷаҳон вобастагӣ доранд» [7, 15]. Эълон намудани истиқлол маънои комилияти онро надошта, зарур аст, ки онро давлатҳои дигар низ эътироф намоянд. Имрӯз давлатҳое вучуд доранд, ки истиқлоли худро эълон намудаанд, аммо он аз тарафи бештари давлатҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ ва дигар созмонҳо эътироф намешаванд, ки аз нопуррагии истиқлоли онҳо дарак медиҳад. Аз дигар тараф, агар давлат ҳам соҳиби истиқлол (суверенитет) ва ҳам соҳиби мустақилияти том (независимость) бошад, пас дар саҳнаи сиёсати байналмилалӣ аз ҷониби давлатҳои ҷаҳонӣ ҳамчун актори асосии ниҳоди асосии системаи сиёсии ҷомеа эътироф карда мешавад.

Яъне мафҳумҳои истиқлол (суверенитет) ва мустақилият (независимость) дар доираи муносибатҳои байналмилалӣ ҳамчун ду мафҳуми аз ҳам тафовутдошта истифода мешаванд. Суверенитет ҳуқуқи давлат ба

худмуайянкунӣ ва идораи қорҳои дохилии давлати худ мебошад. Ин маънои онро дорад, ки давлат ҳуқуқ дорад қонунҳоро қабул кунад, ки сиёсати хориҷии худро муқаррар намояд, марзи давлатии худро муайян созад. Суверенитет яке аз принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ ба ҳисоб рафта, аз ҷониби ҳамаи давлатҳо эътироф карда мешавад.

Мустақилият бошад, мафҳуми нисбатан васеътар мебошад, ки дар худ суверенитет (истиклол), инчунин, дигар паҳлӯҳоро низ фаро мегирад. Мустақилият метавонад маънои соҳибхӯтиёрии иқтисодӣ, сиёсӣ ё фарҳангии давлатро ифода намояд. Ин метавонад дар худ ҳуқуқи мустақили қабули қарор барои иштирок дар соҳмонҳои байналмилалӣ ва ғайраро дошта бошад.

Ҳамин тариқ, суверенитет принципи асосии идораи давлат ва мустақилият бошад, мафҳуми васеътаре мебошад, ки дар худ паҳлӯҳои гуногуни сохтори давлатӣ ва муносибатҳои тарафайн бо дигар давлатҳоро ифода мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз соҳиби ҳар ду сифати зикршуда мебошад ва аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун давлати соҳибхӯтиёр дар маънои томи он эътироф карда мешавад.

Дар ҷаҳони муосир зиёда аз садҳо давлати мустақил вучуд дорад, ки онҳо аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ, махсусан, ниҳоди асосии саҳнаи байналмилалӣ – Созмони Милали Муттаҳид (СММ) эътироф карда мешаванд. Ҳар давлати мустақили олам бо тарзҳои гуногун соҳиби истиклоли худ гаштааст ва барои талоши бадастории ин истиклол ҷоннисориҳои зиёд аз тарафи фарзандони барӯманди халқияту миллатҳои гуногун ба амал омадааст. Албатта, барои мавҷудияти мукаммали миллат соҳиби Истиклоли давлатӣ будан, омили авлавиятдор ба ҳисоб меравад, чун дар ҷаҳон халқияту миллатҳое вучуд доранд, ки аз ҳисоби шумора зиёд мебошанд, аммо бо сабаби надоштани давлати миллии худ амнияти халқияту миллатҳо ба таври дуруст ба роҳ монда намешавад. Сарфи назар аз он, ки дар Ойинномаи СММ «Тавсияи муносибатҳои дӯстӣ дар миёни миллатҳо бар асоси эҳтиром ба принципҳои ҳуқуқҳои баробар ва ҳувиати худро муайян кардани халқҳо ва сохтани дигар чораҳои мутобик барои тақвияти сулҳи умумӣ» [9, 7] дарҷ шудааст ва бо тақия ба он дар Баённома (Декларатсия) дар бораи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар бораи муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои тарафайни давлатҳо мувофиқи Ойинномаи СММ омадааст, ки «ба шарофати принциби баробарҳуқуқӣ ва худмуайянкунии халқҳо, ки дар Ойинномаи Созмони Милали Муттаҳид ифода ёфтааст, ҳамаи халқҳо ҳуқуқ доранд, ки бидуни даҳолати беруна мақоми сиёсии худро озодона муайян кунанд ва рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худро пеш гиранд ва ҳар як давлат вазифадор аст, ки ин ҳуқуқро мувофиқи нуктаҳои Ойиннома эҳтиром намояд» [1, 7], аммо дар воқеият бошад, амалишавии он яқсон нест. Агар имрӯз ба ҳар як халқияту миллат ҳуқуқи худмуайянкунӣ дода мешуд, пас имрӯз дар саҳнаи

байналмилалӣ на қариб, ки мисли имрӯз дусад давлат, балки зиёда аз 600–700 давлат вучуд медошт ва хатари парокандашавӣ ва ҷудошавӣ, пеш аз ҳама, давлатҳои бузургро таҳдид мекард. Қайд кардан бамаврид аст, ки давлатҳои бузург, абаркудрат, махсусан он давлатҳое, ки аз бисёр халқияту миллатҳо таркиб ёфтаанд, аз хатари парокандашавӣ дар оянда эмин нестанд. Воқеан, давлати бисёрмиллат нисбат ба давлатҳои мономиллат ба парокандашавӣ бештар наздиктар мебошанд, чун халқияту миллатҳои таркибӣ мебошанд, ки соҳиби истиқлолияти худ бошанд. Чунин тамоюл дар Испания (каталониҳо, баскҳо), Британияи Кабир (ирландиҳо, шотландиҳо ва ғ.), ҳатто дар Федератсияи Руссия мушоҳида мешавад ва ин ҳатман дар оянда барои ин давлатҳо хатарсоз мегардад. Аз ин рӯ, аз ҷониби давлатҳои абаркудрат ҳуқуқи на ҳамаи халқияту миллатҳо ба таври боадолатона риоя мегардад. Дигар мисоли бармалои ин беадолатӣ дар нисбати ташкил шудани давлати мустақили Фаластин мебошад. Мувофиқи қарори Маҷмаи Умумии СММ, таҳти №181, аз 29 ноябри соли 1947 бояд дар сарзамини Фаластин ду давлати мустақил: Исроил ва Фаластин таъсис дода мешуд. Давлати Исроил таъсис дода шуд, аммо Фаластин фаромӯш карда шуд ё дурустар қайд карда шавад, қасдан ташкил карда нашуд. Имрӯз Исроил ҳамчун давлати мустақил дар саҳнаи байналмилалӣ эътироф карда мешавад ва мутаассифона, он барои истиқлоли Фаластин монеаҳоро эҷод намуда, ҳатто як қисми сарзамини онро тасарруф кардааст. Хушбахтона, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин масъалаи муҳимми сиёсии байналмилалӣ мавқеи устувори ҳудро қасб намудааст ва дар суҳанрониҳои худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳама вақт мавқеъгирии ҷумҳуриро ба таври возеҳ ва бидуни духӯрағӣ баён мекунанд. Пиромони ин масъала муҳокимаронӣ намуда, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суҳанрониҳои худ қайд намуданд, ки «мо бори дигар аз тарафҳои даргир даъват менамоем, ки ҳамаи ихтилофотро танҳо аз роҳҳои гуфтушунӣ ва тавассути афзорҳои дипломатӣ бо истинод ба усули меъёрҳои эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ, бахусус Ойинномаи Созмони Милал, ҳал намоянд. Тоҷикистон аз таъсиси давлати Фаластин бо пойтахти он дар Байтулмуқаддаси Шарқӣ дар марзҳои соли 1967 ҷонибдорӣ мекунад» [14].

Набояд фаромӯш кард, ки тоҷикон соҳиби тамаддун ва шаклҳои давлатдорӣ бузургро соҳиб мебошанд, аммо дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ мо истиқлоли сиёсии ҳудро борҳо аз даст дода будем. Ҳатто дар давраи навини давлатдорӣ, Тоҷикистон ҳамчун Ҷумҳурии Мухтор дар ҳайати Ҷумҳурии Ўзбекистон таъсис дода шуд, ки ба ин тамаддуни бузург номувофиқ буд. Баъдан дар соли 1929 Тоҷикистон аз ҳайати ҶШС Ўзбекистон баромада, ҳамчун ҷумҳурии мустақил ба ҳайати Иттиҳоди Шуравӣ дохил шуд ва то охири пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ҳамчун ҷумҳурии иттифоқӣ амал намуд [13]. Баъди аз саҳнаи таърих дур шудани Иттиҳоди Шуравӣ, Ҷумҳурии

Тоҷикистон соҳиби истиқлоли давлатӣ шуд, ки “Эълонияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон” 24 августи соли 1990 дар Иҷлосияи дуюми Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон, даъвати дувоздаҳум, қабул карда шуд, ки ба рушди давлати муосири тоҷик бунёд гузошт [15]. Иҷлосияи ғайринавбатии Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳи сентябри соли 1991-ум санаи 9 сентябрро ҳамчун Рӯзи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон ва тасдиқ кард.

Дар даврони муосири таърихи ватанӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳиби истиқлоли сиёсӣ гардид ва миллати тоҷик баъди асрҳои тулонӣ боз мустақилияти комилро соҳиб гашт. Дар баробари ин, баъзе равшанфикрони муосири тоҷик ҳастанд, ки ба андешаи онҳо тоҷикон ҳеч гоҳ давлати миллиро аз даст навода буданд, чун сарфи назар аз он ки дар ин минтақа дигар халқияту миллатҳо, ба монанди туркҳою манғитҳо ҳукумат карда бошанд ҳам, тамоми коргузориҳои онҳо ба забони форсии дарӣ (тоҷикӣ) анҷом дода мешуд ва тамаддунашон ориёӣ буд ва ғайра ва ҳоказо.

Ба андешаи чунин равшанфикрон розӣ шудан мушқилтар аст, чун миллатҳои мазкур давлати миллии тоҷиконро аз байн бурданд ва давлати худро таъсис доданд, аммо бо забони тоҷикӣ ҳарф мезаданду дар зери таъсири фарҳанги форсу тоҷик монда буданд, ки ин маънои давлати тоҷиконро надорад. Дуруст он аст, ки ин миллатҳою давлатҳои таъсисдодаи давлатҳои турку манғит дар ин минтақа дар зери таъсири тамаддуни бузурги форсу тоҷик монда буданд. Тамаддуни бузурги тоҷику форс дар таърихи инсоният ба қатори тамаддуноҳои меҳварии олам дохил мешавад ва аз миллати бузург ва таърихи куҳандоштаи тоҷикон дарак медиҳад. Дар минтақаи Мовароуннаҳру Хуросон дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ сухан гуфтан бо забони форсӣ (тоҷикӣ), воқиф будан аз фарҳанги тоҷику форс барои ҳар як шахси бофарҳанг ифтихор буд. Аз ин рӯ, имрӯз насли мо бояд аз тамаддуни бузурги худ, аз фарҳанги ғании худ ҳеч гоҳ ғофил намонад ва ба ин хотир онро ҳифз ва рушд додан лозим аст. Тамаддуноҳои бузург аз тарафи давлатҳои хориҷ ғасб намешаванд, аммо метавонанд таназзул ёфта, аз байн раванд. Маҳз барои пешгирӣ намудани азбайнравии тамаддун барандагони он, яъне миллатҳои меҳварии мушаххас барои он бояд талошҳо кунанд. Дар мисоли миллати тоҷик имрӯз барои ҳифз ва рушди тамаддуни тоҷик така ба илм намудан, ҳаётан муҳим буда, барои рушди илм қадамҳои устуворро гузоштан лозим аст. Барои расидан ба чунин аҳдофи воқеан стратегӣ ва барои давлату миллат ҳаётан муҳим – соҳиби истиқлоли сиёсӣ будан дар мавқеъгирии аввал меистад. Имрӯз миллатҳое, ки соҳиби давлати миллии нестанд, аз соҳибназарону шахсиятҳои асил камӣ надоранд, аммо, мутаассифона, барои онҳо монетаи асосӣ маҳз соҳиби давлати мустақил набудан, мебошад. Барои амалӣ намудани ҳар як ҳадафи бузург дар таъмини амнияти миллии, устувории давлат, пешрафти иқтисодиёт, илм ва умуман, ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа,

соҳибистиклолӣ калиди меҳварӣ ҳисоб мешавад. Ба ин хотир ҳар давлате, ки соҳиби истиклоли сиёсӣ мегардад, самти дурнамои мавҷудияти давлатии худро мушаххас мекунад, ки он одатан, дар сарқонунҳои ҳар як давлат ба таври возеҳу равшан дарҷ мегардад. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мақсад ва дурнамои давлат ба таври возеҳ нишон дода шудааст, ки мувофиқи он «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад» [6]. Маҳз соҳибхитӣ қадами аввал дар мавҷудияти давлати милли мебошад. Тасдиқи ин дар Конститутсия нишон дода шудааст, ки мувофиқи он «Соҳибхитӣ, истиклолият ва тамомияти арзии Тоҷикистонро давлат таъмин менамояд» [6]. Яъне бидуни истиклол мавҷудияти давлат дар арсаи таърих ва муносибатҳои байналмилалӣ номумкин аст.

Аз ин рӯ, аз ҳар як халқияту миллате, ки орзуи ба даст овардани истиклолро доранд, зарурати гузаштани санҷишҳои вазнини таърихӣ ба миён меояд ва на ҳар яки он аз чунин санҷишҳои вазнини таърихӣ мегузаранду соҳиби давлати милли мегарданд. Миллати мутамаддин ва соҳиби таърихи бузург дар гузашта, яъне миллати тоҷик ахиран соли 1991 истиклоли сиёсиро соҳиб гашт. Агар, аз як тараф, талош барои истиклол ин худ як имтиҳони ҷиддии таърихӣ бошад, пас баъди соҳибшавии он имтиҳони дигари таърихӣ шуруъ мегардад, ки он ҳам ҳифзи истиклоли бадастомада мебошад. Миллатҳое ҳастанд аз уҳдаи ҳифзи истиклол баромада наметавонанд ва боз мустақилияти худро аз даст медиҳанд. Афсӯс миллати тоҷик низ ба чунин имтиҳони ҷиддӣ мувоҷеҳ гашт ва қариб буд, ки аз истиклол маҳрум шавад. Баъди ба даст омадани истиклол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандӣ оғоз гашт ва тайи панҷ сол тамоми фишангҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва илмию фарҳангӣ коста гаштанд ва ҳатто хатари парокандашавии давлатии милли ба миён омад. Хушбахтона, миллати тоҷик тавонист, ки тамоми мушкилиро бадбинҳои тарафайнро баргараф намояд ва бо имзо намудани “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти милли дар Тоҷикистон” ба ҷанги шаҳрвандӣ хотима диҳад ва ба Ваҳдати милли расида, ба пояҳои давлатдории милли асос гузорад [12]. Албатта, барои ба итмом расидани ҷанги шаҳрвандӣ иродаи комили миллати тоҷик нақши муҳимро бозӣ намуд, чунки агар чунин қадам аз тарафи миллат гузошта намешуд, пас расидан ба ваҳдату суботи сиёсӣ ва бунёди давлатдории нави милли номумкин буд. Дар баробари ин, дар таҳкими сулҳу ваҳдат ва суботи сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати милли, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон назаррас мебошад. Эмомалӣ Раҳмон бо сифатҳои пешвой, вафодорию меҳанпарастӣ, давлатмадору миллатдӯстӣ ва пеш аз ҳама, бо хусусияти далерии нотарсӣ тавонист, ки ба муттаҳидкунии миллати тоҷик дастрасӣ пайдо намояд [3] ва ба ҷанги шаҳрвандӣ хотима диҳад. Дар он замон зимони ҳокимиятро ба даст

гирифтани ва дар чунин вазъи мудҳиш як давлати дар ҳоли парокандашавӣ қарордоштаро муттаҳид намудан ва дар тафаккури миллат умеди ояндаи некро ҷойгир намудан, осон набуд. Ин кӯшишҳо буданд, ки «миллат муттаҳид гашт, давлат наҷот ёфт». Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баробари ба сари қудрати сиёсӣ омадан, ҳама вақт кӯшиш менамуд, ки истиқлоли ҷумҳуриро ҳифз ва рушд дода, давлатдории миллиро устувор гардонад. Ин буд, ки дар ҳар як суҳанрониҳои худ доир ба рушди дурнамои давлат роҳҳои мушаххасро барои пешрафти давлат пешниҳод мекард ва вобаста ба ҷашни Истиқлоли давлатӣ дар соли 2005 қайд намуд, ки «барои он, ки истиқлоли Тоҷикистон пайдору устувор гардад ва давлати мо дар ҷомеаи ҷаҳонӣ мавқеи хоси худро ёфта, дар сафи кишварҳои тараққиқарда ҷой гирад, бояд мо гузаштаи худро хуб дарк карда, бо неруи тоза ва азму иродаи қавӣ ба ҳалли мушкилоти имрӯзу оянда рӯ оварем. Зеро давлат ва ҷомеа ҳамеша дар инкишоф буда, дар ҳар як марҳалаи таърихӣ ба онҳо хатар ва омилу падидаҳои номатлуб таҳдид мекунанд.

Бо дарназардошти чунин омилҳо, мо имрӯз бояд ба се масъала таваҷҷуҳи хосса зоҳир намоем: якум, таъмини амнияти милливу давлатӣ, дуюм, суботи сиёсӣ ва сеюм, рушди устувори иқтисодиву иҷтимоӣ» [11]. Ин се масъалаи гузашташуда барои давлат мазмун ва аҳаммияти муҳими сиёсӣ тақдирсозро касб менамуданд ва маҳз бо амалишавии пайиҳаи онҳо дар ҷумҳурии истиқлоли сиёсӣ ҳифз ва устувор гашт. Барои таъмини мақсади аввал, яъне таъмини амнияти милливу давлатӣ қадами асосӣ хотимаи ҷанги шаҳрвандӣ ба ҳисоб мерафт. Агар ҷанги шаҳрвандӣ ба хотима намерасиду давлат пароканда ҳам намешуд, дар бораи ягон рушди иқтисодӣ пешрафтҳои иҷтимоӣ суҳан гуфтан номумкин буд. Имрӯз дар ҷаҳон дар давлатҳое ҷангҳои шаҳрвандӣ ё ягон ҷанги дигар шуда истодааст, ки онҳо сабаби асосии заифшавии ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ гашта, барои рушди давлат монеаи асосӣ шудаанд. Умуман, ҳамаи навъҳои ҷангҳо таъсири манфӣ расонида, дар дохили давлат, пеш аз ҳама, зимони идоракунии сиёсӣ заиф мегардонад, ки он ҳатман ба амнияти давлатӣ таҳдид мекунад. Аз ин рӯ, фарҷоми ҳама гуна ҷангҳо, дар мисоли мо, ҷанги шаҳрвандӣ ба таъмини амнияти давлатӣ замина гузошта, қудрати ҳокимияти марказиро дар давлат таҳким бахшид ва ин имкониятҳоро муҳайё намуд, ки барои таҳкими дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ замина гузошта шавад.

Баъди хотимаи ҷанги шаҳрвандӣ дар дохили давлат яку яқбора оромӣ ҳукмфармо намешавад, чунки гурӯҳҳои мухталифе вучуд доранд, ки яке оромӣ намехоҳад, дигаре мавқеи ишғолкардаашро аз даст додан намехоҳад, сеюм аз тарафи давлатҳои манфиатдор роҳбаладӣ мешавад ва ғайра. Барои таъмини оромӣ бояд зимони идоракунии давлат устувор карда шуда, ҳокимияти сиёсӣ тамоми соҳаҳо бояд танзим ва назорат намояд, барои таъмини оромӣ дар дохили давлат сабӣ ва кӯшиш намояд. Танҳо дар чунин

ҳолат метавон суботи сиёсиро дар давлат таъмин кард ва он гурӯҳҳое, ки чунин вазъиятро қабул надоранд, баргараф карда мешаванд. Ҳокимияти сиёсӣ барои таъмини суботи сиёсӣ ваколатдор мебошад ва ба он қудрати истифодаи зӯрӣ аз ҷониби қонунгузориҳои давлатӣ дода шудааст. Гурӯҳҳое, ки манфиатҳои шахсӣ гурӯҳиро аз манфиатҳои миллии давлатӣ боло мегузоранд, набояд қолаби ғамбитаи сиёсӣ—«ақаллиятро қурбонӣ кун, то аксариятро ҳифз намоӣ»-ро фаромӯш намоёнд. Одатан чунин гурӯҳҳо ин қолаб ё формуларо сарфи назар менамоёнд ва дар сурати барканор гаштани онҳо дар давлат оромӣ ҳукмфармо гашта, суботи сиёсӣ таъмин мегардад.

Бо таъмини ду масъала ё мақсади гузошташуда, дигар масъалаи боз мушкилтар – рушди устувори иқтисодиву иҷтимоӣ оғоз мегардад, ки бидуни он ду масъалаи аввал заиф мегардад ва дар давлат ҳаводис метавонанд боз дар шакли пештара ва ҳатто аз он баъдтар низ такрор гашта, ба амнияти давлатӣ таҳдид намоёнд. Аз ин хотир, баъди ба даст овардани истиқлол ва хотимаи ҷанги шаҳрвандӣ дар давлат диққати асосӣ ба таҳкими соҳаи иқтисодӣ дода шуда, қадам ба қадам роҳҳои пешрафти ин соҳаи ҳаётан муҳимми давлату ҷомеа коркард шуданд.

Аз ин рӯ, «... барои самаранок фаъолият намудани давлат ва аз бухронҳои сиёсӣ иқтисодӣ берун шудан, зарурат ба пеш бурдан ва рушди иқтисодиву иҷтимоӣ дар давлат пайдо гашт, ки вобаста ба ҳадафҳои стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудаанд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2009-ум дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафи якуми стратегияи давлат–таъмини истиқлоли энергетикӣ эълон намуд. Дар натиҷаи он НБО-и «Сангтӯда-1», хатҳои интиқоли барқи 500 кВ «Ҷануб-Шимол», 220 кВ «Лолазор-Хатлон», хатти интиқоли барқи 220 кВ Тоҷикистону Афғонистон (Сангтӯда–Пули Хумрӣ) бунёд ва ба истифода дода шуданд. Таъмину азнавсозии НБО-и гуногуни ҷумҳурӣ идома дошта, роҳҳои алтернативии истеҳсоли барқ коркард шуда истодаанд ва бунёди пурраи НБО-и «Роғун» Тоҷикистонро ба истиқлоли энергетикӣ комил бурда мерасонад. Ҳадафи дуюми стратегӣ – баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ мебошад, ки дар заминаи он сохтмони роҳҳо, пулҳо, нақбҳо, таҷдиди иншооти нақлиётӣ ба нақша гирифта шуд, ки як қисмашон ба анҷом расидаанд ва қисми дигарашон идома доранд ва бо ба охир расидани сохтмони онҳо ҳадафи стратегӣ низ иҷро гашта, рушди давлат ва истиқлоли он устувор мегардад. Ҳадафи сеюми стратегӣ – таъмини амнияти озуқаворӣ мебошад, ки масъалаи истифодаи оқилонаи замин, баланд бардоштани ҳолати мелиоративӣ ва ҳосилнокии он, содироти меваю сабзавот дар сарҳатти талаботи асосӣ ҷойгир мебошанд. Ҳадафи чоруми стратегӣ – саноатикунони босуръати кишвар мебошад, ки дар сурати амалӣ гаштани ин ҳадафи стратегӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давлати аграрӣ саноатӣ ба давлати саноатӣ аграрӣ табдил меёбад. Дар натиҷаи татбиқи ҳамаи ҳадафҳои

стратегӣ бошад, иқтисодиёти ҷумҳурӣ чаҳиши сифатии рушдро соҳиб гашта, пешрафти давлат ва сатҳи зиндагии аҳоли бехтар хоҳад гашт» [4].

Қадамҳои гузошташуда дар роҳи таҳкими Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон идома доранд, чун тамоми ташаббусҳои муфид муаррифии давлат ва устувори истиқлоли он мебошад. Яъне ҳамаи дастовардҳои солҳои охир, ки дар ҷумҳурӣ ба вуқӯ мепаиванданд, ба шарофатии Истиқлоли давлатӣ мебошад. Пас давлате, ки соҳиби истиқлол нест, дар сахнаи байналмилалӣ амалеро ба сомон расонида наметавонад. Махсусан, дар солҳои охир соҳибхитӣ будан, мустақил будан, барои давлатҳои милли ҳаётан муҳим мебошад. Албатта, соҳиби чунин қудрати сиёсӣ – соҳибистиқлол будан, барои гурӯҳи давлатҳои писанд намеояд ва онҳо то метавонанд ба истиқлоли давлати дигар зарба мезананд ва ин тамоюл махсусан, дар марҳалаи ҷаҳонишавии муосир бармало зоҳир мешавад. Маҳз давлатҳои муназзами демократӣ, соҳиби иқтисодиёти устувор дар пояи илм бунёдгашта, соҳиби ходими сиёсии мустақилбуда, шаҳрвандони меҳанпарастдошта метавонанд, ки ба ҳамаи тамоюлҳои манфии раванди ҷаҳонишавӣ муқобилат намоянд ва паҳлуҳои мусбати онро гирифта, дар давлат татбиқ намояд ва истиқлоли давлатро пурзӯр созанд.

Ба ин хотир, «... мо хуб дарк мекунем, ки бо дарназардошти таҳаввулоти ҷаҳони имрӯза ва мушаххасоти геополитикии он, инчунин, манфиатҳои ҳаётан муҳими милли рӯбарӯии мушкилот ва вазифаҳои бузургтаре қарор дорем, ки ҳалли онҳо аз ҳар яки мо диди амиқи стратегӣ, иродаи матин, зиракии сиёсӣ ва амали ниҳоят санҷидаву масъулнаро талаб менамояд» [10]. Яъне масъулияти истиқлоли соҳибгаштаи Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз ба ҳар шаҳрванди мамлакат тааллуқ дорад ва дар сурати дарки нодурусти он давлат метавонад ба мушкилот мувҷеҳ гардад. Шаҳрвандон метавонанд ба ин ё он қарори роҳбарият розӣ нашаванд, аммо онҳо наметавонанд, ки миллат ва давлати худро дӯст надоранд. Маҳз соҳиби ҳувияти милли будан ва дар руҳияи меҳанпарастӣ тарбия намудани шаҳрвандони давлат метавонад Ватанро ҳифз намояд ва истиқлоли онро таҳким ва устувор гардонад.

АДАБИЁТ

1. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]—URL: <https://www.un.org/ru/documents/> (Дата обращения: 11.08.2025).

2. Захруддинов И. Истиқлолияти давлатӣ дар доираи глобализатсия / И.З. Захруддинов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – № 6. – С. 110-118.

3. Захруддинов И. Нақши лидери сиёсӣ дар ташаккулёбии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар равандҳои глобализатсионӣ / И.З.

Захруддинов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АИ ҚТ. – Душанбе, 2022. – № 1. – С. 147-153.

4. Захруддинов И. Хусусиятҳои ташаккули истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи муосир / И.З. Захруддинов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АИ ҚТ. – Душанбе, 2022. – № 4. – С. 88-94.

5. Зокиров Г. Истиқлолияти сиёсӣ / Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 158 с.

6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2016. – 64 с.

7. Маҳмадов А. Истиқлоли сиёсӣ ва таҳкими давлатдорӣ миллий. Монография / А.Н. Маҳмадов. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 264 с.

8. Новейший политологический словарь / авт.-сост. Д.Е. Погорелый, В.Ю. Фесенко, К.В. Филиппов. – Ростов н/Д.: Феникс, 2010. – 318 с.

9. Ойинномаи Созмони Милали Муттаҳид. Маҷмуаи қонунҳои Додгоҳи байналмилалӣ. – Душанбе, 1999. – 80 с.

10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 23.04.2014 [Заҳираи электронӣ]. – URL: <https://president.tj/node/13739> (Санаи мурочиат: 19.18.2025).

11. Раҳмонов, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷ. 6. / Э.Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 544 с.

12. Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон. – Душанбе, 1997. – 54 с.

13. Ҳотамов Б. Ташкилҳои Ҷумҳурии Сотсиалистии Тоҷикистон қадами устувор ба сӯйи Истиқлолият [Заҳираи электронӣ] – URL: <https://cyberleninka.ru/> (Санаи мурочиат: 19.08.2025).

14. Эмомалӣ Раҳмон гуфт, Тоҷикистон аз таъсиси давлати Фаластин ҷонибдорӣ мекунад [Заҳираи электронӣ] – URL: <https://your.tj/> (Санаи мурочиат: 11.08.2025).

15. Ёлломияи Истиқлолияти ҶШС Тоҷикистон // Ведемоствҳои Совети Олии Республикаи Советии Тоҷикистон, 1990. – № 15; Изҳорот дар бораи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1991. – № 18.

НЕЗАВИСИМОСТЬ КАК ГАРАНТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУХИБУЛЛО ХАБИБУЛЛО,

кандидат философских наук, доцент общеуниверситетской кафедры
философии Таджикского национального университета,
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17;

тел.: (+992) 907-75-45-04; e-mail: mukhibullo@mail.ru

ЗАХРУДДИНОВ ИЛЬЁСИДДИН ЗИЁВАДДИНОВИЧ,

кандидат политических наук, доцент общеуниверситетской кафедры
философии Таджикского национального университета,
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел.: (+992) 917-17-70-82; e-mail: falsafa-tnu@mail.ru

В данной статье рассматривается вопрос, считающийся очень важным для существования государства, – суверенитет или независимость. Во все времена и эпохи считалось, что чем независимее государство, тем яснее становится его положение на международной арене.

В статье сделана попытка показать различие между понятиями «суверенитет» и «независимость» на основе анализа идеи Жана Бодена, как основоположника теории государственной независимости. Отмечено, что не все государства способны достичь независимость, что существуют народы и нации, которые, несмотря на все усилия, не обладают национальной государственной независимостью.

Таджики на протяжении всей своей истории не единожды имели свое национальное государство, но много раз теряли свою независимость. Окончательно обрели независимость лишь в 1991 году, после распада Советского Союза. Однако, начавшаяся гражданская война поставила под угрозу перспективы государственности. И лишь сильная воля таджикского народа, усилия Эмомали Рахмона привели к прекращению гражданской войны и началу строительства новой таджикской государственности, которая постепенно реализует государственные инициативы по сохранению и развитию государственной независимости. Именно благодаря этим достижениям сегодня Республика Таджикистан признана на международной арене как суверенное государство, а таджикский народ является обладателем национального государства.

Ключевые слова: *суверенитет, независимость, государство, государственная независимость, Жан Боден, нация, ООН, Республика Таджикистан, гражданская война, мир, политическая стабильность, Эмомали Рахмон.*

INDEPENDENCE AS A GUARANTEE OF NATIONAL SECURITY

ZUVAYDULLOZODA MUHIBULLO HABIBULLO,

candidate of philosophical sciences, docent of the General University
Department of Philosophy of the Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;
tel.: (+992) 907-75-45-04; e-mail: mukhibullo@mail.ru

ZAHRUDDINOV ILYOSIDDIN ZIYOVADDINOVICH,

Candidate of Political Sciences, docent of the General University

Department of Philosophy of the Tajik National University

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;

tel.: (+992) 917-17-70-82; e-mail: falsafa-tnu@mail.ru

This article examines an issue considered crucial for the existence of a state – sovereignty or independence. Throughout all times and eras, it was believed that the more independent a state is, the clearer its position becomes in the international arena.

The article attempts to show the distinction between the concepts of «sovereignty» and «independence» based on the analysis of the idea of Jean Bodin's idea, as the founder of the theory of state independence. It was noted that not all states are capable of achieving independence, that there are peoples and nations that, despite all efforts, do not have national state independence.

Tajiks have had their own national state throughout their history, but have lost their independence many times. They finally gained independence only in 1991, after the collapse of the Soviet Union. However, the outbreak of civil war put the prospects of statehood under threat. It was only the strong will of the Tajik people and the efforts of his Excellency Emomali Rahmon that led to the end of the civil war and the beginning of the construction of a new Tajik statehood, which is gradually implementing state initiatives aimed at preserving and developing national independence. Thanks to these achievements, today the Republic of Tajikistan is recognised in the international arena as a sovereign state, and the Tajik people are the rightful holders of their national statehood.

Keywords: *independence, sovereignty, state, state Independence, Jean Bodin, nation, UN, Republic of Tajikistan, civil war, peace, political stability, Emomali Rahmon.*

БА МАЪЛУМОТИ МУАЛИФОН

Дар маҷаллаи Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният» мақолаҳо дар соҳаи илмҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фалсафа нашр мегарданд, ки натиҷаи тадқиқоти илмӣи Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар муассисаҳо мебошанд. Ҳаёати таҳририяи маҷалла ба муаллифони тавсия медиҳад, ки ҳангоми ирсолӣ мақола ба ҳаёати таҳририя талаботи зеринро қатъиян риоя намоянд:

1. Мақолаҳо бо тавсияи сармуҳаррири маҷалла ё муовинони ӯ қабул карда мешаванд.

2. Матни мақола бояд дар барномаи **MS Word** бо ҳуруфи **Times New Roman 12** пт барои мақолаҳои забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ омода гардида, дар шакли файли электронӣ (дар диск) ва нусхаи чопӣ пешниҳод карда шавад. Барои компютерҳо бо **Windows XP** ва ҳар гуна версияи **MS Office** истифодаи муҳаррири клавиатурии **Keyman** тавсия дода мешавад. Фосилаи байни сатрҳо – **1,15**. Ҳамаи саҳифаҳои дастхат бояд рақамгузори карда шаванд.

3. Ҳаҷми мақола набояд аз 10 саҳифаи матни компютерӣ зиёд бошад, ба инобат гирифтани матн, ҷадвалҳо, рӯйхатти адабиёт (на бештар аз 15 манбаъ), расмҳо, ки шумораашон на бештар аз 6 адад бошанд.

4. Расмҳо, диаграммаҳо ва аксҳо бояд дар формати ҳамон барномае, ки дар он омода шудаанд, пешниҳод гарданд. Диаграммаҳо дар формати **Excel**, расмҳо ва аксҳо дар формати **JPEG** пешниҳод карда шаванд.

Таҳияи мақола:

1. Саҳифаи аввал бояд дорони маълумоти зерин бошад: Рамзи УДК, ному насаби пурраи муаллиф(он), дараҷа ва (ё) унвони илмӣ, мансаб, номи муассиса(ҳо), ки мақолаи пешниҳодшуда дар он(ҳо) таҳия гардидааст, нишонӣ (почтавӣ ва электронӣ), рақамҳои телефон, номгӯи пурраи ихтисос.

2. Ихтисоркунии калимаҳо, номҳо ва истилоҳот иҷозат дода намешавад, ба истиснои воҳидҳои ченак, бузургҳои физикӣ, химиявӣ ва математикӣ, истилоҳот ва ғайра.

3. Иқтибосҳо ба адабиёти истифодашуда дар дохили матни мақола дар қавсҳои мураббаъ (квадратӣ) ишора карда мешаванд, масалан: [1], [1, 3–5]. Рӯйхатти адабиёт (бо унвони "Адабиёт") бо тартиби алифбо таҳия гардида, чунин тарз бояд риоя карда шавад:

– барои китобҳо: ному насаби муаллиф, номи пурраи китоб, ҷилд ё шумора, ҷойи нашр, ношир, соли нашр, шумораи саҳифа ё шумораи умумии саҳифаҳо.

– барои маҷаллаҳо: ному насаби муаллиф, унвони мақола, номи маҷалла, сол ва шумораи маҷалла, рақами саҳифа ё саҳифаи аввал ва охири мақола.

НАМУНА:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. *Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство).*–Душанбе: Авесто, 2009.– С.8.

2. Френсис Фукуяма. *Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября.* –С.3–5.

Ба мақола бояд ҳулосаи мухтасар (резюме) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ (на камтар аз 5 сатр) ва калидвожаҳо (аз 3 то 10) замиа гардад.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки тасҳеҳ ва кӯтоҳсозии матни мақолаҳо, инчунин, тавсия барои депонатсияи онҳо (нигоҳдории расмӣ) диҳад.

Мақолаҳое, ки ба ин талабот ҷавобгӯӣ нестанд, қабул карда намешаванд.

Матни ирсолшудаи мақола ниҳой буда, бояд дақиқ таҳия, санҷида, бидуни ислоҳот ва бо имзои муаллиф(он) пешниҳод карда шавад. Маълумоти муфассалро доир ба талаботи таҳия ва пешниҳоди мақолаҳо дар вебсайти (<http://m.vestnik.mts.tj/>.) дастрас кардан мумкин аст.

Эзоҳ. Назари муаллифон ва ҳайати таҳририя метавонад фарқ кунад. Масъулияти истифодаи дурусти манбаъ, далел ва рақамҳо бар зиммаи муаллифон мебошад.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В журнале Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан «**Международные отношения и безопасность**» печатаются статьи в области политологии, экономики и философии, которые являются результатами научно-исследовательских работ Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан и других организаций. Редколлегия журнала обращает внимание авторов на необходимость при направлении статьи в редколлегию строго соблюдать следующие правила:

1. Статьи принимаются по рекомендации главного редактора Вестника или его заместителей.

2. Текст статьи представляется редакционной коллегии в виде файла на съемном диске и бумажном носителе и должен быть подготовлен в текстовом редакторе **MS Word**, шрифт **Times New Roman 12** пт для статей на русском и таджикском языках. Для компьютеров с **Windows XP** и любой версией **MS Офис** необходимо использовать клавиатурный редактор **Keyman**. Интервал между строками – **1,15**. Все листы рукописи должны быть пронумерованы.

3. Размер статьи не должен превышать 10 стр. компьютерного текста, включая текст, таблицы, список литературы (не более 15 источников), рисунки, число которых не должно превышать 6.

4. Рисунки, диаграммы и фотографии прилагаются отдельно в формате той программы, в которой они выполнены. Диаграммы в формате Excel, рисунки и фотографии в формате JPEG.

Оформление статьи:

1. Титульная страница статьи должна содержать: УДК, Ф.И.О. автора(ов) (полностью), ученая степень и (или) звание, должность, название учреждения(ий), в котором выполнена представленная статья, адреса(почтовый и электронный), номера телефонов, полное название специальности.

2. Сокращение слов, имен, названий не допускается, за исключением общепринятых сокращений мер, физических, химических и математических величин, терминов и т.д.

3. Ссылки на цитируемую литературу даются в тексте статьи в квадратных скобках, например: [1], [1, 3–5]. Список литературы приводится общим списком (под заголовком «Литература») в алфавитном порядке и оформляется следующим образом:

Для книг: фамилия и инициалы автора, полное название книги, том или выпуск, место издания, издательство, год издания, номер страницы или общее количество страниц. Для периодических изданий: фамилия и

инициалы автора, название статьи, название издания, год и номер издания, номер страницы или первая и последняя страницы статьи.

НАПРИМЕР:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. *Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство).* – Душанбе: Авесто, 2009. – С.8.

2. Френсис Фукуяма. *Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября.* –С.3–5.

К статье прилагается резюме на русском, английском и таджикском языках (не менее 5 строк) и ключевые слова (3–10).

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей, рекомендовать статьи к депонированию.

Рукописи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Текст присылаемой рукописи является окончательным, должен быть тщательно подготовлен, выверен, без исправлений и подписан автором(ами). Подробную инструкцию по оформлению статей можно скачать на сайте (<http://m.vestnik.mts.tj/>).

Примечание: Позиции авторов и редакционной коллегии могут не совпадать. За правильное использование источников, фактов и цифр ответственность несут авторы.

TO THE AUTHORS

The journal of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan “International Relations and Security” publishes articles in the field of political science, economics and philosophy, which are the results of research works of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan and other institutions. The editorial board of the journal draws the attention of the authors to the necessity to strictly observe the following rules when sending an article to the editorial board:

1. Articles are accepted upon the recommendation of the chief editor of the Herald or his deputies.

2. The article must be submitted to the editorial board in both electronic format (on a removable disk) and a printed copy. It should be prepared using MS Word, with the font Times New Roman 12 pt. for articles in Russian, Tajik, and English. For computers running Windows XP and any version of MS Office, the Keyman keyboard editor should be used. The line spacing must be 1.15, and all pages of the manuscript must be numbered.

3. The size of the article should not exceed 10 pages of computer text, including text, tables, list of references (not more than 15 sources), figures, the number of which should not exceed 6.

4. Figures, diagrams, and photographs must be submitted separately in the format of the program in which they were created. Diagrams should be in Excel format, and figures and photographs should be in JPEG format.

Article formatting:

1. The title page must include the following information: UDC code, full name(s) of the author(s), scientific degree and (or) title, position, name of the institution(s) where the submitted article was prepared, postal and email addresses, phone numbers, and the full name of the specialty.

2. Abbreviations of words, names, titles are not allowed, except for generally accepted abbreviations of measures, physical, chemical and mathematical quantities, terms, etc.

3. References to the cited literature are given in the text of the article in square brackets, for example: [1], [1, 3-5]. The list of references is given in a general list (under the heading “Literature”) in alphabetical order and is arranged as follows:

– For books: author's surname and initials, full title of the book, volume or issue, place of publication, publisher, year of publication, page number, or total number of pages.

– For periodicals: author's surname and initials, title of the article, name of the journal, year and issue number, page number, or the first and last pages of the article.

EXAMPLE:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. *Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство).* – Душанбе: Авесто, 2009. – С.8.

2. Френсис Фукуяма. *Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября.* –С.3–5.

Each article must be accompanied by a summary in Russian, English, and Tajik (at least 5 lines) and keywords (from 3 to 10).

The editorial board reserves the right to shorten and edit articles, as well as to recommend their deposition.

Articles that do not comply with these requirements will not be accepted.

The text of the submitted article is final, should be carefully prepared, proofread, without corrections and signed by the author(s). Detailed instructions on the formatting of articles can be downloaded from the website (<http://m.vestnik.mts.tj/>).

Note: The views of the authors and the editorial board may differ. Authors are responsible for the correct use of sources, facts, and figures.

Адрес редакции: 734025, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.: (+992 37) 221–11–00; (+992 37) 221–32–36
e-mail: vestnik@mts.tj
Сайт: m.vestnik.mts.tj

Ба матбаа 12.09.2025 тахвил гардид. Чопаш 07.10.2025
ба имзо расид. Коғази офсет. Андозаи 70x100 1/8.
Ќузъи чопии шартӣ 29. Адади нашр 80 нусха.
Супориши № 17. Нархаш шартномавӣ.

Мачалла дар чопхонаи ҚДММ «Ҳаёт – 69» ба табъ расидааст.